

მაცნე

675-ე

1971

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

142

675-ე

93

1.1971

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
საზოგადოებრივ მეცნიერებათა
განყოფილება

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
Отделение общественных
наук

თბილისი · 1971 · ტბილისი

МАЦНЕ

ВЕСТНИК

Серія
яЗыка і
літэратурЫ

1.1971

გაგნე

საქართველოს
საბჭოთაო
ბიბლიოთეკა

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

11673

1.1971

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი,
შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე), გ. წერეთელი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигури Ш. В. (заместитель редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С., Церетели Г. В.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. გლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, ვუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, № 19

ტელეფონი 37-24-07

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 20.3.71; შეკვ. № 188; ანაწყოების ზომა 7×111/2;
ქალაქის ზომა 7×1081/16; ნაბეჭდი თაბახი 16,10; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 13,93; უე 01267; ტირაჟი 1500.
ფასი 1 მან.

*

გამომცემლობა «მეცნიერება», თბილისი, 380060, ვუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, ვუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წერილები

რედაქციის აგან	7
ა. ბარამიძე, ლიტერატურათმცოდნეობა საბჭოთა საქართველოში	9
შ. ძიძიგური, ენათმეცნიერება საბჭოთა საქართველოში	21
ლ. ძნელაძე, მიხეილ ჭავჭავიძელის „თეთრი საყუდლო“	43
ბ. შარაძე, ვეფხისტყაოსნის წერეთლისეული ხელნაწერის ზოგიერთი საკითხი	47
მ. ნიშარაძე, ახალი ცნობები ამბროსი ნეკრესელის ბიოგრაფიიდან	61
მ. რაფაევა, იგავის, ხატისა და კერპის ცნებებისათვის იოანე პეტრიწის „განმარტებებში“	67
ლ. ბერძენიშვილი, ფოლკლორული ჩანაწერები „აკაკის კრებულში“	75
ა. სილაგაძე, არაბული ლექსის სტრუქტურის საკითხები	89
ა. შანიძე, მამახალიხი XI საუკუნის საქართველოში	105
თ. ცაძიშვილი, ზოგიერთი სიტყვის სემანტიკური განვითარებას ისტორიისათვის	113
ფ. მაკალათია, უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის მქონე ტომონიმები	123
ი. ქავთარაძე, აღწერითი მყოფადი და ნამყოფ ერთი სახეობა ძველ ქართულში	129
ბ. კარტიშვილი, თანწყობითი სახელური ჭგუფი მეგრულ-ლაზურში	143
კ. ლიპინერი, გლოტოქრონოლოგიის მეთოდი და ლექსიკო-სტატისტიკის ამოცანები	155

კუბლიკაცია

მ. დვალის, ლიმონარის X საუკუნის ერთი უცნობი ფრაგმენტი	167
---	-----

ცნობები და შენიშვნები

მ. ბრანსტრემი, ბასილი დიდის სიტყვათა უცნობი ხელნაწერი	173
---	-----

ანოტაციები

ახალი წიგნები	179
-------------------------	-----

რ ე ლ ა ქ ც ი ი ს ა ზ ა ნ

1971 წლიდან საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ბეჭდვითი ორგანო „მაცნე“ იყოფა სამ დამოუკიდებელ სერიად.

ჩვენი სერიაა „ენისა და ლიტერატურის სერია“. იგი წელიწადში ოთხჯერ გამოვა, თითოეული 12 თაბახის მოცულობით. ჩვენი ჟურნალის დამოუკიდებელი სახით გამოცემა საშუალებას მოგვცემს უკეთ გავაშუქოთ ლიტერატურათმცოდნეობისა და ენათმეცნიერების საკითხები, უფრო სრულად ავსახოთ ლიტერატურათმცოდნეობისა და ენათმეცნიერების მიღწევები საბჭოთა საქართველოში.

„მაცნეს“ ენისა და ლიტერატურის სერიაში დაიბეჭდება უმთავრესად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო დაწესებულებების — ქართული ლიტერატურის ისტორიის, ენათმეცნიერების, აღმოსავლეთმცოდნეობისა და ხელნაწერთა ინსტიტუტების თანამშრომელთა ნაშრომები. შესაძლებლობისდაკარგვად ჩვენი ჟურნალის ფურცლები დაეთმობა აგრეთვე რესპუბლიკის სხვა სამეცნიერო-სასწავლო დაწესებულებების თანამშრომლებსაც.

ჩვენს სერიაში გამოქვეყნდება მეცნიერული გამოკვლევები და ნარკვევები, კრიტიკულ-ბიბლიოგრაფიული ხასიათის წერილები, მეცნიერული თარგმანები, საარქივო მასალები...

დასაბეჭდად უპირატესობა მიეცემა აქტუალურ თემებზე დაწერილსა და თანამედროვე მეცნიერულ დონეზე შესრულებულ ისეთ ნაშრომებს, რომლებიც ასახავს ქართული ფილოლოგიური მეცნიერების მიღწევებს, ხელს უწყობს მეცნიერული პრობლემების კოორდინაციას სამეცნიერო დაწესებულებებს შორის, ემსახურება სადისკუსიო საკითხების დამუშავებასა და გადაჭრას. გაძლიერდება ჟურნალის კრიტიკისა და ბიბლიოგრაფიის განყოფილება.

„მაცნეში“ წერილები იბეჭდება ერთ ენაზე. ქართულ წერილებს, ავტორის სურვილის მიხედვით, დაერთვის რეზიუმე რუსულ და ერთ-ერთ უცხო ენაზე. წერილების მოცულობა არ უნდა აღემატებოდეს ერთ ნაბეჭდ თაბახს.

„მაცნეს“ სერიებად გამოსვლა ემთხვევა ჩვენს დიდ კრებსა და
დღესასწაულს — საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისა და კომუნისტური პარტიის შექმნის 50-ე წლისთავსა და სკკპ 24-ე ყრილობას.

ჩვენში შექმნილია მეცნიერების განვითარებისა და აყვავების ყველა პირობა. სარედაქციო კოლეგია იმედოვნებს, რომ „მაცნეს“ ენისა და ლიტერატურის სერია ღირსეულად ასახავს იმ მაღალ დონეს, რომელზედაც დგას ქართული ფილოლოგია დღეს.

ალექსანდრე ბარამიძე

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

ლიტერატურათმცოდნეობა საბჭოთა საქართველოში

ქართული მწერლობის შესწავლას დიდი ტრადიცია მოდგამს. საქმარისი იქნება თუ დავასახელებთ მ. ბროსეს (1802—1880), დ. ჩუბინაშვილს (1814—1891), ალ. ცაგარელს (1844—1929), ალ. ხახანაშვილს (1866—1912), ნ. მარს (1864—1934), პლ. იოსელიანს (1809—1875), მ. ჯანაშვილს (1855—1934), კ. აბაშიძეს (1870—1917), ექვ. თაყაიშვილს (1863—1953), დ. კარიჭაშვილს (1860—1927), ს. გორგიძეს (1876—1929).

რევოლუციამდელ პერიოდში მოიხვეჭეს სახელი ქართული საბჭოთა მეცნიერების ისეთმა გამოჩენილმა წარმომადგენლებმა, როგორც იყვნენ ივანე ჯავახიშვილი (1876—1940) და კორნელი კეკელიძე (1879—1962). მიიწევა დაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის, ისე როგორც საზოგადოდ ქართული მეცნიერების აღორძინება, წინსვლა და წარმატება ოქტომბრის დიდმა რევოლუციამ შეაპირობა. ახალი ქართული მეცნიერება თბილისის უნივერსიტეტის წიაღში ჩაისახა და იქიდან იწყო განვითარება. თუ ძველად, რევოლუციამდელ საქართველოში, ქართული მწერლობის საკითხებს იკვლევ-იძიებდნენ ცალკეული ერთუზიასტები, საბჭოთა სინამდვილეში ეს საქმე მინდობილი აქვს დიდ კოლექტივებს, მრავალრიცხოვანი უმაღლესი სასწავლებლების კათედრებს და სპეციალურ საკვლევ-სამეცნიერო დაწესებულებებს — საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებს (რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტს, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტს, აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტს).

რასაკვირველია, ჩვენ მხოლოდ ზოგადი შტრიხებით თუ შევძლებთ ვილაპარაკოთ ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის ვითარებაზე განვლილი ორმოცდაათი წლის განმავლობაში.

საბჭოთა წყობილების დამყარებამ ჩვენში წიგნი ყველასათვის ხელმისაწვდომი გახადა. საქართველოს მთელი მოსახლეობა ახლა წიგნიერია, წერა-კითხვის მცოდნეა. დიდია მოთხოვნილება წიგნზე და უურნალ-გაზეთებზე. საგულისხმოა, რომ 1970 წლის პირველი იანვრისათვის გაზეთ „კომუნისტის“ ტირაჟმა ნახევარ მილიონს გადააჭარბა. უზომოდ გაიზარდა საზოგადოდ წიგნის, კერძოდ კი ქართული მწერლობის ძეგლების გამოცემა. ცნობილია, რომ ისტორიული უკულმართობის მიზეზით ქართული წიგნის ბეჭდვის საქმემ დაიგვიანა: პირველი ქართული წიგნი მხოლოდ 1629 წელს დაიბეჭდა და ისიც შორეულ უცხოეთში (იტალიაში). თითქმის სრული სამასი წლის განმავლობაში (1629 წლიდან 1921 წლამდე) ბეჭდურად გამოქვეყნდა 6300-მდე დასახელების

ქართული წიგნი. 1921 წლიდან წლევანდლამდე მრავალჯერ გაიზარდა ციფრი. რა თქმა უნდა, ნაბეჭდი პროდუქციის მართო რაოდენობრივი ზრდის მაჩვენებელი ციფრი არ კმარა. მნიშვნელოვანი გარემოებაა ამ პროდუქციის ტექნიკურ-პოლიგრაფიული და მეცნიერულ-მინარსობლივი ხარისხი.

ძველი ქართული მწერლობის ძეგლთა მეცნიერულ-ფილოლოგიური პუბლიკაციის ტრადიცია დანერგა ნ. მარმა. მარსეული ტრადიცია საბჭოთა პერიოდში გრძელდება, ფართოვდება და ღრმავდება. ა. შანიძის თაოსნობით თბილისის უნივერსიტეტსა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში შეიქმნა სპეციალური სერია „ძველი ქართული ენის ძეგლები“. ამ სერიებში დაიბეჭდა არა ერთი და ორი უძვირფასესი ძეგლი ქართული მწერლობისა, მათ შორის ქართული სალიტერატურო ენის უმდიდრესი საუნჯის — ბიბლიის ტექსტები, ხანმეტი ლექციონარი, სინური მრავალთავი და ბევრი სხვა. ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებს სისტემატურად აქვეყნებდა კ. კეკელიძე. ამჟამად ამ საქმეს ფართო მასშტაბით ეწევა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი. საგანგებოდ აღსანიშნავია ხელნაწერთა ინსტიტუტის გამოცემა „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“ (ილ. აბულაძის რედაქციით).

ძველი ქართული საერო მწერლობის ძეგლებიდან რამდენიმეჯერ დაიბეჭდა ამირანდარეჯანიანი, ვისრამიანი, აბდულმესიანი, თამარიანი, დავით გურამიშვილისა და ბესარიონ გაბაშვილის ლექსები; გამოქვეყნდა როსტომიანის დიდი ტომი, თეიმურაზ პირველისა და თეიმურაზ მეორის თხზულებანი, რუსუდანიანი, კალმასობა (ორ წიგნად), ქილილა და დამანა; პირველად გამოიცა არჩილის, სულხან-საბა ორბელიანისა და ვახტანგის მხატვრულ თხზულებათა კრებულები.

ახალი ქართული მწერლობის ძეგლები ძველად კანტიკუნტად თუ იბეჭდებოდა და ისიც უხეიროდ. აკაკი წერეთელი ერთ დროს გულისტყვივით ჩიოდა: „ქართული მწერლობა საზოგადოდ ვერა სდგას კარგ ნიადაგზე, მაგრამ ყველაზე მეტი უბედურება-კი ჩემ ნაწერებს ეწია: ამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ორი პატარა ტომის მეტი არ გამოსულა, მაშინ როდესაც რამდენიმე ათეული მაინც უნდა გამოსულიყო“. ამაზე ადრეც დიდ პოეტს უთქვამს: „ოცდაშვიდი წელიწადია, რაც ვწერ და ჯერ კიდევ ჩემს ნაწერებს ცალკე წიგნად გამოსვლა არ ღირსებიაო“¹. საბჭოთა პერიოდში დიდი ტირაჟით იბეჭდება აკაკის როგორც ცალკეული ნაწარმოებები, ისე თხზულებათა კრებულები. გამოქვეყნდა აკაკის თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად გიორგი აბზიანიძის რედაქციით (მოამზადა ლიტერატურის ინსტიტუტმა). ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა საუკეთესო გამოცემად დიდხანს ითვლებოდა მიხეილ გედევანიშვილის გამოცემა (თბილისი, 1914), რომელიც არც სრულია და არც უნაკლო. ახლა გვაქვს ილიას თხზულებათა რამდენიმე კარგი პუბლიკაცია, მათ შორის „ქართული წიგნისა“ ათ ტომად (პ. ინგოროყვას და ალ. აბაშელის რედაქციით), სამჯერ დაიბეჭდა ვაჟა-ფშაველას ნაწერების სრული კრებული. ჩვენ არ ვასახელებთ სხვა ავტორთა ნაწერების გამოცემებს. მეტ-ნაკლები სისრულით გამოქვეყნებულია ახალი დროის ყველა ქართველი მწერლის ნაწარმოებ-

¹ კ. კეკელიძე, ლ. შენაბაძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია (დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 40 წლისთავზე), თბილისის უნივერსიტეტის საიუბილეო კრებული, 1967, გვ. 77.

ნი. ბევრია დაბეჭდილი კრიტიკოსთა და პუბლიცისტთა ნააზრევი. ^{საქართველოს მწერთა კავშირი} გალითად, ქვეყნდება ნ. ნიკოლაძის თხზულებათა მრავალტომეული (დ. გამეზარდაშვილის რედაქციით), გამოვიდა ნაწერები ს. მესხისა 3. ტომად (ი. ბოცვადის რედაქციით), ბოსლეველისა (ს. ხუციშვილის რედაქციით), გ. მაიაშვილ-ზდანოვიჩის რჩეული ორ ტომად (მ. კანდელაკის რედაქციით), კ. აბაშიძის ცნობილი „ეტიუდები“, აგრეთვე მისივე წერილების კრებული ესთეტიკისა და კრიტიკის საკითხებზე ერთ დიდ ტომად (რედაქტორი დ. გამეზარდაშვილი) და სხვა. ახალი ქართული მწერლობის ძეგლთა მეცნიერულად გამოცემის მხრივ განსაკუთრებით დიდი ღვაწლი მიუძღვის სიმონ ხუნდაძეს. XIX საუკუნის კლასიკოსების ნაწერთა გამოცემის საქმეს ამჟამად ხელმძღვანელობს რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ტექსტოლოგიური განყოფილება (განყოფილების ხელმძღვანელი პროფ. ს. ყუბანეიშვილი).

დიდი პატივითა და სიყვარულით სარგებლობს ჩვენს ქვეყანაში თანამედროვე მწერლობა. უსაზღვროა ამ მწერლობის სარბიელი. საბჭოთა მწერლობას ემსახურება როგორც პერიოდული პრესა, ისე სპეციალური საგამომცემლო ორგანოები. ცალკე ნაწარმოებთა გამოცემებზე რომ არაფერი ვთქვათ, გამოქვეყნდა ჩვენი ყველა გამოჩენილი საბჭოთა მწერლის მრავალტომეული თუ თხზულებათა კრებულები. ათ ტომად დაიბეჭდა ვასილ ბარნოვის ნაწერები, მთლიანად გამოვიდა დავით კლდიაშვილისა და ნიკო ლორთქიფანიძის თხზულებანი. სრული კრებულების სახით დაიბეჭდა მიხეილ ჯავახიშვილის, ლეო ქიაჩელის, შალვა დადიანის, კონსტანტინე გამსახურდიას, გერონტი ქიქოძის, სერგო კლდიაშვილის, დემნა შენგელაიას, აკაკი ბელიაშვილის, კონსტანტინე ლორთქიფანიძის, პოლიკარპე კაკაბაძის, სანდრო შანშიაშვილის, ვალაკტიონ ტაბიძის, პაოლო იაშვილის, ტიცინან ტაბიძის, ვალერიან გაფრინდაშვილის, ალექსანდრე აბაშელის, გიორგი ლეონიძის, სიმონ ჩიქოვანის, ალიო მაშაშვილის და სხვათა ნაწარმოებები. მალე დაძაფრდება საბჭოთა ეპოქის დიდი ქართველი პოეტის — ვალაკტიონ ტაბიძის თხზულებათა გამოცემა 12 ტომად.

ჩვენ ცალკე მოვიტოვეთ ვეფხისტყაოსანი. რუსთაველის უკვდავი პოემა საბჭოთა პერიოდში ოცდაექვსჯერ გამოიცა დიდი ტირაჟებით (თუმცა მკითხველთა მოთხოვნილება მთლად მაინც არ არის დაკმაყოფილებული). მარტო 1966 წელს (რუსთაველის საიუბილეო წელს) ოთხი გამოცემა განხორციელდა. ვეფხისტყაოსნის ახალი გამოცემების ტექსტი საგრძნობლად დახვეწილია და გამართულია. მაგრამ სამუშაო ჯერ ბევრი რჩება ვეფხისტყაოსნის მეცნიერულ-კრიტიკული ტექსტის დამდგენ კომისიას, რომელიც საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არის შექმნილი (კომისიის თავმჯდომარეა პოეტი-აკადემიკოსი ირ. აბაშიძე. მთავარი რედაქტორი — აკადემიკოსი გიორგი წერეთელი).

ქართული მწერლობის ძეგლთა ერთიანი და მასობრივი გამოცემის გვირგვინად მიგვაჩნია „ჩვენი საუნჯის“ ოცტომეული, რომელიც სპეციალისტთა დახმარებით მოამზადა და გამოაქვეყნა საგამომცემლო „ნაკადულმა“.

ჩვენი მიმოხილვა ცალმხრივი იქნებოდა, რომ არაფერი გვეთქვა ფოლკლორული მასალების პუბლიკაციაზე. უკანასკნელი ათეული წლების მანძილზე ფართოდ წარმოებდა ქართული ხალხური სიტყვიერების ძეგლთა შემკრებლობა და პუბლიკაცია. ფოლკლორული ტექსტების მეცნიერული გამოცემის ნიმუშიც მოგვცა დაუცხრომილმა აკაკი შანიძემ (ქართული ხალხური პოეზია,

ხევსურული). დაიბეჭდა ხალხური ლექსებისა და პოემების, საისტორიო, თოლოგიური თქმულებების, ლეგენდების, გადმოცემების, ზღაპრების, ანდაზების ხუთტომეული, ხალხური სიბრძნის ექვსტომეული („ნაკადულის“ პუბლიკაცია) და პეტრე უმიკაშვილის მიერ შეკრებილი ხალხური სიტყვიერების ძეგლთა ოთხტომეული. რუსთაველის სახელობის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილების კოლექტივმა მოამზადა გამოსაცემად და უახლოეს წლებში გამოქვეყნდება ქართული ხალხური პოეზიის სრული კორპუსი 8 ტომად.

ქართულმა მწერლობამ გადალახა მშობლიური ქვეყნის ფარგლები, გავიდა საკავშირო და მსოფლიო სარბიელზე. ეს შესაძლებელი გახდა მთარგმნელობითი საქმიანობის დიდი მასშტაბებით გასლამ. გამოჩენილმა რუსმა პოეტებმა (ბორის პასტერნაკმა, ნიკოლოზ ტისონოვმა, ნიკოლოზ ზაბოლოცკიმ, აველე ანტოკოლსკიმ, ვლ. დერეჟენმა, კონსტანტინე სიმონოვმა, ლეონიდ მარტინოვმა, ალექსანდრე მეფიროვმა, მიხეილ ლუკონინმა, ევგენი ევტუშენკომ, ბელა ახმადულინამ და სხვ.) გადაიღეს რუსულ ენაზე ქართული კლასიკური და საბჭოური პოეზიის საუკეთესო ნიმუშები. რუსულად გამოვიდა შესანიშნავი კრებულები «Грузинские романтики», «Антология грузинской поэзии», «Грузинская проза» ((სამ ტომად), «Памятники древнегрузинской агрографической литературы» (ვ. კეკელიძის თარგმანი) და ახვ. ქართული პოეზიის ანთოლოგიის ორტომეული დაიბეჭდა უკრაინულად; სომხურად გამოქვეყნდა „ქართული ლიტერატურის რჩეული ფურცლები“ დიდი ტომი. თავის მხრივ ქართულ ენაზე იბეჭდება რუსული, უკრაინული, სომხური, აზერბაიჯანული და საბჭოთა კავშირის ყველა მოძმე ხალხის სიტყვიერი შემოქმედების საუკეთესო ნაყოფი. მკიდრო, ცოცხალი, ძმური კავშირი ხელს უმართავს ურთიერთ მიღწევათა გაზიარებას, ურთიერთზე კეთილ შემოქმედებას, ურთიერთის გამდიდრებას, ერთიანი, მავრამ მრავალეროვანი საბჭოთა მწერლობის საერთო წინსვლას და საერთაშორისო ასპარეზზე დაწინაურებას.

თუ რევოლუციამდე პერიოდში რუსულად მოიპოვებოდა ვეფხისტყაოსნის მხოლოდ ერთი სრული პოეტური თარგმანი (ვ. ბალმონტისა), ახლა რუსულად გვაქვს ხუთი ახალი სრული და ათზე მეტი ნაწილობრივი თარგმანი. ვეფხისტყაოსანი გადათარგმნილია საბჭოთა კავშირის ხალხთა თითქმის ყველა ენაზე, აგრეთვე ინგლისურზე, ფრანგულზე, გერმანულზე, ესპანურზე, იტალიურზე, იაპონურზე, ჩინურზე, ებრაულზე, პოლონურზე, უნგრულზე, ჩეხურზე, რუმინულზე...

საბჭოთა პერიოდში ძალზე გაიზარდა ქართული მწერლობის, ნამეტნავად პოეზიის ავტორიტეტი როგორც საბჭოთა კავშირის მოძმე ხალხებში, ისე საზღვარგარეთ. ქართული მწერლობის საერთაშორისო აღიარების დემონსტრაციას წარმოადგენდა რუსთაველის დაბადების რვაასი წლის იუბილე, რომელიც არაჩვეულებრივი ბრწყინვალეობით აღინიშნა 1966 წლის შემოდგომაზე.

ბევრი ითარგმნება ქართულ ენაზე უცხოურიდან. საჭიროდ მიმაჩნია აღვნიშნო, რომ კონსტანტინე გამსახურდიამ (ნაწილობრივ კონსტანტინე ჭიჭინაძის თანაშრომლობით) საუცხოოდ გადმოთარგმნა დანტეს ლთაებრივი კომედია, ბოლო დროს გამოვიდა დანტეს „ახალი ცხოვრების“ ქართული თარგმანიც (მთარგმნელები ბაჩანა ბრეგვაძე და თამაზ ჩხენკელი). გამოქვეყნდა თუ ქვეყნდება მსოფლიო პოეტური კულტურის ისეთი შედეგები, როგორიცაა ნიბელუნგები (ვ. ჭიჭინაძე, გრ. ხავთასი), სიმღერა როლანდზე, ისლანდიური „დიდი ელა“ (გ. კალანდაძე), ფინური კალევალა (მ. მაკავარიანი, დ. ძნელაძე,

შ. ჩანტლაძე) და ბევრი სხვა. დაიწყო გამოცემა „მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკის“ ოთხმოცტომეულისა.

კვლავ განახლდა XIX საუკუნეში შეწყვეტილი მთარგმნელობა სპარსულ-ლიდან (მ. თოდუა, ალ. გვახარია, ვახუშტი კოტეტიშვილი). ახლა ქართულად ითარგმნება ინდური, არაბული, თურქული მწერლობის საუკეთესო ნიმუშები. კერძოდ, უკვე იბეჭდება „ათასერთი ლამის“ ქართული თარგმანის ტექსტი გ. წერეთლის რედაქციით (მთარგმნელი ნანა ფურცელაძე). მნიშვნელოვან მოვლენად მიმაჩნია შესანიშნავი კრებულის „არმაღანის“ პუბლიკაცია (კრებულის შემდგენელი და რედაქტორი მ. თოდუა).

ერთი სიტყვით, საბჭოთა პერიოდში ქართული მწერლობა ორგანულად ჩაერთო საერთაშორისო ლიტერატურული ცხოვრების მიმოქცევაში.

დაწინაურდა ქართული მწერლობის მეცნიერული შესწავლა. განვლილი წლების მანძილზე საკვლევადიებო საქმიანობაში თანდათანობით ებმებოდნენ მკვლევართა ახალ-ახალი თაობები, რომელთა მეცნიერული და მსოფლმხედველობრივი ფორმირება ხდებოდა საბჭოთა წყობილების პირობებში. მკვლევართა როგორც ახალი, ისე ძველი თაობა მტკიცედ დადგა მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის ნიადაგზე და ამ პოზიციებიდან ცდილობს ქართული მწერლობის საკითხების გაშუქებას. მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიით შეიარაღება და ამ მეთოდოლოგიის საერთო ფუძემდებლური პრინციპებით ხელმძღვანელობა უნდა ჩაითვალოს ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის ერთ უმნიშვნელოვანეს მიღწევად. რა თქმა უნდა, მარქსისტულ-ლენინურ იდეოლოგიაზე გადასვლა უმტკივნეულო არ ყოფილა მკვლევართა ძველი თაობისათვის. მოწინავე მეცნიერულ-კრიტიკულ აზრს დიდი ბრძოლა დასჭირდა ანტი-მარქსისტული, ბურჟუაზიული იდეოლოგიის გადმონაშთების აღმოსაფხვრელად. რიგ შრომებში თავი იჩინა ვულგარულმა სოციოლოგიზმმა, ნიჰილიზმმა, კოსმოპოლიტიზმმა...

მაგრამ ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის საერთო გეზი იყო სწორი და ამან უზრუნველყო ლიტერატურული ცხოვრების ძირითადად ჯანსაღი განვითარება. საკუთრივ ლიტერატურის მეთოდოლოგიის დარგში ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის გამოსაკვლევია, დასაზუსტებელი და დასახვეწი. მაგრამ ქართული საბჭოთა კრიტიკა და საერთოდ ლიტერატურული მეცნიერება ძირითადად თავისი მოწოდების სიმადლეზე იდგა და დგას როგორც თანამედროვე ლიტერატურული ცხოვრების გაშუქების, ისე ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესწავლის მხრით.

საფუძვლიანად გამოკვლეულია და კრიტიკულად შესწავლილი ძველი და ახალი მწერლობის ბევრი საკიბოროტო საკითხი, გამოქვეყნებულია დიდძალი ნაშრომი (მონოგრაფიული გამოკვლევები და ნარკვევები, წერილები, სტატიები, ესეები და მისთანანი). რასაკვირველაა, ზოგი მათგანი ემპირიული ხასიათისაა, მაგრამ ბევრია სერიოზული ნაფიქრ-ნაზრების შედეგად განზოგადებულ ნარკვევიც. სრულიად შეუძლებლად მიმაჩნია ორმოცდაათი წლის მანძილზე გამოქვეყნებული თუგინდ უმთავრესი ნაშრომების დასახელება.

ლიტერატურათმცოდნეობის საკითხების გაღრმავებულ შესწავლას ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა ლიტერატურული ძეგლების სანდო გამოცემები და სამუზეუმო-საარქივო მასალების პუბლიკაცია.

საქართველოში საბჭოთა წყობილების დამყარების შემდეგ ინტენსიურად და ფართო მასშტაბით წარმოებდა ხელნაწერი მემკვიდრეობის შეგროვება,

კონცენტრირება და დაცვა. საქართველოს დაუბრუნდა რუსეთის საცავების ქართული ხელნაწერი ფონდების მნიშვნელოვანი ნაწილი. უნაკლოდ დაგვიბრუნდა მენშევიკური მთავრობის მიერ საზღვარგარეთ გატანილი ხელნაწერი მასალებიც. ქართული სულიერი კულტურის უმდიდრესი განძი ახლა საიმედოდ არის დაცული კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მშენიერი შენობის სეიფებში. ახალი მასალების გამოვლინება გააადვილა საარქივო-სამუზეუმო ხელნაწერი ფონდების აღწერილობათა და სხვადასხვა საბიბლიოგრაფიო ცნობარებისა თუ საძიებლების გამოქვეყნებამ. დიდი კმაყოფილებით უნდა აღინიშნოს, რომ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა გამოსცა თავისი უმდიდრესი კოლექციების სისტემური აღწერილობანი, დაიბეჭდა აგრეთვე აღწერილობანი ლენინგრადის ყოფილი სააზიო მუზეუმის, საქართველოს ცენტრალური არქივის, ლიტერატურული მუზეუმის, საჯარო ბიბლიოთეკის და ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ქართული ხელნაწერების ფონდებისა. მიკროფილმებისა და ფოტოპირების საშუალებით ხელმისაწვდომი გახდა საზღვარგარეთული სიძველეთსაცავების ქართული ხელნაწერი კოლექციები. დაიბეჭდა იერუსალიმისა და სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა ფონდების ადრინდელი და ახალი აღწერილობანი (ნ. მარისა, ი. ჯავახიშვილისა, რ. ბლაიკისა, ე. გარითისა). სასარგებლო საქმიანი კონტაქტი დამყარდა საზღვარგარეთელ ქართველოლოგებთან.

საგანგებოდ მინდა აღვნიშნო, რომ საბჭოთა პერიოდში დიდი წარმატებები მოიპოვა რუსთველოლოგიამ. დამუშავდა და გამოქვეყნდა არა ერთი და ორი ათეული მნიშვნელოვანი ნაშრომი რუსთველოლოგიის სხვადასხვა პრობლემაზე. მათ შორის ბევრია სპეციალური მონოგრაფიული გამოკვლევა თუ განმაზოგადებელი ხასიათის ვრცელი ნარკვევი. რუსთველოლოგიური ნაშრომების ავტორებად გვევლინებიან როგორც უფროსი, ისე საშუალო და ახალი თაობის მეკვლევარები. ლიტერატურის ინსტიტუტმა 1957 წელს გამოსცა გ. იმედაშვილის მიერ შედგენილი რუსთველოლოგიური ლიტერატურის ვებებერთელა ანოტირებული ბიბლიოგრაფია 84 თაბახის მოცულობისა. მზადდება ამ ბიბლიოგრაფიის შეესებულ-შესწორებული და 1970 წლამდე მოყვანილი ახალი გამოცემა. სხვადასხვა ხასიათისა და მნიშვნელობის რიგი ნაშრომების ავტორები არიან რუსთველოლოგიის დარგში ივ. ჯავახიშვილი, იუსტ. აბულაძე, ს. კაკაბაძე, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე, ვ. ბერიძე, პ. ინგოროყვა, კ. ჭიჭინაძე, შ. ნუცუბიძე, მ. გოგიბერიძე, გ. წერეთელი, ს. იორდანიშვილი, გ. იმედაშვილი, გ. ჯიბლაძე, დ. ბენაშვილი, ვ. ნორაკიძე, ა. ზურაბაშვილი, ე. მეტრეველი, შ. ხიდაშელი, მ. ჩიქოვანი, ი. მეგრელიძე, შ. ძიძიგური, ი. გიგინეიშვილი, ი. იმნაიშვილი, ი. ლოლაშვილი, შ. ლლონტი, ს. ცაიშვილი, მ. გუგუშვილი, ნ. ნათაძე, პრ. რატკიანი, ს. სერებრიაკოვი, დ. ქუმისიშვილი, ე. ხინთიბიძე, მ. გიგინეიშვილი, გ. შარაძე და სხვანი. რუსთველოლოგიის ისტორიაში დაუვიწყარია 1960 წლის სამეცნიერო ექსპედიცია იერუსალიმში ირ. აბაშიძის, ა. შანიძისა და გ. წერეთლის შემადგენლობით. ნამდვილი სახალხო ეროვნული ზემოთ აღინიშნა საქართველოში ეფესისტყაოსნის დაწერის 750-ე და რუსთველის დაბადების 800-ე წლისთავები. ამ თარიღებმა დიდად შეუწყო ხელი რუსთველის გასვლას მსოფლიო დიდების სარბიელზე. რუსთველოლოგიური მუშაობის გასაღრმავებლად და გასაფართოებლად ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა რუსთველოლოგიის განყოფილება (ხელმძღვანელი ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი ს. ცაიშვილი), ხოლო თბილისის უნივერსიტეტში დაარსებულია რუსთვე-

ლის კაბინეტი (ხელმძღვანელი პროფ. ლ. მენაბდე). რუსთველოლოგიაში კვლევა-ძიება მიმდინარეობს საბჭოთა კავშირისა და საზღვარგარეთის პრაქტიკულ ცენტრში. მკვლევარმა ვ. ნოზაძემ გამოაქვეყნა ბუენოს-აიერესსა, სანტ-იაგო დე ჩილესა და პარიზში რუსთველოლოგიური ნაშრომების ხუთი ტომი. საინტერესოა პროფესორების ზ. ავალიშვილისა და მ. წერეთლის უცხოეთში დაბეჭდილი ნაშრომებიც. საყურადღებო რუსთველოლოგიური ნარკვევები ეკუთვნით დ. ლანგს, რ. სტივენსონს, მ. ბაურას, საფრანგეთის აკადემიის წევრებს ედმონ ჟალუსა და მარსელ ბრიონს. ლუი არაგონს, რენე ლაფონს, გ. დეეტერსს, პ. ჰუპერტს, გ. პეჩს, ჩილელ გუსტავო ბოტაროს, ისრაელ სწავლულ ხაიმ ვარდის, იარომირ იედლიჩკას, ვ. კერნახს, მარტონ იშტვანოვიჩს, იან ბრაუნს და ბევრ სხვას. რუსი მეცნიერებიდან ფასეული რუსთველოლოგიური ნაშრომები დასტამბეს აკადემიკოსებმა ვ. შიშმარიოვმა, ალ. ბელეცკიმ, ე. ლუპოლმა, ა. ტოლსტომ, ნ. კონრადმა, ვ. უიომუნსკიმ, პროფესორებმა პ. ბერკოვმა და რ. სამარინმა, მწერლებმა ნ. ტიხონოვმა, პ. ანტოკოლსკიმ, ნ. ზაბოლოცკიმ, ვ. გოლცევა და სხვ. სერიოზული რუსთველოლოგიური ნარკვევების ავტორებია აკადემიკოსი იოსებ ორბელი და პოეტი-აკადემიკოსი მიკოლა ბაუანი. შეუწელებელი გატაცებით განაგრძობდა მუშაობას რუსთველოლოგიაში აკადემიკოსი ნიკო მარი.

საინტერესო საკვლევადიებო მუშაობა გაჩაღდა ლიტერატურის მეთოდოლოგიის, ლიტერატურის თეორიის, ესთეტიკისა და პოეტიკის საკითხებზე (გ. ჯიბლაძე, მ. დუდუჩავა, ა. ქილაია, ნ. ქავჭავაძე, ნ. ჭაში, ო. ევაძე, ალ. ჩაილიშვილი, ვ. ჭელიძე და სხვ.). გამოქვეყნდა ამ საკითხებისადმი მიძღვნილი რიგი წიგნი და კრებული. სოლიდური ნაშრომები დაიბეჭდა კერძოდ ლექსთმცოდნეობაზე (ს. გორგაძე, ა. გაწერელია, ა. ხინთიბიძე და სხვ.).

ქართული მასალების საფუძველზე საინტერესოდ დამუშავდა მხატვრული თარგმანის თეორიის საკითხები (გ. გაჩეჩილაძე). გაღრმავდა კვლევა-ძიება ისეთ ტრადიციულ დარგებში, როგორცაა ლიტერატურული ურთიერთობანი — ბერძნულ-ქართული და ქართულ-ბერძნული (ე. კეკელიძე, ს. ყაუხჩიშვილი, შ. ნუცუბიძე, პ. ბერაძე, ნ. კეჭავაძე, ა. ურუშაძე, რ. მიმინოშვილი, ვ. ბაკაშვილი, ალ. გამყრელიძე, ე. ხინთიბიძე, ა. ალექსიძე, რ. გორდუზიანი და სხვ.), ქართულ-სომხური და სომხურ-ქართული (ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ილ. აბულაძე, ბ. არველაძე, ე. ვაგარეიშვილი, ზ. ალექსიძე), სპარსულ-ქართული და ქართულ-სპარსული (იუსტ. აბულაძე, ი. მარი, ვლ. ფუთურიძე, დ. კობიძე, მ. თოდუა, ე. ფაღავა, ა. გვახარია, თ. კეწელავა, მ. მამაცაშვილი, თ. გორელიშვილი და სხვ.). ძლიერ გაფართოვდა კვლევა-ძიება რუსულ-ქართულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა საკითხებზე (ა. ჩხეიძე, ვ. შადური, ირ. ანდრონიკაშვილი, ვ. ნათაძე, ა. ნიკოლაძე, გ. ციციშვილი, ი. ბოგომოლოვი, თ. ბუაჩიძე, ნ. მახათაძე, შ. გვენეტაძე და სხვ.). საფუძველი ჩაეყარა ქართულ-უკრაინულ და უკრაინულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობის საკითხების დამუშავებას (ლ. ასათიანი, ბ. ულენტი, ო. ბაქანიძე, დ. კოსარიცი, ი. ლუცენკო და სხვ.). საბჭოთა ქვეყნებთან და უცხოეთთან გაძლიერებულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა შესწავლის მეცნიერულ ნიადაგზე დასაყენებლად რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში შეიქმნა სპეციალური განყოფილებანი (ხელმძღვანელები პროფ. გ. ციციშვილი და დოც. დ. ლაშქარაძე).

ძველთაგანვე დიდი ყურადღება ექცეოდა ჩვენში ქართულ ლიტერატურის სიტყვიერების მასალების შეკრებას, მაგრამ ქართული ფოლკლორისტიკა, როგორც მეცნიერება, საბჭოთა დროის პირველი მომზადდა, ვაიწადა და საქმეში ჩება ფოლკლორისტთა ახალი კადრი, გამოქვეყნდა რიგი მნიშვნელოვანი ნაშრომი ვ. კოტეტიშვილისა, მ. ჩიქოვანისა, ქ. სიხარულიძისა, ელ. ვირსალაძისა, ალ. ლლონტისა, ი. მეგრელიძისა, თ. ოქროშიძისა, ე. არაქვანიძისა, ა. ცანავასი და სხვ.

უყურადღებოდ არ დარჩენილა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნებისა და ლიტერატურული კრიტიკის ისტორიის განვითარების საკითხები (შ. ნუცუბიძე, ს. ხუნდაძე, გ. ჯიბლაძე, გ. აბზიანიძე, დ. გამეზარდაშვილი, ჯ. ჭუმბურიძე, ს. ხუციშვილი და სხვ.).

ზოგი რამე გაცეთდა ქართული მწერლობის მსოფლიო ისტორიულ-კულტურული როლის გასარკვევადაც. შალვა ნუცუბიძემ წამოაყენა აღმოსავლური რენესანსის საინტერესო თეორია, რომელმაც ცხოველი კამათი გამოიწვია ჩვენშიც და საზღვარგარეთაც. იმავე შ. ნუცუბიძემ და ბელგიელმა სწავლულმა ერნესტ ჰონიგმანმა საკმაოდ დამაჯერებლად დაასაბუთეს, რომ ე. წ. არეოპაგიტული წიგნების ავტორი უნდა ყოფილიყო V საუკუნის საზღვარგარეთელი ქართველი მოღვაწე პეტრე იბერიელი. კ. კეკელიძის რიგმა პუბლიკაციებმა გამდიდრა მსოფლიო საქრისტიანო კულტურის ისტორიის საღარო. იური მარმა, ვლადიმერ ფუთურიძემ და დ. კობიძემ გამოიძიეს ქართულის წვლილი ირანულ და სპარსულენოვან სამყაროში.

გასული საუკუნის ოთხმოციან წლებში ალექსანდრე ცაგარელი ამბობდა, რომ ქართული მწერლობის საკითხების დამუშავება მაშინ მხოლოდ პირველი დაგროვებისა და აღრიცხვის სტადიაში იმყოფებოდა, „რამდენადმე მეცნიერული იერის მქონე მიმოხილვა ქართული ლიტერატურის ისტორიისა ჯერ თითქმის შეუძლებელიაო“. მეცნიერი იმედს გამოთქვამდა, რომ დადგებოდა დრო, როცა მოსახერხებელი გახდებოდა «цельный, стройный и систематический обзор памятников грузинской письменности и литературы».

1895—1907 წლების მანძილზე რუსულად გამოვიდა ალ. ხახანაშვილის „ნარკვევები ქართული სიტყვიერების ისტორიიდან“ ოთხ მოზრდილ ტომად. შემდეგ ავტორმა თავისი რუსული ნაშრომის საფუძველზე ქართულად დაამუშავა „ქართული სიტყვიერების ისტორია“ ორ წიგნად. ალ. ხახანაშვილის „ნარკვევებმა“ თავის დროზე დიდი როლი შეასრულა და დიდი სამსახურიც გაუწია მოსწავლე ახალგაზრდობას, მაგრამ მათ ბევრი რამ აკლდა სისრულისა და სისტემურობისაგან. ნარკვევებში მოიბოვება მძიმე ფაქტობრივი შეცდომებიც. სისრულის პრეტენზია არ ჰქონია კ. აბაშიძის დიდი ცოდნითა და გემოვნებით დაწერილ ორტომიან ნაშრომს „ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“.

ალ. ხახანაშვილისა და კ. აბაშიძის ნარკვევებით ამოიწურებოდა რევოლუციამდელი განმაზოგადებელი ნაშრომები ახალი ქართული მწერლობის ისტორიაზე.

მრავალსაუკუნოვანი ქართული ლიტერატურის ისტორიის განმაზოგადებელ-შემაჯავებელი ნაშრომების შექმნისა და სასტემატიზირებული კურსებისა და სახელმძღვანელოების შედგენის რთული პრობლემაც საბჭოთა პერიოდში გადაიჭრა. ჯერ კიდევ 1923/1924 წლებში გამოქვეყნდა კ. კეკელიძის ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის დიდი ორტომეული. ავტორის სიცოცხლეში

იგი შემდეგ სამჯერ გამოიცა (უკანასკნელი გამოცემა დაიბეჭდა 1958—1960 წლებში). თითოეული ახალი გამოცემა წინანდელთან შედარებით გამდიდრებულია ფაქტობრივი მასალებით, დახვეწილია ენობრივ-სტილებრივად, უკეთ გამართულია იდეურ-შინაარსობლივად. შეიძლება ავტორს არ დაეთანხმოთ კურსის აგების პრინციპებში, შეიძლება სადავოდ ვახადოთ ცალკეული საკითხების გაშუქება, მაგრამ სრულიად უცილობელია კ. კეკელიძის მონუმენტური კურსის ორიგინალობა, სისრულე და სხვა დიდი მეცნიერული ღირსებანი. კ. კეკელიძეს მოუხდა უზარმაზარი შრომის გაწევა, რომ წესრიგში მოეყვანა, შეემოწმებინა, გამოეკვლია, აეწონ-დაეწონა, განეზოგადებინა და დაესისტემებინა უამრავი ლიტერატურული მასალა და შეექმნა ისეთი ნაშრომი, რომელზედაც ოცნებობდა ალ. ცაგარელი («цельный, стройный и систематический обзор памятников грузинской письменности и литературы»).

კ. კეკელიძის «ქართული ლიტერატურის ისტორიის» განსაკუთრებული ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობა კარგად შეაფასეს საზღვარგარეთაც. ცნობილი ბელგიელი ქართველოლოგის პაულ პეტერსის სიტყვით, კ. კეკელიძის ვეებერთელა ორტომეული მაშინ ჩამოყალიბდა, როცა «ქართველი ხალხი შევიდა თავისი (ეროვნული) განვითარების ვადამწყვეტ ფაზაში». პეტერსმა ხმამაღლა განაცხადა, რომ კ. კეკელიძის «ათას ორას გვერდიანი ქართული ლიტერატურის ისტორია არის დასაბუთება საქართველოს ინტელექტუალური ღირსებებისა და იმის უფლებისა, რომ მან იცხოვროს თავისი საკუთარი ცხოვრებით». «ღირსებანი ბრწყინვალეა და უფლება უცილობელია», — ასკვნიდა უცხოელი მკვლევარი.

კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ისტორიის პირველი ტომის საფუძველზე მიქელ თარხნიშვილმა და იულიუს ასფალგმა დაამუშავეს და გერმანულ ენაზე გამოაქვეყნეს რომში 1955 წელს «ქართული საეკლესიო ლიტერატურის ისტორია» (მზადდება გამოსაცემად მეორე ტომიც. ამ ტომის მომზადება იკისრეს იარომირ იედლიჩკამ და იულ. ასფალგმა). თვითონ კ. კეკელიძემ კი თავისი დიდი შრომის მოკლე კონსპექტი გამოსცა რუსულ ენაზე («Конспективный курс истории древнегрузинской литературы», 1938).

1954 წელს რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის ავტორობით გამოსცა ქართული ლიტერატურის ისტორიის პირველი ტომი (ძველი ქართული მწერლობა). აქ უფრო შემჭიდროებულად და თანმიმდევრულად, ამასთან შედარებით ადვილად დასაძლევ იენით წარმოდგენილია ძველი ქართული მწერლობის განვითარების რთული ისტორია მეხუთე საუკუნიდან მეცხრამეტემდე. თავის მხრივ ამ შრომის საფუძველზე შეიქმნა ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის საუნივერსიტეტო კურსი, რომელიც 1969 წელს გამოქვეყნდა.

ძველი ქართული მწერლობის შესწავლის სარბიელზე კ. კეკელიძის მეთაურობით მოღვაწეობდნენ ილია აბულაძე, გ. ჯაკობია, ე. მეტრეველი, ს. ყუბანეიშვილი, გ. იმედაშვილი, ტ. რუხაძე, დ. კობიძე, ლ. მენაბდე, თ. ჭყონია, ი. ლოლაშვილი, ს. ცაიშვილი, დ. ბრეგაძე, რ. ბარამიძე, რ. მიმინოშვილი, ე. ბააკაშვილი, ნ. მახათაძე, ქ. სანიციძე, გ. მიქაძე, შ. ონიანი, შ. ჩიჯავაძე, ლ. ძოწენიძე, ლ. ქუთათელაძე, მ. ქავთარია, თ. ბრეგაძე, ც. ქურციკიძე, მ. რაფაეა, ლ. ჯღამაია, ე. ხინთიბიძე, რ. სირაძე და ბევრი სხვა. თვითონ კ. კეკელიძის ცალკეული ნაშრომები თავმოყრილია მის ეტიუდებში — «ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან». გამოქვეყნებულია ამ «ეტიუ-

დების“ ათი წიგნი (1936—1968). ამ სტრუქტურების ავტორს ეკუთვნის „წიგნები ევების“ ხუთი წიგნი (1940—1970), მონოგრაფიები შოთა რუსთაველზე (1958, 1966), სულხან-საბა ორბელიანზე (1959) და სხვ.

ძველი ქართული მწერლობის მეცნიერულა შესწავლის მხრივ, რასაკვირველია, დიდი ღვაწლი ძველი თაობის ისეთი მკვლევარებისა, როგორც იყვნენ ივანე ჯავახიშვილი, ექვთიმე თაყაიშვილი, იუსტინე აბულაძე, სერგი გორგაძე, პავლე ინგოროყვა, აკაკი შანიძე, შალვა ნუცუბიძე, სიმონ ყაუხჩიშვილი. XVIII—XIX საუკუნეთა მიჯნის, ე. წ. გარდამავალი ხანის, ქართული მწერლობის ისტორიის საკითხები განხილულია უმთავრესად ტ. რუხაძისა და გ. მიქაძის შრომებში.

XIX საუკუნის ლიტერატურის ისტორია მოამზადა სამ წიგნად და 1925—1927 წლებში ბეჭდურად გამოაქვეყნა ვ. კოტეტიშვილმა, სამ წიგნადვე გამოიცა მ. ზახიდუელის „ახალი ქართული ლიტერატურა“ (რამდენჯერმე დაბეჭდა) მასვე ეკუთვნის «Очерки по истории грузинской литературы XIX века». XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიის თავისებური, ორიგინალური კურსი შეადგინა გერონტი ქიქოძემ. სიმონ ხუნდაძის „სოციალიზმის ისტორიისათვის საქართველოში“ (ორ წიგნად) და „ქართველი ინტელიგენციის პროფილი XIX საუკუნეში“ ფრიად საინტერესოა ლიტერატურათმცოდნეობის თვალსაზრისითაც. თავის დროზე სახელმძღვანელოს როლს ასრულებდა თ. ბეგიაშვილის სამტომეული „ქართული სიტყვიერების ისტორია“. დ. გამეზარდაშვილმა ორ წიგნად გამოაქვეყნა „ნარკვევები ქართული რეალიზმის ისტორიიდან, აგრეთვე «Становление критического реализма в грузинской литературе». აღსანიშნავია კ. კაპანელის „ქართული ლიტერატურის სოციალური გენეზისი“. გ. ჯიბლაძემ გამოსცა დიდი მონოგრაფია ილია ქავჭავაძეზე, მანვე მიუძღვნა მონოგრაფიული ნარკვევი ნიკოლოზ ბარათაშვილს. იგი ავტორია სოლიდური წიგნისა «Романтики и реалисты в грузинской литературе XIX века» და მრავალრიცხოვანი წერილებისა ახალი და უახლესი პერიოდების ქართული მწერლობის საკითხებზე. ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ გ. ჯიბლაძის „ესთეტიკური თეორიის საკითხები“ და „რუსთაველის ესთეტიკური სამყარო“. საყურადღებოა მონოგრაფიები პ. კეკელიძისა („აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემები“), ა. კილაისის („გიორგი წერეთელი“), ალ. კალანდაძისა („ნარკვევები ქართული ჟურნალისტიკის ისტორიიდან“), კ. მეძველიასი („თერგდალუღები და რუსეთის სამოციანი წლების რევოლუციური მოღვაწეები“), ე. მალრაძის („გრიგოლ ორბელიანი“), ა. გაჩეჩილაძის ნარკვევები აკაკი წერეთელზე და სხვა. სპეციალური მონოგრაფიები მიეძღვნა ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებას (ს. დანელია, გრ. კიკნაძე, ა. გაწერელია, დ. რამიშვილი, დ. ბენაშვილი, ბ. დობოროჯინიძე). კარგ შთაბეჭდილებას სტოვებს გურამ ასათიანის მონოგრაფიული ნარკვევი „მერანი და მისი ავტორი“. ორჯერ გამოიცა პ. ინგოროყვას წიგნი ნ. ბარათაშვილზე. მკითხველი გვერდს ვერ აუვლის შ. რადაიანის „XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურას“, ჯ. კუმბურიძის „ქართული კრიტიკის ისტორიას“, ს. ხუციშვილისა და ა. მახარაძის ნარკვევებს XIX საუკუნის ქართული კრიტიკული აზროვნებისა და მწერლობის ისტორიის საკითხებზე და ბევრ სხვა ნაშრომს, რომელთა დასახელება დიდ ადგილს მოითხოვდა და, სამწუხაროდ, არ ხერხდება.

ბოლო დროს თბილისის უნივერსიტეტის ახალი ქართული ლიტერატურის კათედრა შეუდგა XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიის საუნი-

ვერსიტეტო კურსის მომზადებას. ჯერჯერობით დასტამებულია ამ კურსის პირველი ტომი.

საკმაო რაოდენობით მოგვებოგება საყურადღებო ნაშრომები (მონოგრაფიები, ნარკვევები, წერილები) ქართული საბჭოთა მწერლობის საკითხებზე. აქ იმოდენა ზღვია მასალისა, რომ ძალზე გაჭირდება რისიმე ცალკე გამოყოფა. ჩვენ მხოლოდ იმის აღნიშვნით დავკმაყოფილდებით, რომ ქართული საბჭოთა მწერლობის მკვლევარ-კრიტიკოსთა უფროს და საშუალო თაობას — ბ. ბუაჩიძეს, ბ. ჟღენტს, ლ. ასათიანს, ალ. სულავას, ა. გაწერელიას, დ. ბენაშვილს, გ. ჯიბლაძეს, შ. რადიანს, გ. ნატროშვილს, გ. ლომიძეს, გ. ციციშვილს, ლ. კალანდაძეს, ს. ჭილაიას, გ. მერკვილაძეს, გ. მარგველაშვილს, გ. ასათიანს, გ. კახკავას, გ. გვერდწითელს, შ. ჩიჩუას, გრ. ხერხეულიძეს... გვერდში ამოუდგა ნიჭიერი ახალგაზრდობა, რომელიც მონდომებით ეზადება თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობისა და კრიტიკის მძიმე ტვირთს (სამწუხაროდ, ბოლო დროს მოულოდნელად დავეკარგეთ ამ თაობის ორი საუკეთესო წარმომადგენელი — ნოდარ ჩხეიძე და ფილიპე ბერიძე).

მაინც უნდა ითქვას, რომ ქართული საბჭოთა ლიტერატურა სისტემურად მიმოხილულია სერგი ჭილაიას ნაშრომებში („მე-20 საუკუნის ქართული მწერლობა“ სამ წიგნად, «Очерки истории грузинской советской литературы»). პრობლემური სიმახვილით გამოირჩევა გიორგი ლომიძის შრომები. დიდად ფასეულია ბესარიონ ჟღენტის კრიტიკული წერილები.

ზოგიერთი საბჭოთა მკვლევარ-კრიტიკოსი თანაბარი ინტერესითა და წარმატებით იკვლევ-იძიებს როგორც კლასიკური, ისე თანამედროვე საბჭოთა მწერლობის აქტუალურ, საკვანძო საკითხებს. უწინარეს ყოვლისა, ასეთია აკაკი გაწერელია, რომლის ნაშრომები ფართო მკითხველი საზოგადოების მოწონებას იმსახურებს. ლიტერატურათმცოდნეობის სფეროდან ღირსშესანიშნავი ნაშრომები გამოაქვეყნეს ჩვენმა ცნობილმა მწერლებმა კონსტანტინე გამსახურდიამ, კონსტანტინე ჭიქინაძემ, იოსებ გრიშაშვილმა, გიორგი ლეონიძემ, ტიციან ტაბიძემ, შალვა აფხაიძემ, სიმონ ჩიქოვანმა, დემნა შენგელიამ, ირაკლი აბაშიძემ, გრიგოლ აბაშიძემ, გიორგი შატბერაშვილმა, რევაზ ჯაფარიძემ...

მრავალსაუკუნოვანი მდიდარი ქართული მწერლობის ისტორიის მთლიანი, თანმიმდევრული, სისტემური, მეთოდოლოგიურად სწორი და, რამდენადაც მოხერხდება, სრული გაშუქება აქვს მიზნად დასახული რუსთაველის სახელობის ინსტიტუტის დიდ კოლექტივს, რომელიც ამზადებს ქართული ლიტერატურის ისტორიის ექვსტომეულს (საერთო მოცულობა 300 თაბანი). ამ ექვსტომეულის პირველი სამი ტომი უკვე გამოვიდა, იბეჭდება IV და V ტომები. მზადდება დასაბეჭდად VI ტომი, იგი მოიცავს საბჭოთა მწერლობის პერიოდს 1921 წლიდან დღემდე.

მთელი ქართული მწერლობის ერთიანი ისტორიის მოკლე მიმოხილვის პირველ ცდას წარმოადგენს «История грузинской литературы», რომელიც 1958 წელს გამოქვეყნდა (ავტორები ალ. ბარამიძე, შ. რადიანი, ბ. ჟღენტი). დასასრულ ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ საბჭოთა მრავალეროვანი ლიტერატურის ისტორია («История советской многонациональной литературы»), რომელსაც ექვს ტომად სცემს გორკის სახელობის მსოფლიო ლიტერატურის ინსტიტუტი. ექვსტომეულის შედგენაში მონაწილეობა მიიღო რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელთა კოლექტივმა. ექვსტომეულის მთავარი რედაქტორებია გ. ლომიძე და ლ. ტიმო-

ფევეი, მთავარი რედაქციის წევრია ბ. ჟღენტა. 1970 წელს გამოქვეყნდა ექვსტომეულის პირველი ტომი (მოიცავს 1917—1931 წლებს). ტომის ქართულურთმუნაკვეთი დაწერილია ბ. ჟღენტის მიერ, იგი არის ტომის სარედაქციო კოლეგიის წევრიც. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის კოლექტივი მონაწილეობას ღებულობს აგრეთვე მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიის ათტომეულის შედგენაში. ამ ათტომეულსაც გორკის სახელობის ინსტიტუტი ამზადებს.

რიგი განმაზოგადებელი ნაშრომი გამოქვეყნდა ფოლკლორის დარგში. ასეთებია, მაგალითად, მ. ჩიქოვანის „ქართული ეპოსი“ ორ წიგნად, მისივე «Народный грузинский эпос о прикованном Амирани». და „ქართული სიტყვიერების ისტორია“, ქს. სიხარულიძის „ქართული ხალხური საგმიროსაისტორიო სიტყვიერება“, ე. ვირსალაძის — „ქართული სამონადირეო ეპოსი“, თ. ოქროშიძის — „ქართული ხალხური შრომის პოეზია“, ა. ცანავას — „ქართველ მუშათა რევოლუციური პოეზია“... სახელმძღვანელოდ არის განკუთვნილი რუსთაველის სახელობის ინსტიტუტის ფოლკლორისტთა კოლექტიური ნაშრომი „ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება“.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა პერიოდში დაიწყო ჩვენში დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის სერიოზული შესწავლა და ამის შედეგად საყურადღებო ნაშრომებიც გამოქვეყნდა (გრ. ხავთასისა, გივი გაჩეჩილაძისა, მ. კვესელავასი, ნ. კაკაბაძისა, ო. ჯინორიასი, ნ. ორლოვსკაასი, ნ. ყიასაშვილისა, შ. რევიშვილისა, ზ. ჭარხალაშვილისა, დ. ფანჭულიძისა, ვ. ქელიძისა და სხვ.). ქართულ ენაზე გამოვიდა ანტიკური (ბერძნულ-რომაული) და ბიზანტიური ლიტერატურის მძალხარისხოვანი სახელმძღვანელოები (გრ. წერეთლისა, სიმ. ყაუხჩიშვილისა). დ. კობიძემ შეადგინა და დაბეჭდა „სპარსული მწერლობის ისტორია“, მანვე შეადგინა სპარსული მწერლობის ქრესტომათია ორ ტომად.

თბილისის უნივერსიტეტის რუსული ლიტერატურის ისტორიის კათედრის თაოსნობით (ვანო შადურისა და გიორგი ტალიაშვილის რედაქციით) მომზადდა რუსული ლიტერატურის ისტორიის სახელმძღვანელო სამ ტომად (თბილისი, 1961—1963). თბილისის უნივერსიტეტშივე მომზადდა „ძველი სომხური ლიტერატურის ისტორია“ ლეონ მელიქსეთ-ბეგისა (თბილისი, 1941).

ასე გვეხატება ჩვენ ძალიან მოკლედ საბჭოთა პერიოდის ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის მდგომარეობა. მიღწევები უდავოა, წარმატებებ უცილობელი, მაგრამ, რასაკვირველია, მიღწეული და მოპოვებული სრულიადაც არ არის საკმარისი. მდიდარი ქართული მწერლობის ისტორიის ყოველმხრივი და ღრმად მეცნიერული შესწავლის საქმეს ჯერჯერობით მხოლოდ მყარი საფუძველი აქვს ჩაყრილი. გამოსაძიებელი, გამოსარკვევი და გამოსაკვლევია ბევრზე ბევრია. დასამალი არ არის, რომ ლიტერატურათმცოდნეობა საერთოდ, კერძოდ კი ლიტერატურული კრიტიკა, ფეხდაფეხ ვერ მიჰყვება ჩვენი ცხოვრების მაჯისცემას, მხარს ვერ უბამს მხატვრული მწერლობის წინსვლას. ლიტერატურათმცოდნეობა მოვალე რჩება სოციალისტური სამშობლოს წინაშე. ჩვენ საეჭვოდ არ მიგვაჩნია, რომ იგი პირნათლად გადაიხდის ამ ვალს. ამის საწინდარია განვლილი წლების თვალსაჩინო მიღწევები, აწინდელი ვითარების ფხიზელი შეფასება და იმედის მომცემი ახალგაზრდა ძალების აქტიური ამოქმედება ჩვენი მეცნიერების სამოღვაწეო სარბიელზე.

შოთა შიქიძე

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

ენათმეცნიერება საბჭოთა საქართველოში

ქართული ენათმეცნიერული აზროვნების ისტორიაში ახალი, უადრესად შინაარსიანი და ნაყოფიერი ხანა იწყება თბილისის უნივერსიტეტში, რომელიც საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ რესპუბლიკაში უმაღლესი განათლებისა და, საერთოდ, ქართული მეცნიერების აყვავებისა და განვითარების უმძლავრეს კერად იქცა. თბილისის საენათმეცნიერო სკოლას უნივერსიტეტში ჩაეყარა საფუძველი, აქ გაიშალა ინტენსიური კვლევითი მუშაობა ახალი მეთოდების მომარჯვებით, აქ მომზადდა მეცნიერული ძალები, აქვე დამკვიდრდა შესანიშნავი ტრადიციები ქართველური და სხვა ენების შესწავლის დარგში, რამაც ხელი შეუწყო ახალი სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრების აღმოცენებას (მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, პედაგოგიური ინსტიტუტების საენათმეცნიერო კათედრები).

იმთავითვე უნივერსიტეტში წარმოდგენილი იყო ორი საენათმეცნიერო კათედრა — ზოგადი ენათმეცნიერებისა (გამგე პროფ. გ. ახვლედიანი) და ქართული ენისა (გამგე პროფ. ი. ყიფშიძე, 1919 წლიდან — პროფ. ა. შანიძე). ამ ორ კათედრას უხდებოდა კვლევა-ძიების მეთაურობა და სათანადო კადრების მომზადება ენათმეცნიერების შემდგომს დარგებში: ქართველური ენათმეცნიერება, არაბისტიკა, თურქოლოგია, სლავური ენათმეცნიერება, ინდოევროპული ენათმეცნიერება (ინდოევროპულ ენათა შედარებითი გრამატიკა, გუთური, სანსკრიტი, ძველი ირანული ენები, ოსური, ბერძნული).

თანდათან გაიზარდა საენათმეცნიერო კათედრათა რიცხვი. ამჟამად უნივერსიტეტში წარმოდგენილია რამდენიმე საენათმეცნიერო კათედრა: ძველი ქართული ენის კათედრა (გამგე პროფ. ა. შანიძე), ახალი ქართული ენის კათედრა (გამგე პროფ. შ. ძიძიგური), კავკასიური ენების კათედრა (გამგე პროფ. გ. როგავა), ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრა (გამგე პროფ. გ. ახვლედიანი), რუსული ენის № 1, № 2 კათედრები (პროფესორები დ. მგელაძე, თ. მრევლი-შვილი), გერმანული ენის კათედრა (გამგე პროფ. ნ. ქადაგიძე), ინგლისური ენის კათედრა (გამგე დოც. რ. გაჩეჩილაძე), ფრანგული ენის კათედრა (გამგე პროფ. ვ. ხუხუნი), სტრუქტურული და გამოყენებითი ლინგვისტიკის კათედრა (გამგე პროფ. თ. გამყრელიძე).

საენათმეცნიერო დისციპლინები წარმოდგენილია აგრეთვე სხვა ფილოლოგიურ კათედრებზე: ესენია: სემიტოლოგიის კათედრა (გამგე პროფ. გ. წერეთელი), ირანული ფილოლოგიის კათედრა (პროფ. დ. კობიძე), თურქული ფილოლოგიის კათედრა (გამგე პროფ. ს. ჯიქია), არმენოლოგიის კათედრა (გამგე პროფ. ი. შილაკაძე). ქართული ენის კათედრები არსებობს პედაგოგიურ ინსტიტუტებშიც (თბილისი, ქუთაისი, ბათუმი, სოხუმი, თელავი, გორი, ცხინვალი).

უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თავის დროზე საქართველოს ლინგვისტიკის განვითარების საქმეში „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების“ დაარსებას 1923 წელს (თავმჯდომარე გ. ახვლედიანი). საზოგადოებამ გააღრმავა ლინგვისტური კვლევა-ძიება და ფართო საზოგადოებაში გაიტანა თავისი მუშაობის შედეგები. გამოიცა კრებული „წელიწდული“ (1923—1924), რომელშიაც მოთავსებულია საპროგრამო წერილები როგორც ზოგადი ენათმეცნიერების პრინციპების შესახებ, ისე გათვალისწინებულია ქართველურ ენათა მეცნიერული შესწავლის ამოცანები და მოცემულია კვლევა-ძიების სათანადო ნიმუშები (აკ. შანიძე, გ. ახვლედიანი, არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, ს. ჯანაშია).

ქართული ენათმეცნიერების განვითარებაში უდიდესი როლი შეასრულა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის დაარსებამ (1936). ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში ჩამოყალიბებულ იქნა განყოფილებები: ქართველურ ენათა (გამგე პროფ. ა. შანიძე), ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ექსპერიმენტული ფონეტიკისა (გამგე პროფ. გ. ახვლედიანი), მთის კავკასიურ ენათა (გამგე პროფ. არნ. ჩიქობავა), ახლო აღმოსავლეთის ენათა (გამგე პროფ. გ. წერეთელი), ლექსიკოლოგიისა (გამგე პროფ. ვ. თოფურია), სამეცნიერო ტერმინოლოგიისა (გამგე პროფ. ვუკ. ბერიძე). 1941 წელს დაარსდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, რომლის სისტემაში შევიდა ენის ინსტიტუტი. მისი დაარსებით საენათმეცნიერო მუშაობას კიდევ უფრო ფართო პერსპექტივები გადაეშალა ჩვენში.

„ქართულმა ენათმეცნიერებამ იმთავითვე გაითვალისწინა ძირითადი მიზნები, რომლებიც საფუძვლად ედება მთელს შემდგომ მუშაობას. სახელობრ, ყურადღების ცენტრშია ქართული კულტურის გენეზისის მეცნიერული დადგენა, ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიული წარსულის გათვალისწინება უხსოვარი დროიდან, მისი ისტორიული ფესვებისა და შემდგომი განვითარების გზების გამოკვლევა. ამ მიზნის განხორციელებას ემსახურება მეცნიერების სხვადასხვა დარგი საქართველოში და მათ შორის ენათმეცნიერებაც. მართლაც, ამ მიზნის განხორციელება შეუძლებელი იყო და შეუძლებელია გარეშე ქართულის (და სხვა ქართველური ენების -- მეგრულ-ქანურისა და სვანურის) გენეზისის ან მათი სტრუქტურისა და ისტორიული განვითარების გაუთვალისწინებლად. თავის მხრივ ქართულისა და სხვა ქართველური ენების ისტორიული განვითარების უძველესი ეტაპების გათვალისწინება არ მოხერხდება, თუ მთის კავკასიურ ენათა ჩვენებანი არ იქნა ფართოდ გამოყენებული“ (გ. ახვლედიანი).

საგულისხმოა ივ. ჯავახიშვილის შემდეგი სიტყვები: „ცნობილია, რომ მსოფლიო მეცნიერება უაღრესად დაინტერესებულია ქართველური და კავკასიური ენების ბუნებითა და მათი სხვა ენებთან, მათ შორის ხალდურ, ხეთურ და სუმერულთანაც, ნათესაობის საკითხებით, მათი თავდაპირველი სამშობლოსა და მერმინდელი გადმოსახლების ისტორიით ისევე, როგორც საკვები მცენარეებისა და შინაური ცხოველების სადაურობისა და შერჩევის, დასასრულ, ლითონის კულტურის ისტორიის აღმოცენებითაც... სრულებით ბუნებრივია, რომ ზემოაღნიშნული საკითხებით... ქართველი მეცნიერებიც იყვნენ დაინტერესებულნი. მეტის თქმაც შეიძლება: ამ პრობლემების მეცნიერული შესწავლა ჩვენს უპირველეს მოვალეობასაც კი უნდა შეადგენდეს, რადგან ეს

ენათმეცნიერული საკითხები უშუალოდ ჩვენვე გვეხება, ხოლო კულტურული ისტორიის ზემოაღნიშნული ამოცანების გადასაჭრელად პირველხარისხოვანი მასალები ჩვენში უხვად მოიპოვება და შედარებით უფრო ადვილი მისაწვდომიც არის“.

საენათმეცნიერო კვლევა-ძიება საქართველოში წარიმართა ამ ასპექტებით: 1. ქართველურ ენათა სტრუქტურული აღნაგობის შესწავლა შედარებით ისტორიული თვალსაზრისით; 2. მთის კავკასიურ ენათა სტრუქტურის შესწავლა ქართველურ ენებთან გენეტური ურთიერთობის თვალსაზრისით; 3. ახლო აღმოსავლეთის ძველ და ახალ ენათა სტრუქტურის შესწავლა იბერიულ-კავკასიურ ენებთან ურთიერთობის თვალსაზრისით; 4. ქართველურ ენათა ლექსიკის შესწავლა; 5. ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის დამუშავება და დადგენა; 6. ზოგადი ენათმეცნიერების აქტუალურ პრობლემათა კვლევა (ზოგადი და ექსპერიმენტული ფონეტიკის საკითხებითურთ); აგრეთვე ინდოევროპულ ენათა კვლევა-ძიება; 8. სკოლის, უმაღლეს სასწავლებელთა და სხვა კულტურული და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების პრაქტიკულ-მეცნიერული მომსახურება.

გავეცნოთ საქართველოში ლინგვისტური აზროვნების განვითარებას ცალკეული დარგების მიხედვით.

1. ძირითადი ენის სტრუქტურა და ისტორია

პირველი საენათმეცნიერო მონოგრაფიული გამოკვლევა უნივერსიტეტში მიქძენა ქართული ზმნის პრეფიქსებს. ეს იყო ა. შანიძის „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“ (1920), რომელშიც ქართული ზმნის ერთ-ერთი ძირითადი საკითხი შესწავლილია ისტორიულ ასპექტში და გათვალისწინებულია დიალექტების მონაცემებიც. „ეს თხზულება პირველი, მრავალი ძეგლის შესწავლაზე დამყარებული შრომაა, ქართული ზმნის ბუნებისა და აგებულების გამოსარკვევად გამოქვეყნებული... ამ ნაშრომში კვლევა-ძიების ისტორიული გზა არჩეული, იგი ქართული სიტყვიერების ძეგლთა ენის შესწავლაზეა დამყარებული“ (ივ. ჯავახიშვილი). ამგვარი მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით ქართული ენის კვლევამ უარესად მნიშვნელოვანი შედეგები გამოიღო: დამუშავდა მრავალი თემა, გამოქვეყნდა ბევრი მონოგრაფია, მიმოხილვა და საუნივერსიტეტო კურსები.

ე. წ. ხანმეტი და ჰემეტი ტექსტების აღმოჩენასთან დაკავშირებით გამოქვეყნდა ნაშრომები, რომლებშიც წამოჭრილი და გადაწყვეტილია ქართული ზმნის უძველესი პრეფიქსების საკითხები, შესწავლილია მათი ფონეტიკური სახეები და მორფოლოგიური ფუნქცია. გაირკვა ტერმინ „ხანმეტის“ მნიშვნელობა. ანალოგიურად გაკეთდა ტერმინი „ჰემეტი“ იმ ძეგლების აღმოჩენისთანავე, რომლებშიც სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამისა ზმნაში წარმოდგენილია ჰავს სახით. წამოყენებულ იქნა **ჰ-ხ** პრეფიქსთა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის ფორმულები: **ხ-ჰ-0** და **ჰ-ხ-0** (ივ. ჯავახიშვილი, ა. შანიძე, კ. კეკელიძე). მოგვიანებით გამოითქვა დებულება: **ხ** და **ს** პრეფიქსების ამოსავალია **ს** პრეფიქსი, რომელსაც თავდაპირველად უნდა აღენიშნა ნივთის გრამატიკული კლასი და შემდეგ დაჰკისრებოდა პირის ნიშნის ფუნქცია (არნ. ჩიქობავა).

შესწავლილ იქნა პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვებთან: **ჰუმჯობეს-ქსეჰს** (ჯობ(შს) ტიპის ფორმებზე დაკვირვებამ ნათელი გახადა ზმნის პირის ნიშნების ხმარების შესაძლებლობა სახელთანაც (მიმჯობეჰსი, გიმჯობეჰსი, ხუმჯობეჰსი) და მათი **ხ** და **ჰ** პრეფიქსის იგივეობა **ჰაქუს/ხაქუს** ზმნის პრეფიქსებთან (ა. შანიძე).

ქართული ენის სტრუქტურის გამოკვლევის თვალსაზრისით უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მანამდე უცნობი გრამატიკული კატეგორიების აღმოჩენას, დადგენასა და მათთან დაკავშირებული საკითხების გამოწვლილვით შესწავლას.

ჯერ კიდევ 1919 წელს გაირკვა ნასახელარი ზმნების სტრუქტურა, დადგინდა იქნა სახელთაგან ნაწარმოები ზმნების — განსაკუთრებით ვნებითი გვარის — ფორმები და ფუძეში მომხდარი ფონეტიკური ცვლილებები. შემდეგ გამოიყო მისი სახეები (დინამიკური და სტატიკური ვნებითი და სხვა). დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ქართული ზმნის შესწავლის დარგში გარდამავლობის ბუნების გარკვევას (ა. შანიძე).

ქართული ზმნის სტრუქტურის გამოკვლევის თვალსაზრისით უაღრესად საყურადღებო მონაპოვარია ქცევის კატეგორიის დადგენა და მის სახეობათა დახასიათება. ხმოვანი პრეფიქსების ფუნქციის გარკვევამ ნათელი გახადა გამოხატვა კუთვნილებითი ურთიერთობისა სუბიექტსა და ობიექტს (ობიექტებს) შორის. თავდაპირველად გამოყოფილი იყო ხუთი ქცევა: საარვისო, სათავისო, სასხვისო, საზედაო, სათანაო. საბოლოოდ დარჩა სამი: საარვისო, სათავისო, სასხვისო.

1930 წელს დაიბეჭდა ა. შანიძის „ქართული გრამატიკა, 1 „მორფოლოგია“, რომელიც წარმოადგენს ახალი ქართული ენის პირველ მეცნიერულ გრამატიკას. წიგნმა არსებითად განსაზღვრა ქართული ენის მეცნიერული შესწავლის შემდგომი კვლევა-ძიების გეზი და მეთოდოლოგიური საფუძვლები. უმაღლესმა სკოლამ მიიღო ქართული ენის გრამატიკის პირველი სახელმძღვანელო. ამ შრომის საფუძველზე ძირეული ცვლილებები განიცადა ქართული ენის სწავლების სისტემამ სკოლაშიც.

ა. შანიძის „ქართული გრამატიკის“ საფუძველზე დაიწერა ნორვეგიელი მეცნიერის ჰანს ფოგტის „ქართული ენის გრამატიკა“ (ფრანგულ ენაზე, 1936) და ბ. რუდენკოს „ქართული ენის გრამატიკა“ (რუსულ ენაზე, მოსკოვ-ლენინგრადი, 1940).

თანდათან ფართოვდებოდა და ღრმავდებოდა ქართული ენის პრობლემატიკა. ზედიზედ ქვეყნდება როგორც ა. შანიძის, ისე მისი მოწაფეების სპეციალური ნაშრომები, მონოგრაფიები, რომლებშიც აღძრული და დასაბუთებულია კარდინალური მნიშვნელობის პრობლემები.

ახალი ნაშრომები მიედვნა პირის ნიშნებს. გაირკვა მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი (ნ) ქართულ-ქართველურ ენებში, მისი ფონეტიკური სახე და ხმარება ზმნის მწკრივებში. პირისა და რიცხვის კატეგორიისადმი მიძღვნილ სპეციალურ ნაშრომში დადგინდა იქნა მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპები ქართული ზმნის უღლებაში. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ **გუ//გვ** პრეფიქსი არ არის მრავლობითობის ან სხვა მნიშვნელობის ფორმანტი. მისი უძველესი სახე (**უ//ვ**) მიჩნეულია სუბიექტ-ობიექტის პირველი პირის გაუდიფერენცირებელ ნიშნად (არნ. ჩიქობავა).

შესწავლილ იქნა სტატიკურობის, გვარისა და გარდამავლობის, სტატიკურ ზმნათა უღლების ძირითად კანონზომიერებათა, მესამე ტიპის ვნებითის წარ-

მოების, „თბება“ ტიპის ზმნათა წარმოების, ვნებითის ჩამოყალიბებისა და სხვა საკითხები.

1941 წელს წამოყენებულ იქნა თეორია გრამატიკული მწკრივის შესახებ (ა. შანიძე). ზმნის უღლებად ფორმათა მარაგიდან გამოიყოფა ჯგუფები, რომლებიც გარკვეული ნიშნის მიხედვით აერთიანებენ შიგ. შემავალ ფორმებს. ამ ჯგუფებს საერთო სახელი არა აქვთ, მაგრამ თითოეულ მათგანს სახელს არქმევენ ერთი ან ორი მაერთიანებელი კატეგორიის მიხედვით. სათანადო ჯგუფებს დაერქვა მწკრივები. მწკრივის თეორია ცნობილი გახდა როგორც რუსულ, ისე უცხოურ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში.

დამუშავებულია დროისა და კილოს წარმოების ისტორიის სპეციფიკური საკითხები. ასე, მაგალითად, შესწავლილია უწყვეტლის, I ბრძანებითისა და I კავშირებითის წარმოების თავისებურებანი ძველ ქართულში, მრავალგზისობის შემცველი მესამე სერიის ფორმების ხმარების ფაქტები ძველსავე ქართულში, ოდ სუფიქსის ხმარებასთან დაკავშირებული თავისებურებანი პირველი სერიის მწკრივთა წარმოებისას, მესამე სერიის ფორმები და სხვა. შესწავლილია აგრეთვე ძირეული და ნასახელარი ზმნები ძველ ქართულში, „აქუს“ ფუძის უცნობი ვარიანტი, პოტენციალის კატეგორია (არნ. ჩიქობავა). მონოგრაფიულად დამუშავდა ზმნის ძირითადი კატეგორიები ძველ ქართულში (ივ. ქავთარაძე). ძველ ქართულსავე ეხება ჯ. თევზაძის მონოგრაფია.

საგანგებო ნაშრომი მიეძღვნა ხოლმეობითს (პერმანსივის) ისტორიული ადგილის მიჩენას ქართული ზმნის უღლების სისტემაში. დასაბუთებულია, რომ ერგატიული კონსტრუქცია უძველესია გარდამავალი ზმნისათვის ქართულში (არნ. ჩიქობავა). მონოგრაფიული წესით შესწავლილია უწყვეტლის ხოლმეობითის მწკრივი ძველ ქართულში (ლ. კიკნაძე). გამოვლენილია ზმნაში უძველესი აფიქსები, რომლებიც ისტორიულად ძირს შერწყმიან და დაუპარგავთ ფორმანტის ფუნქცია (ვ. თოფურია).

შესწავლილია აგრეთვე სახელთა ბრუნებისა და ბრუნვათა ისტორიული განვითარების საკითხები.

ცალკეული გამოკვლევები მიეძღვნა ისეთ პრობლემებს, როგორცაა წოდებითი ბრუნვის რაობა და წარმოება (ვ. თოფურია, ა. შანიძე), -დამ თანდებულის წარმოშობის ისტორია (არნ. ჩიქობავა), ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოებანი, მათი შედგენილობა და ისტორია, ფუძეუკვეცელ სახელთა ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფორმანტთა ევოლუცია, ისტორიულად განსხვავებული მორფოლოგიური ტიპები ქართულ ბრუნვათა შორის, მრავლობითი რიცხვის სუფიქსთა გენეზისი ქართულში (გამოვლენილია სახელისა და ზმნის მრავლობითობის ფორმანტთა კავშირი), ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში და სხვა.

ვრცელი მონოგრაფია (ი. იმნაიშვილი) მიეძღვნა ბრუნების სისტემას ძველ ქართულში. ასევე მონოგრაფიულად შესწავლილია ზმნური ფუძეების სტრუქტურა (ფ. ერთელიშვილი). დაიბეჭდა წიგნები ნაცვალსახელის (ა. მარტიროსოვი), ზმნისწინების შესახებ (ი. ვეშაპიძე) და სხვ.

1953 წელს გამოქვეყნდა „ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია“ (ა. შანიძე), რომელშიც შეჯამებულია რამდენიმე ათეული წლის კვლევის შედეგები ქართული ენის მორფოლოგიის დარგში. აქ დახასიათებულია უმთავრესი ფონეტიკური მოვლენები, სახელები, ზმნები და უდეტრები. ნაშრომში ცენტრალური ადგილი უჭირავს ავტორისავე მიერ წარმოჩენილი და

დადგენილი წინათ უცნობი გრამატიკული კატეგორიების ანალიზს (როგორცაა კონტაქტი, მწკრივი და სხვა) ან წინათ ცნობილის დაზუსტებას (მაგ., ვნებითი გვარის ზმნებში გამოიყო დინამიკური და სტატიკური ზმნები). ამას გარდა, გაირკვა ურთიერთობა მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებს შორის პირთა ურთიერთობის თვალსაზრისით, ასპექტის კატეგორიის გამოხატვის სისტემის შეცვლა ქართულში ისტორიულად და სხვა.

ქართული ენის სტრუქტურის ძირითადი საკითხები დალაგებულია ნაშრომში: „ქართული ენის ზოგადი დახასიათება“ (არნ. ჩიქობავა).

ქართული ენის აღნაგობის შესწავლამ წამოჭრა პრობლემა გრამატიკული კლას-კატეგორიების მორფოლოგიური გარჩევის შესახებ ქართულში ისტორიულად სახელისა და ზმნის კატეგორიების წარმოებაში (ი. ვახეიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა; არნ. ჩიქობავა, სახელისა და ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში).

ამავე პრობლემას ეხება სხვა მკვლევართა სპეციალური შრომებიც (ამ თვალსაზრისითაა, მაგალითად, შესწავლილი დ და რ თავსართიანი ზმნები).

გარდა მორფოლოგიისა, მუშაედებოდა სინტაქსის საკითხებიც. მარტივი წინადადების შედგენილობასა და მექანიზმს მიეძღვნა არნ. ჩიქობავას მონოგრაფია „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ (1928). ავტორის კონცეფცია ასეთია: ქართული ენის მარტივი წინადადების თავისებურება გამოიხატება პრედიკატისა და სუბიექტ-ობიექტის მართვაში, რასაც კოორდინაცია უნდა ეწოდოს, და იგი წარმოადგენს ზმნის პოლიპერსონალიზმის ანარეკლს. ზმნის ერთპირიანობა არ ქმნის ასეთ რთულ მექანიზმს.

გამოვლენილია მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში. ნაჩვენებია, რომ მარტივმა წინადადებამ განიცადა მნიშვნელოვანი ევოლუცია, რაც იმით გამოიხატება, რომ ზმნა შეუთანხმდა მრავლობით რიცხვში სახელობითსა და მიცემითში დასმულ სუბიექტსა და ობიექტს (არნ. ჩიქობავა).

მარტივი წინადადების შედგენილობას ძველ ქართულში მიეძღვნა მონოგრაფიული ნაშრომი (ა. კიზირია). შესწავლილია სინტაქსური ანალოგიის საკითხები (ვ. თოფურია), შედგენილი შემასმენელი (ი. იმნაიშვილი) და სხვა.

დაიწერა მონოგრაფია კავშირებისა და საკავშირებელი სიტყვების შესახებ, სადაც განხილულია რთული წინადადების საკითხებიც (მ. ძიძიგური). რთული წინადადების გენეტური საკითხები გაშუქებულია წიგნში: „რთული წინადადება ძველ ქართულში“ (ფ. ერთელიშვილი). ქართული სინტაქსის ძირითადი საკითხები ჩამოყალიბებული და გაანალიზებულია სისტემატური კურსის სახით (ა. შანიძე).

მნიშვნელოვანი ნაშრომები მოგვეპოვება ლექსიკოლოგიისა და ფრაზეოლოგიის დარგებში (ბ. ფოჩხუა, ა. თაყაიშვილი, ა. ონიანი, ზ. ჭუმბურიძე და სხვ.).

2. ძირითადი დიალექტოლოგია

მნიშვნელოვანი მიღწევებია მოპოვებული ქართული დიალექტოლოგიის დარგში.

იმთავითვე თბილისის უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრისა და ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების მიერ გაწეული საექსპედიციო მუშა-

ობის შედეგად დაგროვდა უაღრესად საინტერესო დიალექტოლოგიური მასალები.

გამოქვეყნდა ხევსურული კილოს მასალები (ა. შანიძე), რამაც განსაზღვრა დიალექტოლოგიური ტექსტოლოგიის განვითარება საქართველოში და მკვიდრ ხიდაგზე დააყენა ქართული დიალექტოლოგიური დისციპლინა. გამოქვეყნდა ნაშრომები კახური (არნ. ჩიქობავა) და ქართლური მეტყველების (ვ. თოფურია) შესახებ (1925). მთის კილოების აქცენტუაციურ-არტიკულაციურ თავისებურებათა შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია არნ. ჩიქობავას „გრძელი ხმოვნები მთიულურში“ (1924); დაიბეჭდა მისივე „მთიულურის თავისებურებანი“ (1938). სინტაქსური ანალოგიის საკითხს დიალექტებში მიეძღვნა ვ. თოფურიას სპეციალური ნაშრომი (1923).

შესწავლილია სხვა „მთის კილოებიც“ (კ. გუგუშვილი, ო. ქაჯაია, ი. ქავთარაძე; ხევსურულსა და თუშურს მიეძღვნა ა. ჭინჭარაულის, თ. უთურგაიძის, პ. ხუბუტიას მონოგრაფიული გამოკვლევები).

დიდძალი დიალექტოგრაფიული მასალების საფუძველზე დაიწერა ნაშრომები ქართლურის (გრ. იმნაიშვილი, ა. ლლონტი, ო. კახაძე, გ. შალამბერიძე), კახურის (ა. მარტიროსოვი, გრ. იმნაიშვილი) შესახებ და გამოქვეყნდა ტექსტები.

გამოქვეყნებულია ფერეიდნელთა მეტყველების ტექსტები და სათანადო გამოკვლევები (არნ. ჩიქობავა, 1927).

შესწავლილია მესხურ-ჯავახური (შ. ძიძიგური, კ. დონდუა, ი. მისიურაძე, ა. მარტიროსოვი), ინგილოური (გრ. იმნაიშვილი, რ. ღამბაშიძე, ს. მენტეშაშვილი), იმერული (ვ. ფანჩიძე, შ. ძიძიგური, ქ. ძოწენიძე, პ. გაჩეჩილაძე, პ. ჯაჯანიძე), ლეჩხუმური (მ. ჩიქოვანი, მ. ალავეძე, შ. ძიძიგური), რაჭული (შ. ძიძიგური, ვ. თოფურია), გურული (ს. ჟღენტაძე, პ. ჯაჯანიძე, ა. ლლონტი, ი. მეგრელიძე), აჭარული (მ. ხუბუა, ჯ. ნოღაიდელი, შ. ნიჟარაძე, ქ. ლომთათიძე), ყიზლარ-მოზდოკური (სტ. ჩხენკელი). გამოკვლეულია, რომ დასავლურ კილოებში პროგრესული ასიმილაცია თავისი გავრცელებით უთანასწორდება რეგრესულ ასიმილაციას, რითაც ერთგვარად დაზუსტდა სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილი დებულება ასიმილაციის ხასიათის შესახებ ქართულში (ბიძ. ფოჩხუა).

პირის ნიშნები კილოებში წარმოდგენილია ა. შანიძის ცნობილ გამოკვლევაში: „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“ (1920).

ისტორიული დიალექტოლოგიის საკითხები შესწავლილია ივ. ჯავახიშვილის, ა. შანიძის, არნ. ჩიქობავას, ვ. თოფურიას, თ. გონიაშვილის, ა. მარტიროსოვის, შ. ძიძიგურის ნაშრომებში.

გამოქვეყნებულია ქართული დიალექტების ქრესტომათიები (1956 — შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტების ქრესტომათია ლექსიკონითურთ; 1961 — ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I).

ქართული დიალექტოლოგიის სპეციალური საკითხები აღძრულია წიგნში: „ძიძიგანი ქართული დიალექტოლოგიიდან“ (შ. ძიძიგური).

გამოქვეყნებულია დიალექტოლოგიური ლექსიკონები.

3. ლექსიკოგრაფია, სამეცნიერო ტერმინოლოგია

უნივერსიტეტის ქართული ენის კათედრამ ა. შანიძის ხელმძღვანელობით თავიდანვე დიდი ყურადღება მიაქცია ქართული ლექსიკონების დამუშავებას. დაიწყო ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მასალების შეკრება. ამ მიზნით დამუშავდა ქართული ლიტერატურის მრავალი ძეგლი. 1936 წლიდან სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალში თავი მოიყარა განმარტებითი ლექსიკონის ძირითადმა მასალებმა და შედგენილ იქნა სიტყვანი. 1945 წ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბრეზიდუმიდან შეიქმნა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის კომისია არნ. ჩიქობავას თავმჯდომარეობით. 1950 წელს გამოვიდა განმარტებითი ლექსიკონის პირველი ტომი (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით). უკანასკნელი, მერვე ტომი, მკითხველმა საზოგადოებრიობამ მიიღო 1964 წელს.

ამრიგად, ჩვენ ხელთა გვაქვს ქართული ლექსიკოგრაფიის უძვირფასესი ძეგლი — რვატომიანი „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, ამსახველი ქართული ენის მდიდარი სიტყვობრივი ფონდისა.

უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრა ამუშავებს ძველი ქართული ენის ვრცელ ლექსიკონს (ა. შანიძის ხელმძღვანელობით).

გამოიცა ივ. იმნაიშვილის ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი (1948), ა. შანიძის მიერ დაარსებულ იქნა გამოცემათა სერია: „ძველი ქართული ენის ძეგლები“. ამასთანავე გამოცემულია „ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონია ა. შანიძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით (1956).

ძველი ქართული ენის ლექსიკონები ერთვის ძველ ქართულ ძეგლებს (ა. შანიძე, კ. კეკელიძე, ს. ყაუხჩიშვილი, ილ. აბულაძე, ი. იმნაიშვილი, ივ. ქავთარაძე, მ. ჭაბაშვილი), საერო და ახალი ლიტერატურის ძეგლთა გამოცემებს (ვ. თოფურია, გ. ჯაკობია, ნ. ბერძენიშვილი, ა. შანიძე, ი. გიგინეიშვილი, ს. იორდანიშვილი, ს. კაკაბაძე, იუსტინე აბულაძე, მ. ალავიძე, შ. ძიძიგური).

გამოცემულია თარგმნითი ლექსიკონები: ქართულ-რუსული, რუსულ-ქართული, ქართულ-გერმანული, გერმანულ-ქართული, ქართულ-ფრანგული, ფრანგულ-ქართული, ქართულ-ინგლისური, ინგლისურ-ქართული. დაიბეჭდა ნ. ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსული ლექსიკონი (რედ. ა. ღლონტი). გამოსულია ამასთანავე ლათინურ-ქართული (ს. ყაუხჩიშვილი), არაბულ-ქართული (გ. წერეთელი) ლექსიკონები, ქართულ ხატოვან სიტყვა-თქმათა ლექსიკონი (თ. სახოკია), უცხოურ სიტყვათა ლექსიკონები (ი. იმედაშვილი, გ. ახვლედიანი, მ. ჭაბაშვილი).

1938 წ. გამოქვეყნდა არნ. ჩიქობავას ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი. ჩვენს დროშივე განხორციელდა სულხან-საბა ორბელიანის უკვდავი „სიტყვის კონის“ ახალი გამოცემები (ი. ყიფშიძე, ა. შანიძე, ს. იორდანიშვილი, ი. აბულაძე).

მოგვეპოვება ძველქართულ-რუსული ლექსიკონი (ს. სერებრიაკოვი).

საბჭოთა საქართველოში ფართოდ მუშავდება ლექსიკოლოგიის უაღრესად აქტუალური დარგი — ტ ე რ მ ი ნ ო ლ ო გ ი ა.

ქართული საბჭოთა მეცნიერებისა და ტექნიკის უმაგალითო აღმავლობამ საკვებით ბუნებრივია, დასვა საკითხი ქართული სამეცნიერო სპეციალური ტერმინოლოგიის შედგენისა და დახვეწისა.

ცხადია, სამეცნიერო ტერმინოლოგიის გამართვა და მეცნიერულ სპეციალურ ველზე დადგენა მოითხოვდა ენათმეცნიერების ჩარევასა და ხელმძღვანელობას. ამ დიდ ეროვნულ საქმეში ჩაებნენ სხვადასხვა დარგის ცნობილი სპეციალისტები (მათემატიკოსები, ასტრონომები, ფიზიკოსები, ინჟინრები, ქიმიკოსები, ექიმები, აგრონომები, ეკონომისტები, იურისტები, გეოლოგები და სხვა).

თავიდანვე საქართველოს განათლების სახალხო კომისარიატთან ჩამოყალიბდა „სამეცნიერო სატერმინოლოგიო კომიტეტი“ (თავმჯდომარეები — ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე), შემდეგში — სატერმინოლოგიო საბჭო (თავმჯდომარე ფ. მახარაძე, შემდეგ — ვუკ. ბერიძე), რომელმაც შეიმუშავა მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგთა ტერმინოლოგიის პრინციპები. ჯერ კიდევ ოციან წლებში დადგინდა მათემატიკის, ფიზიკის, ლიტერატურისა და ენათმეცნიერების, საანგარიშო მეცნიერებათა, ბიბლიოთეკონომიის, ბიბლიოგრაფიისა და პოლიგრაფიული წარმოების ტერმინოლოგია, სააღმშენებლო ლექსიკონი და სხვა.

უფრო ფართოდ გაიშალა ტერმინოლოგიური ლიტერატურა მას შემდეგ, რაც ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში დაარსდა ტერმინოლოგიის განყოფილება (გამვე ვ. ბერიძე, შემდეგ — რ. ლამბაშიძე). მომზადდა 40-ზე მეტი დარგის ტერმინოლოგია.

4. მებრუნ-შანური და სვანური

მკვიდრ ნიადაგზე წარიმართა საბჭოთა საქართველოში ქართველური ენების — სვანურისა და მეგრულ-ჭანურის შესწავლა.

დასაბუთდა ა. შანიძის მიერ წამოყენებული დებულება, რომ მეგრული და ჭანური ერთურთის მიმართ დიალექტებია. დადგინდა გაერთიანებული სახელწოდება „ზანური“ (არნ. ჩიქობავა). ამასთანავე სამეცნიერო ლიტერატურაში შემოვიდა ტერმინი „კოლხური“ (ა. შანიძე).

გამოქვეყნდა ჭანურის მასალები. 1929 წ. არნ. ჩიქობავამ გამოსცა „ჭანური ტექსტები I“, 1936 წელს — „ჭანური ტექსტები, II“ (წიგნში: „ჭანურის გრამატიკული ანალიზი“). 1938 წ. გამოდის ს. ჟღენტის „ჭანური ტექსტები“ და ი. ყიფშიძის მიერ თურქეთის ლაზისტანში შეკრებილი ტექსტები (არნ. ჩიქობავას რედაქციით), 1937 წელს — მ. ხუბუას „მეგრული ტექსტები“.

არნ. ჩიქობავამ ვრცელი მონოგრაფია მიუძღვნა ჭანურს, სადაც მოცემულია ამ ქართველური ენის სტრუქტურის ფართო დახასიათება და სრული ექვმიუტანლობით დადგენილია ჭანურისა და მეგრულის დიალექტური მიმართება. ნაშრომი გარკვეულ შემთხვევაში იძლევა შედარებითი გრამატიკის ელემენტებს.

ექსპერიმენტული კვლევის საფუძველზე დაიწერა წიგნი „ჭანურ-მეგრულის ფონეტიკა“ (ს. ჟღენტი).

ზანური ენის ცალკეულ უმნიშვნელოვანეს პრობლემებს ეხება არნ. ჩიქობავას, ვ. თოფურიას, მ. ხუბუას, გ. როგავას, ქ. ლომთათიძის ნაშრომები.

სვანურის შესწავლის დარგში უწინარეს ყოვლისა აღსანიშნავია ტექსტების გამოქვეყნება, გამოიცა ა. შანიძის, ვ. თოფურიასა და მ. გუჯეჯიანის „სვანური პოეზია“ (1938), ა. შანიძისა და ვ. თოფურიას „სვანური პროზაული ტექსტები“ (1939 — I ტომი), ვ. თოფურიას, მ. ქალდანისა და ა. დავითიანის მიერ — II ტომი 1957 წელს, ვ. თოფურიასა და მ. ქალდანის მიერ — 1967 წელს.

გამოკვლეულია სვანურის ისეთი მნიშვნელოვანი ფონეტიკური მრავალმნიშვნელოვანი როგორცაა უმლაუტი, რომელიც სვანურის დიალექტთა ერთ-ერთი საკვალ-ფიკაციო ნიშანია. უმლაუტის ბუნების გამორკვევას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სვანური ენის ისტორიის შესასწავლად. ამ საკითხს მიეძღვნა ა. შანიძის ფუძემდებელი გამოკვლევა „უმლაუტი სვანურში“ (1925). შემდეგ გამოქვეყნდა ვ. თოფურიას გამოკვლევაც „კვლავ უმლაუტისათვის სვანურში“. 1969 წელს გამოვიდა ვრცელი მონოგრაფია „სვანური ენის ფონეტიკა“ (მ. ქალდანი), სადაც ფართოდ შესწავლილია უმლაუტის ხმარება სვანურში.

სვანური ზმნის სტრუქტურა მთელი სიღრმით შესწავლილია ვ. თოფურიას გზისგამკვლევ მონოგრაფიაში: „სვანური ენა, I, ზმნა“ (1931). მასში სისტემურად გადმოცემულია სვანური ზმნის მორფოლოგია სვანურის ოთხივე კილოს მონაცემების გათვალისწინებით. ცალკეული მოვლენები განხილულია ისტორიული და შედარებითი თვალსაზრისით.

შესწავლილია აგრეთვე სვანურის ბრუნების სისტემის რიგი საკითხები: საკუთარ სახელთა ბრუნება, სვანურ-ადილური ენობრივი შეხვედრები (ს. ჯანაშია).

მნიშვნელოვანი საკითხებია გადაწყვეტილი თ. შარაძენიძის სვანურ შტუდიებში. ცალკეული მოვლენები სვანურისა შესწავლილია აგრეთვე არნ. ჩიქობავას, კ. დონდუას, გ. მაქავარიანის, მ. ქალდანის, თ. გამყრელიძის, ზ. კუმბურთაძის ნაშრომებში.

სვანური ფონეტიკის საკითხები ექსპერიმენტული მეთოდების გამოყენებით შესწავლილია ს. ჯღენტის მონოგრაფიაში (1949).

ქართველურ ენათა შესწავლას საფუძვლად უდევს ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების მეთოდოლოგია.

ხანმეტ-ჰაემეტი ძეგლების აღმოჩენამ საგრძნობლად გააფართოვა ჩვენი ენების კვლევის ჰორიზონტი და ქართული ენის ისტორიული თვალსაზრისით შესწავლას მტკიცე საფუძველი შეუქმნა. ამ მხრივ, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, საყურადღებოა ი. ჯავახიშვილის, ა. შანიძის, არნ. ჩიქობავას და სხვათა გამოკვლევები.

ქართული მორფოლოგიის ისტორიულ ასპექტში შესწავლის მშვენიერი ნიმუშია ა. შანიძის ნაშრომი პრეფიქსების შესახებ, რომელმაც სათავე დაუდო ჩვენში კვლევის ახალ მეთოდებს.

ისტორიული თვალსაზრისით წარმოებულ კვლევა-ძიებას უნდა გამოემყდნენ ქართული ენის სპეციფიკური ნიშნებიც, ყურადსაღები ზოგადი ენათმეცნიერებისთვისაც. „ახალმა ლინგვისტურმა სინამდვილემ ახალი ცნებებიც დაბადა. ინდო-ევროპული ენათმეცნიერების მეთოდების უყოყმანოდ მიღება ინდო-ევროპეისტიკის ცნებათა უკრიტიკოდ გადმონერგვას სრულიად არ ნიშნავს. ცნება სინამდვილის სქემაა. განსხვავებული სინამდვილე განსხვავებულ შინაარსს აძლევს ცნებას, ე. ი. ახალ ცნებას იძლევა, თუნდაც რომ მის აღსანიშნავად ძველი ტერმინი იყოს გამოყენებული“ (არნ. ჩიქობავა, 1923).

ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკის შესწავლის დარგში მოგვეპოვება საყურადღებო გამოკვლევები: ვ. თოფურიას „ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში“ (წერილების სერია), ს. ჯღენტის „ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკა“, გ. როგავას „ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები“ (ფართოდ შესწავლილია ხმოვანთა ისტორიის საკითხები ქართველურ ენებში დიდძალი ფაქტობრივი მასალის საფუძველზე), თ. გამყრე-

ლიძის „სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის საკითხები“, გ. მაჭავარიანის „საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა“, გ. წერეთლის „სონანტთა სისტემისა და აბლაუტის თეორიის გამო ქართველურ ენებში“ (მკვეთრად არის დასმული საკითხი ქართველურ ენათა ფონეტიკის საფუძველზე კავკასიური და წინააზიური არეალური ლინგვისტიკის პრობლემების შესწავლისა შედარებით-ტიპოლოგიური თვალსაზრისით), თ. გამყრელიძე-გ. მაჭავარიანის „სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში“ (განხილულია შედარებით-ისტორიული საკითხები სტრუქტურული ანალიზის მეთოდების გამოყენებით. შედარებითი და შინაგანი რეკონსტრუქციის გზით აღდგენილია საერთო-ქართველური ენობრივი სისტემის ძირითადი სტრუქტურული მოდელები მათი დიაქრონიული ტრანსფორმაციები ქართველურ ენათა ფორმირებისა და ისტორიული განვითარების გზების გამოვლენით). ფონეტიკური პროცესების საკითხს ქართველურ ენებში ეხება გ. კაპარავას წერილების სერია, გამოქვეყნებული თბილისის ა. პუშკინის სახელობის პედინსტიტუტის შრომებში.

შედარებით-ისტორიული თვალსაზრისით შესწავლილია ზმნათა გარდამავლობა (ა. შანიძე), სიტყვათწარმოება (გ. თოფურია), კუთვნილებითი პრეფიქსი „ი“, ზოგიერთი მწკრივი (გ. როგავა), მოთხრობითი ბრუნვა (არნ. ჩიქობავა), ძესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი (არნ. ჩიქობავა) და სხვა. გამყრელიძე-მაჭავარიანის წიგნის შესახებ იხ. ზემოთ.

ქართველურ ენათა შედარებით-ისტორიული შესწავლის პლანში ფუნდამენტური მნიშვნელობისაა ივ. ჯავახიშვილის წიგნი „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ (1937) და არნ. ჩიქობავას „კანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“ (1938).

ქართველურ ენათა მორფოლოგიის საკვანძო პრობლემად აღიარებულ იქნა ე. წ. ერგატიული კონსტრუქცია. გამოკვლეულია ძველი ქართულის ინდეფინიტური, ერგატიული, ნომინატიური და დატიური კონსტრუქციები. ზმნის ბუნების გარკვევამ დააყენა საკითხი ზმნის მიმართებისა სახელთან. სახელის ფუძის აგებულების განხილვამ ბუნებრივად გამოიწვია დეტერმინანტი სუფიქსებისა და გრამატიკულ კლასთა პრეფიქსების გამოყოფა (არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942; ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში).

5. მწარლის ენა

ქართველი ენათმეცნიერები წარმატებით იკვლევენ მწერალთა ენასა და სტილს.

რუსთაველის ენის საკითხებს მიეძღვნა ბევრი ენათმეცნიერული გამოკვლევა.

ა. შანიძემ მეცნიერებათა აკადემიის „მოამბის“, „მნათობის“ და „ლიტერატურული საქართველოს“ ფურცლებზე გამოაქვეყნა თავისი დაკვირვებები „ვეფხისტყაოსნის“ ენის ცალკეულ საკითხებზე. რუსთაველის საიუბილეო ღღებში მან გამოსცა წიგნი „ვეფხის ტყაოსნის საკითხები“.

რუსთაველის ენის შესწავლას ამაგი დასდო ვუკ. ბერიძემ, რომლის გამოკვლევები თავმოყრილია წიგნში „რუსთველოლოგიური შტუდიები“ (1961).

დიალექტიზმები რუსთაველის ენაში შესწავლილია არნ. ჩიქობავას მიერ („დიალექტიზმების საკითხისათვის ვეფხისტყაოსანში“, 1938). მასვე ეკუთვნის

ნაშრომები: „ძველისა და ახალი ქართულის კომპონენტებისათვის ტყაოსნის ენის მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ სტრუქტურაში“ (1966), „პაშტაი სიტყვის მნიშვნელობისათვის ვეფხის-ტყაოსანში“ (1965).

სიტყვაწარმოება „ვეფხისტყაოსანში“ გაანალიზებულია ი. გიგინეიშვილის მიერ (1944). ფრაზეოლოგია შეისწავლა შ. ღლონტმა.

რუსთაველის ენის ცალკეული მხარეები გაშუქებულია სხვადასხვა ავტორის მიერ (ი. გიგინეიშვილი, მ. ალავეძე, ზ. ჭუმბურიძე, კ. დონდუა, ქ. ლომთაძე, ა. ჭინჭარაული, კ. დანელია, შ. ძიძიგური და სხვა).

გამოქვეყნებულია სტატიები სხვა ქართველ კლასიკოსთა შესახებ, სახელდობრ შესწავლილია გ. მთაწმიდლის, საბა ორბელიანის, დ. გურამიშვილის, ნ. ბარათაშვილის, ა. ჭავჭავაძის, გ. ერისთავის, ი. ჭავჭავაძის, ა. წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას, ა. ყაზბეგის და სხვა მწერალთა ენა (ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, ი. გიგინეიშვილი, გ. შალამბერიძე, რ. შამელაშვილი, ზ. ჭუმბურიძე, მ. ალავეძე, დ. გეწაძე, ე. ბაბუნაშვილი, ო. ურიდია, ი. ქავთარაძე, ე. კოშორიძე, შ. ძიძიგური). დაიბეჭდა მონოგრაფიები ილიასა და ვაჟას ენის შესახებ (გ. შალამბერიძე, ი. იმნაიშვილი).

6. სალიტერატურო ენის ნორმალიზაცია

ქართული სალიტერატურო ენის ერთიანი და მტკიცე ნორმების დადგენა და ენის სიწმინდის დაცვა ჩვენში სახელმწიფოებრივი ყურადღების საგანია. ლიტერატურული ნორმების უნიფიკაციის საკითხი პირველხარისხოვანი კულტურული მნიშვნელობის საქმედ არის აღიარებული.

1921 წელს გამოვიდა „სალიტერატურო ქართულისათვის. პროექტი ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მოსაწესრიგებლად, შემუშავებული საორგანიზაციო კომისიისა და მიღებული სასწავლო კომიტეტის მიერ (მასალები კონფერენციისათვის)“. პროექტი შეიმუშავა კომისიამ, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ა. შანიძე (თავმჯდომარე), კ. კეკელიძე, გ. ახვლედიანი, ვ. ბერიძე და ს. გორგაძე. მონაწილეობდა დ. უზნაძეც.

ამ წიგნში განხილულია პრაქტიკული საკითხები გრაფიკიდან, ფონეტიკიდან, მორფოლოგიიდან, სინტაქსიდან და ლექსიკიდან.

საბჭოთა საქართველოში სალიტერატურო ენის სადავო საკითხების მოსაგვარებლად წარმოებულ მუშაობას გეგმაშეწონილი ხასიათი მიეცა.

1925 წ. დაარსდა ცენტრალური სატერმინოლოგიო კომისია, რომელსაც სალიტერატურო ენის საცილობელი საკითხების მოგვარებაც დაევა. 1932—1933 წლებში 10 ნაკვეთად გამოიცა ამ კომისიის მასალები.

შემდგომ საქართველოს სსრ განათლების კომიტეტთან ჩამოყალიბდა კომისია, რომელმაც გამოიმუშავა სადავო ნორმების მოწესრიგების პრინციპები და 1936 წ. გამოვიდა კიდევაც წიგნი: „სალიტერატურო ქართულის ნორმები, I“. აქ წარმოდგენილია დადგენილებანი ა. შანიძის, არნ. ჩიქობავას, ვ. თოფურიას, ს. ჯანაშიას, ს. ყაუხჩიშვილის, გ. ახვლედიანის, ს. იორდანიშვილის მიერ მიწოდებული პროექტების მიხედვით.

ამ დადგენილებათა საფუძველზე დამუშავდა ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი (ვ. თოფურია, ი. გიგინეიშვილი, პირველი გამოცემა — 1941 წ., ბოლო გამოცემა — 1968 წ.).

1946—1948 წწ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებობდა სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენი კომისია (კომისიის

თავმჯდომარე იყო ს. ჯანაშია, მოადგილე ვ. თოფურია. ს. ჯანაშიას ვარაუდებით ლევის შემდეგ კომისიას თავმჯდომარეობდა ა. შანიძე).

შემდგომ საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან — მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის ხელმძღვანელობით — შეიქმნა „თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგენი მუდმივი სახელმწიფო კომისია“ (შედიან ქართული მწერლობის, პრესის მუშაკთა, სამეცნიერო დაწესებულებათა და სხვა შესაბამის ორგანიზაციათა წარმომადგენლები და ენათმეცნიერები).

სახელმწიფო კომისიის მიერ დამტკიცებული ნორმები სავალდებულოდ ითვლება. კომისიის დანიშნულებაა, „გაუწიოს ხელმძღვანელობა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების პროცესს იმ მხრივ, რომ ქართული სალიტერატურო ენა სრულად იყენებდეს მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის პროცესში შექმნილ საგანძურს, იყოს მაქსიმალურად მონოლითური, ჭეშმარიტად ხალხური და ჯეროვნად მოემსახუროს ქართველ ხალხს, როგორც სოციალისტური კულტურის წინსვლის იარაღი“.

1963 წლიდან საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა ქართული მეტყველების კულტურის განყოფილება, რომელსაც დავალებული აქვს შეისწავლოს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების პროცესში წარმოშობილი სადავო საკითხები და შეიმუშაოს ნორმათა პროექტები ამ საკითხთა მოსაგვარებლად გამგე ი. გიგინეიშვილი).

1970 წ. გამოვიდა „თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები“ (პირველი კრებული), რომელიც მოიცავს ორთოგრაფიისა და მორფოლოგია-სინტაქსის, აგრეთვე უცხო ენებიდან სიტყვათა შეთვისების არაერთ საკითხს (სულ კრებულში წარმოდგენილია 40 სტატია).

გამოცემულია სახელმძღვანელო წიგნები ქართული მართლწერის საკითხებზე (ნ. ბასილაია, გ. შალამბერიძე).

ენის სიწმინდის საკითხებს მიეძღვნა მრავალი სტატია ჩვენს პრესაში (ა. შანიძე, გ. ახვლედიანი, ვ. თოფურია, ი. იმნაიშვილი, შ. ძიძიგური და სხვა).

7. მთის კავკასიური ენები

მთის კავკასიური ენების შესწავლას ჩვენში ყურადღება მიექცა ჯერ კიდევ თბილისის უნივერსიტეტის პირველ დღეებში.

1924 წელს ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების „წელიწდეულში“ დასმულია საკითხი კავკასიურ ენათა მეცნაურული შესწავლის აუცილებლობაზე (არნ. ჩიქობავა). ამ საპროგრამო-ზასიათის წერილში საყურადღებო დებულებებია წამოყენებული პრინციპული ხასიათისა.

1933 წელს არნ. ჩიქობავას თაოსნობით უნივერსიტეტში შეიქმნა კავკასიურ ენათა კათედრა (გამგე არნ. ჩიქობავა 1960 წლამდე, შემდეგ — გ. როგავა). მალე ფილოლოგიის ფაკულტეტზე კავკასიურ ენათა განყოფილებაც ჩამოყალიბდა. 1936 წ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტში შეიქმნა მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა განყოფილება, სადაც გაიშალა ნაყოფიერი მუშაობა აფხაზურ-ადიღურ, ნახურ-ქისტურ და დაღესტნურ ენებზე.

დამუშავდა და გამოქვეყნდა ფაქტობრივი მასალის მოპოვებისა და ქართველური ენების მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებთან ურთიერთობის შესწავლის თვალსაზრისით შემდეგი სახელმძღვანელოები და მონოგრაფიები: ქ. ლომ-

3. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 1

თათძე, — „აფხაზური ენის ტაძანთური დიალექტი“ (1944), „აფხაზური დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტთა შორის“ (1954), გ. როგავა და ზ. კერაშევა, ადიღური ენის გრამატიკა“ (1966), გ. როგავა, „სახელის ფუძის სტრუქტურისა და გრამატიკული კლასების საკითხისათვის ადიღური (ჩერქეზული) ენებში“ (1956), არნ. ჩიქობავა და ი. ცერცვაძე, „ხუნძური ენა“ (1962), დ. იმნაიშვილი, „დიღური ენა“ (1963), ზ. მაჰომედბეგოვა, „აფხაზური ენა“ (1967), ალ. მაჰომეტოვი, „კუბანური ენა“ (1963), მისივე, „თაბასარანული ენა“ (1966). დარგული ენის კვლევა უმთავრესად დაკავშირებულია შ. გაფრინდაშვილის სახელთან. გ. თოფურია, „ლეზგიური ზმნის ძირითადი მორფოლოგიური კატეგორიები“ (1959), ტ. გუდავა, „ანდიურ ენათა კონსონანტიზმი“ (1964), ნ. ანდლულაძე, „ზმნის უღვლილების ისტორიის ზოგი საკითხი გრამატიკულ კლასებთან დაკავშირებით იბერიულ-კავკასიურ ენებში“ (1967), არნ. ჩიქობავა, „იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია“ (1965) და სხვა. არსებობს მონოგრაფიები უდიდური ენის შესახებ ვლ. ფანჯვიძისა და ე. ჭეირანიშვილისა (იბეჭდება), ჰინუხურის შესახებ — ე. ლომთაძისა. წარმატებით იკვლევენ აფხაზურს აგრეთვე დ. გულიას სახ. აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტში.

ივ. ჯავახიშვილი თავის წიგნში „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ ასაბუთებს ქართველურ ენათა გენეზისურ კავშირს მთის კავკასიურ ენებთან.

მეცნიერებაში დამკვიდრდა ცნება „იბერიულ-კავკასიური ენებისა“.

„იბერიულ-კავკასიურ ენათა ნათესაობის საკითხი ამ ენათა მეცნიერული ისტორიის საკითხია: იბერიულ-კავკასიურ ენათა ნათესაობის საკითხი წინა აზიის ძველ ენებთან ურთიერთობის, აგრეთვე სათანადო ენათა მეცნიერული ისტორიის საკითხია“ (არნ. ჩიქობავა).

8. აღმოსავლური ენები

თბილისი აღმოსავლურ ენათა შესწავლის ერთ-ერთი ცენტრია. დავიწყოთ თურქოლოგიით.

1945 წელს უნივერსიტეტში დაარსდა თურქოლოგიის კათედრა (გამგე — ს. ჯიქია). წარმატებით იკვლევა თურქულ და აზერბაიჯანულ ენათა დიალექტოლოგია, სტრუქტურა, თურქულ-ქართველურ ენათა ურთიერთობანი.

შესწავლილია აზერბაიჯანული ენის ყაზახური დიალექტის დმანისური კილო, დადგენილია მისი ადგილი აზერბაიჯანულ დიალექტებს შორის, გამოვლენილია ზოგი ისეთი ენობრივი ფაქტი, რომლებიც მანამდე ცნობილი არ იყო (ვ. ჯანგიძე). შესწავლილია აგრეთვე რიზესა და ტრაპეზუნდის თურქული მეტყველების ფონეტიკური სისტემა, დადგენილია ფონეტიკური კანონზომიერებანი და გამოვლენილია ქართველური ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც აღმოსავლეთ ანატოლიის ზემოაღნიშნულ მეტყველებაში იხმარება.

გამოქვეყნებულია შრომები წალკის თურქულენოვან ბერძენთა მეტყველების შესახებ (ვ. გუდიაშვილი, ნ. ჯანაშია).

იკვლეოდა მესხეთის თურქულენოვანი ქართველების მეტყველება (ს. ჯიქია). ქართველების მიერ შეთვისებული თურქული მეტყველების შესწავლა

ეურადღებას იპყრობს როგორც თურქულის, ისე სუბსტრატი ენის — ქართული ენის ისტორიის საკითხების გასარკვევად.

წარმატებით იკვლევა თურქულ ენათა სტრუქტურის საკითხები (ნ. ჯანაშია).

გამოქვეყნდება ნაშრომები თურქულ-ქართველურ ენათა ურთიერთობის საკითხზე, რომლებშიც განხილულია თურქ და ქართველ ხალხთა ისტორიულ-კულტურული კონტაქტებით შეპირობებული თურქულ და ქართველურ ენათა ურთიერთმოქმედების შედეგები (ს. ჯიქია, ვ. ჯანაშია, ც. აბულაძე, ნ. გურგენიძე, ვ. გულიაშვილი და სხვა).

ქართველი ირანისტების კვლევა-ძიებაში ერთ-ერთი მთავარი ადგილი უკავია ქართული და ირანული ენების ლექსიკური ურთიერთობის შესწავლას. შესწავლილია V—XVI საუკუნეთა ქართული ენობრივი ძეგლების ირანული ლექსიკა. დადასტურებულია, რომ ქართულ ენას შემოუნახავს ბევრი ისეთი ფორმა, რომელთა საშუალებითაც ხერხდება ძველ ირანულ ენებში ოდესღაც არსებული ფორმების აღდგენა; შემონახულია აგრეთვე ფალაური და კლასიკური სპარსულის ზოგი სიტყვის ისეთი მნიშვნელობანი, რომლებიც მათ დიდი ხნის წინათ დაუკარგავთ და მხოლოდ ქართულის საშუალებით ხერხდება მათი გამოცნობა. ირანულ-ქართული ლექსიკური ურთიერთობის კვლევის დარგში აღსანიშნავია მ. ანდრონიკაშვილის ფუნდამენტური ნაშრომი.

დაიწერა სპარსული ენის გრამატიკა (იუსტ. აბულაძე). შესწავლილია სპარსული ენის ფონემების სისტემა, სპარსული ბგერები და ფონოლოგიის საკითხები (შ. გაფრინდაშვილი, ჯ. გიუნაშვილი).

ოსური ენის შესწავლის დარგში ფუძემდებლური ნაშრომები გამოაქვეყნა გ. ახვლედიანმა. ეს ნაშრომები თავმოყრილია წიგნში «Сборник изранных работ по осетинскому языку». ოსურის კვლევა წარმატებით მიმდინარეობს სამხრეთ-ოსეთის კვლევით ინსტიტუტში.

საბჭოთა საქართველოში დიდ წარმატებებს მიადწია სემიტოლოგიამ, კერძოდ — სემიტური ენების შესწავლამ. უნივერსიტეტში არსებობს სემიტოლოგიის კათედრა, რომელსაც ხელმძღვანელობს გ. წერეთელი. გარდა ამისა, სემიტური ენების შესწავლის ცენტრია, — ისევე როგორც სხვა აღმოსავლეთის ენებისა, — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი.

მნიშვნელოვანი მიღწევებია მოპოვებული არამეისტრიაში მცხეთა-არმაზის არქეოლოგიური გათხრების შემდეგ, როდესაც აღმოჩნდა არმაზული წარწერები. ამ პრობლემას ეხება გ. წერეთლის ფუძემდებლური გამოკვლევა „არმაზის ბილინგვა“, რომელმაც ფართო გამოხმაურება პოვა სამეცნიერო წრეებში.

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ორიგინალური არამეული ეპიგრაფიკული ძეგლების ანალიზმა დადასტურა მანამდე უცნობი თავისებური არამეული დამწერლობის არსებობა. იგი მეცნიერებაში შევიდა „არმაზული არამეულის“ სახელწოდებით (გ. წერეთელი). არმაზული ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლის შედეგები განზოგადებულია მონიჯრაფიკაში: „არმაზის ბილინგვა“, „მითრიდატე მეფის ხანის არმაზული წარწერა“, „არმაზული დამწერლობა და ქართული ანბანის წარმოშობის პრობლემა“ (გ. წერეთელი).

არაბისტიკის დარგში კვლევა-ძიების საგანს წარმოადგენს კლასიკური არაბული ენის სტრუქტურა და თანამედროვე არაბული დიალექტები. ქართველ არაბისტთა სახელთან არის დაკავშირებული ჩრდილო-კავკასიური წარმოშო-

ზის არაბულენოვანი ძეგლების შესწავლა (გ. წერეთელი, თ. მარგველი). შესწავლილია არაბული წარმოშობის ნუმიზმატიკური მასალა (გ. წერეთელი). ქართული არაბისტიკის ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემაა შუა აზიის არაბული დიალექტების შესწავლა (გ. წერეთელი). აკად. ე. კრაჩკოვსკის აღიარებით, ამ დიალექტების შესწავლა „მოსწავებს ერთგვარ გადატრიალებას როგორც არაბულ დიალექტოლოგიაში, კერძოდ, ასევე არაბისტიკაში, საერთოდ“.

ინტენსიური მუშაობა წარმოებს ძველი არაბი ფილოლოგებისა და გრამატიკოსების მემკვიდრეობის შესასწავლად. გამოკვლეულია ალ-ფარისისა და ავიცენას ლინგვისტური ტრაქტატები (ვლ. ახვლედიანი, ლ. მამულია).

რამდენიმე ნაშრომი მიეძღვნა ძველი ებრაული ენის ისტორიული ფონეტიკისა და მორფოლოგიის საკითხებს (მ. შანიძე, კ. წერეთელი). ქართული ებრაისტიკის კვლევის საგანია ეპიგრაფიკული ებრაული ძეგლები, აღმოჩენილი საქართველოში (გ. წერეთელი, ნ. ბაბალიაშვილი).

თბილისი ერთი იმ ცენტრთაგანია, სადაც ინტენსიურად იკვლევა არამეული (ასურული) დიალექტები. გამოქვეყნებულია სპეციალური ნაშრომები და გრამატიკული მიმოხილვა (კ. წერეთელი).

ინტენსიური კვლევა-ძიება წარმოებს სემიტურ ენათა შედარებითი შესწავლის თვალსაზრისით. ამ კვლევის შედეგები განზოგადებულია მონოგრაფიებში: „სქესისა და რიცხვის წარმოება სემიტურ ენებში“, „ბრუნების სისტემა სემიტურ ენებში“ და სხვა (ა. ლეკიაშვილი). ქართულ-სემიტური ენების ლექსიკურ კონტაქტებს ეხება გ. წერეთლის ნაშრომი „სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიისათვის“.

შესწავლილია საქართველოს მუზეუმში დაცული ურარტული ძეგლები. „სამაგიდო წიგნი“ (აკად. ი. მეშჩანინოვი) — გ. წერეთლის მონოგრაფია „საქართველოს მუზეუმის ურარტული ძეგლები“ (1739) შეიცავს ძეგლთა პუბლიკაციას და გამოკვლევას ურარტული ენის სტრუქტურის საკითხთა შესახებ.

საგანგებოდ იქნა შესწავლილი ურარტული ენის ზმნის სტრუქტურისა და უღვლილების სისტემის საკითხები. რის შედეგადაც ამ პრობლემამ ახლებური გაშუქება პოვა (გ. წერეთელი). გამოიცა აგრეთვე ურარტული ენის ლექსიკონი (ვ. გვახარია).

მნიშვნელოვანი შედეგებია მიღებული ხეთოლოგიაში. ახლებურადაა გაშუქებული ინდოევროპულ ენათა ისტორიის კარდინალური პრობლემა ლარინგალური თეორიის შესახებ (თ. გამყრელიძე).

შედგენილია ქრესტომათიები, ლექსიკონები, გრამატიკები: არაბულში (გ. წერეთელი, ა. ლეკიაშვილი), თანამედროვე ასურულ ენაში (კ. წერეთელი), ებრაულში (გ. წერეთელი), სპარსულში (დ. კობაძე). მათ იყენებენ ევროპის უნივერსიტეტებშიც.

მნიშვნელოვანი შედეგებია მოპოვებული არმენოლოგიის დარგში.

ჯერ კიდევ ახლად გახსნილ ქართულ უნივერსიტეტში ძველსომხურში ლექციების კურსის კითხვა დაიწყო ა. შანიძემ და მანვე აღზარდა ქართველი არმენისტები. თანდათანობით გაიზარდა საგნების რიცხვი და იკითხებოდა: სომხური დიალექტოლოგია, სომხური ენის შესწავლის ისტორია, სომხური ენის შესავალი, ახალი სომხური და სხვა. 1922 წელს უნივერსიტეტში დაარსდა სომხური ენისა და ლიტერატურის კათედრა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ლ. მელქსეთ-ბეგი. იგი კითხულობდა სომხურ ენასა და სხვა არმენოლოგიურ დისციპლინებს.

ამჟამად უნივერსიტეტის არმენოლოგიის კათედრას განაგებს ივ. ანდრონიკოვი. არმენოლოგიის კათედრის საკვლევადიებო მუშაობის ძირითადი პრობლემა თავიდანვე ქართულ-სომხური ისტორიულ-კულტურული და ენობრივი ურთიერთობაა.

ქართულ-სომხური ენობრივი ურთიერთობის საკითხების გარკვევას სპეციალური ნაშრომები მიუძღვნა ა. შანიძემ («Новый труд по армянской диалектологии», «Новый взгляд на природу спряжения новоармянского глагола» და სხვა). ა. შანიძე, რომელსაც დიდი დამსახურება მიუძღვის ალბანოლოგიის შექმნაში, თავის ალბანოლოგიურ შტუდიებში დიდ ადგილს უთმობს სომხური ენათმეცნიერების მონაპოვარს.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ილ. აბულაძის ლექსი. მის მრავალრიცხოვან გამოკვლევებში მოცემულია სომხურ-ქართული ენობრივი კონტაქტების ანალიზი. კაპიტალურ ნაშრომში „ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობანი“ გაანალიზებულია სომხურიდან ნათარგმნი ძეგლების ლექსიკური თავისებურებანი.

სომხურ-ქართულის ურთიერთობის პრობლემებზე ნაყოფიერად მუშაობს ივ. შილაკაძე. მას აინტერესებს უფრო ამ ენების სტრუქტურული მსგავსებისა და განსხვავების დადგენა. ნაშრომებში „ზმნის მწკრივები სომხურ ენაში“, „ასპექტის კატეგორია სომხურში“, „ახალი სომხური ენის უღლების კატეგორიები“ ავტორი ცდილობს ა. შანიძის მწკრივის თეორიაზე დაყრდნობით შეისწავლოს ახალი სომხური ენის ზმნის სტრუქტურა. ი. შილაკაძემ გამოაქვეყნა ძველი სომხური ენის გრამატიკა.

არმენოლოგიის დარგში დამსახურებისათვის ა. შანიძეს 1967 წ. მიანიჭეს სომხეთის სსრ მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის საპატიო წოდება.

9. ინდოევროპული ენები

ინდოევროპული ენების შესწავლას ჩვენში საფუძველი ჩაუყარა გ. ახვლედიანმა. მისი ხელმძღვანელობით მომზადდა ახალი კადრები და დაიწერა მრავალი დისერტაცია.

იმთავითვე საკვლევადიებო მუშაობა წარიმართა ინდოევროპულ ენათა და ქართული ენის შეპირისპირებითი ანალიზის გზით. ამ ასპექტში მომზადდა არა ერთი და ორი სადისერტაციო ნაშრომი.

ამ თვალსაზრისით შეისწავლეს: რ. გაჩეჩილაძემ — კონტაქტის გამოხატვის საშუალებანი თანამედროვე ინგლისურ ენაში, ვ. ფურცელაძემ — სახელადი შემასმენელი თანამედროვე გერმანულ ენაში და მისი ეკვივალენტები ქართულში, ლ. გორგაძემ — შედგენილი სახელადი შემასმენელი თანამედროვე ინგლისურ ენაში და მისი ეკვივალენტები ქართულში, ლ. შადურმა — ფრანგულ და ქართულ ენებში დროის გარემოების გამოხატვა, გ. მუსხელიშვილმა — რთული სიტყვები ინგლისურ და ქართულ ენებში, გ. კანდელაკმა — მოდალური ზმნები ფრანგულში, თ. ზანდუკელმა — ქართული ენის მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის ეკვივალენტები ინგლისურში, ა. ლაშქარაძემ — უკუქცევითი ზმნები გერმანულში, ე. ხუხუნია — ზმნების გარდამავლობა და ვარდაუვალობა, კაუზატივი და სხვა კატეგორიები ფრანგულში ქართულთან შედარებით, ლ. გამსახურდიამ — ქართული და ინგლისური ენების ფონემები,

დ. მგელაძე ავტორია მრავალი ათეული შრომისა. აღსანიშნავია ნ. კოლესნიკოვის თანაავტორობით გამოსული მისი წიგნი „Слова топонимического происхождения (топонимы) в русском языке“.

ქართულ სკოლებში რუსული ენის სწავლების დარგში დიდი დამსახურება მიუძღვის ს. ვაჩნაძეს. ცნობილი მეთოდისტის ს. ფურცელაძის კალამს ეკუთვნის რამდენიმე ფუძემდებლური ნაშრომი.

რუსული ენათმეცნიერების ცალკეულ პრობლემებს მიეძღვნება მრავალი საინტერესო ნაშრომი, კერძოდ — ეტიმოლოგიის საკითხებს (დ. მგელაძე), ფონეტიკური სისტემის ანალიზს (ს. ვაჩნაძე, თ. ბელონსკაია), სინტაქსურ კონსტრუქციებს (დ. მგელაძე, თ. მრეველიშვილი, ლ. ხატიაშვილი, დ. ჭანტურიშვილი, გ. გოლეთიანი, ნ. ებანოძე), მხატვრული ენის თავისებურებებს (თ. მრეველიშვილი, ვ. ჟიდკო, ა. ხიდეშელი, ნ. კოლესნიკოვი, მ. ჩხიკვაძე, ნ. ებანოძე, ქ. გიორგაძე), ფრაზეოლოგიის საკითხებს (ვ. ჭედია), დემონიმიზაციის საკითხებს (ნ. კოლესნიკოვი), რუსული ენის ისტორიისა და სიტყვა-წარმოების საკითხებს (ე. კრემერი).

ა. ხიდეშელი, ვ. ჟიდკო და მ. მულეკიანიანი წარმატებით იკვლევენ საქართველოს ტერიტორიაზე მცხოვრები რუსების მეტყველებას.

გ. ახვლედიანმა, ს. ფურცელაძემ, ს. ვაჩნაძემ, დ. მგელაძემ მნიშვნელოვანი ნაშრომები მიუძღვნეს რუსულ-ქართული ენების შეპირისპირების შესწავლას. ამ ბოლო დროს გამოვიდა გ. გოლეთიანის კრებული ნაშრომი „Сопоставительная грамматика русского и грузинского языков“. მნიშვნელოვანი ნაშრომები გამოაქვეყნა დ. ჭანტურიშვილმა. დაიბეჭდა მონოგრაფიები: „Виды сложно-подчиненного предложения в языке Н. В. Гоголя“ (თ. მრეველიშვილი), „Чередования в современном русском литературном языке“ (თ. ბელონსკაია), „Происхождение связи в русском языке“ (ლ. ხატიაშვილი) და სხვა.

გამოქვეყნებულია სახელმძღვანელოები და ქრესტომათიები (გ. გოლეთიანი, ნ. კოლესნიკოვი, ი. ცერცვაძე, გ. წიბახაშვილი). აღსანიშნავია გ. გოლეთიანის, ი. ცერცვაძისა და გ. წიბახაშვილის „Грамматика русского языка, ч. I, Фонетика, Морфология“ და გ. გოლეთიანის „Грамматика русского языка, ч. II, Синтаксис“.

10. ზოგადი ენათმეცნიერება

1918—1919 წწ. გამოქვეყნდა უნივერსიტეტის ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრის გამგის გ. ახვლედიანის „ენათმეცნიერებას შისავალი“ (სამ ნაკვეთად), რომელმაც სათავე დაუდო ჩვენში ენათმეცნიერების ზოგადი საკითხების კვლევა-ძიებას და ახალი კადრების მომზადებას ამ დარგში.

ზოგადი ენათმეცნიერების პრობლემათიკის გავებისა და მისი დამუშავების მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით დიდად მნიშვნელოვანია 1924 წელს „წელიწდეულში“ გამოქვეყნებული „წინასიტყვაობა“ და „ზოგადი თვალსაზრისისათვის“ (არნ. ჩიქობავა). აქ ახლებურად არის დასმული ლინგვისტიკის მეთოდების ხასიათი, გარკვეულია საკვლევი სინამდვილის თავისებურებებთან დაკავშირებით მისი ამოცანები და მეცნიერების სხვა დარგებთან მიმართების საკითხები.

ლოგიკურისა და გრამატიკულის ცნებათა ურთიერთობის ანალიზის ავტორის მიერ მოცემულია ერთი კონკრეტული ენობრივი მოვლენის საფუძველზე („უე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოგიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით“).

არნ. ჩიქობავას სადოქტორო დისერტაციაში („მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I“, 1928) მოცემულია კრიტიკული დაფასება ლოგიციზმის, ფსიქოლოგიზმისა და ფორმალიზმისა ენათმეცნიერებაში და დასაბუთებულია ლინგვისტური კვლევის მეთოდოლოგიური პრინციპები.

შეიქმნა ენათმეცნიერების პროპედევტიკასა და ზოგად ენათმეცნიერებაში ორიგინალური სახელმძღვანელოები, რომელთა ავტორია არნ. ჩიქობავა. „ზოგადი ენათმეცნიერების“ II ნაწილში დახასიათებულია მთავარი მიმდინარეობანი ენათმეცნიერებაში და მოცემულია მათი კრიტიკული შეფასება.

ლინგვისტური მეთოდების სპეციალური ანალიზია მოცემული იმავე ავტორის შრომაში „გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები“.

არნ. ჩიქობავას ნაშრომებმა ხელი შეუწვევს საქართველოში ენის თეორიის პრობლემების მკვიდრ ნიადაგზე დაყენების საქმეს.

ზოგადი ენათმეცნიერების თეორიულ პრობლემებს მიეძღვნება თ. შარაძენიძის ნაშრომები, რომელთა შორის უნდა დავასახელოთ ფუნდამენტური წიგნი „ენათა კლასიფიკაციის პრინციპები“ (1959), რომელიც წარმოადგენს პრობლემის გადაწყვეტის მნიშვნელოვან ცდას.

ენათა ნათესაობის პრობლემას მიეძღვნება გ. წერეთლის ნაშრომი («О языковом родстве и языковых союзах»), რომელშიც წამოყენებულია ახალი იდეები.

გ. ახვლედიანის „ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლებში“ დასმული და გადამკრილია ზოგადი ფონეტიკისა და ფონოლოგიის აქტუალური საკითხები.

სინქრონიული და დიაქრონიული ლინგვისტიკის ურთიერთმიმართების საკითხი გაშუქებულია არნ. ჩიქობავას შრომებსა და თ. შარაძენიძის გამოკვლევაში „ისტორიული (დიაქრონიული) და სტატიკური (სინქრონიული) ენათმეცნიერებაში“. ამავე პრობლემას მიეძღვნა ვლ. ფანჭვიძის შრომა „ფ. დე სოსიურის მოძღვრება სინქრონიული და დიაქრონიული ლინგვისტიკის შესახებ“. ამავე ავტორს ეკუთვნის შრომა ფ. ენგელსის ენათმეცნიერული ნააზრევის შესახებ.

გ. ახვლედიანის გამოკვლევაში „შენიშვნები ენის, როგორც სამეტყველო მოქმედების, საშემეცნებო ფუნქციის შესახებ“ ჰუმბოლდტის თეორიის შუქზე განხილულია ენისა და აზროვნების ურთიერთმიმართების საკითხი.

ამავე პრობლემაზე მუშაობს გ. რამიშვილი, რომელმაც, გარდა საკვალიფიკაციო შრომისა, რამდენიმე სტატია გამოაქვეყნა ქართულ და მოსკოვურ სამეცნიერო გამოცემებში. მანვე ენის შინაფორმის პრობლემას მიუძღვნა სადოქტორო დისერტაცია, რომელიც წარმატებით იქნა დაცული იენის ფრ. შილერის სახ. უნივერსიტეტში 1970 წ.

ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით საგულისხმოა ა. შანიძის გრამატიკული კონცეფცია, რომელიც განხილულია გ. მაჭავარიანის წერილში „ა. შანიძის გრამატიკული კონცეფციის ზოგიერთი საკითხი სტრუქტურული ლინგვისტიკის თვალსაზრისით“.

ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს თ. ლიძისა და გ. მაკავარიანის წიგნი „სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში“, რომელმაც სპეციალისტთა შორის ფართო გამოხმაურება პოვა.

ჩვენში შეისწავლება მათემატიკური ლინგვისტიკის საკითხებიც. 1964 წლიდან უნივერსიტეტში შეიქმნა სტრუქტურული და გამოყენებითი ლინგვისტიკის კათედრა, რომელსაც ხელმძღვანელობს თ. გამყრელიძე.

დაიწერა ნაშრომი „გ. ი. ლენინი და ენათმეცნიერების საკითხები“ (რ. შაგელაშვილი).

11. ზოგადი და ენათმეცნიერების ფონეტიკა

თბილისის უნივერსიტეტში იმთავითვე საფუძველი ჩაეყარა ზოგადი და ექსპერიმენტული ფონეტიკის განვითარებას. შეიქმნა საუნივერსიტეტო კურსი და დაარსდა ექსპერიმენტული ფონეტიკის კაბინეტი და ლაბორატორია.

უნივერსიტეტის მოამბის პირველსავე ტომში (1919) გამოქვეყნდა იოს. ყიფშიძის გამოკვლევა „ასიმილაციისა და დისიმილაციის წესი ქართულსა და მეგრულში“, სადაც დიალექტებისა და სალიტერატურო ენის მასალებზე დადგენილია ამ ფონეტიკური მოვლენის კანონზომიერება.

1930 წ. გ. ახვლედიანმა დაადგინა აბრუპტივების არსებობის ფაქტი ქართულში და განსაზღვრა მათი არტიკულაციური თავისებურებანი. მანვე მოგვცა იბერიულ-კავკასიურ ენათათვის სპეციფიკურ თანხმოვანთა არტიკულაციურ და აკუსტიკურ თავისებურებათა დახასიათება.

ა. შანიძემ გაარკვია ხმოვანთა რედუქციის ბუნება და დაადგინა მისი გამომწვევი მიზეზები („წელიწადის ეტიმოლოგიასათვის“, 1923—24). ვ. თოფურიაშვილმა ვრცელი გამოკვლევა მიუძღვნა რედუქციის პრობლემას ქართველურ ენებში.

ნაშრომში „მახვილის საკითხისათვის ქართველურ ენებში“ არნ. ჩიქობავამ მნიშვნელოვანი შედეგები მიიღო; გაიარკვია არა მხოლოდ სიტყვის მახვილის ადგილი და ბუნება ძველ ქართულში, არამედ დადგენილია მისი როლიც ხმოვანთა რედუქციისა და ფუძეთა ისტორიაში. თანხმოვანთა შეერთების დადგენის პირველ ცდას ვხედავთ ვ. თოფურიას სტატიების სერიაში: „ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში“.

გ. ახვლედიანმა გამოყო დეცესიური თანამიმდევრობების ჰარმონიულ ხშულთა და ხშულებისა და ნაპრალოვნების ორი სისტემა, დაადგინა დეცესიური თანამიმდევრობის ბუნებრიობა და ამასთან განსაზღვრა ენისათვის აქცესიური თანამიმდევრობის გადალახვის თითქმის ყველა ძირითადი ტიპი. ყელხშულ თანხმოვანთა არტიკულაციურ და აკუსტიკურ თავისებურებათა გათვალისწინებამ საშუალება მისცა გ. ახვლედიანს წარმოედგინა ქართული ენის ჰომორგანულ ხშულთა სამწვეროვანი, ხოლო ნაპრალოვანთა ორწვეროვანი კლასიფიკაცია.

გ. ახვლედიანის კვლევის შედეგები ზოგადი და ექსპერიმენტული ფონეტიკის დარგში განზოგადებულია ზოგადი ფონეტიკის ლექციების „ლითოგრაფიულ გამოცემაში“ (1930), ხოლო 1938 წ. გამოვიდა „ზოგადი და ქართული ენის ფონეტიკის საკითხები“. ქართული და ზოგადი ფონეტიკის შესწავლის ახალი მიღწევის მაჩვენებელი იყო „ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები“ (1949). აქ დადგენილია ბევრი ფონეტიკური კანონზომიერება, გამოქვეყნებულია ექს-

პერიმენტული კვლევის მონაცემები. „ზოგადი ფონეტიკის შესავალში“ (1956) ზოგადი ფონეტიკის ძირითადი პრობლემების დიდი წილი დასმულია იბერიულ-კავკასიური ენების მასალაზე. გ. ახვლედიანმა შემოიღო და დაამკვიდრა რამდენიმე ახალი ფონეტიკური ტერმინი (ქართული და უცხოური).

ქართული ენის ბგერათა ექსპერიმენტული მეთოდებით შესწავლას მიეძღვნა ს. ქლენტის ნაშრომები (მიღებული შედეგები განზოგადებულია წიგნებში: „ქართული ენის ფონეტიკა“, 1956, „ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკა“, 1960 და სხვა). მანვე გამოიკვლია ქართული ენის რიტმიკულ-მელოდიკური სტრუქტურა.

შესწავლილია ხმოვანთა კომპლექსების ფონეტიკურ პროცესთა საფუძვლები (შ. ძიძიგური).

ექსპერიმენტულ-ფონეტიკური კვლევის შედეგებია მიღებული აგრეთვე გ. დოლიძის, შ. შათირიშვილის, ლ. გამსახურდიას, ა. აღმაზრშვილის, ნ. ქუთელიას, თ. აბზიანიძის, თ. ციბაძის, თ. ბაქრაძის, ი. ქლენტის დისერტაციებში. შესწავლილია ქართული სასცენო მეტყველების ფონეტიკური საფუძვლები (შ. მრევლიშვილი).

გ. ახვლედიანის ხელმძღვანელობით საქართველოში ჩაისახა და განვითარდა ლოგოპედია: შეიქმნა ლოგოპედიური ლაბორატორია-ბაზები, მომზადდა სათანადო სპეციალისტები და გაიშალა თეორიული და პრაქტიკული მუშაობა ამ დარგში.

12. სახელმძღვანელოები, მეთოდოლოგიური ნაშრომები

ჩვენს უმაღლეს სკოლას აქვს ა. შანიძის ქართული ენის გრამატიკა, რომელშიც განზოგადებულია ავტორის მრავალწლოვანი კვლევა-ძიების შედეგები (პირველი გამოცემა განხორციელდა 1930 წ., ხოლო 1953 წ. დაიბეჭდა „ქართული გრამატიკის საფუძვლები“). აღსანიშნავია აგრეთვე ვ. თოფურიას ქართული ენის განაკვეთები (1932, 1933). სინტაქსის საკითხები დალაგებულია ლ. კვაჭაძის წიგნში „თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი“ (1966). ფონეტიკის სფეროში მოგვეპოვება გ. ახვლედიანის წიგნები („ზოგადი და ქართული ენის ფონეტიკის საკითხები“, 1938; „ზოგადი ფონეტიკა“, 1949; „ზოგადი ფონეტიკის შესავალი“, 1966). ენათმეცნიერების დარგში უმაღლესი სკოლისათვის განკუთვნილია არნ. ჩიქობავას სახელმძღვანელოები („ზოგადი ენათმეცნიერება. I, პროპედევტიკული ნაწილი“, 1935; II — 1945).

1939 წლიდან გამოდის ა. შანიძის სასკოლო გრამატიკა (1964 წლიდან — ი. იმნაიშვილისა და ლ. კვაჭაძის თანაავტორობით).

პედაგოგიური ტექნიკუმებისათვის დაიწერა ლ. კვაჭაძისა და შ. ძიძიგურის სახელმძღვანელოები ქართულ ენაში. დაბალ კლასებში იხმარება ვალ. რამიშვილის გრამატიკის სახელმძღვანელო.

სასკოლო მიზნებს ემსახურება არნ. ჩიქობავასა და ვ. თოფურიას წერილები, გამოქვეყნებული პედაგოგიურ ორგანოებში.

ქართული ენის მეთოდოლოგიის დარგში არსებობს მ. თალაკვაძის, ვალ. რამიშვილის, ლ. კვაჭაძის, შ. კეკელიას, გ. გაბედავას, მ. ჩინჩალაძისა და სხვათა ნაშრომები.

ლიანა ქნლავაძე

მიხეილ ჯავახიშვილის „თეთრი საყელო“

(გამოცემიდან გამოცემაამდე)

მწერლის შემოქმედებითი პროცესის შესწავლისათვის ამოსავალს მისი ნაწარმოებების ხელნაწერები წარმოადგენს. ხელნაწერზე დაკვირვებისას თვალნათლივ მოჩანს სირთულე და ევოლუცია მწერლის აზროვნებისა — მხატვრული ხერხებისა თუ ცალკეული დეტალის, ფაქტობრივი, ისტორიული და ეთნოგრაფიული მასალის შერჩევა, ენობრივ-სტილისტური დახვეწა, რაც ესოდენ აუცილებელია მწერლის ჩანაფიქრის ადეკვატური მხატვრული სახის შესაქმნელად, ნაწარმოებში მხატვრული სიმაართლის მისაღწევად. მაგრამ შემოქმედება ყოველთვის არ სრულდება ხელნაწერის დამთავრებასთან და თუნდაც მის დასტამბვასთან ერთად. შემოქმედება ხშირად გრძელდება ნაწარმოების გამოცემიდან ყოველ ახალ გამოცემაში. „არსენა მარაბდელის“ დასრულების შემდეგ მ. ჯავახიშვილი წერდა: „დედანიცა და თარგმანიც თოთხმეტ-თხუთმეტი თვის წინათ დავასრულე და მაინც ვერ ვისვენებ. შემოქმედება თავისთავად გრძელდება. იგი თანდათან ნელდება, მაგრამ ჯერ არ გათავებულა... ამ მხრივ ხელოვანი იმ ბერძნულ მითიურ არსებას ჰგავს, რომელმაც გრიგალი გამოიწვია და ველარ დააწყნარა“¹.

1926 წელს ჟურნალ „მნათობის“ პირველ ნომერში დაიბეჭდა მ. ჯავახიშვილის მოთხრობა „თეთრი საყელო“. მოთხრობის თემა — ცივილიზაციისა და პრიმიტივის დაპირისპირება — მწერლის ყურადღების საგანი გახდა მისი თანამედროვე ცხოვრების ერთი კონკრეტული (თუმცა არატიპური) ფაქტის გამო: ინტელიგენტთა ერთმა ჯგუფმა მიატოვა ქალაქი და მთას მიაშურა. ისინი მ. ჯავახიშვილსაც მოუწოდებდნენ ქალაქიდან, ცივილიზაციიდან განდგომას². ამ ფაქტმა მწერალს მისი ახსნის ამოცანაც დაუქაზა, რასაც იგი შეეცადა თავისი დროის სოციალურ-პოლიტიკური ძვრების გათვალისწინებით.

„თეთრი საყელო“ მწერლის სიცოცხლეში სამჯერ გამოიცა. ამ გამოცემებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მწერალი გამოცემიდან გამოცემაში უბრალო სარედაქციო სამუშაოს კი არ ასრულებს, არამედ ფაქტიურად განაგრძობს რთულსა და საინტერესო შემოქმედებითს პროცესს, ნაწარმოების იდეურ-მხატვრული სრულყოფის მიზნით.

პირველ გამოცემაში ახალგაზრდა ინჟინერი ელიზბარი ტოვებს ქალაქს და სპილენძის მადნის ძებნის საბაბით მთაში მიემგზავრება. აქ იგი მოულოდნე-

¹ მ. ჯავახიშვილი, როგორ ვმუშაობ, თხზ., ტ. VI, 1964, გვ. 398.

² იხ. მ. ჯავახიშვილისა და ვლია ბახტაძის მიმოწერა „თეთრი საყელოს“ ირველივ. ე. „მნათობი“, 1934, № 11—12, გვ. 203.

ლად ხედება ძველ მეგობარს მთიელ ჯურხას, რომელსაც ცივილიზაციის სიკეთე ვეღარ სიკეთე უგემნია და ბოლოს მაინც მთას, მიწას დაჰბრუნებია. ჯურხა ადვილად დაიყოლიებს მეგობარს და დატოვებს მთაში. ელიზბარი ახალ ცხოვრებას იწყებს. ჯერ ფიზიკურად იწრთობა, კაჟდება, კლავს კაცს ორთაბრძოლაში, იბრუნებს დაკარგულ რწმენას, იმსახურებს მთის ლაღი შვილის — ხათუთას სიყვარულს და სწორედ ამ დროს დააქვევებს თავისი გადაწყვეტილების (ქალაქიდან განდგომა) სისწორე. უფრო სწორად, მას სწყინდება ეს ეგზოტიკური გარემო, უმოქმედობა. „თეთრი საყელო“ ეძახის. ეს ძახილი იმდენად ძლიერია, რომ ელიზბარი სრულიად უმტკივნეულოდ ტოვებს იდეალურ, „მეფურ“ ცხოვრებას და ცოლ-შვილით უბრუნდება ქალაქს. უბრუნდება იმ რწმენით, რომ „ქიშისა და ქართველობის შენახვა“ ცივილიზაციის პირობებშიც შესაძლებელია, მაგრამ ამისათვის საჭიროა ბრძოლა. „ბრძოლის ველი კი ქალაქშია და ომსაც იქ მოვიგებთ ან დაემარცხდებით“³.

როგორც ვხედავთ, ცივილიზაციისა და პრიმიტიული ყოფის დაპირისპირებისას მწერალი უპირატესობას ქალაქს ანიჭებს. მისი იდეური მიზანდასახულობა საესეებით ნათელია. მაგრამ თვითონ მ. ჯავახიშვილი ვერ დააკმაყოფილა ამ მოთხოვნის პირველმა გამოცემამ. აქ ფართოდ და იდეალურადაა წარმოდგენილი მთა, მთიელები, მაგრამ სრულიად არაფერია ნათქვამი ქალაქზე. არაა ნაჩვენები ელიზბარის ცხოვრება ქალაქში, რატომ „აბურთავა და გამოვიგნა“ იგი ცხოვრებამ, მისი სოციალური წარმოშობა და ა. შ. ნაწარმოების გმირი ვერ გამომოგვემს დაამაჯერებლად მწერლის ჩანაფიქრს. მისი მტკიცე გადაწყვეტილებანი მიატოვოს ჯერ ქალაქი. შემდეგ იდეალური ცხოვრება მთაში უფრო ინდივიდუალისტის კირვეულობას წაავსებს, ვიდრე ცხოვრების მიერ „ნაბურთალი“, არსებულ ყოფასთან შექიდებული ადამიანის ქცევას. ამიტომ, ნაწარმოების პროგრესული იდეა ლიტონ სიტყვად გაისმის მოთხრობის ფინალში.

იმავე 1926 წელს მ. ჯავახიშვილმა „თეთრი საყელო“ ცალკე წიგნად გამოსცა გადამუშავებული სახით. ახალ გამოცემაში მწერალმა ფართოდ ასახა ელიზბარის დროინდელი ქალაქი, განსაკუთრებით მისი უარყოფითი მხარეები. აქ მკაფიოდ გამოჩნდა მწერლის შემოქმედებითი ხერხი — „ზომიერი მხატვრული გადაჭარბება“, მოვლენების თვითნებური, მიზანდასახული გაშუქება. ამ გამოცემაში ელიზბარი გამოყვანილია უნებისყოფო ადამიანად, რომელსაც ჰყავს ყოვლად აუტანელი ცოლი, „ენაპრელი“, ქარაფშუტა ცუცქია. არა მარტო ხევისთავი, იმავე ეპოქის მკვიდრი, ან თუნდაც ეკა, სოფიო, პატარა დედაკაცი და სხვა რომელიმე სიმპათიური მანდილოსანი მ. ჯავახიშვილის მიერ დახატულ ქალთაგან, არამედ სწორედ ცუცქია — ზერელე „პოლიტკოდნით“ თევგამოტენილი, ენად გაკრფილი დედაკაცი. ამ ქალმა საბოლოოდ დააძაბუნა ისედაც „ნაბურთალი“ ელიზბარი და იგი სწორედ აუტანელი ოჯახური პირობებისა და არა სპილენძის აღმოჩენის სურვილის გამო მიემგზავრება მთაში. ელიზბარის ოჯახური პირობები, კერძოდ კი ცუცქიას ტიპი, განპირობებულია მაშინდელი ქალაქის, ცივილიზაციის უარყოფითი გავლენით. მწერალი ცდილობს, რაც შეიძლება მუქ ფერებში წარმოგვიდგინოს ნაწარმოების გმირის გარემო, რათა შემდგომ ქალაქში მისი დაბრუნება ცივილიზაციის აუცილებლობით, გამარჯვებით აიხსნას. ახალ გამოცემაში მ. ჯავახიშვილმა, ცუცქიას გარდა, მთელი გალერეა დახატა უარყოფითი ტიპებისა. იგი მიუთითებს, რომ

³ მ. ჯავახიშვილი, „თეთრი საყელო“, ჟ. „მნათობი“, 1926, № 1.

ქალაქი სავსეა ამგვარი ადამიანებით, რომელთაც გადაგვარებისაკენ ქართველი ერი.

მეორე გამოცემაში, როგორც ვხედავთ, ფართოდაა წარმოდგენილი ქალაქური ყოფა, განსაკუთრებით მისი უარყოფითი მხარეები, რაც უპირისპირდება მთის იდეალურ ცხოვრებას. მწერალი ხაზგასმით გვიჩვენებს იმ გათიშვას, რომელიც ამ ორ ცხოვრებას შორის არსებობს, და მის უარყოფით გავლენას ორივე მხარისათვის. ელიზბარის დაბრუნება ქალაქში მარტო ცივილიზაციის გამარჯვებას კი არ მიუთითებს, არამედ ამ ორი გათიშული სამყაროს დაკავშირების იდეასაც ქადაგებს. ახლა რომანის ფინალი სავსებით დამაჯერებელი და რეალურია. კომპოზიციურმა გართულებამ ნაწარმოების მთავარი გმირი უფრო დინამიკური გახადა, მისი მოქმედებაც უფრო დასაბუთებული ჩანს.

მესამე, 1934 წლის გამოცემაში მწერალმა გმირის ქალაქიდან გაქცევას პოლიტიკური სარჩულიც დაუდო. მთისა და ქალაქის დაპირისპირება ფაქტიურად საბჭოთა წყობილებისა და ძველი ცხოვრების კონფლიქტის გამოხატულებად იქცა. ნაწარმოებში ასახული დროისათვის, საქართველოში, ცხადია, საბჭოთა ხელისუფლებაა დამყარებული, მაგრამ მაღალმთიან, მიუვალ რაიონებში, კერძოდ კი ხევსურეთში, ჯერ კიდევ მამაპაპური ადამიანების ხელშეუხებელი კულტურა გაბატონებული. ამიტომ თუ მწერალმა ადრეულ გამოცემებში ელიზბარის განდგომას ცივილიზაციის უარყოფითი შედეგებისადმი პროტესტი დაუდო მიზეზად, ახლა საგრძნობი გახდა, რომ ამ განდგომას უფრო კონკრეტული ფესვები უნდა ჰქონოდა. გმირი არა მხოლოდ ყოფაცხოვრებითს ვარემოს, არამედ საზოგადოებრივ წყობასაც იცვლის. მწერლის უბის წიგნაკში ჩნდება ჩანაწერი „ელიზბარი ქალაქში ან კატორღელია, ან ნაკატორღელი, დიპლომაიანი ქართველი“, ე. ი. საზოგადოებრივი დამნაშავე. მართალია, ეს განსაზღვრება ნაწარმოებში არ არის გამოყენებული, მაგრამ ამით მინიშნებულია ელიზბარის სოციალური წარმომავლობა და პოლიტიკური განწყობილება. ელიზბარი საზოგადოდ ქალაქსა და ცივილიზაციას კი არა, არამედ სწორედ წითელ ქალაქს, საბჭოთა ქალაქს გაუბრძის. „წითელმა გრიგალმა“ მოსტაცა მას ყველაფერი „გამოშიგნა და ხანგადასულ ბოლოკივით ფულურო ჰყო“. ელიზბარი ძველი ინტელიგენციის ის წარმომადგენელია, რომელიც ახალ ცხოვრებას ვერ შეჰგუებია. იგი თითქოს ამ მხრივ იგივე თეიმურაზ ხევისთავია⁴, მაგრამ მისგან განსხვავებით უფრო ენერგიული და მიზანდასახული პიროვნებაა. მას ზიზღს ჰგერის აღნიშნული ვარემო, ცივილიზაციის ცალმხრივი განვითარების, ჯანსაღი ეროვნული ტრადიციების მოშლის შედეგები, მაგრამ არ შესწევს ძალი მასთან ბრძოლისა, არ ყოფნის რწმენა; მით უმეტეს, რომ ამ უბედურებას იგი ახალი საზოგადოებრივი წყობის შედეგად თვლის და როგორც ძველი ცხოვრების კაცი, ბოიკოტს უცხადებს და ტოვებს ქალაქს, მაგრამ გარკვეული მერყეობის შემდეგ აქტიურად ებმება ახალი ცხოვრების ფერხულში და სწორედ ამაში ეხსარება მას მთა. მთის ხალხის გმირულ-რომანტიკულმა ყოფამ, მათმა ადამიანურმა სიწმინდემ და უბრალოებამ დააჩქარა ელიზბარის ახალ ადამიანად გარდაქმნა. იგი, აქტიურ საზოგადოებრივ ცხოვრებას მოწყვეტილი, მთელი არსებით ეძლევა თვითანალიზს და სწორ გადაწყვეტილებამდე მიდის: ჯიში და ქართველობა ცივილიზაციის პირობებში უნდა იქნეს შენარჩუნებული. მწერალი ახალ გამოცემაში ისეთი დამაჯერებლობით გვიხატავს ელიზბარის ცხოვრებაში მომხდარ გარდატეხას, რომ მკითხველს

⁴ შდრ. გ. ჯიბლაძე, კრიტიკული ეტიუდები, ტ. III, 1959, თბ., გვ. 336—337.

სჯერა მისი. სჯერა, რომ ეს ძველი დროის ინტელიგენტი, განსხვავებულად უნდა იქნებოდა, რაზე ხევისთავისაგან, თავის თავში იპოვის სასიცოცხლო ძალას და ახალ ცხოვრებას ტვირთად არ ჩამოეკიდება.

ბოლო გამოცემაში კარგად გამოჩნდა მწერლის მისწრაფება, გაამდიდროს ნაწარმოები ფოლკლორული მასალით. აქ დამატებულია ბევრი ხალხური ლექსი თუ სიმღერა, ნახევნებია არაერთი ადათ-წესი მოქმედებაში. წეს-ჩვეულებათაგან აღნიშნულ გამოცემაში დამატებულია სისხლის აღების წესი (გვ. 224). მტრისათვის მარჯვენის მოკვეთის (გვ. 257), წაწლობის ადათის დამარღვევის დასჯის (გვ. 272) და სხვა წესები. უხვადაა დამატებული შელოცვები (ავი თვალისა, უემურის — გვ. 297—300), ხალხური ღელესაწაულები და უქმეები: თემობა (გვ. 300), წელიწადწებრა, კუმეტი, სულთ აკრეფა, მგელთ უქმი (გვ. 321), ხალხური ლექსები, რომლებიც ნახმარია საღმუნობის (შაპრობა) სახით.

საინტერესოა მუშაობაა ჩატარებული მწერლის მიერ „თეთრი საყვლოს“ გამოცემებში ენობრივ-სტილისტური თვალსაზრისითაც. ნაწარმოებში მთბრობელის ლიტერატურული ენის გვერდით გამოყენებულია დიალექტიზმები და არქაიზმები — ხევსურთა მეტყველება, ჟარგონი და ბარბარისმები — ცუცქიას არეული რუსულ-ქართული. რამდენიმე ენობრივი ფენის გამოყენება კი არ ამძიმებს ნაწარმოებს, არამედ, პირიქით, სასურველ კოლორიტს ქმნის და მხატვრული სახის გახსნის ამოცანას ემსახურება. გამოცემებში ხშირია შემთხვევა, როცა მწერალი დიალექტურ ან არქაულ ფორმას ცვლის ლიტერატურულით და პირიქით, მაგ., ფხოველი შეცვლილია ფშაველით, მახკალით — მოპკალით, ღოროტოტი — ბუკით, „ვინ ორავ ძმობილო“ — „ვინ ხარ ძმობილო“. მაგრამ როცა მოქმედება ხევსურეთში ხდება, მაშინ მთბრობელის ტექსტშიც კი შეინიშნება ხევსურული ნოტები. მაგალითად: სპოლენძი — რვალი, ურჯულო — დუსურბანი. გამოცემებში ზუსტდება ზოგიერთი ხევსურული სიტყვის შინაარსი. მაგ., კეჭნაობა პირველ გამოცემაში ფარეკაობას ნიშნავს, მეორე და მესამე გამოცემებში კი ეიწროვდება მისი მნიშვნელობა: კეჭნაობა გაკაწვრას ნიშნავს. ხევსურნი ფარეკაობენ კეჭნაობაზე, ე. ი. გაკაწვრაზე. შესწორებულია ხელოვნური ქართული სიტყვები და გაუშართავი სიტყვათკავშირები. მაგ., როხოდა — ვაგონი, ლულიდან გამოსულმა ნაჩაფრალმა — ძილიდან გამოსულმა, ბოლის სვეტის თავს — ბოლის სვეტს. მეორე და მესამე გამოცემებში ამოღებულია ნაწარმოების გვირის ჭურხას შეურაცხმყოფელი ეპითეტები (მგლური კბილები, დათფური ბაჯბაჯი), პორნოგრაფიული ადგილები.

ბოლო გამოცემას მხატვრულობასა და გამომსახველობას მატებს ასეთი შესწორებანი და დამატებანი: „ცხენები დავძარიტ და პირი კავკასიონის თეთრი ქედები ისაკენ ვიბრუნეთ“ — „ცხენები დავძარიტ და პირი კავკასიონის თეთრი ნაბდეები ისაკენ ვიბრუნეთ“. „თეთრი მთებიდან ღამე ჩამოწვა“. აქ დამატებულია: „ღამე ჩამოწვა, მთის ღამე, შავი ხვერდივით ბნელი და ცერცხლის კურცხლებით დაწინწკლული. თეთრი მთებიდან ცივი ნიავი გველამუნება. უღრანი ტყე ღელავს, ფუსფუსებს და ღრმა ოხვრით ოხრავს“.

ეს შესწორებანი, რომელნიც შეიძლება ერთი შეხედვით უმნიშვნელოდ მოგვეჩვენოს, მ. ჯავახიშვილისათვის ის აუცილებელი შტრიხებია, რომელთა გარეშეც მას სახე თუ სურათი სრულყოფილად არ მიაჩნია.

5 გვერდები მითითებულია: მ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. III, 1934.

შპრამ შპრამშ

ვეფხისტყაოსნის წერტილისეული ხელნაწერის
ზოგიერთი საკითხი*

1. ხელნაწერის მოკოვება და ვფლოჯელთა ისტორია

1880 წლის 15 ნოემბერს ვაზეთ „დროებაში“ (№ 241) გამოქვეყნდა ვეფხისტყაოსნის ახალი გამოცემის¹ ინიციატორთა — რ. ერისთავის, ი. გოგებაშვილის, ი. მეუნარგიას ვანზრახვა პოემის ნაბეჭდი ტექსტის ხელნაწერთან შეთანხმების საფუძველზე ვეფხისტყაოსნის ახალი რედაქციის დადგენის შესახებ. ამასთან დაკავშირებით, ისინი სთავაზობდნენ გრ. ორბელიანს, დ. ყიფიანს, ვაბრიელ ეპისკოპოსს, ი. ქავეჯაძეს, ა. წერეთელს, ვ. ორბელიანს, გ. წერეთელს, ს. მესხს, პ. უმიკაშვილს, ნ. დადიანს, დ. ერისთავს მონაწილეობა მიეღოთ ვეფხისტყაოსნის ახალი რედაქციის მუშაობაში, ხოლო საზოგადოებისგან ითხოვდნენ, რომ „ვისაც აქვს, დროებით გამოგზავნოთ „წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების“ კანცელარიაში“ (საცა უნდა მოხდეს ვეფხისტყაოსნის რედაქცია) ხელნაწერი ვეფხისტყაოსნის, რომელიც შემდეგ შესწორებისა, დაუბრუნდება პატრონს უკლებლათ და ყოვლის მიზეზის გარეშე“².

მეორე დღესვე „დროების“ რედაქციამ მხარი დაუჭირა ამ მოწოდებას: „ალტაცებული მივევებებით ჩვენ ვეფხისტყაოსნის რედაქციის დაარსებას და სრული იმედი გვაქვს, რომ ყველა ქართველი, რომელსაც კი რითიმე დახმარება შეეძლება ამ რედაქციას დაეხმარება, ხელს მოუწყობს იმას და ამნაირად მძიმე ტვირთს შეუქსუბუქებს. ეს საზოგადო საქმეა და საზოგადო საქმეში ყველა ვალდებულია დაეხმაროს იმას, ვისაც ამ გვარი საქმე უკისრია“³.

მიუხედავად ასეთი მოწოდებისა, ახალი რედაქციის პირველი სხდომის ვანკარგულებაში იმავე წლის 24 ნოემბერს მხოლოდ შვიდი თუ რვა ხელნაწერი აღმოჩენილა, დანარჩენის მეპატრონენი მას დროებით სათხოვნელადაც კი ვერ ელვოდნენ. პ. უმიკაშვილის წინადადებით, კომისიამ ჩათვალა, რომ მის ხელთ არსებული ხელნაწერები ოდნავადაც არ იყო საკმარისი პოემის ტექსტზე მუშაობის დასაწყებად და დასახელებულ იქნა ის ცხრაამეტი კაცი, რომლებთანაც ეგულებოდათ ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები⁴. ამიტომ სხდომის მონაწილეებმა მთავარ მიზნად დაისახეს მათი მოგროვება, რისთვისაც გამოიყენეს გრ. ორბელიანის ავტორიტეტი და მისი სახელით დაუწერიათ შემდეგი შინაარსის სპეციალური წერილი: „ქართულის ვაზეთით მოხსენებული გეგნებათ, რომ არის

* ნაშრომი შესრულებულია ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის დაკვეთით.

¹ გამოცემა ვანხორციელდა 1888 წელს (იგულისხმება გ. ქართველიშვილის გამოცემა) სახელით ცნობილი ვეფხისტყაოსნის მე-9 გამოცემა, მ. ზინის ილუსტრაციებით.

² „დროება“, 1880, № 241, გვ. 1—2.

³ „დროება“, 1880, 16 ნოემბერი, № 242.

⁴ „დროება“, 1880, 27 ნოემბერი, № 250; 1881, № 31.

სურვილი შეთანხმდეს დაბეჭდილი ვეფხვისტყაოსანი სხვადასხვა ხელნაწერსა ვეფხვისტყაოსნებთან. ამისთვის მოწვეულნი არიან ქართულის მცოდნე პირნი და აგრეთვე ყოველივე. ვისაც ექნება ხელნაწერი ვეფხვისტყაოსანი, ათხოვოს წიგნი ამ კეთილის საქმის მოსურნეთა.

მე თვით მივიღე მონაწილეობა ამ სასარგებლო საქმეში და უმორჩილესად გთხოვთ, თუ გქონდესთ, ან თუ შოვნა შეგეძლოსთ, დროებით გამოგვიგზავნოთ ქვემოთ მოყვანილი აღრესით ხელნაწერი ვეფხვისტყაოსანი.

დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რომ შემდეგ შესწორებისა, თქვენი წიგნი უნაკლოთ მოგერთმევათ.

თქვენი გულითად პატივისცემელი თავადი გ რ ი გ ო ლ ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი.
30 ნოემბერის, 1880 წ.

აღრესი: «Тифлис, в канцелярию Общества распространения грамотности на Соперной ул. № 41»⁵.

ახალმა ღონისძიებამ შედეგიც ახალი გამოიღო: 1880 წლის 9 დეკემბერს, გაზეთი „დროება“ იუწყებოდა: „ჩვენ მივიღეთ თ. გრ. დ. გურიელისაგან შემდეგი შენიშვნა: „მე როგორც მახსოვს, ბიძაჩემს ქაიხოსრო გურიელს ჰქონდა დანაშთი მამიდგან ერთი კარგი „ვეფხვის ტყაოსანი“ რუსთაველისა ხელნაწერი და შიგ გამოხატული მოქმედი პირებით, რომელნიც უნდა იყოს, ჩემის აზრით, პირველი ან სისწორით გადმოწერილი.

დღეს ის, როგორც ვიცი, აქვს ჩემს ბიძაშვილს პელაგიას, ნესტორ წერეთლის მეუღლეს.

ამისათვის არ იქნება ურიგო, რომ ვეფხვისტყაოსნის რედაქციამ იმას მიმართოს თხოვნით, რომ გამოგზავნოს და იმეღია, უარს არ იტყვის“⁶.

გ. გურიელის ამ ბარათს „დროების“ რედაქცია ურთავდა ასეთ შენიშვნას: „ამავე საგნის შესახებ ჩვენ მივიღეთ კიდევ შემდეგი წერილი თ. დ. წ.-საგან: ... იყვნენ ისეთი ხელნაწერი ვეფხვისტყაოსნები სრულის მხატვროვნებით, რომელნიც ძრიელ გამოირჩევიდნენ და ოქროს წონათ ფასდებოდნენ. ერთი ამისთანა ვეფხვისტყაოსანი ჰქონდა დიდ მეფე სოლომონს, რომელიც (ვეფხვისტყაოსანი) შემდეგ მეფის უძეოთ გარდაცვალებისა, დარჩა მეფის ასულს დარეჯან ბატონიშვილს, რომელიც იყო დედა თ. ივანე აბაშიძისა.

1820 წელს, როდესაც ქუთათელი და გენათელი განდევნეს, დარეჯან ბატონიშვილი რუსეთში წაიყვანეს და ივანე აბაშიძე დაარბიეს, ის წიგნიც დაიკარგა ისე, როგორც სხვა ძვირფასი სამკაული ოჯახისა და ყოველივე ხსენებულის აბაშიძისა. დღეს ეს ხსენებული ვეფხვისტყაოსანი უშოვია როგორღაც კნეინა პელაგია წერეთლისას და დარწმუნებული ვართ, რომ კნეინა დიდის კმაყოფილებით გათხოვებდნ დასაბეჭდათ ამ თავის ვეფხვისტყაოსანს“⁷.

5 სოლ. ცაიშვილი, ზოგიერთი ცნობა „ვეფხვისტყაოსნის“ მეორე რედაქციის მუშაობიდან, ტურნ. „კომუნისტური აღზრდისათვის“, 1937, № 11—12, გვ. 126; იხ. აგრეთვე: „დროება“, 1880, № 266, 17 დეკემბერი.

6 „დროება“, 1880, 9 დეკემბერი, № 259.

7 „დროება“, 1880, 9 დეკემბერი, № 259. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ვერ კიდევ 1879 წლის 21 თებერვალს გაზ. „დროებაში“ (№ 38) დაბეჭდილი იყო ამ ხელნაწერის შესახებ ქუთაისიდან კოტოჩის ფსევდონიმით მიღებული ცნობა: „...ცხლა მე გავიგე ნამდვილად, რომ კნეინა პელაგია წერეთლისას აქვს ეს ძველი წიგნები. სხვათა შორის, ამ წიგნებში უჩვევია ერთი შესანიშნავი ეგზემპლარი „ვეფხვის ტყაოსნისა“. ეს უკვდავ პოემა არის ხელნაწერი, სქელ პერგამენტზე, მრავალი სურათებით შეკაზმული: ხელნაწერი ძველის ძველია. ამბობენ რომ ახალ გამოცემულ „ვეფხვის ტყაოსანზე“ მომატებულაო. ეს დასაჯერებელი არის, რადგან ყოველი

ხანს, „ვეფხისტყაოსნის“ ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერი ისევ საჩხერეში ნესტორ წერეთლის მემკვიდრეთა ოჯახში ინახებოდა.

დაახლოებით 1907 წელს¹³ ეს ხელნაწერი კვლავ გამოჩენილა თბილისში. ე. თაყაიშვილის „მოგონებების“ მიხედვით ჩვენ საშუალება გვეძლევა წარმოვადგინოთ ამ ხელნაწერის მოპოვების ისტორია: „ერთი ნესტორ წერეთელი იყო, საჩხერელი დიდი თავადი და იმას ცოლად ჰყავდა გურიელის ქალი, სახელად პელაგია. ნესტორი გარდაიცვალა და მისი ქონება — მათ შორის ერთი „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერი — მის ცოლ-შვილს და ნათესავებს დარჩა. ხელნაწერს თურმე ყდა ჰქონია გაფუჭებული და დედას უთხოვია ვაჟიშვილებისათვის, გააკეთებინეთო. იმათაც წამოუღიათ თბილისში, ყდა მართლაც და კარგი გაუკეთებიათ, ხავერდისა. მაგრამ მერე — ჩვენებური, თავადიშვილური დაუდევრობით — ეტლში დარჩენიათ და დაუკარგავთ. მათ შემდეგ ის ეტლი უქირავებია ცნობილი ქართველი ვაქრის ფორაქიშვილის ერთ ნოქარს, რომელსაც უბოვია ეტლში ხელნაწერი და ძალზე გახარებია, „ახლა კი გავკეთდი კაციო!“ ფორაქიშვილს ეს ამბავი რომ გაუგია, ჩემთან გამოუგზავნია ნოქარი, წერა-კითხვის საზოგადოებისათვის შეიძენსო. მაგრამ მე შინ არ დავხვდი. ის ნოქარიც ამდგარა და მიუტანია მეწარმე დავით სარაჯიშვილისათვის, რომელსაც სამი თუმანი მიუცია ხელნაწერში. — ეს მაშინ, როდესაც იმ ხელნაწერში რამდენიმე ათეული საუცხოვო მინიატურა იყო და თითო მათგანი გვიღირდა ას მანეთად! ცოტა ხანს შემდეგ დავით სარაჯიშვილმა მიმიწვია სადილად — კვირა დღე იყო, სტუმრები ჰყავდა. შევედი თუ არა, მომაცხება ეს ხელნაწერი: „აი, საშენო, საშენო!“ დავხედე, მოვკიდე ხელი და ვუთხარი: „ამას თან წავიღებ და გულმოდგინედ შევისწავლი-მეთქი!“¹⁴

ე. თაყაიშვილს ხელნაწერი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმის საინვენტარო დავთარში გაუტარებია № 4758-ით, ხოლო თავისი „Описание“-ს მეორე ტომში, რომელიც მალე, 1908 წელს, გამოსცა, იგი საზოგადოებისათვის დავით სარაჯიშვილის შემოწირულებად გამოაცხადა¹⁵, რადგან მაშინ მისთვის უცნობი დარჩენილა ხელნაწერის ნამდვილი მფლობელის ვინაობა.

ე. თაყაიშვილი განაგრძობს: „ერთ დღეს მოვიდა ჩემთან ორი ტოლი, შესანიშნავი თვალტანადი, ჩოხა-ახალუხში გამოწყობილი ახალგაზრდა ვაჟკაცი. „ჩვენათ, ბატონო, ძმები წერეთლები ვართო — მეუბნება ერთი — და თქვენთან საქმე გვაქვსო...“ პელაგია წერეთლის გარდაცვალების შემდეგ მისი ქმრის ნესტორის ქონება რომ გავიყავით, „ვეფხისტყაოსანი“ ჩვენ გვერგოო; დედამ გამოგვატანა თბილისში ყდის გასაკეთებლად, გავუკეთეთ, მაგრამ ეტლში დავვრჩა და მას აქეთ დედაჩვენი აღარაა ჯავრით, დავარგული ჰგონიაო... თუ თქვენთანაა, გვათხოვეთ და გაძღვეთ ბატიოსან სიტყვას, ისევ დაგიბრუნებთ, ოღონდ დედას ვაჩვენოთ და დავარწმუნოთ, რომ არ დაკარგულაო.“

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობისა და ე. თაყაიშვილის ნებართვით, წერეთლებს ხელნაწერი დროებით საჩხერეში წაუღიათ.

¹³ დაახლოებით, ვაშობთ, რადგან ამ ხელნაწერია აღწერილობა ე. თაყაიშვილმა 1908 წელს უკვე გამოაქვეყნა (Описание, т. II, вып. III, Тифлис, 1908, стр. 566—568), მაშ.ს.ა.დამე, 1907 წელზე გვიან ყოველ შემთხვევაში ეს ხელნაწერი მის ხელში ვერ მოხვდებოდა.

¹⁴ ე. თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, I, თბ., 1966, გვ. 312—313.

¹⁵ Е. Такайшвили, Описание, II, 1908, стр. 566; იხ. აგრეთვე: ა. სტეფანისვილი, დავით სარაჯიშვილი, თბ., 1968, გვ. 31—32.

ეს უნდა მომხდარიყო 1909—10 წლებში. უკან დაბრუნება დაუგვიანებიათ. ამისობაში 1910 წელს ე. თაყაიშვილი თვითონ წასულა საჩხერეში არქეოლოგიურ გათხრებზე. აქ, ერთ საზოგადოებაში (ელისაბედ წერეთლის ოჯახში) იგი შემთხვევით შეხვედრია ხელნაწერის წამლებ ერთ-ერთ ამათაგანს, რომლისთვისაც პირობა ჩამოურთმევია, რომ უახლოეს დროში ხელნაწერს თბილისში დააბრუნებდა.

მართლაც, 1911 წლის 7 მაისს „სახალხო გაზეთი“ (№ 297) იუწყებოდა: „დასურათებული ვეფხისტყაოსანი წერეთლებმა შესწირეს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებასო (სულ 77 სურათია)“. ამჟამად წერეთლების სახელით ხელნაწერი ხელახლა გაატარეს საზოგადოების ბიბლიოთეკა-მუზეუმის დეპოზიტში № 5006-ით.

მაგრამ საქმე ამით არ დამთავრებულა. გამოიჩვენა, რომ 1909—11 წლებში, ხელნაწერის წერეთლების ოჯახში ქონებისას, მეპატრონეს 10 მინიატურა ამოეჭრა და ვიღაც ვაჭრებისათვის 500 მანეთად მიეყიდნა. ამათ ხელიდან ისინი პარიზში სომეხ ანტიკვართან მოხვედრილა, რომელსაც ოლივერ და მარჯორ უორდროპებისათვის ოქსფორდში მათი შექენა შეუთავაზებია.

უორდროპებს ეს ამბავი მაშინვე (დაახლოებით 1911 წლის ოქტომბერში) თბილისში ექვთიმე თაყაიშვილისათვის უცნობებიათ. ამ უკანასკნელის ენერგიული ზომების წყალობით, ხელნაწერის ნაკლული 10 მინიატურა იმ ხელზე მოვაჭრეებს ისევ თბილისში ჩამოუტანიათ და 250 მანეთად ისევ წ.-კ. გ. საზოგადოების გამგეობას შეუქენია.

ამის შესახებ დაწვრილებით ცნობებს ვპოულობთ ე. თაყაიშვილის „მოგონებებში“¹⁶ და აგრეთვე, მის მიერ 1912 წლის 28 იანვარს წ.-კ. გ. საზოგადოების მაშინდელ თავმჯდომარის გ. ყაზბეგის სახელზე დაწერილ მოხსენებით ბარათში, რომელსაც აქვე ვაქვეყნებთ¹⁷:

„ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების თავმჯდომარეს ბ-ნ გიორგი ნიკოლოზის ძეს ყაზბეგს ექვთიმე სიმონის ძის თაყაიშვილისაგან

როგორც მოგეხსენებათ, ერთი საუცხოვო სურათებიანი ხელნაწერი ვეფხისტყაოსანისა შემთხვევით შეიძინა განსვენებულმა დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა. მე ეს ხელნაწერი შექენის დღესვე გამოვართვი განსვენებულ სარაჯიშვილს, მოვიტანე წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავში და დ. ზ. სარაჯიშვილის შემოწირულად ჩავსწერე კატალოგში. შემდეგ როდესაც ხელნაწერს სხვა პატრონი აღმოუჩნდა, ფრიდონ წერეთელი, გამგეობამ ხელნაწერი დაუბრუნა ფრიდონ წერეთელს დროებით და პატიოსანი სიტყვა ჩამოართვა, რომ ხელნაწერს წერეთელი ცოტა ხნის შემდეგ დაუბრუნებდა საზოგადოებას იმ პირობით, რომ შემოწირულება მისი სახელით მიეღო გამგეობას. გამგეობის მდივანი თქვენის მონდობილობით მე შემეკითხა, როგორ მოქცეულიყო გამგეობა, დაებრუნებია თუ არა ხელნაწერი წერეთლისათვის. მაშინ მეც თანხმობა გამოვაცხადე ხელნაწერის დაბრუნებაზედ, რადგან თავადმა წერეთელმა მეც მომცა პატიოსანი სიტყვა, რომ წიგნს მალე დაუბრუ-

16 ე. თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, I, 1968, გვ. 315—318.
 17 ამ დოკუმენტს შესახებ იხ.: საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, ფონდის აღწერა, შ. ჩხეტიასა და ა. იოიძის რედაქციით, თბ., 1953, გვ. 137; ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის სტროფული შედგენილობა, თბ., 1959, გვ. 310—311.

ნებდა საზოგადოებას. როდესაც ეს დაბრუნება დაგვიანდა, მე გავუმზავრე საჩხერეში, თავადი წერეთელი ვნახე და მან კვლავ (!) მომცა სიტყვა დიდ შეკრებულებაში საჩხერის საზოგადოებისა, რომ ხელთნაწერს ახლო ხანში წარმოუდგენდა საზოგადოებას. მართლაც თავადმა წერეთელმა ხელთნაწერი დაუბრუნა წერა-კითხვის საზოგადოებას და მიიღო ჯეროვანი მადლობა გამგეობისაგან. მაგრამ წარმოიდგინეთ ჩემი განცვიფრება, როდესაც მე ამ სამი-ოდე თვის წინათ მივიღე წერილი ინგლისიდან ოლივერ ვარდროპისა, რომლითაც ის მატყობინებდა, რომ ერთი სომხის ანტიქვარი პარიჟიდან მას წინადადებას აძლევდა ეყიდა ვეფხისტყაოსნის სურათები. სურათები გასამინჯავათ მოითხოვა პარიჟიდან ვარდროპმა და ჩემის თხოვნით გადააღებია ფოტოგრაფიული სურათები და მე გამომიგზავნა. როდესაც ფოტოგრაფიული სურათები მივიღე, დავრწმუნდი, რომ სურათები ამოღებულია იმ ხელთნაწერიდან, რომელიც წერეთელმა დაუბრუნა საზოგადოებას. სულ ამ ხელთნაწერიდან ამოუჭრიათ ათი სურათი, მათ შორის ცხრა საუკეთესო. ვარდროპმა ანტიქვარს აცნობა, რომ სურათები ამოღებულია წერეთლის ხელთნაწერიდან, რომელიც წერა-კითხვის საზოგადოებას ეკუთვნის და თუ ის იყიდის სურათებს მხოლოდ იმისთვის, რომ საზოგადოებას დაუბრუნოს. მაგრამ ფასში ვერ მოურჩედა გამყიდველს და სურათები ოქსფორდიდან უკან გაუგზავნა პარიჟში პატრონს. მე ჩემის მხრით მივიღე ზომა, გავმართე მიწერ-მოწერა, რომ სურათები მოიტანონ (!) ტფილისში ჩვენთან, და ამ ერთი კვირის წინ მოვიდა ჩემთან შუა კაცი და მითხრა, სურათები და სურათის პატრონები ტფილისში არიანო. მთელი ერთი კვირა მოლაპარაკება გვქონდა, პატრონები ჯერ დიდ ფასს თხოულობდნენ, შემდეგ ხუთასი მანათი(!) მოითხოვეს, რომელიც მათ მიუციათ წერეთლისათვის. მე გადაჭრით შეუთვალე, რომ 250 მანათის მეტი არც ღირს და არც საზოგადოებას შეუძლია მოგცეთ-მეთქი. როგორც იყო მოვრიგდით 250 მანეთზე(!), შუა კაცი კიდევ თავის გასამრჯელოს თხოულობს 10%. ეხლა გთხოვთ მოახდინოთ განკარგულება და ეს სურათები დაუყოვნებლივ შეიძინოთ, რომ სამუდამოთ არ დაგვეკარგოს. ამასთანავე უნდა მოგახსენოთ, რომ წერეთლისეული ვეფხისტყაოსანი დიდად შესანიშნავია. ასეთი ღირსების სურათები არც ერთი სხვა ვეფხისტყაოსნის ხელთნაწერში არ მოიპოვება. ერთი სურათიც რომ აკლდეს ხელთნაწერს, ისიც დიდი დანაკლისი(!) იქნება და ათი საუკეთესო სურათის დაკარგვა სულ მნიშვნელობას დაუკარგავს ხელთნაწერს. წიგნი ამ სურათებით რამოდენიმე ათასი მანეთი ღირს. თვით წერეთელს, როგორც გამოირკვა, ამოჭრილი სურათების პატრონებმა მთელს წიგნში ორი ათასი მანეთი შეაძლიეს. მხატვრები თითო სურათს ას ას მანეთს აფასებენ, სულ 80 სურათია ხელთნაწერში, მაგრამ მეორე ნახევარში წიგნისა მხატვრობა უფრო მდარე ხელობის არის და მერმე უნდა იყოს მიმატებული. როდესაც მე იმედი დავკარგე სურათების დათმობის შესახებ, განვიზრახე მომეხერხებია, რომ კობიები მაინც გადმომეღო და გამოირკვა, რომ მარტო ათი სურათის კობით, თუ კარგ მხატვარს მივანდობდით, ორასი მანეთი დაჯდება. ეხლა შემთხვევა გვაქვს თვით ორიგინალები დავიბრუნოთ 250 მანეთით. ამიტომ ყოველად შეუძლებელია ამ სურათების ხელიდან გაშვება. მე ჩემის მხრით ყოველი საშუალება ვიხმარე, რომ სურათები მოეტანათ ტფილისში და ხუთასი მანეთის მაგიერ 250 მანეთს დაგვჯერებოდნენ და ეხლა საქმის დაბოლოება თქვენზეა დამოკიდებული. ყოველი დაგვიანება ამ საქმეში გვეცნება, პატრონები გაპარვას აპირებენ ტფილისიდან, თუ მალე არ ვათავიდა საქმე, და შეიძლება ეს

ჩვენთვის ფრიად შესანიშნავი მინიატურები ვეფხისტყაოსნისა (!) სამკლავრო დაგვეკარგება.

ბოლოს გთხოვთ, ამ ჩემ მოხსენებას ჯერ-ჯერობით კონფიდენციალური ხასიათი მისცეთ.

თქვენი მარადის ერთგული წერა-კითხვის გამაერცელებელ საზოგადოების წევრი ე. თაყაიშვილი. 28 იანვარს 1912 წელს“.

დოკუმენტს ახლავს გ. ნ. ყაზბეგის რეზოლუცია: „1/11-912. მოხსენდეს განგეობას.

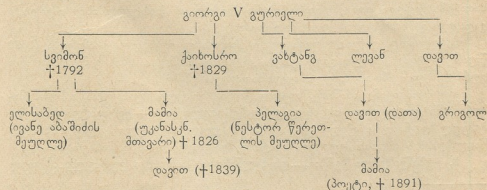
ჩემის აზრით ფრიად საჭირო არის ამ სურათების შექმნა და შეიძლება მივცეთ 275 მანათი იმ თანხიდან, რომელიც არის მოხსენებული ხარჯთაღრიცხვაში 1911 წლისა (1000 მან.).

გ. ყაზბეგი“¹⁸.

როგორც ამ დოკუმენტიდან ჩანს, ხელნაწერის უკანასკნელი მფლობელი ფრიდონ წერეთელი ყოფილა. ახლა საინტერესოა, ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, გამორკვეულ იქნეს ხელნაწერის მფლობელთა ისტორია.

ამაში პირველ ყოვლისა, გვშველის გაზ. „დროებაში“ 1380 წლის 9 დეკემბერს გამოქვეყნებული გრიგოლ დავითის ძე გურიელისა და თ. დ. წ-ს ცნობები, რომლებიც ჩვენ უკვე ზემოთ მთლიანად მოვიყვანეთ.

გრ. გურიელის ცნობით, პელაგია წერეთლისას „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი მამამისისაგან — ქაიხოსრო გურიელისაგან — ჰქონდა მიღებული. გრიგოლ გურიელის ცნობა მით უფრო სარწმუნოა, რადგან იგი პელაგიას ღვიძლ ბიძაშვილად ეკუთვნოდა. საქმე ისაა, რომ გრიგოლის მამა — დავით გიორგის ძე გურიელი უმცროსი ძმა იყო ქაიხოსრო გიორგის ძე გურიელისა:

თ. დ. წ. გაკვირვებული აღნიშნავს: ეს ხელნაწერი იმერეთის მეფის სოლომონ I დიდის კუთვნილება ყოფილა. მისი გარდაცვალების შემდეგ ხელნაწერს დაპატრონებია სოლომონ I-ის ასული დარეჯანი, დედა ივანე აბაშიძისა. 1820 წელს, როდესაც ქუთათელი და გენათელი განდევნეს, დარეჯან ბატონიშვილი რუსეთში წაიყვანეს და ივანე აბაშიძე დაარბიეს, ის წიგნიც დაიკარგაო. დღეს კი, ეს ვეფხისტყაოსანი როგორღაც კნეინა პელაგია წერეთლისას უშოვნიაო.

ჩვენ ახლა საშუალება გვაქვს გავარკვიოთ, როგორ მოხვდა პელაგია წერეთლის ხელში ერთ დროს სოლომონ დიდის ნაქონი ვეფხისტყაოსანი.

¹⁸ საქართველოს ცენტრ. არქივი, ფ. 481, № 1229 (№ 3072), ფ. 17—18.

როგორც ცნობილია, 1819 წელს იმერეთში, ხოლო უფრო გვიან 1820 წელს გურიასა და სამეგრელოშიაც მოხდა დიდი მღელვარებანი. მღელვარების მიზეზი გახდა საქართველოს მაშინდელი ეგზარხოსის თეოფილაქტეს (რუსანოვი, ადრე — რიაზანის ეპისკოპოსი) მიერ იმერეთის საეკლესიო ქონების აღწერა. ეს იყო პირველი ნაბიჯი აქაც ისეთივე საეკლესიო წესების დასამკვიდრებლად, როგორიც თეოფილაქტეს წინამორბედმა ეგზარხოსმა ვარლამმა (ქსნის ერისთავმა) შემოიღო ქართლსა და კახეთში¹⁹.

1820 წლის 4 მარტს იმერეთის მმართველმა პუზირევსკიმ ქუთაისში შეიპყრო დოსითეოს ქუთათელი, ეფთვიმე გენათელი, ს. წულუკიძე, დ. მიქელაძე, დარეჯან ბატონიშვილი და რუსეთში გაგზავნა, ხოლო ივანე აბაშიძე (ქაიხოსრო აბაშიძისა და დარეჯან ბატონიშვილის ძე) აჯანყების ერთი მთავარი მეთაურთაგანი, ხელიდან გაუსხლტა²⁰.

ლტოლვილმა ივანე აბაშიძემ თავი შეაფარა გურიას — ქაიხოსრო გურიელის ოჯახს ს. შემოქმედში²¹, რადგან ეს უკანასკნელი მას ცოლის ბიძად ერგებოდა (იხ. ჩვენ მიერ შედგენილი გურიელთა გენეალოგია). საფიქრებელია, რომ ივანე აბაშიძემ სწორედ მაშინ მიიტანა ქაიხოსრო გურიელის ოჯახში პაპის — სოლომონ პირველისეული ვეფხისტყაოსნის ძვირფასი ხელნაწერი.

როგორც საქართველოს ცენტრალური არქივის ერთი საბუთით ირკვევა, რუსეთის მმართველობას ვინმე Чилаев-ის საშუალებით უცდია ქაიხოსრო გურიელთან მოლაპარაკება, რომ ივანე აბაშიძე მათთვის გადაეცა, რაც უშედეგოდ დამთავრებულა²². რუსეთის ხელისუფლების თვალში ესეც უკვე საკმარისი იყო, ქაიხოსრო გურიელი რომ მოლატედ ჩათვალათ. ქაიხოსროს ერთმა თანამებრძოლმა გურულმა იმერეთის მმართველი პუზირევსკი მოკლა სოფ. შემოქმედის მისადგომებთან (1820 წ. 17 აპრილს), ხოლო თვითონ ქაიხოსრო სათავეში ჩაუდგა აჯანყებულებს. ივანე აბაშიძე კი ფარულად ისევ იმერეთში გადავიდა და ხანისწყლის ხეობაში გამაგრდა.

საბოლოოდ, ველიამინოვის ჯარმა ქაიხოსრო გურიელი დაამარცხა (1820 წლის ივლისში), ხოლო გორჩაკოვმა კი ივანე აბაშიძე. ამის გამო ქაიხოსრო გურიელი და ივანე აბაშიძე ოსმალეთში გადავარდნენ²³.

ასე რომ ივანე აბაშიძე, ალბათ, ქაიხოსრო გურიელის ოჯახში სოფ. შემოქმედში დატოვებდა თავის უძვირფასეს რელიქვიას — ვეფხისტყაოსნის პაპისეულ ხელნაწერს. აქედან კი ქაიხოსრო გურიელის ასული პელაგია მზითვად წაიღებდა მას თავისი მეუღლის ნესტორ წერეთლის ოჯახში, საჩხერეში.

ს. ყუბანეიშვილი წერს: „... ეს ხელნაწერი ქაიხოსრო გურიელმა მზითვად

¹⁹ Акты, VI, ч. I, Тиф., 1874, стр. III; М. А. Полиевктов, Архивное дело о восстании в Имеретии, Гурии и Мингрелии в 1819—1829 годах, „საისტორიო მოამბე“, წ. II, 1924, გვ. 199.

²⁰ ამ საკითხის შესახებ ამოწმურავი ბიბლიოგრაფია იხ. დ. გორდეევის შრომაში: Материалы к обследованию хонских древностей, „საისტორიო მოამბე“, წ. I, 1924, გვ. 193. იხ. აგრეთვე: ი. ჭეიშვილი, დარეჯან ბატონიშვილის სახლი ქუთაისში, „საისტორიო მოამბე“, წ. I, გვ. 227. И. Джавахов, Полит. и соц. движение в Грузии в XIX в. СПб, 1906; ს. ყაჯაბაძე, საქართველოს მოკლე ისტორია, ტფ., 1920, გვ. 183 და შემდ.

²¹ ს. ყაჯაბაძე, დასახ. შრომა, გვ. 184; ა. კიციციძე, საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე), თბ., 1964, გვ. 112—113.

²² М. А. Полиевктов, დასახ. შრომა, გვ. 208.

²³ ს. ყაჯაბაძე, დასახ. შრომა, გვ. 184; ს. კიციციძე, დასახ. შრომა, გვ. 113.

გაატანა თავის ქალს პელაგიას, რომელიც გათხოვდა საჩხერეში ნესტორ თელზე²⁴.

მაგრამ ქაიხოსრო გურიელი ამ ხელნაწერს თვითონ ვერ გაატანდა მზითვად თავის ასულს ორი მიზეზის გამო: როგორც ეს ჩვენ სხვაგან გვექნება გამორკვეული, პელაგია გურიელი ნესტორ წერეთელზე 1845 წლის შემდეგ გათხოვდა. მამამისი ქაიხოსრო კი 1820 წლიდან ოსმალეთში იყო გადახვეწილი და, რაც მთავარია, 1829 წელს უკვე გარდაცვლილა. ქაიხოსრო გურიელი ოსმალეთში გარდაცვლილა 1829 წლის 25 სექტემბერს და დაუსაფლავებიათ ჩარჩაბაში (სამსუნიდან აღმოსავლეთით 40 ვერსის სიშორეზე) ფერისცვალების ბერძნული ეკლესიის ეზოში²⁵.

მოყვანილი საბუთების მიხედვით, ამ ხელნაწერის მფლობელთა გენეალოგია შემდეგნაირად წარმოგვიდგება: სოლომონ I დიდი → დარეჯან სოლომონის ასული + ქაიხოსრო აბაშიძე → ივანე აბაშიძე → ქაიხოსრო გურიელი → პელაგია ქაიხოსროს ასული გურიელი + ნესტორ წერეთელი → გიგო წერეთელი* → ფრიდონ წერეთელი → დავით სარაჯიშვილი.

აქ წამოიჭრება ასეთი კითხვა: სოლომონ I დიდი იმერთა მეფე (1751—1784) ხელნაწერის მომგებია, პირველი მფლობელია თუ მასზე აღრინდელ მფლობელზე ცნობას ჩვენამდე აღარ მოუღწევია?

ამ კითხვაზე რაიმე კონკრეტული პასუხის გაცემა ახლა ძნელია, მაგრამ ზოგადად, თუ გავითვალისწინებთ ბოლო დროს ხელნაწერის გადაწერის თარიღად მე-18 ს-ის პირველი ნახევრის მიჩნევის შესაძლებლობას, როგორც ამას ს. ცაიშვილი გვთავაზობს, ადვილი შესაძლებელია, მის პირველ მფლობელად სოლომონ პირველის გამოცხადება და, ამგვარად, ვეფხისტყაოსნის წერეთლისეული ხელნაწერის სამეფო კარის ხელნაწერთა რიგში მოქცევა.

2. ხელნაწერის დათარიღება და რედაქციული თარიღების დადგენა

ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა და ამ შემთხვევაში წერეთლისეული (S—5006) ხელნაწერის რედაქციული თავისებურების საკითხი არსებითად უკავშირდება პოემის ვახტანგისეული გამოცემისა (1712 წ.) და მისი რაობის პრობლემას.

ამ საკითხთა მეცნიერულ კვლევას, როგორც ცნობილია, საფუძველი ე. თაყაიშვილმა ჩაუყარა. ამ საუკუნის პირველ ათეულ წლებში მან შეისწავლა და აღწერა ვეფხისტყაოსნის 22 ხელნაწერი (ამათგან S ფონდისა — 17: №№ 4732, 1586, 2686, 2781, 1515, 3442, 305, 3430, 3441, 2315, 1727, 4527, 1418, 3077, 4499, 2829, 4758=5006; A ფონდისა — 2: №№ 363, 530; H ფონდისა — 3: №№ 599, 75754)²⁶.

აღ. ბარამიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ხელნაწერებისა და ვახტანგისეული გამოცემის შეპირისპირებამ ე. თაყაიშვილი დაარწმუნა, რომ ვახტანგს გაუცხრილავს პოემა მე-17 საუკუნის დანართებისაგან და ისე დაუბეჭდავს“²⁷,

²⁴ ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსნის სტროფული შედგენილობა, თბ., 1959, გვ. 307.

²⁵ ჟურნ. „კვალი“, 1896, № 15, გვ. 248—249.

* ს. ყუბანეიშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 307. ოდონდ. რა წყაროს საფუძველზე იძლევა მკვლევარი ასეთ სახელდებით ცნობას, რომ ხელნაწერის უკანასკნელი მფლობელის ფრიდონ წერეთლის მამა გიგო წერეთელი იყო, ჩვენთვის უცნობაა.

²⁶ Е. Такайшвили, Описание, II, Тифлис, 1908, стр. 554—582.

²⁷ აღ. ბარამიძე, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსანი; ნარკვევები, IV, თბ., 1964, გვ. 7.

ე. თაყაიშვილი წერდა: „Этот замечательный деятель на поприще грузинской науки и литературы [Вахтанг VI] сумел очистить Вепхис-ткаосани от тех наслоений, которые образовались в нем в XVII в.“²⁸ მაშასადამე, ე. თაყაიშვილის მტკიცებით, პოემის პირველ-ნაბეჭდ ვახტანგისეულ გამოცემას კრიტიკული ხასიათი ჰქონია. ამ მიმართულებით საყურადღებოა ჩვენთვის ამჟამად საინტერესო ხელნაწერის (S—5006) თაყაიშვილისეული დათარიღება და შიგდაცული პოემის ტექსტის რაობა: „...Писец не указан, даты нет, но судя по бумаге, рисункам и тексту, рукопись несомненно XVII века и скорее второй половины, чем первой. Текст обычный для рукописей XVII века, т. е. испещрен вставками и добавлениями Нанучи Цицишвили. Добавления начинаются с 417 страницы. На 477 странице приведено четверостишие, указывающее, что продолжение Вепхис-ткаосани не принадлежит ни Шота Руставели ни Саргису Тmogвели:

ეს ამბავი დარჩომოდა სარგის ლექსთა შეუწუბლად,
ავრეთ თმოგვი თმოგველთაგან შესავლითურთ დარჩა ობლად,
ესე სიტყვა მოახსენეს, ვინ ჩანს გმირთა რაზმთა მწყობლად,
და მიბრძანაო ლექსად თქვიო, მკვერ ქართულად, დაუშრობლად.

...В добавлениях мы встречаем лишние две главы, которых нет в других списках, а именно второе завещание Тариеля и второе завещание Автандила. В переом 34 строфы, во втором 27“²⁹.

ასე რომ, თაყაიშვილისეული დათარიღებით (მე-17 ს.) ხელნაწერი მოექცა ვახტანგამდელ ნუსხასა შორის, ამიტომ რედაქციული თავისებურებების მიხედვითაც იგი, ბუნებრივია, ვახტანგის გამოცემის მოკლე, კრიტიკული რედაქციისაგან განსხვავებით, ვრცელი რედაქციის ტიპად იქნა დახასიათებული.

ამის შემდეგ (1913 წ.) გამოქვეყნდა დავით კარიჭაშვილის ნარკვევი: „ვეფხისტყაოსნის შედგენილობა“³⁰, რომელშიაც მან ორი ასეთი კითხვა დასვა: „1. როგორი უნდა ყოფილიყო ის დედანი, რომელიც ვახტანგ მეფემ დააბეჭდვინა თვისსა სტამბაშიდ 1712 წელს და 2. შეიტანა თუ არა მან რაიმე შესწორება და ცვლილება დედანთან შედარებით თავის გამოცემაში“. პირველი კითხვის პასუხად დ. კარიჭაშვილი ფიქრობდა, რომ ვახტანგი თავისი გამოცემის დედნად ისეთ ხელნაწერს აირჩევდა, რომელიც საუკეთესოდ იქნებოდა მიჩნეული, ხოლო „მეორე კითხვაზე უნდა გადაჭრით უარყოფითი პასუხი მივსცეთო“. დ. კარიჭაშვილი წერდა: „თუ რაიმე აკლია ვახტანგის გამოცემას მეჩვიდმეტე საუკუნის ხელნაწერთან შედარებით, ეს იმის ბრალია, რომ ეს მეტი რამ არ იყო ვახტანგის დედანში და მისი აზრით, არც შეადგენდა ვეფხისტყაოსნის ნაწილს“.

როგორც ვხედავთ, დ. კარიჭაშვილი აქ დაუპირისპირდა ე. თაყაიშვილის თვალსაზრისს: ვახტანგის გამოცემა თურმე პოემის ტექსტის მოკლე ტიპის კრიტიკული რედაქცია კი არ ყოფილა, როგორც ამას ე. თაყაიშვილი ფიქრობდა, არამედ ვეფხისტყაოსნის რომელიღაც საუკეთესო ხელნაწერ-დედნის უცვლელი გამეორება.

ამ დებულების საილუსტრაციოდ დ. კარიჭაშვილი იმოწმებდა სწორედ წერეთლისეულ (S—5006) ნუსხას: „...რომ ვახტანგის დედნისთანა ხელნაწერ-

²⁸ Е. Тақайшвили, დასახ. ნაშრ., გვ. 581.

²⁹ იქვე, გვ. 566—68.

³⁰ ეურნ. „განათლება“, 1913, VI, გვ. 412—424.

რები მეჩვიდმეტე საუკუნეში სხვებიც ყოფილა, ამისი დამამტკიცებელი ხელნაწერთი ჩვენ მოგვეპოვება.

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნთსაცავის ხელნაწერი № 5006, რომელიც ყოველის ნიშნებით მეჩვიდმეტე საუკუნისაა და ვახტანგის გამოცემის ტექსტიდან თავიდან ბოლომდე განსხვავებულის ტექსტის მქონებელია, როგორც ეტყობა, გადაწერილია იმნაირის შედგენილობის დედნითგან, როგორც ყოფილა ვახტანგის დედანი, ისე რომ ბოლოში, რაც ამ დედანს ჰკლებია სხვა ხელნაწერებთან შედარებით, სხვა შედგენილობის დედნითგან გადაუწერიათ.

იმ ტაეპისთვის, რომელიც წ. კ. გ. ს. ხელნაწერში 1554-ეა, გადაწერს მიუყოლებია 1555-ე ტაეპი. ამ ტაეპისა დაუწერია სტრიქონ-ნახევარი და უცებ ნახევარს სიტყვაზე გაჩერებულა. შეუწყვეტია რა ეს ტაეპი, გადაწერს დაუწყია და განუგრძვია წერა იმ ტაეპებისა, რომლებიც ვახტანგის გამოცემებში არ მოიპოვებიან და შეადგენენ მეჩვიდმეტე საუკუნის ხელნაწერებში 1554 ტაეპის შემდეგ მოთავსებულს დამატებებს“ (გვ. 416).

მაშასადამე, დ. კარიჭაშვილმაც ე. თაყაიშვილის კვლობაზე ხელნაწერი მე-17 საუკუნით დაათარიდა, ოღონდ, ე. თაყაიშვილისაგან განსხვავებით, ვახტანგის გამოცემა რომელიღაც ძველი ხელნაწერ-დედნის უცვლელ გამეორებად გამოაცხადა, რის საილუსტრაციოდაც მოახზო ჩვენი ხელნაწერი (S—5006), რომლის გარკვეულ მონაკვეთში ასახული ყოფილა ვახტანგის გამოცემის დედნის ტექსტი.

დ. კარიჭაშვილის ამ დებულების უკიდურეს განვითარებას ეპოულობთ ჩვენ პ. ინგოროყვასთან (და მანამდე იუსტ. აბულაძესთანაც)³¹.

პ. ინგოროყვას კატეგორიული მტკიცებით, „ტექსტის შესწავლიდან უცილობლად მტკიცდება, რომ ვახტანგს არავითარი შესწორება არ შეუტანია ვეფხისტყაოსნის დედანში და მას უცვლელად დაუბეჭდავს რომელიღაც ძველი ხელნაწერი“, რომ „ვახტანგისეული დედანი დღევანდელის სახით უკვე ჩამოყალიბებული ყოფილა მე-XIV საუკუნის ნახევარში“³². დ. კარიჭაშვილის მსგავსად, პ. ინგოროყვაც ამ თვალსაზრისის სასარგებლოდ დიდ ანგარიშს უწევს S—5006-ის იმ მონაკემს³³, რომელზედაც ზემოთ ვკჭონდა საუბარი.

1937 წელს აკაკი შანიძემ განახორციელა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული რედაქციის აღდგენილი გამოცემა³⁴, სადაც გამოარკვია, რომ ვახტანგს „თარგმანში“ განუმარტავს რიგი ისეთი სიტყვა და სტროფი, რომელთაც მისი სახელით გამოცემულ ტექსტში ვერ ეპოულობთ და რომლებიც შემონახულია ვრცელი რედაქციის ხელნაწერებში, ამის გამო იგი დაასკვნია: „ვახტანგის მონოგრაფიის გულდასმით შესწავლა ექვს არ სტოვებს, რომ მას ხელთ ჰქონია ვრცელი რედაქციის ხელნაწერი და ამ ვრცელ ვეფხისტყაოსანს უწერდა

31 იუსტ. აბულაძე, ვეფხისტყაოსნის 1914 წლის გამოცემისათვის დართული გამოკლევა, გვ. VI, XIII; მისივე, ვახტანგ VI გამოცემული ვეფხისტყაოსნის რედაქცია, „განათლება“, 1917, № 4—5, გვ. 262—278; ცალკე წიგნად დაიბეჭდა 1920 წელს. უკანასკნელად შევიდა ი. მეგრელიძის მიერ შედგენილ კრებულში: იუსტინე აბულაძე, რუსთველოლოგიური ნაშრომები, თბ., 1967, გვ. 70—89.

32 პ. ინგოროყვა, რუსთველიანი, ტფილისი, 1926, გვ. 13, 42.

33 იქვე, გვ. 13.

34 შოთა რუსთველი, ვეფხისტყაოსანი, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა აღდგენილი აკაკი შანიძის მიერ, ტფილისი, 1937.

იგი თარგმანს ანუ ახსნა-ვანმარტებას. ისიც ირკვევა, რომ ვახტანგს (ან შის კუპ-მისისს) საბოლოოდ სხვა რედაქცია შეუმუშავებია და დაუბეჭდავს“ (გვ. 391).

ა. შანიძის გამოკვლევის შემდეგ უკვე საეჭვო აღარ ხდებოდა ვახტანგის გამოცემის ხასიათის გათვალისწინება. მაგრამ, ალ. ბარამიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „დიდ დაბრკოლებად რჩებოდა U (S—5006. — გ. შ.) ხელნაწერის მონაცემი, გამოდიოდა, რომ ამ ხელნაწერის გადამწერს ხელთ უნდა ჰქონოდა ვახტანგისეული გამოცემის მსგავსი დედანი. ამავე დროს ყველა მკვლევარი ხელნაწერს მე-17 საუკუნით ათარიღებდა. მაშასადამე, თითქოს დასტურდებოდა მე-17 საუკუნეში ვახტანგის გამოცემის მსგავსი ვეფხისტყაოსნის მოკლე რედაქციული ტექსტის არსებობა“³⁵.

მიუხედავად იმისა, რომ კ. კეკელიძემ საბოლოოდ გარკვეულად ჩათვალა „ვახტანგისეული გამოცემა არის თავისებური კრიტიკული რედაქცია, ესე იგი — შეგნებული შემოკლება ხელნაწერებში დაცული ვრცელი დამატებიანი და ჩამატებიანი, ტექსტისა; და თუ დღესაც ვინმე სხვაფრივ ფიქრობს, ის, ...„უცილობლობს ვითა ჯორიო“³⁶, იძულებულია ანგარიში გაუწიოს S—5006 ხელნაწერს და აცხადებს: ვეფხისტყაოსნის მოკლე რედაქციის „ტრადიცია რომ არსებობდა ჯერ კიდევ 1712 წლის რედაქციის შექმნამდე, ადასტურებს ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების ხელნაწერი № 5006, რომელიც მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარს ეკუთვნის. ამ ხელნაწერში „აეთანდლისა და თინათინის ქორწილს“ უშუალოდ მოსდევს ის სტროფი, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ ამ ამბის შემდეგ 1712 წლის გამოცემაში... ეს მოვლენა აიხსნება იმით, რომ მასაც (ე. ი. გადამწერს) თავდაპირველად პოემის დაბოლოება იმავე ტრადიციის მიხედვით უნდოდა, რომლითაც ხელმძღვანელობდა 1712 წლის გამოცემის რედაქტორი, მაგრამ მერე გადაუფიქრია და მოუცია ვრცელი, დამატებიანი რედაქცია“³⁷.

ამიტომ იყო, რომ პ. ინგოროყვამ კვლავ S—5006 ხელნაწერის მოშველიებით სცადა თავისი ძველი შეხედულების განმტკიცება. ვეფხისტყაოსნის 1953 წლის გამოცემაში იგი წერდა: „საბოლოოდ უკუსაგდება ის ყოვლად უსაბუთო, უცნაური მტკიცება, ვითომც ვახტანგს ნებისმიერად, ხელოვნურად შეემოკლებინოს ვეფხისტყაოსნის ტექსტი, ისე რომ მას არ ჰქონოდაც დოკუმენტური საფუძველი, ხელნაწერი დედნის სახით“³⁸. ამის საბუთად აღრე ასეთი მსჯელობა გაშლილი: „ადვინშნავთ აქ მხოლოდ ერთს დოკუმენტალური ხასიათის ჩვენებას, საიდანაც დასტურდება, რომ XVII საუკუნეში (ე. ი. ვახტანგის გამოცემის უწინარეს) არსებულა ისეთი ტიპის მოკლე რედაქცია ვეფხისტყაოსნისა, რომელსაც წარმოგვიდგენს ვახტანგისეული გამოცემა, და რომელშიაც არ ყოფილა შეტანილი ვეფხისტყაოსნის ის ვრცელი დამატებანი, „ბოლოს შეთავება“ (ე. ი. ინდო-ხატაელთა ამბავი და მისი მომდევნო ტექსტები), რომლებიც წარმოდგენილია XVI—XVII საუკუნეთა ხელნაწერების განვრცობილს რედაქციაში. ამ ჩვენებას იძლევა ვეფხისტყაოსნის XVII საუკუნის ხელნაწერი S—5006.

35 ალ. ბარამიძე, დსახ. შრომა, გვ. 13.

36 კ. კეკელიძე, რუსთველოლოგიის საკითხები, თსუ შრომები, ტ. X, 1939; დაბეჭდილია მისივე „ეტიუდებში“, ტ. IV, 1957, გვ. 16.

37 ო. კეკელიძე, რუსთველოლოგიის საკითხები, თავი: ვეფხისტყაოსნის დაბოლოებისათვის, თსუ შრომები, ტ. X, 1939, გვ. 111.

38 შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, პავლე ინგოროყვას რედაქციითა და შენიშვნებით, თბილისი, 1953, გვ. 509.

ამ ხელნაწერის გადამწერს სახელმძღვანელოდ ორი დედანი ჰქონდა: „*ვეფხისტყაოსნი* მოკლე რედაქციისა (ვახტანგისეული ტიპისა) და მეორე ვრცელი რედაქციისა“ (XVI—XVII ს. საუკუნეთა ხელნაწერების ტიპისა)“ (გვ. 508). ხელნაწერის ტექსტობრივი ანალიზის საფუძველზე მკვლევარი დაასკვნია, რომ ამის მიხედვით „დასტურდება ვახტანგისეული დედნის მსგავსი მოკლე რედაქციის ხელნაწერის არსებობა“ (გვ. 509).

გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ა. შანიძის გამოკვლევის დამაჯერებელ და სარწმუნო შედეგებს ერთგვარად უხერხულ მდგომარეობას უქმნიდა S—5006 ხელნაწერი, რომელიც „ბოლო დრომდის არ ყოფილა შესწავლილი საჭირო სიღრმითა და სისრულით. ამ მხრივ დიდი სამუშაო შეასრულა და U ხელნაწერი დაწვრილებით შეისწავლა სარგის ცაიშვილმა“³⁹.

S—5006 ხელნაწერის შესახებ ს. ცაიშვილმა თავისი დასკვნები პირველად 1955 წელს გამოაქვეყნა⁴⁰. ს. ცაიშვილის დაკვირვებით, „ვახტანგისეულ გამოცემასთან დამოკიდებულების თვალსაზრისით ეს ხელნაწერი ორ ნაწილად წარმოგვიდგება: პირველი ნაწილია პოემის დასაწყისი იმ თავამდე, სადაც გადმოცემულია ავთანდილის ფრიდონთან მისვლა და ბოლო თავები (ინდო-ხატაელთა ამბიდან ვრცელ დამატებათა ჩათვლით); მეორე ნაწილი — პოემის შუა წელია, დაახლოებით 600-მდე სტროფი (ავთანდილის ფრიდონთან წასვლიდან მოკიდებული ვახტანგისეულის ჩჯაჭ — 1568 სტროფამდე, ე. ი. სადაც გადმოცემულია გმირთა ინდოეთში გამგზავრება“ (გვ. 321): „ამ ხელნაწერის შუა ნაწილი ზუსტად ემთხვევა ვახტანგისეულ ტექსტს. ცნობილია, რომ მე-17 საუკუნის არც ერთი ხელნაწერი ამ მონაკვეთში არ ემთხვევა ვახტანგის გამოცემას. 5006 ხელნაწერი კი მოცულობის მხრივ გამოცემის იგივეობას წარმოადგენს. მაგალითად, ცნობილი სტროფი: „ფრიდონ წაჰყვა, განალამცა გავლეს ველი დიდსა ხანსა“ (1514 საიუბ.), რომლის ამოვარდნა ვახტანგთან ხარვესს აჩენს, ამ ხელნაწერშიც არ არის. არ არსებობს მე-17 საუკუნის ისეთი ხელნაწერი, რომელიც მიჰყვებოდეს ვახტანგისეული გამოცემის დასათაურებას, რაც, საფიქრებელია, თვით რედაქტორის მიერ უნდა იყოს გაკეთებული. ამ შემთხვევაშიაც ზუსტი შეხვედრაა ამ ხელნაწერის მონაკვეთსა და 1712 წლის გამოცემას შორის.

ასეთივე მდგომარეობაა წაკითხვებში: ვახტანგისეული გამოცემის ყველა სწორი თუ არასწორი წაკითხვიდან ყველა ასევე მეორდება ამ ნაწილში. ვახტანგის გამოცემის კორექტურული შეცდომებიც მეორდება S—5006-შიაც... ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ S—5006 ხელნაწერის ეს მონაკვეთი წარმოადგენს ვახტანგისეული გამოცემის პირს“ (გვ. 322).

ჩამოთვლილ საბუთთა საფუძველზე ს. ცაიშვილი დაასკვნია: „S—5006 ხელნაწერის ჩამოყალიბება ასე წარმოგვიდგება: გადამწერს პოემის გადმოღება დაუწყია რომელიღაც მე-17 საუკუნის ხელნაწერიდან, შემდეგ კი ხელში ჩაეარდნა ვახტანგის გამოცემა და ამ გამოცემის მიხედვით გაუგრძელდება გა-

³⁹ ალ. ბარამიძე, დასახ. შრომა, გვ. 15.

⁴⁰ ს. ცაიშვილი, ვახტანგისეული ვეფხისტყაოსნის საკითხისათვის, „ლიტერატურული ძიებანი“, IX, 1955, გვ. 320—324. იხ. აგრეთვე: ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული რედაქცია, თბ., 1957; ვეფხისტყაოსნის რედაქციები და პოემის ზოგიერთი ტექსტულური საკითხი, კ. კეკელიძის დაბადების 80 წლისთავის საიუბილეო კრებული, 1959, გვ. 379—87; ვეფხისტყაოსნის ვრცელი რედაქციები, „ლიტერატურული ძიებანი“, XIII, გვ. 239—71; ვეფხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბ., 1963.

დაწერა (შპდ სტროფიდან). მაგრამ როცა ვადაწერმა ბოლო თავებში ტანგის გამოცემის ხარვეზიანობა შეიცნო, მიუტოვებია (ჩფმშ) ბეჭდური გამოცემა (რის კვალიც კარგად ჩანს ხელნაწერში) და კვლავ ვრცელი ტიპის ხელნაწერით გაუგრძელებია მუშაობა“ (გვ. 323). „S ფონდის 5006 ხელნაწერი წარმოადგენს ვახტანგ VI გამოცემისა და მე-17 საუკუნის რომელიღაც ხელნაწერის პირს და გადაწერილია მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში და არა მე-17 საუკუნეში, კერძოდ ვახტანგის გამოცემის უწინარეს, როგორც ეს ზემოთდასახელებულ მკვლევართ მიაჩნიათ. აქედან კი ბუნებრივად გამომდინარეობს მეორე დასკვნაც: რომ ის ერთადერთი მოსაზრებაც, რომელიც ეჭვს ქვეშ აყენებდა ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეულ გამოცემის კრიტიკულობას, უარყოფილ უნდა იქნეს“ (გვ. 324).

მართლაც, S—5006 ხელნაწერის შუა ნაწილი რომ უსათუოდ ვახტანგისგანაა გადაწერილი, ხოლო ვაგრძელება—მე-17 საუკუნის ვრცელი რედაქციული ტიპის ხელნაწერიდან, ამას ამტკიცებს კიდევ შემდეგი გარემოება: სტროფი „ტარიელს და ცოლს მისსა...“ (ჩფმშ ვახტ.) ორჯერაა ხელნაწერში—პირველად ნაკლულად და მეორედ სრულად:

- I. „... და ცოლსა მისსა მიხვდა მათი საწადელი
შვიდი ტახტი სა...“ (ფ. 243r)
- II. „ტარიელს და ცოლსა მისსა მიხვდა მათი საწადელი
შვიდი ტახტი საქლმწიფო საშეხელი გაუცდელი
მთ პატივთა დაავიწყებს ლხინი ესე აწინდელი
ყოლა ლხინთა ვერ იამებს კაცი ჭირთა გარდუხდელი. (ფ. 250v).

აქ საინტერესო ისაა, რომ ნაკლულ ტექსტში „მიხვდა“ ფორმა გვაქვს (ისევე როგორც ვახტანგთან, იხ. ჩფმშ), ხოლო სრულში „მიხვდა“ (ისე როგორც მე-17 ს-ის ხელნაწერებში). ამას გარდა, ნაკლულ ტექსტში „ტარიელ“ არ წერია (არც წაშლილია!). ეს იმით აიხსნება, რომ ხელნაწერში დასაწყის სიტყვებს ჩვეულებრივ სინგურით ჩაწერდნენ ხოლმე ტექსტის მთლიანად შავი ბელნით გადაწერის შემდეგ. ხოლო რახან ვადაწერმა უკვე იცოდა, რომ ეს სტროფი მას ვაგრძელებაში ჰქონდა სრულად გადაწერილი ვრცელი ტიპის ხელნაწერიდან, ამიტომ ვახტანგისაგან ვადაწერილ ვარიანტში იგი აღარ შეავსო.

ახლა იბადება ასეთი კითხვა: რამ გამოიწვია S—5006 ხელნაწერის მაინც-დამაინც შუა წელის ვახტანგისეული გამოცემის მიხედვით შევსება, თუ დასაწყისი და ბოლო ნაწილი მე-17 საუკუნის ვრცელი რედაქციული ტიპის ხელნაწერიდანაა ვადაწერილი; თუ მაინცდამაინც, თავიდან ბოლომდე ვადაწერათ ვახტანგის ტექსტი და იგი ბოლოში შეევსოთ იმ ახალი სიუჟეტური ვაგრძელებებით, რაც ვახტანგის გამოცემაში არ იყო წარმოდგენილი. რალა შუა წელში სარგებლობს ვახტანგის გამოცემით S—5006-ის ვადაწერი?

ამ კითხვისათვის დამაკმაყოფილებელი პასუხი ჯერჯერობით არავის გაუცია. ვფიქრობთ, ამაში ჩვენ უნდა დავგვეხმაროს ხელნაწერში ჩართული მინიატურები და საერთოდ, ხელნაწერის დასურათების საკითხის გამორკვევა.

(წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა
აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ)

გაღონა ნიჟარაძე

ახალი ცნობები აზროსი ნაპრსელის ბიოგრაფიიდან

აზროსი ნეკრესელი მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრისა და მე-19 საუკუნის დასაწყისის ცნობილი მწერალია. მის შესახებ ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში დაინტერესებულა მოწინავე ქართველი საზოგადოება. 1881 წელს ალექსანდრე ეპისკოპოსს გამოუცია ამბ. ნეკრესელის ჰომილიათა კრებული, რომელიც მისი შემოქმედების მცირე ნაწილს შეიცავს. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია ამბ. ნეკრესელის ხელნაწერები, რომლებიც ფეოდალური ხანის მწერლობის საყურადღებო საკითხებს ეხებიან.

აზროსი ნეკრესელის შემოქმედებიდან ყველაზე უფრო საყურადღებოა მისი ჰომილიები, რომლებიც მას წარმოუთქვამს თავისი მოღვაწეობის სხვადასხვა დროს. იგი დიდხანს მოღვაწეობდა წილკნისა და მანგლისის კათედრებზე. დღემდე ცნობილი მასალებით ამბ. ნეკრესელის წილკნელობა ცნობილი იყო 1778 წლის 9 აპრილიდან¹, მაგრამ ახლად გამოვლინებული დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ მას წილკნელობა მიუღია უფრო ადრე. მის მიერ გადაწერილ ერთ-ერთ ხელნაწერს (Q—845) დართული აქვს შემდეგი ანდერძი: „არავგზე და შემდგომად წილკანს, ყოვლითურთ ვერანასა და უშენსა ადგილსა, დავსდევ ორსა წელსა შიშსა შინა მხოლობით და შემდგომად შემოვიკრიბენ ყმანი მემკვიდრენი და ხიზანნი და მივეც აქაც თავსა ჩემსა დიდი შრომა, უფალმან უწყის შეძლებისა ჩემისა უმეტესი რომელ არ ვიქადი დალათუ რიცხვით 40 წელი ვინ მდგარიყო, ესოდენსა შრომას იგიცა ვერ ძალიდებდა და მე ორსავე ადგილსა შინა სამწყსოსა და საყმოსა ვიყავ წელი 15 და შემდგომად რასამე მიზეზით განვერი, ავიღე ჯელ და წარმოველ ქალაქად. მიბოძეს მანგლელობა, დავყავ (ა) წელი და შემდგომად მიბოძეს ნეკრესლობა თვესა ოქტომბერსა, წელსა 1793, ქორონიკონს უბა და ამიერთგან ნება უფლისა იყავნ“.

გამოდის, რომ ამბ. ნეკრესელს მთიულეთისთვის თავი დაუნებებია 1793 წლის ოქტომბერში, მანგლისში კი ყოფილა 1793 წლის ოქტომბრამდე. მაშასადამე, მანგლელობა დაუწყია 1792 წლის მეორე ნახევარში, დაახლოებით ოქტომბრის თვეში. როდის წამოვიდა წილკნიდან, სათანადო ცნობების უქონლობის გამო ამ კითხვაზე ზუსტი პასუხის გაცემა არ ხერხდება. ერთი კი ცხადია, 1792 წლის 16 თებერვალს ის კიდევ წილკანში ყოფილა, რადგან ამ დღეს (16. II) ერეკლე მეფეს წყალობის ოქმი გაუგზავნია აზროსისათვის წილკან-

¹ ს. ო. ყუბანეიშვილი, აზროსი ნეკრესელი, „ლიტერატურული ძიებანი“, III, გვ. 230. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A—1631.

ში² და თან ქალაქს დაუბარებია³. ერეკლესა და ამბროსის შორის მიწურ-მოწყურას, წილკნიდან წამოსვლას, ქალაქში ჩასვლას და შემდეგ მანგლელად დანიშვნას რამდენიმე თვე მაინც დასჭირდებოდა. ასე რომ, მანგლელობის დაწყებასავარაუდებელია, 1792 წლის სექტემბერ-ოქტომბრიდან. მანგლელობამდე, ანდერძის მიხედვით, ამბროსის 15 წელი უმოღვაწენია წილკანში, ე. ი. 1777-დან და არა 1778 წლიდან, როგორც ერთ დოკუმენტშია (A—1631) აღნიშნული. ამ თარიღს ადასტურებს ამბროსის გადაწერილი კრებული A—317, სადაც 1777 წ. 5 აგვისტოს ის თავის თავს წილკნელს უწოდებს: „აღწერე წილკნელმან, ვანრა პირველ იკორთისა არქიმანდრიტმან უღირსმან ამვროსიმ პალატსა საპატრიარხოსა, თვეს აგვისტოსა ე. წელსა 1777“ (გვ. 43). ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ 1777 წლის 25 იანვრისა და 4 აპრილის სიგელ-გუჯრებში ამბროსის ეწოდება ზაქარია მღვდელი, დეკანოზის შვილი⁴. მამასადამე, ამბროსის ბერად აღკვეცა და წილკნელად დანიშვნა უნდა ვივარაუდოთ 1777 წლის 4 აპრილსა და 5 აგვისტოს შორის.

ამვე ხელნაწერს (A—317) მე-15 გვერდზე აქვს ასეთი მინაწერი: „უღირსი ესე წილკნელი ვიქმენ მანგლელი 179: წელსა და კულად უღირსი ესე მყვეს ნეკრესლად წელსა 1793 და ამიერიდან ნება უფლისა იყავნ“. ეს მინაწერი გვიანდელია. როგორც ჩანს, ამბროსის ზუსტად არ ახსოვდა როდის დაიწყო მანგლელობა, ამიტომ თარიღის დასაზუსტებელი ადგილი ღიად დაუტოვებია და ასე დარჩენილა სამუდამოდ.

ზემოთ აღნიშნული დოკუმენტებით (Q—845 და A—317) ამბროსი ნეკრესლად დანიშნულა 1793 წლის მიწურულში. სავარაუდოა, რომ იგი მთიულეთს იმ წუთში არ მიატოვებდა, საქმეების მოსაწესრიგებლად, ალბათ, დარჩებოდა, თუ მეტი არა, წლის ბოლომდე მაინც.

ვოლკონსკის ცნობით, ამბ. ნეკრესელს მთიულეთში გაუტარებია 18 წელი⁵, მაგრამ ეს თარიღი სწორი არ უნდა იყოს. როგორც აღვნიშნეთ, ამბროსი მთაში მოღვაწეობდა 1777 წლის 5 აგვისტოდან 1793 წლის ბოლომდე — 16 წელი და რამდენიმე თვე. ამ თარიღს ადასტურებს ამბ. ნეკრესელის ავტობიოგრაფიული ცნობაც (Q—845), რომლის მიხედვით მას მთიულეთში გაუტარებია 16 წელი: 15 წელი იკორთისა და წილკანში, ერთი კი მანგლისში.

1793 წლის მიწურულიდან ამბროსი უკვე ნეკრესელია⁶. მას თავის სავანედ შილდის ციხე აურჩევია, სადაც 1794 წლის 2 დეკემბერს დამკვიდრებულა. ამბროსი თავის თავს ხან ეპისკოპოსს უწოდებს, ხან მიტროპოლიტს⁷. მისი მიტროპოლიტობა სავარაუდოა არა 1806 წლიდან, როგორც ამას დიმი. ჯანაშვილი ფიქრობდა, არამედ ნეკრესლად დანიშვნიდან, რადგან ნეკრესში სამიტროპოლიტო კათედრა 1740 წლიდან არსებობდა. ამ წელს თეიმურაზ მეფისა და დედოფლის თხოვნით დომენტი კათალიკოსმა ნეკრესის საეპისკოპოსო

² სოლ. ყუბანეიშვილი, ამბროსი ნეკრესელი, „ლიტერატურული ძიებანი“, III, 33. 231.

³ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, A—1631.

⁴ სოლ. ყუბანეიშვილი, ამბროსი ნეკრესელი, „ლიტერატურული ძიებანი“, III, 33. 230.

⁵ АКТЫ, II, გვ. 324.

⁶ და არა 1781 წლიდან, როგორც დიმი. ჯანაშვილს ეგონა. და არც 1789 წლიდან, როგორც ა. კეკელიძე ფიქრობდა.

⁷ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H—1334, ამბ. ნეკრესელის წერილი იმპერატორისადმი.

ხუცების გამო ვერ გაიხელ, ნუ გამიწყრებით და ვითხოვ ყოვლად უმედიან სულისაგან თქვენს მშვიდობით დაფარვას. ყმა და ერთგული ეკლესიისა ჩვენისა დაბალი მიტროპოლიტი ნეკრესელი ამეროსი. აპრილის 10, წელს 1807“.

ჩვენამდე ამ წერილის შავმა ცალმა მოაღწია. არ ვიცი, ამბროსიმ გაგზავნა თუ არა იგი. არც ის ვიცი, მიიღო თუ არა წერილი ადრესატმა, მაგრამ ერთი კი ცხადია — ამბროსი ეკლესიის თავდადებული მზრუნველი ყოფილა. 1807 წელს ის საკმაოდ ხანდაზმული იქნებოდა, მაგრამ მაინც ეკლესიის კეთილდღეობისათვის თავს არ ზოგავდა. ახალი, რუსული მმართველობის შემოღებამ, ალბათ მის სამწყსოში რაიმე გაუგებრობა შეიტანა. შეიძლება, მას, უკვე მოხუცს, საეკლესიო ყმა და მამულებს ეცილებოდნენ და ამიტომ თხოვდა იმპერატორს ეკლესიის წიგნის დამტკიცებას. ამ თხოვნას სარჩულად იმას უღებდა, რომ „ყოველივე ეკლესიათა მამული და ყმა კელმწიფისა არს და სხვათაგან არავისი საცილობელი“.

ამბ. ნეკრესელი 1728 წელს დაბადებულა¹⁰. გარდაცვალების თარიღის დასადგენად პირდაპირი ცნობა არ მოგვეპოვება. სიმართლეს მოკლებულია პლატონ იოსელიანის გადმოცემა, თითქოს ამბროსი 1796 წელს გარდაცვლილიყოს¹¹, რადგან დღეს ჩვენს ხელთაა ამბროსის უამრავი ავტოგრაფი, რომლებიც 1796 წლის შემდეგაა დაწერილი და ამ წლის შემდეგდროინდელ ისტორიულ ფაქტებს ეხება. ამბროსი არც 1803 წელს გარდაცვლილა, როგორც ამას დომ. ჯანაშვილი ამბობს, რადგან 1812 წელს, როდესაც ცარიზმმა ნეკრესის ეპარქია გააუქმა, ამბროსი კიდევ ცოცხალი იყო. ნეკრესის ეპარქიის გაუქმებას ის გულდამშვიდებით ვერ შეხვდებოდა, ამიტომაც ამბობს თავის თავზე „მოხუცსა აღმუშრენენ ვიეთნიმე უცებნი და წამოვიდა თვისად ქორონიკონს ფ [1812] აპრილის იღ [14]“. საეჭვოა თბილისში დაბრუნებულ ამბროსის რაიმე თანამდებობა სჭეროდა. მას უკვე ასაკი და ფიზიკური მდგომარეობა აღარ აძლევდა ამის საშუალებას.

დღემდე ამბ. ნეკრესელზე 1812 წ. შემდეგი დოკუმენტები არ იყო ცნობილი. ამიტომ იგი 1812 წლის ახლო ხანებში გარდაცვლილად მიაჩნდათ, მაგრამ ამჟამად ჩვენს ხელთაა ზემოთ ნახსენები საბას ლექსიკონის ანდერძი, რომლითაც 1813 წელს ამბროსი ისევ შილდაში ჩანს და შილდის ეკლესიას მზრუნველობს. ამას გარდა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია S—4970 ხელნაწერი „ქადაგება წმიდა გიორგიზე“, რომელიც გადაწერილია გრიგოლ დიაკონის მიერ. ხელნაწერს ბოლოს დართული აქვს ანდერძი: „დავწერე და ვისაჯე უღირსმა ეპისკოპოსმან ნეკრესელმა წელსა ჩყიე. დაიწერა ეს წერილი იენისს გ. ქრონიკონს ფგ“. ცოტა ქვემოთ კი ვკითხულობთ გადამწერის ანდერძს: „დავწერე ეს წერილი მე უღირსმა მღვდლის შვილმა გრიგოლ დიაკვანმა“. ამის ქვემოთ ზვეული მთავრული ასოებით გამოყვანილია თერთმეტჯერ „ამეროსი“ და ერთხელ „გრიგოლი“. მაშასადამე, 1815 წლის 3 იენისს ამბროსი ცოცხალი ჩანს და ქადაგებაც წარმოუთქვამს, ხოლო მოხუცებულობის გამო თვალდაკლებულს ჩაწერა ვეღარ მოუხერხებია და ეს საქმე გრიგოლ დიაკონისთვის მიუწვდია.

¹⁰ სოლ. ყუბანეიშვილი, ამბროსი ნეკრესელი, „ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. III, გვ. 231.

¹¹ П. Иоселиани, Гора св. Давида или описание древнего города Т. флиса, გვ. 166.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ დასახელებულ ანდერძში ერთი „წელსა უქე, აგვისტოსა კდ“, რომელიც „ჩყიე“-ს უძღვის, გადაშლილია. მაშინადაც, ჯერ დაუწერიათ 1807 წელი, გადაუშლიათ და შემდეგ 1815 წელი დაუწერიათ. ეს ფაქტი ასე შეიძლება აიხსნას: ამბროსის აღნიშნული ქადაგება პირველად 1807 წელს ექნებოდა ნათქვამი, 1815 წელს ახალი ვედარ შეუთხზავს და ისევ ძველი გაუმეორებია. ამ შემთხვევაში უნდა ვფიქროთ, რომ ამბროსიმ გრიგოლ დიაკონს გადასაწერად თავისი ქადაგების ძველი ხელნაწერი გადასცა. გადამწერს ტექსტთან ერთად უცვლელად გადაუტანია ავტორის ძველი ანდერძი და მექანიკურად ძველი თარიღიც გადაუწერია, მაგრამ შეცდომას იქვე მიმხვდარა, გადაუშლია და ქადაგების ბოლო წარმოთქმის ნამდვილი დრო 1815 წ. მიუწერია. ქადაგება გადაწერილია 1815 წ. 3 ივნისს, ხოლო წარმოთქმის თვე და რიცხვი აღნიშნული არ არის, მაგრამ, ცხადია, გადაწერის წინა დღეები უნდა ვივარაუდოთ.

ამბ. ნეკრესელი 1815 წლის 3 ივნისს ღრმა მოხუცი 87 წლის იქნებოდა და საფიქრებელია, რომ შემდეგ დიდხანს აღარ უცხოვრია. 1815 წლის შემდეგ დროინდელ დოკუმენტებში მისი სახელი აღარ ჩანს.

პლ. იოსელიანის სიტყვით ამბროსი ნეკრესელი დასაფლავებული ყოფილა სიონის ტაძარში.

იოანე ბატონიშვილის ცნობით ამბ. ნეკრესელი იყო კარგი მუსიკოსი და მგალობელი. მართლაც, ის ორიგინალური ჰიმნების ავტორია და გადამწერი სხვათა საგალობლებისა¹². ზოგჯერ ამბროსის გადაწერილ საგალობელთა კრებულებში გვხვდება სანოტო ნიშნები.

A—317-ში შეუტანია რუსული წირვის საგალობელი და რუსული ნოტი.

ამბ. ნეკრესელის შემოქმედება მდიდარია ორიგინალური ჰომილიებით. ამ ჰომილიათაგან ბევრი ერთსა და იმავე საკითხზეა დაწერილი. ერთი რომელიმე წმინდანის დღესასწაულზე ქადაგებას რამდენჯერმე წერდა და შემდეგ სხვებს ურჩევდა: ეს სჯობს ან ის, ეს მოკლეა, ის ვრცელია და ეს იქადაგო და სხვა. კრებული S—1168 სავსეა ასეთი მინაწერებით: „წითელ პარასკევის დღეს ეს ვიქადაგე, ამაზედ ეს მეორე უფრო გრძელი იყო და ის ამიტომ არ ვიქადაგე და ამ ქადაგების კიდევ სხვა არის და ის უფრო ცოტად შემოკლებულია და ახლა ის იქადაგე“ (გვ. 32).

ამავე ხელნაწერში მოიპოვება ასეთი მინაწერი: „ნარებობის ქადაგება ქუთათლის ტიმოთესაგან ვიშოვნე“. ცხადია, ეს ტიმოთე გაბაშვილია. ე. ი. ამბროსი არა მარტო თვითონ უგზავნიდა სხვა ეკლესია-მონასტრებსა და სასულიერო პირებს თავის ჰომილიებს, არამედ თვითონაც სარგებლობდა სხვა ცნობილ მქადაგებელთა შემოქმედებით.

ამბროსი ნეკრესელი თავის ჰომილიებს უფრო იმ ეკლესია-მონასტრებს უგზავნიდა, რომლის სახელობის წმინდანზეც იყო დაწერილი. აი, რას წერს „აღდგომის ქადაგების“ ანდერძში: „ჩემს სამწყსოს ეკლესიებში თავისის წმინდისა თვითო ქადაგება მიღეწია, ერთი პირი ამისი მათიკაშვილის ეკლესიაში დავსდევ, აღდგომის ეკლესია არის. წელსა 1797“¹³. ხშირად თვით მსმენელები იწერდნენ ამბროსის ჰომილიებს. ჩვენამდე მოღწეულია ამბროსის ქა-

¹² ხელნაწერთა ინსტიტუტი, Q—808, ღვთისმშობლის საგალობლები; Q—845, საგალობელთა კრებული; A—338, ღვთისმშობლის ძილისპირნი, საქ. ცენტრ. არქივი, ფ. 1446, № 201.

¹³ ამბროსი ნეკრესელი, ქადაგებანი, გვ. 34.

დაგება „სწავლა გამოკრებილი“ (H—447), რომელიც 1801 წელს დაწერილია ნეკრესის დიაკონის მოსეს მიერ.

ალბათ, ჰომილიების ნუსხების სიმრავლემ განაპირობა არა მარტო ის, რომ ამბროსის სახელი და შემოქმედება მის სიცოცხლეშივე პოპულარული გახდა, არამედ ისიც, რომ ამბროსი ნეკრესელის შემოქმედების დიდმა ნაწილმა დაუზიანებლად მოაღწია ჩვენამდე.

ამბროსი ნეკრესელი, როგორც პოეტი, სიცოცხლეშივე იქნა აღიარებული. მაგ., კრებულში, სადაც ნიკოლოზ თბაღელისა და ანტონ I-ის შრომებია მოთავსებული, შეუტანიათ ამბროსი ნეკრესელის ლექსები: „ანნა დედოფალზე“, „იესე წილქნელსა“ და „აბიბო ნეკრესელზე“¹⁴.

ამბროსი საქართველოს მოწინავე საზოგადოებაში ტრიალებდა. იგი სამეფო კართან დაახლოებული პირი იყო, მიღებული ერეკლე მეფისა და ბატონიშვილების მიერ. ეს ჩანს მისი ლექსებიდან, რომლებიც ამბროსის მეფე ერეკლესათვის, ანტონ II-ისა და ლევან და ვახტანგ ბატონიშვილებისათვის მიუძღვნია.

ამბროსის ხელნაწერებში გვხვდება გვიანდელი მინაწერები ვახტანგ ბატონიშვილისა, დავით ბატონიშვილისა და სხვ., რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ამბროსის გადაწერილი წიგნები სამეფო კარზე ტრიალებდა და უმაღლესი არისტოკრატიისათვის იქმნებოდა. მაგ., ამბროსის მიერ გადაწერილი იოანე ოქროპირის „მათეს სახარების თარგმანება“ (H—1341) 1809 წლის მაისში შიო მღვიმის მონასტრისათვის შეუწირავს დავით ბატონიშვილს.

ამბ. ნეკრესელი მრავალმხრივი მოღვაწეა და საქირთა მისი ცხოვრებისა და შემოქმედების მონოგრაფიულად შესწავლა.

¹⁴ ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H—983.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა)

მაია რაფაშა

იგავის, ხატისა და კერპის ცნებებისათვის იოანე პეტრიწის „განმარტებულები“

ძველი ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შესწავლას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს. ამ მიმართულებით ჯერ კიდევ ბევრი რამ არის დასადგენი და გამოსაკვლევი.

რამდენიმე ცნება, რომელიც იოანე პეტრიწის ფილოსოფიური ლექსიკიდან საგანგებო ყურადღებას იქცევს, არის: იგავი, ხატი, კერპი. უაღრესად თავისებურია ამ ტერმინთა გააზრების ხასიათი პეტრიწის ფილოსოფიაში. უნდა აღინიშნოს, რომ მნიშვნელობათა ეს თავისებურებანი ქართულ მწერლობაში ჯერჯერობით მხოლოდ იოანე პეტრიწის მოძღვრებაში გამოვლინდა.

ცნებების თავისებური შინაარსი განპირობებულია სამყაროს იმ იერარქიული წყობით, რაც ნეოპლატონიზმმა მოხაზა და იოანე პეტრიწმა ქართულ ფილოსოფიურ-საღვთისმეტყველო აზროვნებას მიუსადავა. მაგრამ ნეოპლატონიზმამდე ბევრად ადრე, ჯერ კიდევ პლატონთან, ჩამოყალიბდა ცნებათა ეს ფილოსოფიური სემანტიკა. ოღონდ საკითხავია, როგორ შეათანხმა ქართველმა ფილოსოფოსმა ემანაციის პრინციპს მათი გააზრება?

იგავი ხშირად ხმარებულია ძველ ქართულ მწერლობაში. ბიბლიიდან მოყოლებული, ორიგინალურსა და ნათარგმნ ძეგლებში, ყველგან დასტურდება ეს სიტყვა. იგავს რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს ქართულში. ორი მათგანი მითითებული აქვთ ქართველ ლექსიკოგრაფებს.

„— იგავი ესე არს სიტყვით მაგალითი, გინა საჩვენებელი, გინა მოსანიშნავი“, — ასე აქვს განმარტებული იგავი სულხან-საბა ორბელიანის¹. დავით ჩუბინაშვილი იგავს განმარტავს, როგორც ანდაზას, მაგალითს².

ამრიგად, იგავის ერთი მნიშვნელობაა: მაგალითი, ნიმუში, ე. ი. რაღაცის მისანიშნი. ქართული ლიტერატურული ძეგლები ძალზე ხშირად ადასტურებენ ამ მნიშვნელობას: „მრავალთა მიერ იგავთა და მაგალითთა ძუჭლთაგან მწერალთა პრომეელთასა მოღებულთა განმარტებული“ (S—251, შენ. 254, 16). „მივცნე... იგავად და საქულველად და საწყვეელად ყოველსა ადგილსა (იერემია, 24, 9) და სხვ.

არსებობს იგავის სხვა მნიშვნელობაც: ეს არის სახე. იგავი და სახე ხშირად გამოიყენება ერთმანეთის სინონიმად. „გიორგი მთაწმინდლის ცხოვრებაში“ ნათქვამია: „არღარა სახით და იგავით ჰმსახურებს ზეცისათა მათ“ (342, 48). „სახე და იგავ ექმნა ყოველთა, რომელთა სოფელი დაუტევიან“ (მამათა სწავლანი, 195, 5). „ესეოდენტა იგავთა და სახეთა წინადაუდებდა“ (დავით

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, წიგნი 1, თბ., 1966.

² დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, ს. — პეტერბურგი, 1887.

აღმაშენებლის ისტორიკოსი, 357,8). S—3359 ხელნაწერის შენიშვნაში პირდაპირ მითითებულია: „იგავნი, რომელ არიან სახისმეტყველებანი“. „იგავთა რათმე და სახისმეტყველებათა მიერ რეცა პატიოსანი რათმე გულისქმის-ყოფად თვისაგან გონებისა კელ-ყვეს შემოღებად წერილთა ზედა“ (ექუსთა დღეთაჲ, 104,25). „პატივ სცემს... ვარსკულავსა ბრწყინვალესა, აღმოსრულსა იგავად საღმრთოსა განაკებებისა“ (დასდებელნი ყოვლ. წმ., ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, 250,84).

იგავისა და სახის, ისევე როგორც მაგალითის სემანტიკურ სინონიმიკას ქმნის თითოეულ მათგანში არსებული ნიუანსი მსგავსებისა. სახე რაიმეს არეკლვება, რაიმეს გამოსახულება. ასევე იგავშიც ხაზი ესმება ამ მიმსგავსებას. ამდენად, იგავს აქვს მსგავსების მნიშვნელობაც. მართლაც, იოანე პეტრიწის შრომებში იგავის მნიშვნელობით და შესატყვისად იხმარება მიმსგავსება.

იგავის კიდევ ერთი მნიშვნელობა არსებობს. ესაა: დაფარული აზრი, რომელიც განმარტებას თხოულობს. იგავის ეს მნიშვნელობა ახლოს არის იგავი-მაგალითის მნიშვნელობასთან. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტება — „სიტყვით მაგალითი... გინა მოსანიშნავი“ — გულისხმობს იგავის ქვეშ დაფარული აზრის არსებობას, რომელიც რაღაცაზე მიუთითებს. იგავი-დაფარული აზრი — ეს მნიშვნელობა ქარბად დასტურდება ძეგლებში. „იგავნი დაფარულნი გამოცხადდეს ჳეშმარიტად“ (დასდებელნი ნათლისღებ., II, ძველი ქართული სასულიერო პოეზია, 217,136). „პირისპირ ვეტყოდი მას ცხადად და არა იგავით“ (ექუსთა დღეთაჲ, 2,19). „ხოლო აღაღო პირი თვისი... და დაჰქსნიდა ყოველთა იგავთა და საცთურთა მათთა“ (კიენი I, 291,38). „იგავად იტყვს მაცხოვარი, არა ცხადად, რამეთუ თვისისა მამისასა, ვითარცა კაცი-სა ვისსამე იტყვს“ (იოანე ბოლნელის ქადაგებანი, 33,10). „პლატონ გარდათარგმნა სიტყუანი მიფარულად-რე და იგავოანად ქმნითა მოთხრობისაჲსა“ (სტრონოგრაფი გიორგი მონაზონისაჲ, 37,1).

იგავის ამ მნიშვნელობას უკავშირდება მისი სხვა მნიშვნელობაც, როგორცაა: იგავი ანუ მოკლე ალევგორიული მოთხრობა, რამე რჩევა-დამრიგებლური სენტენციით დამთავრებული. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში იგავის ეს მნიშვნელობაა განმარტებული: „1. მოკლე ალევგორიული მოთხრობა, რომელიც ჩვეულებრივ ზნეობრივ-დამრიგებლური დასკვნით მთავრდება, 2. ვადატ. დაფარული აზრი ზღაპრისა, სიტყვისა“.

ასეთი შინაარსით იგავის ტოლფარდია არაკი.

ამრიგად, იგავის შემდეგი მნიშვნელობები დადასტურდა: 1. მაგალითი, 2. სახე, 3. მსგავსება, გამოსახულება, 4. დაფარული აზრი, რომელიც განმარტებას თხოულობს, რაიმეს მისანიშნად თქმული, 5. მოკლე ალევგორიული მოთხრობა³.

ქართულში იგავი შესატყვისია ბერძნული *παρὰθεῖς* -სი. ძველ ბერძნულში *παρὰθεῖς*-ს შემდეგი მნიშვნელობა აქვს: 1. ნიმუში, მოდელი, 2. მა-

³ იგავის ამ მნიშვნელობებს მსგავსი შესატყვისი აქვთ სომხურშიც. იოანე პეტრიწის „განმარტებათა“ სომხურ თარგმანში იგავი ზოგან თარგმნილია, როგორც *ստակ* — არაკი, ზოგან *օրինակ* — მგლითი, ზოგან კი *գազակաք* — ფარული აზრი.

გალითი, 3. თვალნათლივი მტკიცება, 4. ჰკუის სასწავლო ნიმუში, 5. მიმსგავსება⁴.

ბერძნულიდან ნათარგმნ ტექსტებში გამოვლინდა, რომ *παράδειγμα*-ს შესატყვისად ყველაზე ხშირად გვაქვს: იგავი და სახე. იოანე პეტრიწთან დადასტურდა მიმსგავსებაც.

Παράδειγμα-ს სინონიმებად ბერძნულში ჩვეულებრივია *σπίλον* და *σμέσιον*. ეს უკანასკნელნი ქართულში იმავე შესატყვისობით არის გადმოსული, როგორც *παράδειγμα*. ესენია: 1. სახე, 2. მაგალითი, 3. იგავი, 4. სასწაული, 5. ნიში. ბოლო ორი მნიშვნელობა: სასწაული და ნიში ჩვეულებრივ მიღებული ნიშანის ტოლფარდია⁵.

ამრიგად, ქართულში იგავის მნიშვნელობა არის: სახე, მიმსგავსება, ნიშანი, საერთო, რაც მათ აერთიანებთ, არის: რაღაცის სახე, რაღაცის გამოსახულება.

როგორი გააზრება აქვს იგავის ცნებას იოანე პეტრიწის ფილოსოფიაში?

სამყაროს იმ იერარქიულ წყობაში, სადაც არსებათა და მოვლენათა განფენა მსგავსებისა და უმსგავსობის პრინციპით არის განპირობებული, იგავის ცნება სხვა ცნებებთან კომპლექსში იძენს ღირებულებას. ესენია: ხ ა ტ ი, ხ ა ტ ი ს ხ ა ტ ი, კ ე რ პ ი.

სამყაროს განფენილობა ისეთია, რომ ყოველ შემდგომზე ანუ სიმრავლეზე მალა არის უპირველესი, ზესთ ერთი. ყოველი სიმრავლე ეზიარების ერთსა. „განმარტებათა“ პირველ სამ თავში პეტრიწი ბრწყინვალედ ასაბუთებს სხვადასხვა სახის ერთის არსებობას. უპირველესია ზესთ ერთი, ანუ თვითერთი, მარტივი, უზადო და დასაბამი ყოვლისა. „ბუნებითა ერთსა და რომელი იყოს თვითერთ, არარაჲ არს უპირველეს“ (შრომები, II, 13, 19).

არსებობს ნაწილთაგან შედგენილი ერთიც და ქმნული ერთი, რომელნიც თავისი კატეგორიის სიმრავლეს აერთიანებს და ერთიცა არს და არა ერთიც. ერთია, რადგან იგი მოვლენათა სიმრავლეს აერთებს გვარისა და თვითებათა საფუძველზე ერთისადმი ტრფიალების, მსგავსების ძალით; არა ერთია, რადგან ნაწილთაგან არის შეერთებული. გავიხსენიოთ პეტრიწის მიერ საილუსტრაციოდ მოხმობილი მაგალითები: ცხოველი და ცხოველება, ცა და მისი ნაწილნი (II, 21, 6), გონება და მისი ნაწილნი (II, 21, 26).

ზესთმდებარე თვითერთი „მისთვის“ ყოველივეს თავის კეთილობასა და ერთებრივ ნათელს. ხოლო სირათ წყობა ისეთია, რომ „ერთი ერთთა წარმოსთხზავს და გონება — გონებათა და სული — სულთა და ბუნება — ბუნებათა და სხეული ცისა — სხეულთა“. მოვლენათა ამ დაღმავალ კიბეზე „მითესულ არიან თესლნი მის ერთთა მზისა და მხედისანი და იგი მინათესი და მინაბრწყენი არს მიზეზ თითოეულისა არსებისა (II, 49, 11—12).

ზესთ ერთის ნათელის ემანაცია იერარქიის ყოველ საფეხურზე თანაბარი ძალისა და ბრწყინვალეებისა როდია. რაც უფრო ახლოა პირველ ერთთან მოვ-

⁴ Древнегреческо-русский словарь, И. Х. Дворецкий, М., 1958.

⁵ ბერძნულ-ქართული შესატყვისობებისათვის ვისარგებლეთ ბიზანტიურ-ქართული სალექსიკონო მასალით, რომელიც აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტშია დაცული.

⁶ იოანე პეტრიწის მოძღვრებაში თავისებურად არის გააზრებული გვარისა და სახის ცნებანი, რასაც სპეციალური და საგანგებო შესწავლა სჭირდება და რაც მომავლისთვის გვაქვს განზრახული.

ლენა, ე. ი. რაც უფრო მაღალ საფეხურზეა, მით უფრო უძლიერესად „უერთისგუარეს“ ანუ მსგავსი ერთისა, ხოლო დაშორებული „უერთშია“ და ბინდის გუარა.

ნეოპლატონური სუბორდინაციის პრინციპი არსთა განფენისა სამი სახეობით განისაზღვრება. იგავის, ხატისა და სხვა ცნებების პეტრიწისეული გაგების დასადგენად აუცილებელია გაირკვეს, როგორ აქვს გააზრებული პეტრიწს დაქვემდებარების ეს პრინციპი.

ამ საკითხს ავტორი არაერთგზის განიხილავს სხვადასხვა დებულებასთან დაკავშირებით. სირათ განლაგებაში მოვლენათა საფეხურები, მიზეზისა და მიზეზოანის ანუ მიზეზ-შედეგის მიმართება ისეთია, რომ სამი ძირითადი პრინციპი გამოიყოფა: 1. ყოველი მიზეზოანი ანუ ყოველი შედეგი თავის მიზეზშია მიზეზობით. ეს არის კატეტიან — $\alpha\alpha\omega\beta\delta:\epsilon\zeta\eta$ 2. ყოველი მიზეზოანი თავის თავშია მყოფობით — კათვპარქსინ — $\alpha\alpha\omega\beta\delta\epsilon\zeta\eta$ 3. ყოველი მიზეზოანი თავის შემდგომშია თანმიცემით — კატამეთექსინ — $\alpha\alpha\omega\beta\delta\epsilon\zeta\eta$.

პირველი პრინციპის ქვეშ პეტრიწი გულისხმობს მიზეზ-შედეგის ისეთ მიმართებას, რომ ყოველი შედეგი თავის მიზეზშია, როგორც იგივეობა თავის განურწყყმელ თვითებათა შორის. ამ იგივეობას კი, როგორც ცნობილია, მსგავსება განაპირობებს. ყოველი მიზეზოანის დასაბამი მიზეზშია ისე, რომ თვით პირველ მიზეზს არა ევენება რა, იგი ზესთა ძეს ყოველ მიზეზოანზე განუძრავლებელად და განუწვალებელად.

მეორე პრინციპია მიზეზოანის თავის თავში არსებობა მყოფობით. ყოველი მიზეზოანი მიზეზისგან იღებს დასაბამს, იგი გასხუავდება, ე. ი. სხუად იქცევა და იქნება თავისი მიზეზის მიმართ შემდგომი და წარმონაარსი. ეს გასხუავება ხდება განმსგავსების საფუძველზე. რაც უფრო მოკმედებს განმსგავსების ძალი, მით უფრო შორდება მიზეზოანი თავის მიზეზს.

კატეტიანსა და კათვპარქსინში ჩააქსოვა პეტრიწმა არსთა აგებულების ორი მიზეზი. ესაა: მსგავსება და უმსგავსობა. მსგავსება აერთებს მიზეზოანს მიზეზთან, ხოლო უმსგავსობა აშორებს და ამრავლებს მიზეზთან მიზეზისაგან. პეტრიწის სიტყვებით: „მსგავსებაჲ იპყრობს მიზეზოანსა მიზეზსა შორის და ათვთებს თესსა წყაროსა შორის, ხოლო უმსგავსობა ასხუაებს მიზეზოანსა და განუყოფს თვთებათა მიზეზისა და მიზეზოანისათა“ (II, 80, 23—26).

მესამე პრინციპია კატამეთექსინ — თანმიქონებით ანუ თანმიცემით. როგორც უწოდებს მას ავტორი. ყოველი მიზეზოანი თავის მიზეზსა და თავის თავში ყოფნასთან ერთად, სხვა შემდგომს მისცემს თავის თვითებათ.

ერთგან პეტრიწს ამ სამი პრინციპის დასაბუთება ნამდვილ მყოფის ანუ პირველი არსების ცნებაზე აქვს გააზრებული. როცა ნამდვილი მყოფი მიუწვდომელ ერთსა შორის შეიმეცნება მიზეზებით, მაშინ იგი უმაღლესია არსების ბუნებაზე და განიცდება როგორც ზესთ არსი და ერთგბრივი. როცა თავის თავშია მყოფობით, იგი თავისი ბუნების საფერია და პირველი არსებაა, ხოლო როცა უდარეს მოვლენებშია, როგორც სხვა არსებათა მიზეზი, მაშინ თავის ბუნებაზე უდარესია (II, 130, 27—131,2).

ამჟამად სამყაროს წყობაში გამოკვეთილი დაქვემდებარების პრინციპი „საკრველი და აღმყვანებელი“ შემდგომთა პირველ მიზეზისადმი არის სიყვარული, ტრფიალება. სიყვარულის საფუძველზე ხდება „წარმოშობა“ და „უკუნეკცევა“ მოვლენებისა პირველ საწყისისადმი, მაგრამ ეს წარმოშობა და უკუნე-

ქცევა თანაბრად როდი მოქმედებს იერარქიის თითოეულ საფეხურზე. იერარქიის სხვაეგნობისა და მოქმედებისა უმალღესიდან უდაბლესისაკენ და, პირიქით, უდაბლესიდან უმალღესისაკენ სწრაფვის პროცესში. დაქვემდებარების ასეთი პრინციპია ჩაქსოვილი იგავისა და ხატის ცნებაში იოანე პეტრიწის მიერ.

თითოეულ ამ ცნებათაგანს ახასიათებს ორმაგი სიმბოლური გამოხატულება. ისინი რამდენადმე ერთმანეთის ეკვივალენტურია. იგავი განაპირობებს ხატის ცნებას. იგავი მიუთითებს ხატზე და, პირიქით, ხატი/იგავზე. ეს არის სიმბოლოზმის პრინციპი, რომელიც, როგორც ვნახავთ, ჰკრავს იგავსა და ხატს ერთ შემეცნებით კომპლექსად.

იგავისა და ხატის მნიშვნელობაში საერთოა ის, რომ ორივე არის სახე, ნიშანი. ამით არის განპირობებული მათი პარალელური ხმარება: იგავი და სახე, ხატი და სახე.

ამ ორ ცნებას შორის ნიუანსურ სიახლოვესთან ერთად სხვაობაც დანრდება, თუ მათ წარმოშობისა და უქუნქცევის ინერციით აგებულ სისტემაში განვიხილავთ მსგავსებისა და განმსგავსების მეთოდთან დაკავშირებით.

პეტრიწის შემეცნებითი კონცეფცია ისეთია, რომ იგავი გააზრებულია როგორც ნიშანი ანუ პირველ სახე უმალღესი მოვლენისა უდაბლესში, ხოლო ხატი კი, პირიქით, უდაბლესში არის უმალღესის არეკლევა. სირათა კიბეზე შემოთა საფეხურებზე მყოფნი უფრო სრულყოფილნი არიან და მათ იგავად შემეცნებს ფილოსოფოსი, ქვედა საფეხურებზე მყოფნი ნაკლებად სრულყოფილია და მათ ხატს უწოდებს, ხოლო უფრო დაბალ საფეხურზე მყოფნი — ხატის ხატია. ასე ჩნდება ხაზი: იგავი—ხატი—ხატის ხატი ანუ ერთიანის განფენა სიმრავლეში და სიმრავლის გაერთიანება ერთში.

დაღმავლობისა და აღმავლობის გზაზე იგავი მოდელია, პირველ სახეა, რასაც უდაბლესი ეზიარება, ხოლო ხატი სახეა, მაგალითია ამ უმალღესისა. სირათა განლაგებაში, სადაც იერარქია ასეთი სტრუქტურით წარმოგვიდგება: ერთი—გონება—სული—ბუნება, სხეული, გონება და გონიერნი ხატია ერთისა და იგავია სული, ბუნება სხეულისათვის, სული და სულიერნი ხატია გონებისა და იგავია ბუნება სხეულისათვის და ა. შ. იოანე პეტრიწის მთელ შრომაში მკვეთრად გამოყოფილია და დასაბუთებული ეს მეთოდი სამყაროს სისტემისა.

კრონოს, დია, რეა — სამ გონიერ არსზე როცა მსჯელობს წარმომარებელ მიზეზთან დაკავშირებით, პეტრიწი შენიშნავს: „ესენი სამნი გონიერსა აღმკულსა შორის გამოჩნდეს დასასრულთა ყოველთა გონებათა და გონიერთასა, ხატად და ხატის ხატად ნამდულ მყოფისა, რომელ არს უძრავი და მიუდრეკელი იგავი შემდგომთა და ხატი ყოველთა ზესთ მექონისა ერთისაჲ“ (II, 70, 32—71, 1). ე. ი. კრონოს, დია და რეა გონების გეარში იმყოფებიან ყოველგვარი ინტელიგიბილურის ბოლოს და ისინი ხატი და ხატის ხატია ნამდვილ-მყოფისა, რომელიც არის პირველი გონება და მათზე უმალღესი. თვით ნამდვილ მყოფი კი, თავისთავად იგავია შემდგომთათვის, მაგრამ ამავე დროს იგი ხატიცაა ზესთ ერთისა. ეს შესანიშნავად ჩანს „განმარტებათა“ სხვა ადგილიდან: ნამდვილ მყოფი პირველი მყოფობაა. იგი მიზეზია სხვა მყოფთა. ნამდვილ მყოფი „წარმოდგა პირველად მყოფად და მიზეზად ყოველთა მყოფთად, ვითარცა ხატი პირველისა მის ერთისაჲ, რომელი შეადგა მან უთქუმან და ზესთამან ყოველთამან და დადგა ხატად თვსდა და იგავად ყოველთა მყოფთად“ (II, 148, 3—7).

ერთგან პეტრიწი იძლევა იგავის, ხატის და ხატის ხატის ცნებას. კურ განმარტებას საუკუნოა და ჟამიერის მოძღვრებასთან დაკავშირებით. ყოველი არსება ან საუკუნოა ან არის, ე. ი. მარადიულობას განეკუთვნება, ან ჟამიერია, ე. ი. დროით არის განსაზღვრული. სამარადყოფო არსებანი, რომელნიც ელემენტებისაგან არ შედგება და დამოუკიდებელი ყოფიერება აქვს, უცვლელია და დროის კატეგორიას არ ექვემდებარება; ხოლო დროის კატეგორიას განეკუთვნება და ცვალებადია ყოველი ნივთიერი, ელემენტებისაგან შემდგარი.

საუკუნოა შორის იგივეობის, მასვეობის პრინციპი მოქმედებს, ხოლო ჟამიერთა შორის — დინებისა და ცვლილების. საუკუნოა შორის მარადიულობაა, იქ არ არსებობს „გარდასული, აწი და მომავალი“, ხოლო ჟამიერთა შორის მხოლოდ ბაძვაა და ასახვის, არეკვლის აქტი მიმდინარეობს.

როგორც ვხედავთ, აქ თავს იჩენს მსგავსებისა და განმსგავსების, იგივეობისა და განსხვავების მეთოდი. მარადიულთა შორის მსგავსება და იგივეობა და ამით ისინი უფრო უახლოვდებიან ყოველის დასაბამ ერთს, ხოლო ჟამიერთა შორის განმსგავსება, ცვალებადი და ისინი შესაბამისად დაშორებული არიან უმაღლეს ერთს. „აქა (ჟამიერთა შორის. — მ. რ.) ბაძვაა ოდენ და მსგავსება და ხატ-ქმნაა. ხოლო მუნ იგავეობაა, თვთობაა, იგავობაა. რამეთუ ხატნი ყოველნი იგავთანია ხატ, ვითარცა იტყვის პლატონ. არამედ მუნაა აღმკული ყოველი დაიპყრეს იგავთა და იგავის — იგავთა, ხოლო აქაა ესე ნახიბლი დიოქსი ხატთა და ხატის — ხატთა“ (II, 108, 20—25).

სადაც იგივეობა და ერთისადმი ტრფობით განპირობებული მსგავსება უფრო ძლიერია, ის საუკუნოა და იგავია, ხოლო სადაც მხოლოდ არეკვლა, ასახვაა მარადიულისა, ის ხატია. უფრო დაბლა კი ხატის ხატია. იგავი იდეალურ სამყაროს განეკუთვნება. იგი კოსმიური მოდელია, რომელიც თვით მოიცავს თავისი არსებობის პრინციპებს და არ არის „მოქმენე“ სხვისა. ხოლო ხატი და ხატის ხატი ცვალებადი ანალოგიაა ზეარსებული პირველ სახე-იგავისა.

ასეთ კომპლექსში უფრო ზუსტდება ხატის ცნებაც. აქაც და სხვაგანაც ხატი გააზრებულია ისე, რომ ის არის რაღაცის ასახვა, ანალოგია. საერთოდ, ხატის მნიშვნელობა არის სახე, გამოსახულება, ფორმა, მსგავსება, გარეგნობაც კი. ძირითადი, რაც მოიცავს სხვა მნიშვნელობათ, არის: სახე, ანარეკლი, ანალოგია⁷.

ასეთი გაგებით უნდა მივიღოთ რიცხვის ერთის ხატად გამოცხადება პეტრიწის მიერ. „რიცხუთაცა შორის ჰპოო ხატი და მსგავსება ერთისა“ (II, 20, 16). რიცხვი, ისევე როგორც ყოველი არსი, ანალოგიაა, ასახვაა ერთისა. ერთსაშორისი რიცხვი არის „იგავებრივი“, რადგან მასში იგივეობაა, მსგავსებაა ერთთან, „ათის ქუეშენი მხოლონი“, ე. ი. ათში შემავალი ერთეულები, ხატოვნებითი რიცხვია, ხოლო „ათის გარეგანი რიცხუნი“ — ხატის ხატია (II, 30, 17—20). აქაც ნათელია ხარისხებრივი განლაგება მოდელისა, ხატისა და აჩრდილ-ანარეკლისა.

⁷ რამდენადმე მოულოდნელია ხატის ის ინტერპრეტაცია, რომელიც მოცემულია აკად. შ. ნუცუბიძის მიერ იოანე პეტრიწის გნოსეოლოგიაში ჰერკტიით მეთოდის დასაბუთების მიზნით. ლოგიკური გუარისა და ზედვითი ფერის დაპირისპირება, ამ უკანასკნელის პრიორიტეტის აღიარება პეტრიწის შემეცნების მეთოდად და ამასთან კავშირში ხატის სემანტიკური გააზრება დაზუსტებას მოითხოვს.

„ხატნი ყოველნი იგავთანია ხატი“. ხატისა და იგავის ასეთი ფიური გააზრების წყაროდ ქართველი ფილოსოფოსი პლატონს აცხადებს⁸. და მართლაც, პლატონის ფილოსოფიის დუალიზმი — იმატერიალური და მატერიალური სამყაროს მოძღვრება — იძლევა გასაღებს ჩვენთვის საინტერესო ტერმინების გააზრებისათვის.

უხილავ იდეათა სამყაროსთან ხილული, მატერიალური სამყაროს მიმართება განაპირობებს იდეებთან მოვლენების ხარისხობრივ დამოკიდებულებას. ვითარცა იმატერიალური სახე და არსებანი, იდეები წარმოადგენს პროტოტიპს (*παρὰδειγμα*), რომელთა არასრულყოფილ, მსგავს, მაგრამ არა იგივეობრივ ხატს (*εἰκῶνα*) წარმოადგენს ნივთიერი სხეულები⁹.

ტერმინს იგავი პლატონი ხშირად მიმართავს ფილოსოფიური მნიშვნელობის გარეშე. იგავი უბრალოდ ნიშნავს მაგალითს, შედარებას განმარტების მიზნით. მაგრამ, პლატონის ფილოსოფიაში დაედო საფუძველი იგავის იმ მნიშვნელობასაც, როცა იგი ნიშნავს მოდელს, პირველ სახეს და ატარებს გარკვეულ ფილოსოფიურ-გნოსეოლოგიურ შინაარსს. იგავი ნიშნავს იდეა-მოდელს, რომელიც მარადიულია და არის ამავე დროს ქვეშაირტება¹⁰.

იგავი იდეათა სამყაროს განეკუთვნება, ხატი — მისი ანალოგიაა.

პლატონის ეს სისტემა სამყაროს თავისებურ იერარქიულ წყობად ჩამოაყალიბა ნეოპლატონიზმმა და იგავისა და ხატის ცნებამაც კონკრეტული შინაარსი შეიძინა ქართველი ფილოსოფოსის მოძღვრებაში, კერძოდ ვათვალისწინებულ იქნა საფეხურებრივი ინსტანციების არსებობა. მიზეზსა და წარმოშობილთა შორის ისეთი დაღმავალი პროცესია, როგორც „იგავთაგან ხატთა და ხატის ხატთა და ვიდრე აქა განსაკუთრებულსა არსებისადმი ჰპოვნე კერპნი და კერპის კერპნი“ (II, 55, 15—16).

აქ კიდევ სხვა ტერმინები იჩენს თავს: კერპი და კერპის კერპი. ჩვეულებრივი გაგება კერპისა არის სახე, გამოხატულება. კონკრეტული შინაარსით კერპი იხმარება წარმართული რელიგიური გაგებით: ხის ან რაიმე ლითონის გამოსახულება წარმართული ღვთაებისა.

იოანე პეტრიწის კერპს სპეციფიკური შინაარსი აქვს. კერპი არის სახე, მაგრამ მხოლოდ მატერიალური სამყაროსა და მისი მოვლენების აღმნიშვნელი. კერპი იერარქიის უდაბლეს საფეხურზე მყოფი ანალოგიაა და მისგან წარმოქმნილი ცნებები: კერპოვნება, გაკერპოვნებული მხოლოდ და მხოლოდ ამ უდაბლეს არსებათათვის არის მისადაგებული. კერპის სინონიმად ზოგან აჩრდილიც არის გამოყენებული.

ყოველი შედეგი თავის მიზეზს უბრუნდება; ყოველი მეტრფე უკუ ილტვის პირველ სიყვარულისადმი ანუ სატრფოსადმი; იგი ესწრაფვის პირველ კეთილობას, „თვთ მას და თუსსა კეთილობასა, ანუ ხატსა კეთილობისასა ანუ კერპსა და აჩრდილსა კეთილობისასა“ (II, 33, 23—25). აქედან ის აზრი გამოდის, რომ ჭრთ თვით კეთილობაა. შემდეგ თვისი კეთილობა, შემდეგ ხატი კე-

⁸ იგავის სიმბოლოდ, პირველ სახედ წარმოსახვა დიონისე არეოპაგელთანაც დასტურდება ნაწილობრივ. იგავი სიმბოლოს, პირველ სახის მნიშვნელობას ატარებს იერარქიის პრინციპზე განლაგებული სამყაროს სტრუქტურის შესაბამისად, მაგრამ მას არა აქვს ისეთი მოდელის ხასიათი, როგორც ეს ნათლად გამოკვეთილია იოანე პეტრიწის მიერ. იხ. პეტრე იბერიელი (დიონისე არეოპაგელი), შრომები, თბ., 1961, გვ. 38, 16; 64; 33; 72, 6.

⁹ В. Виндельбанд, Платон, СПб., 1904, стр. 87.

¹⁰ А. Ф. Лосев, История античной эстетики, II, М., 1969; стр. 554.

თილობისა და ბოლოს კერპი ანუ აჩრდილი კეთილობისა. კერპი ანუ აჩრდილი ხარისხობრივად ყველაზე დაბალი ანალოგიაა რეალობისა, როცა უზენაესი ერთი მყოფთა სიმრავლეს წარმოაარსებს, „მისდავე საბაძვად ყოველივე ხატნი და ხატის ხატნი, ვიდრე გაკერპოვნებულისა არსებისადმი“ (II, 66,32).

ხატიც და კერპიც ანალოგიაა რეალობისა, მაგრამ ხატი იმატერიალური სამყაროს ფენომენია, ხოლო კერპი — მატერიალურისა. ყოველივე ბაძვს თავის წარმომავენებელ მიზეზს, მაგრამ „რომელიმე უსხეულოდ და ზესთ წმიდად, ხოლო რომელიმე გასხეულებულად და გაკერპოვნებულად“ (II, 71,23).

საინტერესოა დაპირისპირება „ხატოვნებისა“ და „კერპოვნებისა“ მყოფობით, ცხოვლობით და სიტყვიერებით ძალაზე მსჯელობისას. ყოველი შედეგ უკუიქცევა თავისი მიზეზისადმი ანუ მხოლოდ არსებით ან ცხოვლობით, ანუ სულიერებით ან სიტყვიერებით, ე. ი. ცნობიერებით. მხოლოდ არსებითი უკუიქცევა ხდება უსულოთა შორის, სიტყვიერებით უკუიქცევა გონით სამყაროს განეკუთვნება. ხოლო ყოველი ცხოვლობითი ძალი ანუ სულიერი უკუიქცევა თავისი სულიერებით, მაგრამ ისე, რომ წარმოაჩენს მსგავსს ერთის ხატად. როგორც უზენაესი ერთი არაობისგან ქმნის და წარმოაჩენს არსებებს, ისევე ცხოვლობითი ძალი. მაგრამ წარმოჩენის ამ ორ აქტს შორის დიდი სხვაობაა. იქ წარმოჩენა ხდება „ზესთ დაზესთაებულად, ხოლო აქა ანუ ხატოვნებით, ვითარ სამარადისოთა ზედა, ანუ კერპოვნებით, ვითარ მოკუდავთა ზედა. ხატოვნებით და მარადობით, ვითარ მზესა და სხუთა ვარსკვლავთა ზედა... ხოლო ჩუენ-შორისი ესე კერპი და აჩრდილის დასახვითა ცხოვლობაჲ“ (II, 93, 7—16).

ამჟამად, რომ პეტრიწის ხატი მარადისობის კატეგორიის აღმნიშვნელია, ხოლო კერპი — არამარადისობის: მოკუდავთა და სხეულთა.

როგორც ირკვევა, ტერმინები: იგავი, ხატი, ხატის ხატი, კერპი, მათი ჩვეულებრივი გაგების გარდა, გარკვეულად სპეციფიკურ შინაარსს იძენს იოანე პეტრიწის მოძღვრებაში. ეს ტერმინები წარმოგვიდგება ერთი გარკვეული ფილოსოფიური ცნების ექვივალენტებად. ეს ცნებაა: სახე, იგავი, ხატი, ხატის ხატი, კერპი — ყველა სახეა, მაგრამ თითოეულ მათგანს თავისი კონკრეტული მნიშვნელობა აქვს.

იგავი სახეა, მაგრამ იგი არის პირველ სახე, სიმბოლო, მოდელი უდაბლეს რეალობათა უმაღლესში.

ხატი უმაღლესის სახეა უფრო დაბალში, ხატის ხატი და კერპი კი სახეა უდაბლეს არსებებში.

ასე იმიჯნება მარადიული და დროის კატეგორიის მქონე არსებები, იდეალური და მატერიალური სამყარო. ასე შეუთანხმა ქართულმა ფილოსოფოსმა ბროკლეს ტრიადოლოგიურ სისტემას ერთისა და იმავე ცნების სხვადასხვა ნიუანსით მოდიფიცირებული მნიშვნელობა.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა)

ლალი ბერძენიშვილი

ფოლკლორული ჩანაწერები „აკაკის კრებულში“

დიდმა ქართველმა მწერალმა აკაკი წერეთელმა ქართული კულტურის ისტორიას განსაკუთრებული ამაგი დასდო საკუთარი ორგანოს დაარსებით. „აკაკის კრებულის“ დაარსება სამამულო საქმე იყო. აკაკი წერეთელმა, როგორც ცნობილია, თავისი საკუთარი ორგანო ძირითადად ეროვნული საუნჯის პუბლიკაციის დიდი მნიშვნელობის საქმეს ამსახურა. ეროვნული ზეპირსიტყვიერების გამოსამწეურებლად მგოსანმა „აკაკის კრებულის“ ირგვლივ ბევრი ქართველი ინტელიგენტი დარაზმა.

„აკაკის კრებულის“ ერთი აქტიური თანამშრომელი იყო ზეპირსიტყვიერების მოამაგე სოსიკო მერკვილაძე. ს. მერკვილაძემ პოეტური ფოლკლორის მრავალი ნიმუში გადაარჩინა დაეწიებას და გამოიტანა მზის სინათლეზე. ცნობილია მისი პუბლიკაციები: „ხალხური ზღაპრები“ კიკნა წიგნების სახით, რომელიც იბეჭდებოდა ქუთაისში კილაძისა და ხელაძის სტამბაში 900-იან წლებში; ეპიკური ციკლის თქმულებანი, მათ შორის „ხალხური ვეფხისტყაოსანი“, გამოქვეყნებული 1905 წ. და მრავალი სხვა.

ჩვენ ახლა არ ვიძლევიტ ს. მერკვილაძის ფოლკლორისტული მუშაობის სრულ დახასიათებას, აღვნიშნავთ მხოლოდ მის როლსა და ადგილს „აკაკის კრებულში“. აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ ეს როლი და ადგილი ს. მერკვილაძისა საქმოდ დიდი და მნიშვნელოვანია. მისი ყოველმხრივი დახასიათება მეტნაკლებად მოიცავს ქართული ზეპირსიტყვიერების საკვანძო საკითხებს.

სოსიკო მერკვილაძე „აკაკის კრებულის“ დაარსების პირველ წლიდანვე იწყებს თანამშრომლობას ამ ჟურნალში. მის ფურცლებზეა გამოქვეყნებული ს. მერკვილაძის ჩაწერილი სხვადასხვა ჟანრის ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, სულ 1114 ტექსტი: სხვადასხვა ჟანრისა და ხასიათის ლექსები — 241; ანდაზები — 650; გამოცანები — 219; ზღაპარი — 1; ეპიკური ციკლის თქმულება „ხალხური ვეფხისტყაოსანი — 1; მოგონება — 1; ზმა — 1.

ს. მერკვილაძის შეკრებილი მასალა „აკაკის კრებულის“ თითქმის ყველა ნომერში იბეჭდებოდა¹. ამ მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი მასალის შესწავლისას პირველ რიგში კლასიფიკაციის საკითხი ისმის. არის თუ არა დამაკმაყოფილებელი კლასიფიკაციის ის პრინციპი, რომელსაც ზეპირსიტყვიერების გამოქვეყნებისას „აკაკის კრებული“ იცავს.

¹ „აკაკის კრებული“, 1897, III—IV; 1898, V, VI, VII, IX, X, XII; 1899, II, VIII, XI; 1900, I.

ძირითადად ს. მერკვილაძე ჟანრობრივ პრინციპს იცავს. მას ცალკე წესს გამოქვეყნებული სატრფიალო ლექსები², შრომის სიმღერები, რასაც ის მუშურ ლექსებს უწოდებს³, ლექსები⁴, ანდაზები⁵, გამოცანები⁶.

ზოგჯერ ტექსტების შესრულების ხასიათია მიღებული მხედველობაში: მაგ.: მესტირული და სალაღობო ლექსები, რაც ჟურნალში ასეა დასათაურებული: „მესტირული საჯიბრო“, შეიცავს სხვადასხვა ხასიათისა და შინაარსის ლექსებს. თუმც ამ ჯგუფში წარმოდგენილ ყველა ტექსტს ახასიათებს იუმორი და შეიძლება ერთგვარად ეს ამართლებს მათ ერთად წარმოდგენას⁷. ზოგ შემთხვევაში კი ერთად არის წარმოდგენილი სხვადასხვა ხასიათის ლექსები, როგორცაა: საგმირო, საისტორიო, შრომის, სამონადირეო, საყოფიერო, ფილოსოფიური, თქმულებანი, გამოცანები, სხვადასხვა ხასიათის აფორიზმები და სხვა⁸.

გამონაკლისს წარმოადგენს, და მოწონებას იმსახურებას, ის, რომ ერთ შემთხვევაში ცალკეა წარმოდგენილი ერთი მთქმელის რეპერტუარი.

ს. მერკვილაძის შეკრებილი მასალები ჩაწერილია როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოში⁹. სამწუხაროდ, ტექსტების პასპორტიზაცია ყოველთვის სრული არ არის. ზოგჯერ აღნიშნულია მხოლოდ მთქმელი. არის შემთხვევები, როდესაც ტექსტების სადაურობის დასადგენად დიალექტის ცოდნა საჭირო. ტექსტების სადაურობის გასარკვევად გვეხმარება აგრეთვე მათში დაცული რეალიები. შეიძლება ამის მიზეზი შეკრებილი მასალების სიმრავლე იყოს ან კიდევ ის გარემოება, რომ ჟურნალი ფართო მკითხველი მასისათვის იყო განკუთვნილი. ტექსტების პასპორტიზაციის თვალსაზრისით, შეიძლება ითქვას, რომ იგი მთლიანად არ პასუხობს აკაკი წერეთლის ინსტრუქციას. მაგრამ, ასეა თუ ისე, არც ერთ შემთხვევაში ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ს. მერკვილაძეს ბევრი ძვირფასი მასალა არ ჰქონდეს მოცემული „აკაკის კრებულში“. მართა ის რად ღირს, რომ მან შემოგვინახა სახელი და რეპერტუარი ხალხური პოეზიის შესანიშნავი მთქმელის გრიგოლ მერკვილაძისა.

თუ რა მნიშვნელობა აქვს ს. მერკვილაძის მიერ შეკრებილსა და „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებულ ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს ფოლკლორისა და ფოლკლორისტიკის ისტორიისათვის, ამას მასალათა ჟანრობრივი დახასიათებამიმოხილვა გვიჩვენებს. ვერ ვიტყვით, რომ მასალათა ამგვარად დალაგებისას ყველაფერი რიგზე იყოს. არაიშვიათად ცალკე ჟანრად წარმოდგენილ განყოფილებაში შერეულია სხვა მეორე ჟანრის მასალები. მაგალითად, შრომის სიმღერებში წარმოდგენილია საყოფიერო ლექსები¹⁰ ან სადღეგრძელოს ტექსტი¹¹. აქვეა აგრეთვე ფილოსოფიური სასიმღერო ტაეპი: „ჩავვარდი საგონებელსა, ვითა კამბეჩი მორევსა“¹²; ან კიდევ იუმორული სიმღერა: „აკი გიოხა-

2 იქვე, 1897, IV, განყოფ. III, გვ. 1.

3 იქვე, გვ. 33.

4 იქვე.

5 იქვე, 1898, IX, განყოფ. III, გვ. 1—31.

6 იქვე, გვ. 1—35.

7 იქვე, 1897, IV, განყოფ. III, გვ. 38.

8 „აკაკის კრებულში“, 1898, V, VI, VII; 1899, II, VIII; 1900, I.

9 შ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956, გვ. 205.

10 „აკაკის კრებულში“, 1897, IV, განყოფ. III, გვ. 33.

11 იქვე, გვ. 36.

12 იქვე, გვ. 38.

რი ძიარა¹³ და სხვა. სატრიფიალო ლირიკის ნიმუშებში, წარმოდგენილია აქაულო ლექსი ამსახველი წარსული ძნელბედობისა: „წყალსა ნაფორტი მოკ-ქონდა“¹⁴.

ანდაზები დალაგებული არის ანბანთა რიგის მიხედვით, მაგრამ, როგორც ამას შენიშნავს რეცენზენტი ს. მერკვილაძის მიერ ცალკე წიგნად გამოსული ამ ჟანრის მასალების გამო, ეს პრინციპიც მხოლოდ პირველი ანბანითაა გატარებული¹⁵.

სრულიად გაუმართლებლად მიგვაჩნია გამოცანების დალაგება ანბანთა რიგით. ყოველგვარი კლასიფიკაცია მაშინ არის გამართლებული, როდესაც ის აადვილებს მასალის ათვისებას. გამოცანის დალაგებისას თემატიკური პრინციპი არის ერთ-ერთი სწორი პრინციპი.

პროზაული ჟანრის ნაწარმოებები ს. მერკვილაძის მიერ შეკრებილ მასალაში ნაკლებად გვხვდება. მრავალრიცხოვანი ტექსტიდან, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, მხოლოდ ერთი ზღაპარია წარმოდგენილი, სათაურით „ოქრუა“¹⁶. ეს ზღაპარი მან შემდეგ ცალკე გამოსცა კიკნა წიგნის სახით¹⁷.

ეპიკური ციკლის თქმულებიდან მის მიერ შეკრებილ მასალაში არის ხალხური ვეფხისტყაოსანი¹⁸, რომელიც აგრეთვე ცალკე წიგნად¹⁹ გამოსცა. ამ შემთხვევაში იშვიათ გამონაკლისთან გვაქვს საქმე იმ მხრივ, რომ დასახელებულია მთქმელი ჯოგოლა არაბული, ჩაწერის ადგილი — სოფ. ჩრდილი (ხევსურეთი). ს. მერკვილაძე ეპიკური ციკლის თქმულებას შეცდომით უწოდებს ზღაპარს.

„აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებული ს. მერკვილაძის შეკრებილი მდიდარი მასალის მიმოხილვა ჟანრობრივად შემდეგი თვალსაზრისით გვიანტერესებს: ა) არის თუ არა ამ მასალაში ისეთი რამ, რასაც მნიშვნელობა აქვს ცალკე ჟანრთა თუ ნაწარმოებთა წარმოშობის, ისტორიის, ხასიათის, შინაარსისა და ფორმის შესწავლისათვის; ბ) შეიცავს თუ არა ეს ნაწარმოებნი ისეთ ნიშნებს, რაც სხვაგან არ გვხვდება, მაგრამ ამავე დროს ნამდვილი ხალხური კი არის; გ) რა მნიშვნელობა აქვს ამ მასალას ქართული ფოლკლორისტიკის თვალსაზრისით.

ამჟამად ს. მერკვილაძის შეკრებილი მასალიდან ჩვენ ვიფარგლებით „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებული საგმირო და საისტორიო ნაწარმოებებით. მიმოვიხილავთ აგრეთვე „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებულ ს. მერკვილაძის მიერ გამოვლენილ ერთი მთქმელის — გრიგოლ მერკვილაძის რეპერტუარს.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთი ნათელი გამოხატულება იყო „აკაკის კრებულის“ ფურცლებზე საგმირო და საისტორიო ღრმად პატრიოტული ლექსების, გადმოცემებისა და თქმულებათა გამოქვეყნება. ამგვარ ნაწარმოებთა შეკრებაში მცირე როლია ს. მერკვილაძის როლი. ს. მერკვილაძის ჩანაწერით გაისმა „აკაკის კრებულის“ ფურცლებიდან საბრძოლო ელეგია, პატრიოტული სიმღერა:

¹³ ი ქ ვ ე .

¹⁴ ი ქ ვ ე , გვ. 9.

¹⁵ „მ ო ა მ ბ ე“ , 1898, № 8, განყოფ. II, გვ. 75—76.

¹⁶ „აკაკის კრებულში“ , 1898, XII, განყოფ. III, გვ. 17.

¹⁷ ს. მერკვილაძის მიერ შეკრებილი და გამოცემული ხალხური ზღაპრები, ქუთაისი, 1902.

¹⁸ „აკაკის კრებულში“ , 1897, III, განყოფ. III, გვ. 33.

¹⁹ „ზღაპრათ ხალხური ვეფხისტყაოსანი“ , 1905.

მამულო შენთვის მოკვდები,
 შენთვის ჩაეცივამ შავსაო,
 შენ შამოგწირავ სიციცხლეს,
 შამოგველები თავსაო²⁰.

ს. მერკვილადის შეკრებილ მასალაში საგმირო და საისტორიო ლექსებს რაოდენობითა და ტექსტების ღირსებით თვალსაჩინო ადგილი უკავია. ეს იყო ერთგვარი გამოძახილი აკაკის მგზნებარე მოწოდებაზე, რათა დაეცვათ ჩვენი ქვეყნის წარსულის ამსახველი ზეპირსიტყვიერება. მასალების დალაგებისას იგრძნობა ტენდენცია ჟანრობრივი პრინციპის დაცვისა, აგრეთვე მისწრაფება ერთგვარი ხასიათისა და შინაარსის ლექსების თანმიმდევრულად წარმოდგენისა. ეს პრინციპი მთლიანად მაინც არ არის დაცული.

ს. მერკვილადის შეკრებილ საგმირო პოეზიაში არის სხვადასხვა ჟანრის მასალები. აქ არის ელეგიის, აფორიზმის, სასიმღერო ტაეპის, ბალადისა და სხვათა საინტერესო ნიმუშები. „აკაკის კრებულში“ გამოაქვეყნა ს. მერკვილადემ მშვენიერი საგმირო აფორიზმები. აქ დაიბეჭდა სიმღერები რკინის გულიან ვაჟკაცებზე. ს. მერკვილადის ჩანაწერია საინტერესო ვარიანტი გავრცელებული აფორიზმისა: „ვაჟკაცსა გული რკინისა“²¹.

ს. მერკვილადის ჩანაწერებშია ნაკლებცნობილი, სავაჟკაცო კოდექსის გამომხატველი აფორიზმები და სასიმღერო ტაეპები. მათ შორის:

თემის გაშტეხსა ვაჟკაცსა
 ნუ დაეღუვა ჭირიო,
 შეურცხვეს ყველგან უღვაში
 და გაუშავდეს პირიო!²²

ასევე ნაკლებ არის ცნობილი სასიმღერო ტაეპი, დიდებული ჰიმნი მეგობრობისა: „ძმავ, მაგ შენსა მომკვლელსა“²³.

ს. მერკვილადემ ჩაწერა და გამოაქვეყნა საგმირო იდეალზე აგებული, ლაჩრობისა და სიმხდალის გამკიცხველი, ჩვენი აზრით, ნაკლებცნობილი სასიმღერო ტაეპი:

ამილახვრიანთ ბიჟს გავხარ,
 შენ, ქალაჩუნა ფხვენელო,
 მტერს ვერ დაუხვდი გულადით,
 შენ, გვარის შემარცხენელო!²⁴

საინტერესოა კონკრეტულ ამბებთან დაკავშირებული საგმირო ლექსები. აქ არის წარსულზე დუხჭირი ყოფის — უცხო ტომთაგან ტყვეების გარეკვის ამსახველი ლექსი:

უნდა წავიდე, გავთათრდე,
 შენ მენანები, მამულო,
 აოხრებულო მტრისაგან,
 შვილთაგან დაობლებულო!
 იარე, ბიჭო, წავიდეთ,
 გზა შევჭკრათ ჩვენი მტრისაო!

ჩამოივლიან თარეშნი
 ურჯულო სხვათა მხრისაო!
 ხელთა უჭირავთ თოფები,
 თოფები ხვარასნისაო.
 დავაყრევიანოთ ტყვეები,
 მადლიც მოგხვდება ღეთისაო!²⁵

20 „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 15.

21 იქვე.

22 „აკაკის კრებულში“, 1898, V, განყოფ. III, გვ. 11.

23 იქვე, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 15.

24 იქვე.

25 იქვე, გვ. 14.

ჩვენი აზრით, აქ ორი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ლექსი იყოს. იყოს შეერთებული. ეს კონტამინაცია კი არა, ჩამწერის შეცდომა უნდა იყოს. პირველი ოთხი და დანარჩენი რვა სტრიქონი სხვადასხვა განწყობილებას გამოხატავს. პირველი ოთხი სტრიქონი სასოწარკვეთილების მაჩვენებელია, დანარჩენ რვა სტრიქონს კი მეტბოლო განწყობილება ახასიათებს. ზეპირსიტყვიერების ისტორიისათვის ისიც საინტერესოა, რომ ბოლო სტრიქონებს მოეპოვება ვარიანტი ოთხსტრიქონიანი სასიმღერო ტაების სახით:

იარე, ბიჭო, წვიდეთ,
გზა შეეკრათ ჩვენი მტრისაო,
ტყვეები დავაყრევინოთ,
მადლი გვეყოფა სხვისაო²⁶.

ამგვარი მაგალითები საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ სასიმღერო ტაებში, არა იშვიათ შემთხვევაში, ვრცელი ლექსების ფრაგმენტებია.

ჩვენი ქვეყნის მიმე წარსულის ამსახველია კონკრეტულ ამბავზე აგებული, სილაჩრის დამგმობი ლექსი „ეპი, სესია, სესია“²⁷.

საინტერესოდ მიგვაჩნია, და ნაკლებცნობილი უნდა იყოს, შინაური შუღლის ამსახველი ლექსი „ჩვენი და თქვენი ბიჭობა უნდა გამოჩნდეს დღესაო“²⁸. ს. მერკვილაძემ გამოაქვეყნა საკმაოდ სრულყოფილი ვარიანტი ქართული ვაჟკაცის გმირობაზე პირველი პირით ნათქვამი დინამიკური ლექსისა: „ემგის მთა გადმოვიარე“²⁹.

საინტერესო და ვრცელი ვარიანტი გამოაქვეყნა ს. მერკვილაძემ ლექიანობის ამსახველი ლექსისა გმირ გოგია ბარხუდაშვილზე³⁰. საყურადღებოა „აკაკის კრებულში“ მის მიერ გამოქვეყნებული საგმირო-სამონადირეო ლექსების „ჩვენ შეიღდა ძმათა“ და „ავდექ და წაველ ტყეშია“ ვარიანტები³¹.

აქვეა საგმირო ქების ანუ შესხმის ორი კარგი ნიმუში. ერთმა მათგანმა ჩვენი ყურადღება მიიქცია კარგი შინაარსითა და თავისებური ფორმით. გმირის იდეალი ამ ლექსში სიზმრის ფორმითაა გადმოცემული:

წუხელ ვნახე სიზმარი
შენი ვაჟიკაობისა:
აღის ახალუხი გეცვა,
შიგნით მოვი პერანგისა,
ლაშაზათ ცხენზე იჯელი,
მუხლი გქონდა შევარდნისა,
თოფი გეკიდა სიათა,

ტუჩი ქონდა ხორასნისა,
სანადიროთ გასულიყავ,
მტრები გეხოცა ქართლისა.
საუდარში მიბძანდებოდი,
მთებმა დაიწყეს ზიზინი
მალაღმა ღმერთმა გვიჩვენოს
შენი წითელი გვირგვინი³².

მეორე ნიმუშს შესხმისა სათაურად აქვს „იმერული სიმღერა“. ჩვენი აზრით, იგი უფრო წარმოსათქმელი ტექსტია — სადღეგრძელოს ერთი საინტე-

26 ქართული ხალხური საგმირო აფორიზმები. კაი ყმა, თბ., 1963, გვ. 25.

27 „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 15—16.

28 იქვე, გვ. 16.

29 იქვე, გვ. 18.

30 იქვე, გვ. 19.

31 იქვე, გვ. 17, 20.

32 იქვე, გვ. 21.

რესო ნიმუში. იგი საუკეთესოდ ასახავს ქართველი ხალხის იდეალს, რომ ვაჟაკის დამამშვენებელი ფიზიკური და სულიერი სილამაზის პარმონიული შეხამებაა. ტექსტი მოგვყავს მთლიანად:

ნეტა რა დედამ ვაგზარდა
ეგეთი მშვენიერიო?
ზრდილი, ქველ-გმირი, მამაცი,
ბრავნი და გონიერიო!
ვიხდება ბტყელი მხარ-ბეჭი,
წვრილი, წერწეტა წელიო,
ტურფა სახეზე თვალ-წარბი,
შავი უღვაში, წვერიო,
მოძმისთვის თავის გაწირვა,
საქირანხულო ღღენიო,

იარაღთ ჩაიკბულობა,
ცქვიტი, მფრინავი ცხენიო,
გული ამაყი, ფოლადი,
მკლავი მტრებისა მსერელიო!
ქვეყნის ორგულისდამსჯელო,
ხარ მათი სისხლის მსმელიო!
ნეტა რა დედამ ვაგზარდა
ეგეთი მშვენიერიო?
მოყვარე ღმერთმა გიცოცხლოს
და გაგიწყვიტოს მტერიო!³³

ს. მერკვილაძის შეკრებილ საგმირო პოეზიის ნიმუშებში ყურადღებას, იქცევს ვარიანტი ბალადისა „შემომეყარა ყივჩაღი“. რაკი ეს ტექსტი მნიშვნელოვანია ბალადის ისტორიისათვის, მოგვყავს მთლიანად:

შევიყარენით მშობილინი
სამზღვარს მუხრანის გზისასა,
პური მთხოვა და ვაჟამე,
ეურჩევდი თათუნისასა,
ხორცი მთხოვა და ვაჟამე
ვერჩევდი ხოხობისასა,
ღვინო მთხოვა და ვასმევდი
ვერჩევდი ბადავისასა.
ცოლი მთხოვა და ვერ მივეც —
მიმეჯანდა სიდედრისასა.
ან კი ცოლს როგორ მიცემდდი
შვილსა ვახდილსა სხვისასა.
ხელი მოჰგვია, აკოცა,
მოზიდნა ნაწნავს თმისასა.
შესტირა საბრალო ქალმა:

„ვთი ცოლს ცუდის ყმისასა“.
მეც გულმა ვეღარ გამიძლო
მოვზიდნე ვადას ხმლისასა,
უძალევი იმან დამასწრო
ელვასა გენდა ცისასა,
მაგრამ დაუცდა მუხრანთს,
ვენაცვლე მადლსა ღმრთისასა,
ახლა მე შემოვეუქნივე,
ვენდვე მადლს ლაშრის ჯვრისასა,
გავპერი ცხენი და კაცი
წვერიც მომიხვდა ქვიშასა.
არ იყო ღირსი, მოშორდა
ცქერას ნათელის მზისასა,
ცოლი სიდედრსა მივევარე,
ის კი იქა სჯამს ქვიშასა!³⁴

ეს ტექსტი, სამწუხაროდ, არ გაუთვალისწინებიათ ამ ბალადის მკვლევარებს. 1899 წელს გამოქვეყნებული ვარიანტის მიქმელმა არ იცის ცნება ყივჩაღისა. ჩვენი ყურადღება მიიქცია იმ სტრიქონებმა, რომელიც ქართლში, სოფ. სასხორში ჩაწერილ ვარიანტშიც არის და რომელიც ამ ტექსტის ჩამწერის შემოქმედებად მიიჩნის. ეს სტრიქონებია: „შვილსა ვახდილსა სხვისასა; მოზიდნა ნაწნავს თმისასა; მოვზიდნე ვადას ხმლისასა; ვენდვე მადლს ლაშრის ჯვრისასა.“

გამოთქმულია მოსახრება, თითქოს ეს სტრიქონები იყოს მხოლოდ ერთადერთი, სოფ. სასხორში ჩაწერილ ტექსტში. იქვე კატეგორიულად არის ნათქვამი, თითქოს «სასხორულ ტექსტში „ლაშარის ჯვარი“ შეტანილია ამ ვარიანტის შემქმნელისა თუ გამლამაზებლის მიერ“. ლექსის მუხლის სიყალბის დასამტკიცებლად მიჩნეულია ქართულისათვის არაბუნებრივი ფორმა „ლაშრის“³⁵. ს. მერკვილაძის მიერ ჩაწერილი ვარიანტი ბალადისა ერთი წაკითხვით ხსნის

³³ „ვაჟაკის კრებული“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 22.

³⁴ „ვაჟაკის კრებული“, 1899, XII, განყოფ. II, გვ. 152.

³⁵ გ. შატბერაშვილი, ნათქვამი, თბ., 1959, გვ. 41—46.

ხალდებაც სასახორული ვარიანტის ჩამწერსა და გამომქვეყნებელს³⁶. „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებული, შედარებით ადრე ჩაწერილი ვარიანტი იმითაა საგულისხმო, რომ დასასრული ტექსტისა ქართული ხასიათის შესატყვიანია. — „ქალი წავიდა სხვისასა“ ბოლო სტრიქონია ალექსანდრე გომიზაშვილისა რაჟდენ გვეტაძის შედგენილ კრებულში შეტანილი ტექსტისა³⁷.

ამგვარი დასასრული ბალადისა არ გამოხატავს ქართველი ხალხის იდეალს, მაგრამ ზეპირსიტყვიერებაში არაიშვიათია ამბის სხვადასხვაგვარად გადმოცემის მაგალითები. რაც შეეხება ტექსტის სადაურობას, სამწუხაროდ, მერკვილაძეს არ აქვს აღნიშნული ჩაწერის ადგილი. ჩვენ ახლა გვეძნელება სტეგორიულად თქმა იმისა, ტექსტი ბარშია ჩაწერილი თუ მთაში. ერთი კი შეგარაა, აღმოსავლეთ საქართველოშია მოპოვებული.

ასეთივე საინტერესო სურათს იძლევა ს. მერკვილაძის მიერ შეკრებილი „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებული საისტორიო ლექსები: საისტორიო ლექსი, როგორც ვნახავთ, გრიგოლ მერკვილაძის რეპერტუარშიც არის. საისტორიო სიტყვიერების დარგიდან ს. მერკვილაძის შეკრებილ მასალებში საქართვლო რაოდენობით არის ერეკლე მეორის ციკლის ლექსები. აქ არის პოპულარული ოთხსტრიქონიანი ლექსი გამომხატველი ეროვნული გმირის მამაცობით ხალხის აღტაცებისა:

ჩვენი ბატონი ერეკლე
 ერთი პატარა კახია,
 ფრანგულზე ხელი გაიკრა,
 ჯარი შეიღ პირად დახია³⁸.

ეს ტექსტი მთლიანად ემთხვევა ქართული ზეპირსიტყვიერების ცნობილი ნაშრომის ანუ სია კარგარეთელის (ფსევდონიმი — ვაქირელი ქალი) ვარიანტს³⁹. სხვა ვარიანტებში, როგორც ცნობილია, ერეკლე ხელის გაკვრით ჯაჰეს ან რკინის პერანგს ვახევს⁴⁰.

ს. მერკვილაძის შეკრებილ მასალებში ერეკლე მეორის ციკლიდან არის ვარიანტი ლექსისა „რაჯაბარი შეიკაზმა“, რომელიც ასახავს რეაქციონერი ფეოდალების ბრძოლას საქართველოს გაერთიანების პოლიტიკის წინააღმდეგ. ამ ლექსის ერთ-ერთი ადრესატია სამეფო ტახტის პრეტენდენტი, ვახტანგ VI-ის ძმისწული, გამაჰმადიანებული ძმა ანტონ კათოლიკოსისა — აბდულა მგვი. ლექსის ერთი ვარიანტის გამო ქსენია სიხარულიძე წერს: „ლექსში საბარის ხერხით არის გადმოცემული აბდულა ბეგის დამარცხება ქართველთა ლაშქრის მიერ 1748 წელს“⁴¹. ამ ლექსში რაჯაბარი ან რაჯაბა (ლექთა ბელადი) მსენიება, სხვა ვარიანტებში კი ლექსის ადრესატია აბდულა, პამპაული ან პამპულია.

ს. მერკვილაძის ვარიანტით უკუქცეული მტრის მარშრუტი უფრო ვრცელია, იგი განჯასა და დაღესტანს წვდება. სხვა ვარიანტებით ეს მარშრუტი კო-

36 ვ. კ. ტ. ტ. შ. ვ. ე. ლ. ი., ხალხური პოეზია, თბ., 1934, გვ. 74.

37 ხალხური პოეზია, თბ., 1950, გვ. 64.

38 „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 13.

39 ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, II, ტექსტების მოშინალება, რედაქცია, სავალი და შენიშვნები ქსენია სიხარულიძისა, თბ., 1964, გვ. 220.

40 იქვე, გვ. 220—221.

41 იქვე, გვ. 240.

ჯორსა და მონასტრებს არ გადაცდება⁴². ამდენად, ს. მერკვილაძის ჩაწერილ სა-
მაოდ გამართულ ტექსტს მოცულობითა (იგი 18 სტრიქონიანია, სხვა ვარიან-
ტები კი 14 ან 16-სტრიქონიანია) და მოქმედების არის თვალსაზრისით ერთვე-
რი სიახლე შეაქვს ამ ლექსის ვარიანტებში.

ს. მერკვილაძის მასალაში არის ვარიანტი ერეკლე მეორის ციკლის ლ-
სისა, რომელიც ასახავს 1751 წელს ქართველი ხალხის ბრძოლას ქარ-ბელაქნის
და შაქ-შირვანის ხანის აჯი-ჩალაბის წინააღმდეგ⁴³. ამ ომში აჯი-ჩალაბის ცხ-
ერების შედეგად ქართველებმა მარცხი განიცადეს⁴⁴. ამ ამბავზე აგებული ლ-
სისა და თქმულების მიხედვით, ბრძოლაში ერეკლეს ცხენი მოუყლეს. საფრთხე-
ში მყოფი ერეკლე იხსნა გმირმა დათუნამ. ეს გმირი იხსენიება ბოსიტაშვილს
და ქვეპირიშვილადაც⁴⁵. ს. მერკვილაძის ჩაწერილი ვარიანტი კი თავისებური
იგი მტერზე გამარჯვების ამსახველი სტრიქონებით მთავრდება:

ბოსიტაშვილი დათუნი
ცით ჩამოსული ჯვარია,
ცხენი მიართვა ბატონსა
ხელში უბოძა ფარია.
მტერს ისე შემოუჭროლეს,
როგორც გრიგალი ქარია,
დასწყვიტა ქართველმა ჯარმა,
მტერსა აკვეცნეს თმანია,
გაბეგრეს დალესტანიცა,
წელთა ჩამოხსნეს ზრმალია.

ლექსის ამგვარი დასასრული მეტად საინტერესოა. საფიქრებელია, თუ
ქართველი ხალხის დამახასიათებელი მომავალი გამარჯვების ურყევი რწმენის
გამომხატველი იყოს. მაგრამ უფრო მეტი საფუძველი გვაქვს ამ სტრიქონებში
1752 წლის ამბის ასახვა დაეინახოთ. კერძოდ ის, რომ აზატ-ხანის დამარცხებ-
შემდეგ ქართველები ერეკლეს ხელმძღვანელობით დაქირავებული ჩერქეზებ-
თა და მთიულებით ეკვეთნენ მტერს, ყაზახ-შამშადილუს საზღვარზე მიეწიენ და
დაამარცხეს იგი⁴⁶. შეიძლება ამით აიხსნას ისიც, რომ ლექსის იმ ვარიანტი
რომელსაც ამგვარი დასასრული აქვს, ბრძოლის მარშრუტი ვრცელია.

ს. მერკვილაძის მასალებშია ჩვენი ქვეყნის მძიმე წარსულის ამსახველი
ლექსი. იგი მტერთაგან დატყვევებულის მიმართვაა ერეკლეს ვაჟის, მამაკ-
ბით განთქმული ლევან ბატონიშვილისადმი⁴⁷. ამ ტექსტის მიხედვით ტყვე-
ბიქია და არა ქალი, როგორც ეს სხვა — 1937 წელს სოფ. ბარალეთში ჩაწ-
რილ ვარიანტშია⁴⁸. ს. მერკვილაძის ვარიანტში განსხვავებულია მეშვიდე
სტრიქონი. ზევიდან: იგი ასე იკითხება: „ღამით ღინჯილით ვყევარო“. მეორ-

42 იქვე, გვ. 240—242.

43 „აკაკის კრებული“, 1899, VIII, განყოფ. II, გვ. 33.

44 ლ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1946, გვ. 377.

45 „ივერია“, 1890, № 525.

46 ლ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, I, 1946, გვ. 377—379.

47 „აკაკის კრებული“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 16.

48 ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, II, გვ. 87.

ვარიანტიში ვკითხულობთ: „ღამე ოთახში ვყევარო“⁴⁹. საინტერესოა, რომ ამ ლექსის 12-სტრიქონიან ვარიანტს ერეკლეს თანამედროვე გმირი ქალის — თამარ ვაშლოვანელის სახელს უკავშირებენ⁵⁰.

ერეკლე მეორის ციკლიდან ს. მერკვილაძის მასალებში არის ვარიანტი ერეკლეს გარდაცვალებაზე შექმნილი გავრცელებული ლექსისა, მაგრამ მას ტექსტის ისტორიისათვის საჭირო მნიშვნელოვანი თავისებურება არ ახასიათებს.

„აკაკის კრებულში“ გამოაქვეყნა ს. მერკვილაძემ ვარიანტი ლექსისა გენერალ პავლე ციციანოვზე⁵¹. ციციანოვი ცდილობდა რუსული მმართველობა ქართული ყოფისათვის შეეგუებინა⁵². ს. მერკვილაძემ ჩაწერა და გამოაქვეყნა შამილის შემოსევაზე შექმნილი გავრცელებული ლექსის საკმაოდ სრულყოფილი ვარიანტი⁵³.

საყურადღებოდ მიგვაჩნია და მთლიანად მოგვყავს „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებული საისტორიო ლექსი:

ყარს აზრუმისა ფაშასა
 შემოუთვლია მუქარა.
 წავიდეთ, ბიჭო საომრად,
 არვინ დაბრუნდეთ უკანა!
 ასე ჩაეჩუხებოთ თათრები
 როგორც რა მომკილი ყანა!⁵⁴

ეს ლექსი, ჩვენი აზრით, 1877—78 წწ. რუსეთ-თურქეთის ომის გამოძახილი უნდა იყოს.

ს. მერკვილაძემ „აკაკის კრებულში“ გამოაქვეყნა საისტორიო პროზის ნიმუშიც — „ასთორმეტი წლის მოხუცი“⁵⁵. ეს არის მოგონება სოფელ წირქვალში (სათაბაგროში) მცხოვრები აკაკის მამის როსტომ წერეთლის ყმა გლეხის გრიგოლ სვიმონის ძე კენჭოშვილისა. მოხუცი გლეხი იგონებს საქართველოს შეერთებას რუსეთთან, ბატონყმობის მძიმე უღელს, შამილის ბრძოლას, მომძლავრებული ლეკიანობის ეპიზოდებს. მისი ნაამბობიდან საინტერესოა ამბავი ლეკთა თავდასხმისა და მშრომელი ხალხის მტრისაგან თავდაცვის საშუალებანი.

გრიგოლ კენჭოშვილი მოგონებას ასე ამთავრებს: „მახსოვს კარგა ციციონის შემოსვლაც. როცა ვარანციოვი მობრძანდა, მაშინ ჩემ ბატონს თავად როსტომ წერეთელს (აკაკის მამას) ვახლდი“.

ასთორმეტი წლის გლეხის ნაამბობს მნიშვნელობა აქვს წარსულში ქართველი ხალხის მოუსვენარი ცხოვრების გასათვალისწინებლად. ამ მოგონებას მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე საისტორიო ნაწარმოებთა, კერძოდ გადმოცემათა და თქმულებათა გენეზისის საკითხისათვის.

„აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებულ სხვა მასალასთან ერთად ეს მოგო-

49 იქვე.

50 ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, თბ., 1934, გვ. 374—375.

51 „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყ. III, გვ. 25.

52 ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა და სხვ. საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1958, გვ. 399—400.

53 „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 20.

54 იქვე, გვ. 18.

55 „აკაკის კრებულში“, 1898, XII, განყოფ. III, გვ. 60.

ნებაც განხორციელება აკაკის მოწოდებისა, რათა შეეკრიბათ და შეესწავლათ ერის ცხოვრება, მისი აწმყო და წარსული.

ასეთი ხასიათისაა ზოგადად ს. მერკვილაძის შეკრებილი და „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნებული ნიმუშები საგმირო და საისტორიო სიტყვიერებისა. ზოგადად ვამბობთ იმიტომ, რომ ჩვენ არ გვიცდია ყოველმხრივი ანალიზი ამ საინტერესო მასალისა. ჩვენი ცდა იქითკენ იყო მიმართული, გვეჩვენებინა ამ მასალების ადგილი ქართულ პოეტურ ფოლკლორსა და ფოლკლორისტიკაში.

ს. მერკვილაძემ, როგორც ითქვა, გამოაქვინა საინტერესო მთქმელი გრიგოლ მერკვილაძე. შორაპნის მახრის სოფ. ჭალატყის მცხოვრებ ამ მთქმელისაგან ს. მერკვილაძეს ჩაუწერია სხვადასხვა ქანრისა და ხასიათის ლექსები, სულ ოცდაათამდე ტექსტი⁵⁶.

გრ. მერკვილაძის რეპერტუარში არის საგმირო და საისტორიო პოეზიის საინტერესო ნიმუშები, საყოფიერო, ფილოსოფიური ლირიკის ნიმუშები. მის რეპერტუარშია აგრეთვე სასულიერო პოეზიაც. „აკაკის კრებულში“ მოთავსებული მასალების მიხედვითაც შეიძლება ითქვას, რომ გრ. მერკვილაძე ხალხური პოეზიის კარგი მცოდნე და ნიჭიერი შემსრულებელი ყოფილა. მისგან ჩაწერილი ყველა ტექსტი შინაარსისა და ფორმის მხრივ სრულყოფილია.

თუ რა მნიშვნელობა აქვს გრ. მერკვილაძისაგან ჩაწერილ ხალხური პოეზიის ნიმუშებს, ამას გვიჩვენებს მათი შედარება სხვა ჩანაწერებსა და პუბლიკაციებთან.

გრ. მერკვილაძეს, როგორც საინტერესო მთქმელს, წარმოგიდგენს ვარიანტი ლექსისა, რომლის ადრესატია სოლომონ პირველის უმცროსი ძმა, მამაცობით განთქმული არჩილი, რომლისთვისაც „გეი“ შეუტკმევიათ. გრ. მერკვილაძისაგან ჩაწერილი არის არჩილზე შექმნილი ლექსის 76-სტრიქონიანი, საკმაოდ გამართული ვარიანტი⁵⁷. არგვეთაში ჩაწერილი ამ ლექსის ვარიანტი კი 64 სტრიქონია⁵⁸, სევასტი ვაჩეჩილაძის მიერ ჩაწერილი ვარიანტი — 48 სტრიქონია⁵⁹, პეტრე უმიკაშვილის კოლექციიდან ხონში ილარიონ ჭონიაშვილის მიერ ჩაწერილი ვარიანტი 49 სტრიქონია⁶⁰. მთავარი ის არის, როგორც ზემოთ ითქვა, რომ გრ. მერკვილაძის ვარიანტი უფრო გამართულია.

იმის ნათელსაყოფად, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ს. მერკვილაძის მიერ მოპოვებულ მასალებს, კერძოდ მის მიერ აღმოჩენილი მთქმელის — გრიგოლ მერკვილაძის რეპერტუარს, რამდენიმე ნიმუშზე შევჩერდებით.

ზემოსენებული ლექსი სხვა ვარიანტებს ჯობია არა მხოლოდ სტრიქონთა რაოდენობით, არამედ პოეტურობითაც. იგი ამქვანებს მთქმელის საკმაო ოსტატობას. სანიმუშოდ ავიღოთ ლექსის ის ეპიზოდი, რომელიც გადმოცემულია არჩილის ცხენის (ლექსის მიხედვით ბერი კვიცი) პირით:

⁵⁶ „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 23—34.

⁵⁷ იქვე.

⁵⁸ იქვე, 1899, II, განყოფ. II, გვ. 41.

⁵⁹ ხალხური სიტყვიერება, II, ექვთ. თაყაიშვილის რედაქციით, გვ. 6—7.

⁶⁰ პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, თბ., 1937, გვ. 115.

ბერმა კვიცმა თქვა საბრალომ:
 „რა იმედს შეუბნებოდი?
 აღმართში ვიყავ მერანი,
 დაღმართში — დავეგოდებოდი,
 ასი ზარბაზნის სროლაზე
 მე გეტყვი, შეგიფრთხებოდი!
 სადაც თოფის სროლა იყო,
 მე შენი შიშით ვჭრებოდი,
 ათას მხარ თხრილზე მიგვეგდე,
 რწყილივით გაგობტებოდი,
 სიმ ქვაზე გეჭენებოდი.“

შუბივით დამეაგრდებოდი,
 ჩირგენარში გეჭენებოდი,
 ხეს წვერზე მოვევლებოდი,
 თუნდ რომ ავად ვყოფილიყავ,
 გვერდზე არ დაგიწვებოდი,
 გინდ ზეცას ასულიყავი,
 მე იქაც წამოგყვებოდი,
 თავ მოძულეობით ქვესენელში
 შენზე წინ ჩავეარდებოდი,
 სადაც ბრძოლის ველი იყო, —
 სულ წინ მე გაგიძლებოდი...“⁶¹

ლ. კონიაშვილისა და სევასტი გაჩეჩილაძის მიერ ჩაწერილ ვარიანტებში ეს ეპიზოდი, გარდა იმისა, რომ მოკლეა, მხატვრულადაც ჩამოუვარდება გრ. მერკვილაძის ვარიანტს. აღსანიშნავია, რომ პოეტურად გამართულია აგრეთვე ს. მერკვილაძის მიერ მოპოვებული ამ ლექსის მეორე ვარიანტი, სათაურით „არჩილ-გიყი“⁶², ჩაწერილი სოფ. არგვეთაში.

მოყვანილი ნიმუშები ცხადყოფენ გრიგოლ მერკვილაძის, როგორც მთქმელის, ოსტატობას. გრ. მერკვილაძეს, როგორც ოსტატ მთქმელს, წარმოგვიდგენს აგრეთვე მეორე, 24-სტრიქონიანი საისტორიო ლექსის „ხახულმა ჯარი შეჰყარა“⁶³ შედარება მის აგრეთვე იმერულ, ივ. ბერიკაშვილის თქმით სოფ. ქვევიში ჩაწერილ 10-სტრიქონიან ვარიანტთან⁶⁴.

ეს ლექსი, როგორც აღნიშნული აქვს ქს. სიხარულიძეს, უნდა ასახავდეს სოლომონ მეორის მეფობისას „ზურაბ წერეთლის ელჩების შედეგად საქართველოში რუსის ჯარის შემოყვანას“⁶⁵. გრ. მერკვილაძის ვარიანტი ამ შემთხვევაში მარტო სტრიქონთა რაოდენობით კი არ აღემატება ივ. ბერიკაშვილის ვარიანტს, არამედ შინაარსითა და ფორმითაც. მასში წინა პლანზეა სამშობლოს სიყვარულის გრძნობა. აღსანიშნავია ისიც, რომ გრ. მერკვილაძისათვის დამახასიათებელია დიდაქტიკა, ოღონდ არა მშრალი, მოსაწყენი, არამედ მიმზიდველი. გრ. მერკვილაძის რეპერტუარში არის ლექსები, რომელთაც სხვა ჩანაწერებით არ ვიცნობთ. ასეთია, მაგალითად, ჩვენი ქვეყნის მძიმე წარსულის ამსახველი ლექსი:

საქაშეთი რომ აიღეს, —
 იყო ორშაბათ დილაო,
 ქალები ბევრი წაასხეს
 შარიაში და თინაო.

ახალციხეს რომ გაიღენ,
 მტრის სარდლებს ჩაემიწაო,
 ტყვესა კაცია გმირიძეს
 უღვაშში ჩაეცინაო:

⁶¹ „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 24—25.

⁶² „აკაკის კრებულში“, 1899, II, განყოფ. II, გვ. 41—42.

⁶³ „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 28.

⁶⁴ ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, II, გვ. 147—148.

⁶⁵ იქვე, გვ. 351.

მიგლიჯ-მოგლიჯა ჭაჭვები,
 ყველა ტყვეს მოელხინაო,
 მისცენდენ მტრების იარაღს

ერიში მიიტანაო,
 თითო მოქნევით სამ-სამსა
 კუწავდა როგორც ჩაღაო!..⁶⁶

ლექსი საინტერესოა, როგორც ითქვა, წარსული ბედუქულმართობის ასახვის თვალსაზრისით. ს. მერკვილაძემ ამ ლექსის ჩაწერით დაეიწყებას გადაარჩინა მამაცი კაცია გმირიძის სახელი.

გრ. მერკვილაძის რეპერტუარისათვის დამახასიათებელია ტრადიციული გამოთქმების ჩართვა ლექსებში. ამ გამოთქმებს გარკვეული ფუნქცია აკისრიათ. ისინი ლექსებს აძლევენ ფილოსოფიურ სიღრმესა და მიმზიდველ ფორმას. ამის ერთი ნიმუშია ლექსი:

ცა მტკავლით, ცილით ქვეყანა
 ნახეთ, თუ გაიზომება?
 ზღვა თუ აირწყვის პეშვითა,
 ცანიცა ვანიწონება...⁶⁷

ესა და სხვა ამგვარი ლექსები გვაფიქრებინებს, რომ გრ. მერკვილაძე მხოლოდ მთქმელი, ე. ი. ტრადიციულ ნაწარმოებთა შემსრულებელი კი არ იყო, არამედ ავტორ-მთქმელიც.

გრ. მერკვილაძის რეპერტუარში საგმირო ლექსებს წამყვანი ადგილი უკავია. აქ არის საინტერესო ვარიანტები ცნობილი საგმირო აფორიზმებისა და სასიმღერო ტაეპებისა. თუ შედარებით ვრცელ ლექსებს, როგორც საისტორიო ლექსების შედარებისას ვნახეთ, მთქმელი თავისუფლად ეკიდება, შეაქვს მასში უდავოდ თავისი ახალი სტრიქონები, ამას ვერ ვიტყვით სასიმღერო ტაეპებსა და აფორიზმებზე. საერთოდ გრ. მერკვილაძის ვარიანტი ტოლს არ უდებს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის პოეზიას. სანიმუშოდ ერთ მაგალითზე შევჩერდებით:

კაცი დიდნი ლიხვისა,
 თოფები აქვთ ჩახახვისა,
 მტერსა მტრულად დახედებან,
 მოკეთეში ნახვენ ლხინსა!⁶⁸

კაცი დიდი ლიხვისა,
 თოფები აქვს ზორანისა,
 მტერს მტრულად დახედებან,
 მოყვარეში ნახვენ ლხინსა.

(გრ. მერკვილაძე)

ჩვენი აზრით, გრ. მერკვილაძის რეპერტუარში ეს და სხვა ამგვარი ნიმუშები აღმოსავლეთ საქართველოდან არის შესული. მცირე განსხვავებანი ტექსტებში აღმოსავლური და დასავლური დიალექტებისა და კილოს მაჩვენებელია.

ზოგი ლექსი გრ. მერკვილაძის რეპერტუარიდან, საფიქრებელია, ს. მერკვილაძის ჩანაწერით შემორჩა ქართულ ხალხურ სიტყვიერებას. ამის ნიმუშად მიგვაჩნია სავაჟაკო კოდექსის გამომხატველი მშვენიერი ლექსი:

⁶⁶ „აკაკის კრებული“, 1898, VII, გვ. 27.

⁶⁷ იქვე.

⁶⁸ ქართული ხალხური საგმირო აფორიზმები, კი ემა, ქს. სიხარულიძის შედგენილი, თბ., 1963, გვ. 32.

ვატკაცა ქალაჩუნასა
ქალი სჯობია თმინი:
მტერსა ვერ უზამს მტრობასა,
ძმას-ძმობას ვავლახიანი,
გონჯათ იქნება ყველასთან
თავ-ცხვირ-პირ ტალახიანი⁶⁹.

ეს ლექსი თავისი მორალური მრწამსით, ამაღლებული იდეით გვაგონებს ვეფხისტყაოსნის 799-ე სტროფს:

რა უარეა მამაცა ომშიგან პირის მხმეველსა,
შედრეკილ-შეშინებულსა და სიკვდილისა მეშველსა!
ცაცი ჯაბანი რითა სჯობს დიაცა ქსლისა მბეველსა?
სჯობს სახელისა მოხევეა ყოველსამოსახეველსა!

ჩვენ არ ვამტკიცებთ ამ შემთხვევაში ხალხური ლექსისა და რუსთველის სტროფის გენეტიკურ კავშირს. ხაზს ვუსვამთ მხოლოდ იდეურ მსგავსებას, რის წაროდაც მიგვაჩნია საუკუნეთა მანძილზე შემუშავებული ქართველი ხალხის იდეალი გმირობისა. ჩვენ არ ვიცნობთ გრ. მერკვილაძისაგან ჩაწერილი ლექსის სხვა ვარიანტს. იქნებ ეს ლექსი თვით ამ ნიჭიერ მოლექსეს ეკუთვნის. თუ ეს ასეა, მაშინ იგი შთაგონებულია ვეფხისტყაოსნის მოყვანილი სტროფით და კიდევ ქართული სავაჟაკო კოდექსით. ამგვარი ვარაუდის საფუძველს იძლევა აგრეთვე გრ. მერკვილაძისაგან ჩაწერილი მეორე ლექსიც. იგი საგმირო შესხმის ტიპური ნიმუშია:

პოი, შენ კი გენაცვალე,
შენი ბასრი ხანჯალ-ხმლისა!
წვერ-ულვაში ამოგსვლია,
ჯერ არა ხარ ოცო წლისა!
გიყვარს სამშობლოს მოყვრები,
გამწვევები ხარ მისი მტრისა!⁷⁰

გრ. მერკვილაძის შემოქმედება უნდა იყოს ოთხსტრიქონიანი ლექსი, ნიმუში მსებუქი იუმორისა:

შენ კი ბიჭს გეძახიან,
მე მეძახიან ლაჩარსა,
შენ გაგვიძეხი სარდლათა,
ჩვენ უკან ვიწყებთ ჩანჩალსა!⁷¹

გრ. მერკვილაძის რეპერტუარშია ათამდე აფორიზმი. აქედან, ჩვენი აზრით, მეტი წილი, პირველად „აკაკის კრებულში“ გამოქვეყნდა. მათ შორის მთლიან მორალის მქადაგებელი აფორიზმების ნაწილი, საფიქრებელია, შექმნილია თვით ამ ოსტატ მთქმელის მიერ.

⁶⁹ „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 30. აქედან გადაბეჭდილია: „ხალხური სიბრძნე“, IV, თბ., 1965, გვ. 100. „ხალხურ სიბრძნეზე“ დართული შენიშვნების ნაწილი, თითქოს ტექსტი აკაკი წერეთელს ჩაუწერია, არ არის სწორი.

⁷⁰ „აკაკის კრებულში“, 1898, VII, განყოფ. III, გვ. 29.

⁷¹ იქვე.

მთლიანად გრიგოლ მერკვილაძის რეპერტუარი სოსიკო მერკვილაძის ფოლკლორული ძიების მშვენიერი ფურცელია. ჩვენ არ ვიცით, ^{სამხატვრო} არა ს. მერკვილაძემ ამ საინტერესო მოლექსის რეპერტუარი. ^{ვფიქრობთ,} არა. არც ის ვიცით, როგორ ასრულებდა გრ. მერკვილაძე ლექსებს: მუსიკალურ საკრავზე დამღეროდა თუ სიმღერის გარეშე წარმოთქვამდა. ჩვენს ხელმძღვანელ არსებული მასალები გვაფიქრებინებს, რომ გრ. მერკვილაძეს წერა-კითხვა უნდა სცოდნოდა. ახლა ძნელია მისი შემოქმედების წყაროების დადგენა. ეს თი რამ კი გადაჭრით შეიძლება ითქვას, იგი თითქმის თანაბრად ფლობს როგორც აღმოსავლეთ, ასევე დასავლეთ საქართველოს რეპერტუარს. ამის მაჩვენებელია საისტორიო ლექსი „გამარჯვებულსა ციციანს“, საგმირო აფორიზმები „ვაქაყას არ გამოადგება“, „ღმერთო, ნუ შეჰყრი ვაქაყასა“ და სხვანი რომელთა გავრცელების არე აღმოსავლეთ საქართველოა.

დასასრულ, ხაზი გვინდა გავუსვათ იმას, რომ სოსიკო მერკვილაძემ გრიგოლ მერკვილაძის სახით ქართველ მთქმელთა გალურეაში შემოიყვანა მეტა-საინტერესო მთქმელი, ჩვენი რწმენით, ავტორ-მთქმელიც.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა)

აკოლონ ხილაბაძე

არაბული ლექსის სტრუქტურის საკითხები

1. XX ს. არაბულმა პოეზიამ განიცადა მეტად მნიშვნელოვანი თვისებრივი გარდაქმნები. თემატურ-სიუჟეტური სქემების შეცვლასთან ერთად შეიძინა აქტიური ბრძოლის პროცესი ლექსის ისეთი ახალი ფორმების შესაქმნელად, რომლებსაც უნდა ჰქონოდათ ახალი შინაარსის გამომხატველი გარკვეული სიგნალების ფუნქცია. ამ ასპექტში განვითარება ორი გზით წარიმართა. ერთი მხრივ — მეტრისა და რითმის უარყოფა, რის შედეგადაც 20-იანი წლებისათვის საბოლოოდ ჩამოყალიბდა არაბული პოეზისათვის სრულიად ახალი ორი მოვლენა: თეთრი ლექსი და, საერთოდ, თავისუფალი ლექსი (განსაკუთრებული წვლილი ამ საქმეში შეიტანეს ეგვიპტურმა პოეზიამ, არაბ პოეტთა ამერიკულმა ემიგრაციამ და აგრეთვე ერაყმა. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ტიპის ნაწარმოებთა ანალიზისას ხშირად ძნელდება ზღვარის დადგენა პროზასა და ლექსს შორის¹) მეორე მხრივ — ტრადიციული არაბული ვერსიფიკაციის კანონების უარყოფა, რის შედეგადაც თავდაპირველად მივიღეთ კლასიკური ლექსის რამდენიმე სახეცვლილება, რომელმაც გარდამავალი საფეხურის როლი შეასრულა ამ პროცესის დასრულების საქმეში — ძველი 'არჰდისავან ტრანსფორმირებული ახალი სისტემის ე. წ. აშ-ში'რ ალ-ჰურის (الشعر الحر) ჩამოყალიბებაში. ეს სისტემა შეიქმნა 40-იან წლებში ერაყში და მალე გავრცელდა მთელ არაბულ სამყაროში.

2. ევროპული სამეცნიერო ლიტერატურა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დროინდელ არაბულ პოეზიას ნაკლებად იცნობს. ა. არბერის 1950 წ. გამოცემულ ანთოლოგიაში², რომელიც მოიცავს მთელ არაბულ პოეტურ სამყაროს ჩრდილო- და სამხრეთამერიკული ემიგრაციის ჩათვლით, ერაყულ პოეზიას საერთოდ ეთმობა მცირე ადგილი (თუმცა ამ ქვეყნის განსაკუთრებული ადგილი თანამედროვე არაბული პოეზიის განვითარების საქმეში დიდი ხანია აღიარებულია მეცნიერებაში³): წარმოდგენილია 3 ლექსი (ორი — არ-რუსაჰისა და ერთი — ან-ნაჯაჰისა) და უყურადღებოდაა მიტოვებული ისეთი გამოჩენილი პოეტები, როგორცაა: აზ-ზაჰაბი, ალ-ჯავაჰირი და სხვ. ასეთ ვითარებაში გასაგებია, რომ ავტორის ყურადღების მიღმა დარჩა იმდროინდელ ერაყელ პოეტთა სრულიად ახალგაზრდა თაობა — აშ-ში'რ ალ-ჰურის ბელადები.

აშ-ში'რ ალ-ჰურის პრობლემა ჯეროვნად არაა განხილული არაბულ სამეცნიერო ლიტერატურაშიც; გამოთქმულია ცალკეული მოსაზრებები, რომლებიც ხშირად სერიოზული მეცნიერული ანალიზის შედეგს არ წარმოადგენ

¹ შტრ. Edward Stankiewicz. Linguistics and the study of poetic language „Styl in language“ ed. by Thomas A. Sebeok. New York, 1960, p. 77.

² Modern Arabic poetry. An anthology with English verse translations by Arthur J. Arberry. London, 1950.

³ იხ. И. Ю. Крачковский, Избранные сочинения, т. 3, стр. 67, 73.

ნენ. ამ მხრივ გამონაკლისს შეადგენს ერაყელი მკვლევარი და პოეტ-კრიტიკოსი ნაზიქ ალ-მალა'იქა, — აშ-ში'რ ალ-ჰურრის ერთ-ერთი პიონერი, — რომელიც 1952 წ. საფუძველი ჩაუყარა პრობლემის სისტემატურ შესწავლას. მან ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოაქვეყნა ცალკეული სტატიები (ჟურნალებში „ალ-ნადბ“ და „ალ-ადბ“), რომლებიც საფუძვლად დაედო მის მონოგრაფიას „თანამედროვე პოეზიის პრობლემები“⁴. ეს წიგნი ჯერჯერობით ერთადერთი საფუძველიანი გამოკვლევაა აშ-ში'რ ალ-ჰურრის შესახებ.

3. ტერმინი აშ-ში'რ ალ-ჰურრ (სიტყვასიტყვით „თავისუფალი ლექსი“) დიდი ხანია ცნობილია XX ს. არაბული ლიტერატურათმცოდნეობისათვის. თავდაპირველად მას ჰქონდა იგივე მნიშვნელობა, რაც ზოგად ტერმინს free verse და უპირისპირდებოდა ტერმინს აშ-ში'რ ალ-მურსალ — الشعر المرسل (blank verse)⁵. შემდგომი ამავე სიტყვით აღინიშნებოდა ლექსის განსაკუთრებული ფორმა, რომელიც ხასიათდება რამდენიმე ზომის გამოყენებით (ამ შემთხვევაში იგი დაახლოებით უდრიდა ტერმინს mixed verse); იგი შექმნა ეგვიპტურმა ლიტერატურულმა საზოგადოებამ „აოლოლ“ დოქტორ აბუ შადნს (1892—1955 წწ.) მეთაურობით. და ბოლოს, იგი აღნიშნავს ახალ ლექსთწყობას, რომელიც შეიქმნა ერაყში. ტერმინის პოპულარობით გამოწვეული უხერხულობა დიდი ხანია აღნიშნულია არაბთა მიერ. თვით ნაზიქ ალ-მალა'იქა, რომელიც ამ ტერმინის ერთ-ერთი ავტორია, აღიარებს, რომ თავის დროზე არაფერი იცოდა აბუ შადნს აშ-ში'რ ალ-ჰურრის შესახებ⁶. დღეს ეს ტერმინი იხმარება ერაყში შექმნილი ახალი ლექსთწყობის მნიშვნელობით; ამრიგად, მისმა ამ მნიშვნელობამ თანდათანობით განდევნა გამოთქმის დანარჩენი სემანტიკური მხარეები.

ამ სახელწოდებასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია კიდევ ერთი ფაქტი. საქმე ეხება ტერმინის სიტყვასიტყვითი მნიშვნელობით გამოწვეულ ასოციაციებს, რამაც თავის დროზე აშ-ში'რ ალ-ჰურრს ბევრი მოწინააღმდეგე გაუჩინა (როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გამოთქმა ნიშნავს თავისუფალ, მეტრისა და რითმის არმქონე, ლექსს). საქმე იმაშია, რომ XX ს. არაბული პოეზიის წარმომადგენელ ნოვატორ-პოეტთა და თეორეტიკოსთა აბსოლუტური უმრავლესობა გამოხატავდა თავის უარყოფით დამოკიდებულებას, ერთი მხრივ, ტრადიციული ვერსიფიკაციის, ხოლო, მეორე მხრივ, საერთოდ მეტრიკის მიმართ. განსაკუთრებულ აქტივობას ამ საკითხში ავლენდა ამერიკული ემიგრაცია მიხა'ილ ნუ'ამეს მეთაურობით. ამ უკანასკნელმა 1923 წ. გამოაქვეყნა სპეციალური სტატია, რომელშიც თავს დაესხა ალ-ხალეისა და მის მიერ აგებულ სისტემას, ამ სისტემას დააბრალა არაბული პოეზიის დაკნინება, გამოაცხადა იგი არაბული პროზის ფაქტიური არარსებობის მიზეზად⁷. ეგვიპტეში ანალოგიური მიმართულების ერთ-ერთი ბელადი ალ-აკკადი⁸ ტრადიციონალისტი და ნოვატორ პოეტთა დახასიათებისას შემდეგ ტერმინოლოგიას მიმართავს: العروضيون

⁴ نازك الملائكة، قضايا الشعر المعاصر، I გამოცემა: 1962 بيروت; II გამოცემა: 1965 بغداد, III გამოცემა: 1967 بيروت.
⁵ احمد زكي ابو شادى، شعراء العرب المعاصرون، القاهرة 1958، ص 22.
⁶ نازك الملائكة، محاضرات عن شعر علي محمود طه، القاهرة 1965، ص 11، 187.
⁷ ميخائيل نعيمة، الغربال، بيروت 1964، ص 126 — 145.
⁸ საზოგადოება აღ-დრენის ერთ-ერთი დამაარსებელი.

„ტრადიციული ვერსიფიკაციის მიმდევრები“, غير العروضي „ამ ვერსიფიკაციის უკუმდგენი“⁹ (სხვაგვარად ამ დაპირისპირებას შეიძლება მიენიჭოს შემეხვედგი მნიშვნელობაც: საერთოდ მეტრისა და რითმის მომხრენი და მათი შიშინალმდგენი). რაც შეეხება აშ-ში'რ ალ-ჰურრის წარმომადგენლებს, ისინი თავიანთ წინამორბედთაგან განსხვავებით ყოველთვის გამოირჩეოდნენ როგორც კლასიკური არაბული, ისე, საერთოდ, მეტრიკისადმი უდიდესი ყურადღებით. მათ ხშირად აღუნიშნავთ, რომ ახალი ლექსთწყობა არის განვითარება ტრადიციული ვერსიფიკაციისა, რომ ორივე სისტემა — ძველი და ახალი — ხასიათდება საერთო კანონებით, რომელთა დარღვევას ისინი არავითარ შემხვევაში არ დაუშვებენ¹⁰. ამ მხრივ საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ახალი ლექსთწყობის მიმდევრები წინალმდგენი არიან კლასიკურ სალექსო ფორმებს ეწოდოს აშ-ში'რ ათ-თაკლიდი (الشعر التقليدي), რადგანაც ამ ტერმინს ახლავს „გარდასულის, დრომოკმულის“ სემანტიკური ნიუანსი; მათი ღრმა რწმენით (რაც მათ პოეტურ პრაქტიკაშიც რეალიზდება) ძველ ფორმებს ახლის გვერდით თანაარსებობის სრული უფლება აქვს.

ამ ასპექტში, ტერმინი აშ-ში'რ ალ-ჰურრ მოუხერხებელი ჩანს და საცხებით გასაგებია, რომ ხშირად, განსაკუთრებით პირველ ხანებში, წარმოიშვა გაუგებრობანი და კრიტიკა როგორც ლიტერატორთა, ისე მკითხველთა მხრივ.

4. აშ-ში'რ ალ-ჰურრის ჩასახვის წელი და ადგილი (1947 წ., ერაყი) შეიძლება დადგენილად მივიჩნიოთ; რაც შეეხება მისი შემქმნის ზუსტ თარიღსა და პირველდამწყების ვინაობას, ამასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. აშ-ში'რ ალ-ჰურრის ავტორად ზოგი არაბი მკვლევარი ნაზიქ ალ-მალა'იქას ასახელებს, ზოგი კი ბადრ შაქირ ას-საჰაბს (1926—1964 წწ.). ორივე პოეტი თანამედროვე საერთო-არაბული პოეზიის აღიარებული ლიდერია; ას-საჰაბი ავტორია 7 დივანისა (პირველი გამოიცა 1947 წელს, ხოლო ბოლო — 1965 წ., მისი გარდაცვალების შემდეგ), ალ-მალა'იქა — სამის (მეოთხე — მომზადებულია დასაბეჭდად)¹¹.

ალ-მალა'იქას პირველი ლექსი, დაწერილი აშ-ში'რ ალ-ჰურრის კანონებით (ზომა — ტრანსფორმირებული მუთადარაიქი), შეიქმნა 1947 წ. 27 ოქტომბერს და დაიბეჭდა ლიბანური ჟურნალის ალ-ურუბას 1 დეკემბრის ნომერში (ლექსის სათაურია „ქოლერა“)¹². იმავე წლის დეკემბრის მეორე ნახევარში ბელადრში გამოვიდა ას-საჰაბის პირველი დივანი, რომელშიც მოთავსებული იყო ლექსი „იყო სიყვარული?“, აგრეთვე აშ-ში'რ ალ-ჰურრის კანონებით შესრულებული (ზომა — ტრანსფორმირებული რამალი)¹³. ლექსის დაწერის თარიღად გამოცხადებული იყო 1946 წლის 29 ნოემბერი¹⁴.

გარდა ზემოთ მოყვანილი მოსაზრებებისა არსებობს მესამე აზრიც, რომლის მიხედვითაც აშ-ში'რ ალ-ჰურრის შემქმნელად ორივე პოეტი აღიარებულ-

⁹ عباس محمود العقاد، شعراء مصر و بناتهم في الجيل الماضي، القاهرة، ١٩٣٧، ص ١٠.
¹⁰ نازك الملائكة، قضايا، ص ٧٣، ٧٤.
¹¹ يوسف عز الدين، شعراء العراق في القرن العشرين، بغداد، ١٩٦٩، ص ٢٩٦ — ٣٠١؛ سعدون رئيس، الأدباء العراقيون المعاصرون وانتاجهم، بغداد، ١٩٦٥، ص ٢٠ — ١٩.
¹² نازك الملائكة، قضايا، ص ٢٣.
¹³ იქვე, გვ. 24.
¹⁴ იხ. კრებული ازهار واساطير II გამოცემა, გვ. 141.

ლი¹⁵. ფაქტი ერთია: ალ-მალწ'იქაცა და ას-საჰჰბიც ერთმანეთისაგან დაძმობილად მივიდნენ ერთსა და იმავე იდეამდე.

5. წარმოვადგენთ ორივე ლექსის ნიმუშს:

„ქოლერა“ ნაზიქ ალ-მალწ'იქასი (დასაწყისი, სტრ. 1—13):

سكن الليل
 أضغ الي وقع صدى الانات
 في عمق الظلمة تحت الصمت على الاموات
 صرخات تعلو تضطرب
 حزن يتدفق يلتهب
 يتعثر فيه صدى الاهات
 في كل فواد غليان
 في الكوخ الساكن احزان
 في كل مكان روح تصرخ في انظلمات
 في كل مكان يبكي صوت
 هذا ما قد مزقه الموت
 الموت الموت الموت

ია ზრნა თბილ ვარჯ მამა ფელ მოთ „იყო სიყვარული?“ ბადრ შაქირ ას-საჰჰბისა (დასასრული, სტრ. 22—28)

احسد الضوء الطربوا
 موشكا مما يلاقي أن ينوبا
 في رباط أوسع الشعر التماثا
 السماء البكر من ألوان آنا و آنا
 لا ينيل الطرف الا ارجوانا
 ليت قلبي لمحة من ذلك الضوء السجين
 أهو حب كل هذا ؟ خبريني

ერთი შეხედვითაც იგრძნობა განსხვავება ამ ორ ნიმუშსა და ტრადიციულ არაბულ კასიდას შორის (თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ახალი ლექსთ-წყობის დამახასიათებელი ნიშნები ამ ლექსებს, — განსაკუთრებით ას-საჰჰბისას, — მთელი სიმკვეთრით ჯერ არ ახასიათებთ).

15. مدوح عدوان، التجديد الشعري بين الحاجة الملحة والتقليعة انزائفة، مجلة جيش الشعب، العدد 99

პირველ ლექსში გამოყენებულია ერთადერთი ტერფი *fā'ilun*, რაც მას მუ-
თადნარიქთან აახლოებს (როგორც ცნობილია, ტრადიციული მუთადნარიქის ანუ
ნაბაბის კანონიკური ფორმაა *fā'ilun fā'ilun fā'ilun fā'ilun* ბეითის მანძილზე
ორჯერ გამეორებით). გვაქვს ამ ტერფის ყველა შესაძლებელი ვარიანტი:
fā'ilun, *fā'ilun* და *fa'lun*; გვხვდება 2 დარბი: *fā'lun* და *fa'ilun*. მეო-
რე ლექსში გამეორებულია ტერფი *fā'ilātun*, რის გამოც იგი რამალს უახ-
ლოვდება (ტრადიციული რამალის სქემაა *fā'ilātun fā'ilātun fā'ilātun*);
აღებულია ამ ტერფის მხოლოდ ორი ვარიანტი: *fā'ilātun* და *fa'ilātun*;
დარბად გამოყენებულია *fā'ilātun* და მხოლოდ ერთხელ — *fa'ilātun*
(მე-12 სტრიქონი). იმ ნიშანთაგან, რომლებიც ამ ლექსებს განასხვავებს კლასი-
კური ნიმუშებისაგან, აღვნიშნავთ ორს: ა) უარყოფა ბეითის იდეისა, რომე-
ლიც მდგომარეობს სალექსო სტრიქონის ორ ტოლ ნაწილად დაყოფაში ისე, რომ
პირველი ნაწილის ბოლო ტერფსა და მეორე ნაწილის შესაბამის ტერფს აქვს
განსხვავებული თვისებები; ბ) კლასიკური ლექსისაგან განსხვავებით სტრიქონთა
ფიქსირებული და თანაბარი სიგრძეების არარსებობა. ალ-მალა'იქას ლექსში
ტერფთა რაოდენობა თითოეულ სტრიქონში (პირველიდან ორმოცდამეთორმე-
ტემდე ჩათვლით) შემდეგია: 2, 4, 6, 4, 4, 4, 4, 4, 6, 4, 4, 3, 6, 2, 4, 6, 4,
4, 4, 4, 4, 6, 4, 4, 3, 6, 2, 4, 6, 4, 4, 4, 4, 4, 6, 4, 4, 3, 6, 2, 4, 6, 4, 4, 4,
4, 4, 6, 4, 4, 3, 6; ას-საჰაბის ლექსში კი (სტრიქონთა რაოდენობა უდრის
28-ს): 3, 3, 3, 4, 4, 3, 3, 4, 3, 3, 4, 3, 2, 4, 4, 3, 4, 3, 3, 4, 3, 2, 3, 3, 4,
3, 4, 3.

საინტერესოა, რომ ორსავე ლექსს აქვს ისეთი გარეგნული მახასიათებ-
ლები, რომლებიც რეგულარულად მეორდება მთელი ლექსის მანძილზე; ამ
ნიშანთა არსებობა შეპირობებულია იმით, რომ განხილული ლექსები პირველ
ნიმუშებს წარმოადგენენ და მათ ავტორებს შემოაქვთ სიახლე წინასწარ მოფიქ-
რებული სქემის მიხედვით. ას-საჰაბის ლექსი შედგება 4 ტოლი ნაწილისა-
გან — თითოეულში 7-7 სტრიქონია. ალ-მალა'იქას ლექსშიც გამოიყოფა ერთ-
ნაწილის ტოლი 4 ნაწილი, თითოეული 13-13 სტრიქონისაგან შემდგარი. რო-
გორც ამ ლექსის სტრიქონთა სიგრძეების ზემოთ მოტანილი სიიდან ჩანს, ერთ-
ნაწილის ტოლია თითოეული ნაწილის შესაბამისი სტრიქონებიც (ყოველი პირ-
ველი სტრიქონი 2 ტერფიანია, ყოველი მეორე — 4 ტერფიანი, მესამე — 6
ტერფიანი და ა. შ.) შემდეგი სქემის მიხედვით: 2, 4, 6, 4, 4, 4, 4, 4, 6, 4, 4,
3, 6. თითქმის მთლიანად ერთ წესს ემორჩილება ამ ლექსის გართიმვაც: თი-
თოეული ნაწილში ცალკე დგას პირველი სტრიქონი, ერთნაწილს ერთმემა მეო-
რე, მესამე, მეექვსე, მეცხრე სტრიქონები (გამონაკლისია IV ნაწილის პირვე-
ლი სტრიქონი, რომელიც ერთმემა მეორე სტრიქონს), მეათე-მეხუთე სტრი-
ქონები, მეშვიდე-მერვე სტრიქონები, მეათე-მეთერთმეტე-მეთორმეტე-მეცა-
რეტე სტრიქონები. გართიმვის საერთო სქემა ასეთია: *abbc bcd ddbbbb /
ifg f h h f b b b b / ikki i k g g k b b b b / lll m m l e c l b b b b /*. (ას-
საჰაბის ლექსის გართიმვის სქემა ასეთია: *aaabbaa / ccc d d c c / e c c
e e / ff a d d g g*).

იმისათვის, რომ უფრო სრულად აღვწეროთ არაბული ლექსთწყობის ეს
ახეობა, საჭიროა გამოინახოს და დახასიათებულ იქნეს სისტემა-ეტალონი,
რომელსაც ტიპოლოგიურად შევუდარებთ ჩვენთვის საინტერესო სისტემას.

ასეთ ეტალონად უნდა ავიღოთ ძველი არაბული ლექსთწყობა, რომლის საფუძველზე აღმოცენდა ახალი. ჩვენი აზრით, ასეთი შედარების შედეგები გარკვეულ დახმარებას გაგვიწევს ძველი სისტემის გაგებაშიც.

6. კლასიკური არაბული ვერსიფიკაცია არაბისტიკის საკმაოდ დამუშავებული დარგია. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენამდე არ მოუღწევია ამ დარგში შემქმნელის ალ-ხალისის (გარდ. დაახლ. 790 წ.) შრომებს, მისი სისტემის საფუძვლები შემონახულია უფრო გვიანდელი ავტორების — იბნ კაჰსანის, იბნ ჯინნის, ათ-თიბრუნის, აზ-ზამახშარის, იბნ მალიქის და სხვათა ნაშრომებში.

როგორც ცნობილია, არაბთა მიერ აგებული სისტემა ხასიათდება შემდეგი ნიშნებით¹⁶:

სისტემა აღწერილია გრაფიკულ დონეზე; გამოყოფილია ორი უმცირესი ერთეული: ე. წ. მოძრავი თანხმოვანი (حرف متحرك) ანუ თანხმოვანი ასო + ხმოვანი ასო და ე. წ. უძრავი თანხმოვანი (حرف ساكن) ანუ თანხმოვანი უხმოვნოდ. უმცირეს რიტმულ კომპონენტებს წარმოადგენს არა ეს ერთეულები, არამედ ალ-ხალისის მიერ გამოყოფილი შემდეგი ორი წყვილი: 1. ორი ე. წ. საბაბი (მხ. سبب, მრ. أسباب), თითოეული შემდგარი ორ-ორი თანხმოვანსაგან: ა) საბაბ ხაჭიფი (سبب خفيف), რომელიც უდრის ორ თანხმოვანს; აქედან პირველი მოძრავია, მეორე —

უძრავი, მაგ., قَدْ ბ) საბაბ საკილი (سبب قليل), სადაც ორივე თანხმოვანი მოძრავია,

მაგ., كَلْبٌ; 2. ორი ვათადი (მხ. وَاوْتَاد, მრ. اوتاد), თითოეული — სამთანხმოვანი: ა) ვათად მაჯმუ'ი (وَتْد مَجْمُوع), რომელშიც პირველი ორი თანხმოვანი მოძრავია,

მესამე — უძრავი, მაგ., قَدْ; ბ) ვათად მაჭრუკი (وَتْد مَفْرُوق); პირველი და მე-

სამე თანხმოვანი მოძრავია, ხოლო მეორე — უძრავი, მაგ., وَقْتٌ.

ამ სეგმენტთა სხვადასხვა წესით შეერთებით მიიღება 8 არაბული ტერფი (მხ. جزء, მრ. اجزاء). მათ აღსანიშნავად გამოყენებულია მნემონური სიტყვები არაბული f'1 ძირიდან: fa'ūlun, fā'ilun, mafā'ilun, mustaf'ilun, fā'ilātun, maf'ūlātun, mufā'alatun, mutafā'ilun. ამ ტერფების განსაზღვრული კომბინაციები წარმოადგენენ 16 არაბულ სალექსო ზომას, რომლებიც ალ-ხალისმა გააერთიანა 5 წრეებში (მხ. دائرة, მრ. دوائر); წრეებში ზომები ისეა განლაგებული, რომ თითოეული ზომის წაკითხვა მისი შემადგენელი ტერფების სხვადასხვა სეგმენტებიდან გვაძლევს ამავე წრის სხვა ზომებს. მაგალითად, III წრეში ma-დან წაკითხვით მიიღება ჰაზაჯი, ამავე ტერფის (mafā'ilun) -i- სეგმენტიდან წაკითხვის შედეგად — რაჯაზი, ხოლო -lun-იდან — რამალი.

არაბული სტრიქონი — ბეითი შედგება ორი მკვეთრად გამოხატული ნახევრისაგან; მათთვის იხმარება ტერმინები მისრუ'ი (მხ. مصراع, მრ. مصارع) ან შატრი (მხ. شطر, მრ. اشطر). პირველი შატრის ბოლო ტერფს ეწოდება 'არუდი, ხოლო მეორის ბოლო ტერფს — დარბი (ضرب, عروض); სხვა ტერფებისათვის იხმარება ტერმინი ჰაშვი (حشو).

მაგრამ სისტემა ამით არ ამოიწურება. საქმე ისაა, რომ არც ერთი ზომა თითქმის არასდროს არ გვხვდება თავისი ზემოთ მოყვანილი სქემის სახით.

¹⁶ ამ სისტემის აღწერა იხ. მაგ., G. Weil, 'Arūḍ. The Encyclopaedia of Islam. Volume I, London, 1960, p. 667—672.

წრეები წარმოადგენენ იდეალურ სისტემას, რომლისგანაც გარკვეული გადახრების საშუალებით მიიღება რეალური, პოეტთა მიერ წმარებული ზომები. შესაბამისად, გვაქვს ორი ტერმინი: ერთი — ბაპრი (მხ. بحر მრ. بحر) — იდეალური ფორმებისათვის იხმარება, ხოლო მეორე — ვაზნი (მხ. وزن მრ. اوزان) — რეალური ზომებისათვის.

ყველაზე მარტივ გადახრას წარმოადგენს ზომის შეკვეცა ტერფების ხარჯზე. გვაქვს 3 ვარიანტი ამგვარი გადახრისა: ა) ბეითის ორივე შატრს აკლიათით ტერფი (დაახლოებით ბრაქიკატალექტიკური ტიპის სტრიქონი); ამ შემთხვევაში ზომა იქნება მაჯზუ' (مجزوء); ბ) ბეითის მთელი ნახევარი მოკვეცილია; ვიღებთ მაშტურ (مشطور) სტრიქონს; გ) სტრიქონი დაყვანილია თავისი ნორმალური ზომის ერთ მესამედამდე, — მანჰუქ (منحوخ) სტრიქონი.

გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია სხვა ტიპის გადახრები, რამდენადაც ისინი გავლენას ახდენენ ზომათა რიტმულ სტრუქტურაზე. ეს გადახრები იყოფა ორ კატეგორიად, იმისდა მიხედვით პაშვ ტერფებს ეხება, თუ 'არუდსა და დარბს. ამის შესაბამისად გვაქვს ორი ტერმინი ზიჰაჰაჰა (زحافات) და 'ილალი (علل). კოდექსი ამ გადახრათა წესებისა საკმაოდ დიდია. საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ კანონს. საბაბ ხაჰიჰე მოქმედი ზიჰაჰაჰის სახეობას წარმოადგენს ხაზნი (خني), იგი კვეცს მეორე თანხმოვანს ტერფში mustaf'ilun, რის შედეგადაც ვიღებთ mutaf'ilun-ს. გადახრათა წესების მოქმედების შედეგად 8 ძირითადი ტერფის ნაცვლად ვიღებთ 37 ვარიანტს. მაგალითად, ტაეჰლის დარბს — — — (სიმარტივისა და თვალსაჩინოებისათვის აქ და ქვემოთ ტერფების აღსანიშნავად უფრო ხშირად ვიძლევიტ არა არაბულ მნიშვნელებს, არამედ გრძელ და მოკლე მარცვალთა სიმბოლოებს) აქვს კიდევ ორი სახე: — — — და — — —. სხვა სიტყვებით, გვაქვს სამი სხვადასხვა ტაეჰლი. სულ 16 არაბული ზომა გვხვდება 67 ვარიანტის სახით, თუ მხედველობაში მივიღებთ მხოლოდ ძირითად ცვლილებებს.

ასეთია მოკლედ არსი არაბთა მიერ აღწერილი სისტემისა. შემდეგში ევროპულმა არაბისტიკამ სცადა გაეცა პასუხი მთავარ კითხვაზე: რაზეა დამყარებული არაბული ვერსიფიკაცია — მარცვალთა სიგრძე-სიმოკლის მონაცვლეობაზე (კვანტიტატური სისტემა), თუ მახვილზე (კვალიტატური სისტემა). პირველი მოსაზრება, რომელიც მომდინარეობს ვ. ფრეატაგიდან¹⁷ და რომელიც უკანასკნელ დროს გაიმეორა ა. ბლოხმა¹⁸, ხშირ შემთხვევაში ბერძნული მეტრიკის გავლენას განიცდის და, გარდა ამისა, ერთი მხრივ ემყარება რა არაბული ენის თვისებებს, მეორე მხრივ ნაკლებ უყრადღებას აქცევს არაბული მეტრიკის მონაცემებს. მეორე მოსაზრებას, რომლის მინიშნებები შეიძლება ვპოვოთ პ. ევალდთან¹⁹ და უფრო გვიან მ. პარტმანთან²⁰, არ გააჩნია ჩამოყალიბებული სახე და ხშირად წარმოადგენს კომპრომისული თვალსაზრისის არჩევას. საერთოდ, ლიტერატურაში (პოეტიკური ლექსიკონები, ზოგადი ხასიათის შრომები²¹) აღიარებულია პირველი მოსაზრება.

¹⁷ W. Freytag, Darstellung der arabischen Verskunst, Bonn, 1830.

¹⁸ A. Bloch, Vers und Sprache in Altarabischen, Basle, 1946.

¹⁹ H. Ewald, De metris carminum arabicorum libri, Braunschweig, 1825.

²⁰ M. Hartmann, Das arabische Strophengedicht, Weimar, 1897.

²¹ იხ., მაგ., И. Ю. Крачковский, Избр. соч., т. II, стр. 249.

მაგრამ საკითხი საბოლოოდ გადაწყვეტილად არ შეიძლება ჩაითვალოს. კვანტიტატურ თეორიას ბევრი მოწინააღმდეგე ჰყავდა. ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში მეტად ორიგინალური თვალსაზრისი გამოიმუშავა ფრანგმა ორიენტალისტმა სტ. გიუარმა²². მან აღწერა არაბული ლექსთწყობის სისტემა მუსიკალური ტერმინებით, ტერფის ნაცვლად გამოჰყო ტაქტი, ძირითად ერთეულად დაადგინა მახვილი (ტაქტების უმრავლესობისათვის ვარაუდობდა ორ მახვილს) და შემოიტანა პაუზის ცხება, რომელიც მისი თეორიისათვის აუცილებელი იყო. მაგრამ მთელი სისტემის ახსნა ამ თეორიამ ვერ შეძლო; საკმარისია გავიხსენოთ, რომ მის მიხედვით ტერფთა სიიდან ამოვარდა *maf'ūlātu* ტერფი და ამის გამო უარყოფილ იქნა მთელი მეოთხე წრე. ამ თეორიას ჰყავდა მიმდევარი რუსეთშიც დ. გინცბურგის სახით²³.

უკანასკნელი და მეტად საინტერესო თეორია ეკუთვნის გ. ვაილს²⁴. ეს თეორია გამოირჩევა არაბთა მიერ შექმნილ სისტემაში ღრმად ჩაწვდომით. გ. ვაილის ნააზრევს არსს წარმოადგენს შემდეგი: 1. ალ-ხალღის მიერ წრეებში ზომათა ტერფების ისეთი წესით განლაგება, რომ ყველა შათი მოძრავი და უძრავი თანხმოვანი ერთმანეთს თანხვდება, რაღაცაზე უნდა მიგვანიშნებდეს; თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ტერფთა აღსანიშნავად იგი ხმარობს ისეთ სიტყვებს, რომლებიც მართლაც გვხვდება ენაში (ხოლო ენაში სხვადასხვა სეგმენტის ერთ სიტყვად გამაერთიანებელ ფაქტორს წარმოადგენს მახვილი), უნდა დავუშვათ, რომ ყოველივე შემოთქმულის მიზანი იყო მახვილის ფიქსაცია; 2. ამის სასარგებლოდ მეტყველებს ტერფების ალ-ხალღისეული დაშლა: კვლავ მოცემულია რეალური სიტყვები, ამათგან არც ერთ საბაბს არ გააჩნია მახვილი ენაშიც, სამაგიეროდ ორივე ვათადს აქვს იგი ($\cup \cup$ და $\cup \cup$). ვათადები წარმოადგენენ თითოეული ტერფის რიტმულ არსს და მათ მიხედვით გვაქვს ან აღმავალი ან დაღმავალი რიტმი; 3. რვიდან 4 ტერფი ცალსახად იშლება: *fa'ū—lun* ($\cup \cup \cup$), *mafā—'i—lun* ($\cup \cup \cup$), *mufā—'ala—tun* ($\cup \cup \cup$), *maf—'ū—lātu* ($\cup \cup \cup$). რადგანაც ყოველ ტერფს უნდა გააჩნდეს თავისი ვათადი, დაშლის სხვანაირი გზა არ არსებობს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ზემოთ ჩამოთვლილ ტერფებში ფიქსირებულა მახვილის ადგილი (შესაბამისად — იმ ზომებშიც, რომლებშიც მონაწილეობენ ეს ტერფები). დანარჩენი ტერფებისათვის აპრიორი არსებობს სეგმენტარების ორი გზა: *fā—'ilun* ($\cup \cup \cup$), *mustaf—'ilun* ($\cup \cup \cup$), *fā—'ilā—tun* ($\cup \cup \cup$), *muta—fā—'ilun* ($\cup \cup \cup$), ან: *fā—'i—lun* ($\cup \cup \cup$), *mus—taf—'i—lun* ($\cup \cup \cup$), *fā—'i—lā—tun* ($\cup \cup \cup$), *muta—fā—'i—lun* ($\cup \cup \cup$); სხვა სიტყვებით, მახვილი თითოეულ ამ ტერფში შეიძლება მოდიოდეს ან ერთ გარკვეულ ან მეორე მარცვალზე (შესაბამისად, უნდა გვქონდეს ბუნდოვანი ზომებიც). ამის საფუძველზე გ. ვაილმა აღმოაჩინა შემდეგი: ყოველი წრის პირველი ზომა შედგება მხოლოდ და მხოლოდ ისეთი ტერფებისაგან, რომელთა დაშლის, და შესაბამისად — მახვილის გამოყოფის, ერთადერთი გზა არსებობს; შემდეგ მოდის ისეთი ზომები, რომელთა ტერფების დაშლა ორნაირად შეიძლება. ამგვარად, წრეების შექმნის მიზეზი ასეთი იყო:

²² St. Guyard, Theorie nouvelle de la metrique Arabe. Journal Asiatique, Paris, 1876, serie 7, volume 7, p. 413—580, volume 8, p. 101—252.

²³ Д. Г. Гинцбург, Основы арабского стихосложения, I—VI, СПб., 1892.

²⁴ G. Weil, Grundriss und System der altarabischen Metren, Weisbaden, 1958, მისივე, A ūd. El. vol. I, London, 1960, p. 667—676.

პირველი ზომის მიხედვით დადგინდება დანარჩენთა მახვილები, რადგანაც ზომითა ვათადები ერთმანეთქვეშა განლაგებული. მაგალითად:

მუთაკარიბი |fa'ṣ-lun fa'ṣ-lun fa'ṣ-lun fa'ṣ-lun|

მუთადარიჩი 'ilun| fā- ilun fā-'ilun fā-'ilun fā

მუთადარიჩის ტერფი მხოლოდ და მხოლოდ ასეთ სახეს იღებს — $\cup \cup \cup \cup$ 4. გამოჩაქლის შეადგენს IV წრე. მისი პირველი ზომა არ შეიცავს ტერფებს, რომლებიც ერთი გზით დაიშლება; გარდა ამისა, მხოლოდ ამ წრეში ვხვდებით ტერფი maf'ūlatu (— — $\cup \cup$), რომელსაც აქვს დადამავალი რიტმი, ეს ტერფი იზმარება მხოლოდ რომელიმე სხვა ტერფის მეზობლობაში და ამგვარად ვიღებთ შერეულ რიტმს — აღმავალსა და დადამავალს. როგორც ვხედავთ, თეორიის სუსტ ნაწილს კვლავ IV წრე წარმოადგენს; 5. საბოლოოდ გ. ვაილი ასკენის, რომ რიტმული ლერძის — ვათადის (რომელსაც გააჩნია მახვილი) გარშემო გუფდება მარცვლები, რომლებიც ერთ შემთხვევაში შეიძლება მოკლენი იყვნენ, მეორეში — გრძელი. აქედან ერთი ნაბიჯი იყო საბოლოო დასკენის გასაკეთებლად მახვილის სასარგებლოდ, მაგრამ გ. ვაილი ასე ამთავრებს თავის მსჯელობას: ბერძნული მეტრიკის მსგავსად არაბულს გააჩნია კვანტიტატური ხასიათი, მაგრამ, ამავე მეტრიკისაგან განსხვავებით, არაბულ ლექსში ვარირება გრძელი და მოკლე მარცვლებისა იმდენად დიდია, რომ მხოლოდ მარცვალთა ოდენობა რიტმისათვის არ კმარა — გვაქვს მახვილიც, როგორც რიტმის ერთ-ერთი წარმომქმნელი ერთეული. ორივე ეს ფაქტორი თავისი განუყოფელი და უცვლელი ერთიანობით ქმნის ლექსის რიტმულ არსს.

რა კვალიფიკაცია შეიძლება მიეცეს არაბულ ლექსთწყობას?

ერთი შეხედვით, ყველაზე მარტივია კვანტიტატური ახსნა. ამ შემთხვევაში შეიძლებოდა ერთეულებად აგველო გრძელი და მოკლე მარცვალი, ხოლო მ ტერფისაგან შემდგარი სია გაგვეხილა როგორც სისტემა, გარკვეული წესების დადებით მიღებული რაღაც ისეთი სრული სისტემიდან, რომლის ტერფთა რაოდენობა უდრის $2^3 + 2^4 + 2^5$. შეიძლებოდა საქმის გამარტივებაც: ტერფებში $\cup \cup \cup \cup$ — და $\cup \cup \cup \cup$ — ორი მეზობელი მოკლე მარცვალი გაგვეხილა ერთ გრძელ მარცვლად, მაშინ ისინი დაემთხვეოდნენ $\cup \cup$ — — და — — $\cup \cup$ ტერფებს (ყველა სხვა ვარიანტი ტერფებისა $\cup \cup \cup \cup$ — და $\cup \cup \cup \cup$ — მართლაც ემთხვევა ტერფების $\cup \cup$ — — და — — $\cup \cup$ ყველა ვარიანტს) და შედეგად — სრული სისტემა, რომლიდანაც მიღებულია ჩვენი სისტემა, იქნებოდა $2^3 + 2^4$, ხოლო, წესი, რომლის გამოყენებითაც მიიღება ეს სისტემა, იქნებოდა ერთი: ტერფი არ უნდა შედგებოდეს მხოლოდ ერთი და იმავე სიგრძის მარცვლებისაგან და თითოეული ტერფის შემადგენლობაში მოკლე მარცვლის შესვლა არ უნდა აღემატებოდეს 1-ს. ამ წესით მართლაც მიიღება უკლებლივ 16-ვე არაბული ტერფი.

თუ განვიხილავდით არა მ ტერფს (და მათგან შემდგარ 16 ზომას), არამედ ყველა 38 ვარიანტს (და მათგან შემდგარ 67 ზომას), მაშინ შესაბამისი სრული სისტემა სხვა რაოდენობის ელემენტებისაგან იქნებოდა შემდგარი, ხოლო გრძელ და მოკლე მარცვალთა ტერფებში განაწილების შეზღუდვის წესები სხვა სახეს მიიღებდა. მაგრამ ტერფთა და ზომათა ყველა ვარიანტის დონეზე განხილვისას საკითხი გრძელი და მოკლე მარცვლების მონაცვლეობით არ წყდება. ამ შემთხვევაში აშკარად შეინიშნება არა ცალკეული ტერფები მარ-

მით დაწერილ ლექსში გვხვდება სრულიად სხვა ზომის ტერფი.²⁷ შემთხვევაში ყურადღება არ ექცევა გრძელი და მოკლე მარცვლების მონაცვლეობას, — მთავარია მახვილი, რომელიც ლექსის საერთო ყალიბის მიხედვით ყველგან („უცნაურად“ ხმარებულ ტერფებშიც) ერთსა და იმავე ადგილზე იქნება.

საყურადღებოა კიდევ ერთი ფაქტი. არაბული მეტრიკა აითვისა ზოგიერთმა სხვა ენამაც. ამ ენათა შორის ვხედავთ თურქულსაც, მაგრამ როგორც ცნობილია, ხმოვანთა დაპირისპირება სიგრძე-სიმოკლის მიხედვით თურქულს არ ახასიათებს. ამავე ასპექტში განსაკუთრებით საინტერესოა ერთი ფაქტი, რომელსაც მიაკვლია აკად. გ. წერეთელმა²⁸. მან გააანალიზა კლასიკური არაბული ლექსის შემდეგი ნიმუში:

لم يبق صاف ولا مضاف . ولا معين ولا معين
و في المساوى بنا التساوى . فلا امين فلا تميم

მას შემდეგ, რაც უარყოფილ იქნა ამ ლექსის ტრადიციული წაკითხვა შეკვეცილი ბასიტის კანონების შესაბამისად და მოცემულ იქნა ახლებური სკანდირება მუსთაჟ'ილანთუნ მუსთაჟ'ილანთუნ სქემის მიხედვით, აღმოჩნდა, რომ ზემოთ მოყვანილი ნაწყვეტი რიტმულად აბსოლუტურად იდენტურია ქართული კლასიკური ლექსის შემდეგი ნიმუშისა: „ბრძანონ სამალად, ართუ სამალად: ელი ამო სით, ეს რომ არა მით? მასთანა შო რად-ართუა შორად! — ელია-მოსით, ეს რომ- არამით“.

აკად. გ. წერეთლის აღმოჩენა ფრიად სერიოზული არგუმენტია ზემოთ მოყვანილი მსჯელობის არაბული ლექსთწყობის კვალიტატური ხასიათის შესახებ, ვინაიდან შეუძლებელია სხვადასხვა ენის ორი პოეტური ტექსტის რიტმული იდენტურობა ლექსთწყობის ორი აბსოლუტურად განსხვავებული სისტემის არსებობის პირობებში. რადგანაც ქართული კლასიკური ლექსი სილაბურ-ტონურია, როგორც საბოლოოდ დაამტკიცა პროფ. აკ. გაწერელიამ²⁹, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ზემოთ მოტანილ არაბულ ნიმუშშიც ხმოვანთა ოდენობა არ თამაშობდა როლს.

აკად. გ. წერეთლის ანალიზის შედეგად საფუძველი ეცლება არაბული ლექსთწყობის კვანტიტატურად კვალიფიკაციის კიდევ ერთ ფაქტორს, რადგანაც ამ ანალიზის შედეგების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ტერფი არაბული ლექსთწყობისათვის პირობითი ცნებაა და ლექსის რიტმის მომწესრიგებელ ფაქტორად გვევლინება სტრიქონი: ეს კი კვანტიტატური სისტემებისათვის არაა დამახასიათებელი³⁰.

ჩვენი ინტერპრეტაციის სასარგებლოდ მეტყველებს ალ-ხალფის ნაზრევის გაანალიზებაც. მართალია, მისთვის უცნობი იყო მარცვლის ცნება, მაგრამ, სამაგიეროდ, იგი იცნობდა ჰარჟ მუსთაჰარრიქს, რომელიც გრაფიკის ენაზე

²⁷ იხ. მ. გ., The Divans of the six ancient Arabic poets, ed. by W. Allwardt. London, 1870, p. 115; В. Ф. Гиргас, В. Р. Розен, Араб. кая хрестоматия, СПб., 1876, с.р. 526.

²⁸ გ. წერეთელი, სემიტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლისათვის. თსუ სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა კრებული, № 1, 1947, გვ. 44—45.

²⁹ აკ. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953.

³⁰ იქვე, გვ. 14—15.

მოკლე მარცვალს უდრის, და ف და م ტიპის სეგმენტს (საბაზს maf'ūlatu), რომელიც გრძელი მარცვლის ეკვივალენტურია. რატომ არ აღწერა მან სისტემა ამ ერთეულების საშუალებით? უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ გზით მიღებული ინტერპრეტაცია მას არ მიაჩნდა არაბული ლექსის დამახასიათებელი თვისების გამომხატველად. რას იძლეოდა ეს გზა? სისტემის ტერფთა დონეზე ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ამ შემთხვევაში ერთადერთი ტერფის — م (maf'ūlatu) წყალობით დაბრკოლება ექმნება მახვილის, როგორც რიტმის საფუძვლის, გამოყოფას, რადგანაც გვაქვს ტერფი م — ف (fa'ilāṭun), რომელშიც მახვილი აგრეთვე მესამე მარცვალზე მოდის. ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ, ხედავდა რა მახვილში ძირითად მეტრულ ერთეულს, ალ-ხალღმა შეგნებულად გამოჰყო ორი მახვილიანი სეგმენტი م — ف და م — ف რათა სისტემაში მოეყვანა მის მიერ შექმნილი თეორია. (უნდა აღინიშნოს, რომ შემოთ აღნიშნული დაბრკოლება არსებობს მხოლოდ ტერფთა დონეზე ანალიზისას; სტრიქონთა დონეზე აღმოჩნდება, რომ არ არსებობს მხოლოდ maf'ūlatu ტერფისაგან შემდგარი ზომა, რომელიც დაემთხვევა მახვილთა განაწილების მხრივ რამას).

რაც შეეხება საკუთრივ maf'ūlatu ტერფს, იგი ყოველთვის იწვევდა ორიენტალისტთა ეჭვს. უპირველეს ყოვლისა, თვალში საცემი იყო ის ფაქტი, რომ 7 არაბულ ტერფს შეესაბამება 7 ზომა, რომელიც მხოლოდ ერთ-ერთი ამ ტერფის გამოვრებითაა შექმნილი; მხოლოდ მერვე ტერფს — maf'ūlatu არ გააჩნია ასეთი შესაბამისი ზომა (როგორც შემოთ დავინახეთ, ამისი ერთადერთი მიზეზი უნდა იყოს ის, რომ ლექსში ძირითადი რიტმული ერთეული მახვილია; წინააღმდეგ შემთხვევაში, სრულიად დასაშვებია maf'ūlatu ტერფის გამოვრებით შექმნილი ზომა, რადგანაც ერთადერთი, რითაც ასეთი ზომა დაემთხვევა უკვე არსებულ სხვა ზომას — რამასს, არის მახვილთა განაწილება). გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ ამ ტერფის მონაწილეობით შედგენილი ზომები ნაკლებ პოპულარულია პოეტთა შორის³¹. რაც შეეხება სარბ'ს, მისი ყველაზე გავრცელებული ვარიანტი ამ ტერფის ადგილზე გვიჩვენებს სხვა ტერფს — fa'ilun ³². გარდა ამისა, საინტერესოა, რომ თუ ჩამოვაცილებთ ზომების სიას ამ ტერფის შემცველ ზომებს, აღმოჩნდება, რომ სისტემა აღიწერება სრულიად მარტივად გინდ მარცვალთა, გინდ ალ-ხალღისეულ ერთეულებში. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, მაგალითად, ყველა ტერფი (და არა მხოლოდ ოთხი) დაიშლება მხოლოდ ვათად მაჰმუ'ად და საბაბეზად. შედეგად, ყველგან თვალსაჩინოდ გამოჩნდება მახვილის ადგილი და აღარ იქნება საჭირო წრეებში ზომების ერთი გარკვეული თანმიმდევრობით განლაგება, რისი მიზნის შესახებაც ლაპარაკობდა გ. ვაილი. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ვათად მაჰრუ'იკა და ზომების განლაგების სპეციალური წესიც maf'ūlatu ტერფისთვისაა შექმნილი.

ზემოთქმულის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ არაბული ლექსთწყობის სისტემა შედგება ორი ფენისაგან, რომელთაგან ერთ-ერთი შესაძლოა

³¹ И. Ю. Крачковский, *Абу-л-Фарадж ал-Вава Дамасский*, Петроград, 1914, стр. 108; G. Weil, *Arūd*, p. 676.

³² იხ., მაგ., The Divans of the six ancient Arabic poets, ed. by W. Ahlwardt. London, 1870. მასში მოტანილია, სარბ'თ დაწერილი 9 ლექსი (ან ნაწყვეტი) და არც ერთში არ გვხვდება maf'ūlatu .

ქრონოლოგიურად უფრო ახალს წარმოადგენს. ეს სისტემა ამსახველად
გარდამავალი საფეხურისა, რომელშიც უნიფიკაციის პროცესი ჯერ არ დასრუ-
ლებულა. როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს პროცესი დასრულებას პოულობს
აშ-ში'რ ალ-ჰურრის სისტემაში, რომელშიც აღარ არსებობს *maf'ūlatu* ტერფ-
თან დაკავშირებული დაბრკოლებანი.

და ბოლოს, მახვილის სასარგებლოდ მოყვანილი არგუმენტაციის ერთი
საილუსტრაციო მაგალითი. ავიღოთ ორი სტრიქონი:

— — — — — და — — — — —
(ა: — — — — — და — — — — —)

შესაძლებელია სხვა წყვილებიც. მსჯელობა იგივე იქნება). პირველი მუთაღა-
რჩქის ერთ-ერთი შესაძლებელი სტრიქონია, მეორე — რამალისა (ფრჩხილებ-
ში: პირველი მუთაკარბია, მეორე — ჰაზაჯი). მარცხლების ოდენობათა მხრივ
განაწილება გვაძლევს ორად ორ განსხვავებას 12 მარცვლიდან. არა გვერინა
დეკლამაციის დროს ამ ფაქტმა გამოიწვიოს ორი განსხვავებული რიტმი. რიტმ-
თა სხვაობა ნათელი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ზემოთ მოყვა-
ნილ აღნიშვნებში შემოვიტანთ მახვილებს:

— — — — — და — — — — —
— — — — — და — — — — —

7. აშ-ში'რ ალ-ჰურრის წესებით შექმნილ ლექსში აღარ არსებობს სტრი-
ქონის დაყოფა 2 ტოლ ნაწილად. შესაბამისად, აღარ გვაქვს ცნებები — ბეითი
და შატრი. ეს უკანასკნელი დღევანდელი პოეტიკური ტერმინების სიაში მაინც
გვხვდება, მაგრამ მისი მნიშვნელობა უკვე იგივეა, რაც სტრიქონისა (ამ მნი-
შვნელობით მას იშვიათად ენაცვლება სიტყვა სატრ — მხ. *سطر*, მრ. *اسطر*).
ბეითის ცნების გაქრობასთან ერთად უარყოფილია კლასიკური სიატემის ორი
დამახასიათებელი ერთეული — 'არუდი და დარბი. ტრადიციული ვერსიფიკა-
ციის ანალოგიით ტერმინი დარბი დღესაც იხმარება ახალი ლექსის უკანასკნე-
ლი ტერფის აღსანიშნავად, მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს ტერფი
თვისებრივად სრულიად განსხვავდება კლასიკური ლექსის შესაბამისი ტერ-
ფისაგან.

წაშქ ალ-მალა'იქამ ჩამოაყალიბა აშ-ში'რ ალ-ჰურრის 2 ძირითადი კანო-
ნი, რომელთა მოქმედებითაც იქმნება დღევანდელი ლექსი: ა) სტრიქონი უნდა
შედგებოდეს ერთი და იგივე ტერფისაგან; ნებადართულია მხოლოდ ბოლო
განსხვავებული ტერფი. სიზუსტისათვის ამ კანონს უნდა დაეუმატოთ ისიც,
რომ 8 კლასიკური ტერფის ნაცვლად ახალ ლექსში გამოყენებულმა შეიძოდ:
maf'ūlatu აშ-ში'რ ალ-ჰურრის წარმომადგენელთა პრაქტიკაში არ გვხვდება.
ბ) სტრიქონში ტერფი მეორდება ნებისმიერი რაოდენობით. ეს იმას ნიშნავს,
რომ მოხსნილია კლასიკური ლექსისათვის დამახასიათებელი თვისება სტრი-
ქონთა ფიქსირებული სიგრძისა და ერთი ტექსტის მანძილზე სტრიქონთა სიგრ-
ძეების აუცილებელი ტოლობისა. ახალი ლექსთწყობისათვის მნიშვნელობა
არა აქვს, იქნება ლექსის სტრიქონები სხვადასხვა სიგრძისა (ასეთი ვითარება
დამახასიათებელია ლექსთა აბსოლუტური უმრავლესობისათვის), თუ — ტოლი
სიგრძისა (ასეთი ვითარება იშვიათია).

აშ-ში'რ ალ-ჰურრის 8 ზომას ალ-მალა'იქა ჰყოფს ორ ჯგუფად: *المحور*
الصافية, რომლებიც შედგება ერთი განმეორებადი ტერფისაგან (ქამილი, რა-
მალი, ჰაზაჯი, რაჯაზი, მუთაკარბი, მუთაღარჩი; ტრადიციული სახელები,

როგორც ვხედავთ, შენარჩუნებულია), და *الممزوجة* *الممزوجة*, შემდგარი განმეორებადი ტერფისაგან პლიუს ბოლო განსხვავებული ტერფი (სარწი, ვაჭირი). ზომათა სქემებისათვის ალ-მალა'იქა ხმარობს ტრადიციულ აღნიშვნებს. მაგალითად, რაჯაზი — *مستفعلن* *مستفعلن* *مستفعلن*, მაგრამ ამგვარად აღნიშვნისას ფიქსირებულია სტრიქონის ერთი განსაზღვრული სიგრძე, რაც, როგორც ითქვა, აშ-ში'რ ალ-ჰურს არ ახასიათებს. ამიტომ მიზანშეწონილია ტაბულა შემდეგი სახით იქნეს წარმოდგენილი:

ქმილი	<i>mutafā'ilun</i>	...	<i>mutafā'ilun</i>
რამალი	<i>fā'ilatun</i>	...	<i>fā'ilatun</i>
პაზაჯი	<i>mafā'ilun</i>	...	<i>mafā'ilun</i>
რაჯაზი	<i>mustaf'ilun</i>	...	<i>mustaf'ilun</i>
მუთაკვრიბი	<i>fā'ūlun</i>	...	<i>fā'ūlun</i>
მუთადვრაქი	<i>fā'ilun</i>	...	<i>fā'ilun</i>
სარწი	<i>mustaf'ilun</i>	...	<i>mustaf'ilun fā'ilun</i>
ვაჭირი	<i>mufā'alatun</i>	...	<i>mufā'alatun fā'ūlun</i>

ამ ტაბულაშიც საჭიროა გარკვეული კორექტივის შეტანა.

როდესაც დეტალურად ვანალიზებთ აშ-ში'რ ალ-ჰურსს მიმდევართა პრაქტიკას, აღმოჩნდება, რომ ზომების ზემოთ მოყვანილ სიას აკლია პოეტთა მიერ ხმარებული რამდენიმე ზომა, სახელდობრ-ტრადიციული პირველი წრის წარმომადგენლები. საკმარისია დავასახელოთ ისეთი ავტორიტეტი, როგორიცაა ას-საჰაბი. მაგალითისათვის მოვიყვანთ ნაწყვეტს მისი ლექსიდან *رسالة*:

جاءت لمرتجف

على السرير وراء الليل يحترق

لو لا هواك وبقيا فيه من أسف

أن لم يرق هواك منك فهو على الشطين ينتظر

سفينة يتشهى ظأها النهر

فيها الشفاء هو الربان و القدر

فيها المغنى

لكان مما عراه اداء ينتحر

جاءت تحدثنى عنى

როგორც ვხედავთ, აშ-ში'რ ალ-ჰურსის წესებით შესრულებული ბასრტია. ანალოგიური მაგალითები ბევრია ას-საჰაბთანაც და სხვა პოეტებთანაც. ეს ნიმუშები ცნობილია ალ-მალა'იქასთვისაც³³. მას ასეთი ზომები პრინციპულად არ სურს მიიჩნიოს აშ-ში'რ ალ-ჰურსის სრულფასოვანი წარმომადგენლებად. მაგრამ ჯერ ერთი, არსებობს ფაქტები, მეორეც, თუ დავუკვირდებით ძველ პირველ წრეს, ირკვევა, რომ მისი ზომები არ ეწინააღმდეგება აშ-ში'რ

ალ-ჰურრის კანონის (უნდა აღებულ და გამეორებულ იქნეს ერთი ტერფი) მოქმედებას: ტერფის მაგიერად ამავე კანონის ფარგლებში იმოქმედებს ორი ტერფისაგან შემდგარი სეგმენტი (ბასნტისთვის, მაგალითად, *mustaf'ilun fā'ilun*). საბოლოოდ, ჩვენი აზრით, აშ-ში'რ ალ-ჰურრის სქემას უნდა დავამატოთ 3 ზომა³⁴:

ტავნილი	fā'ūlun mafā'ilun ...	fā'ūlun mafā'ilun
ბასნტი	mustaf'ilun fā'ilun ...	mustaf'ilun fā'ilun
*მადრიდი	fā'ilātun fā'ilun ...	fā'ilātun fā'ilun ³⁵ .

(ამ ზომების, ისევე როგორც ნებისმიერი სხვა ზომის, ხმაურებისას გვხვდება სტრიქონები, რომლებიც ერთი ტერფისაგან შედგება. საერთოდ, შესაძლებელია ისეთი ტერფების გამოჩენა ამ და სხვა პოზიციაში, რომლებიც კლასიკურ სიებში არასდროს არ გვხვდება. ამგვარ და ზოგიერთ სხვა დეტალურ საკითხებს ამ სტატიაში არ ვეხებით)³⁶.

მას შემდეგ, რაც ზომათა სიას განვაგრძობთ სამი ზომით, აღმოჩნდება, რომ ზემოთ მოყვანილი კანონის მოქმედების შედეგად აშ-ში'რ ალ-ჰურრში ფაქტიურად უარყოფილია კლასიკური სისტემის IV წრის წარმომადგენლები, იმ წრისა, რომელშიც გამოყენებულია ტერფი, *maf'ūlatu* (სარბ'ისთვის აღებულია *fā'ilun* -იანი ვარიანტი). ამ წრის 5 ზომისათვის შეუძლებელია ერთგვაროვანი განმეორებადი სეგმენტის გამოყოფა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ჩვენი აზრით, აშ-ში'რ ალ-ჰურრის სისტემის წარმოქმნაში მოქმედებდა რღაც გარკვეული მექანიზმი, რომელმაც მოხსნა ძველი კვალიტატური სისტემის აღწერის სირთულე ანუ დაამთავრა ამ სისტემის უნიფიკაციის პროცესი.

ამ აზრის დამადასტურებელია აშ-ში'რ ალ-ჰურრის ბოლო ტერფის — დარბის ანალიზიც. კლასიკურ ლექსში დარბი წარმოდგენილი უნდა იყოს ტერფის ერთი და იმავე ვარიანტით. ალ-მალა'იქას აზრით, ახალ ლექსშიც მოქმედებს იგივე კანონი, რომლის დაცვასაც იგი მოითხოვს³⁷. მაგრამ საწინააღმდეგოს გვიჩვენებს პრაქტიკა. დავიწყით თვით ალ-მალა'იქადან. ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მისი ლექსების ერთ ნაწილს აქვს არა ერთი უცვლელი, არამედ სხვადასხვა ტერფი დარბის პოზიციაში. ასეა პირველ ლექსში „ქოლერა“ (აქ ორი დარ-

³⁴ ალ-მ ლ'იქას ტბულაში საჭიროა სხვა კორექტივების შეტანაც. მაგ., ენჭირისთვის არსებობს სხვა სქემა: *mu'a'alātun... mu a'al tun*. იგი გვხვდება, მაგალითად, ას-ს აფნის ლექსში *المعول الحجري*.

³⁵ მადრიდიან ვარკველვი იმატომაა დ სმელი, რომ ჩვენ მიერ გასანალიზებლად არჩეულ კრებულებში (ას-საფნისა და ალ-მალა'იქას დივანები) ეს ზომა რც ერთხელ არ შეგვხვედრია, მაგრამ თეორიულად ამ ზომის გამოყენებას ტენილისა და ბ.სნტის გვერდით რავითარი დამრკოლება არ ეწეს.

³⁶ ასეთი საკითხებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა ერთი ლექსის ფარგლებში ორი სალექსო ფორმის — ტრადიციული და ახალი — მორიგეობითი გამოყენების საკითხი. ამგვარია, მაგალითად, ას-საფნის ცდა ლექსში *اقبال، الليل*. საინტერესოა, რომ ეს ავტორის უკანასკნელი ფაქტობრივი ნაწარმოებია.

³⁷ ٧٦ — ٦٥ ، ٧٤ — ٧٣ قضايا، ص

ზია ო — და —). ასევეა ზოგიერთ დანარჩენ ლექსში. მაგალითისათვის ავიღოთ ლექსი *كبر* მასში დარბის პოზიციაში წარმოდგენილია შემდეგი ვარიანტები: — ო —, ო —, —, ო —, —. იგივე მდგომარეობა უფრო თანამიმდევრული სახით გვხვდება ბადრ შაქირ ას-საჰაბთან: მისი ნებისმიერი ლექსი რამდენიმე ტერფს გვიჩვენებს დარბისათვის. ზოგიერთი სხვა პოეტის — სა'დინე უსუფი, ჯურჯ ღანიმი — მსგავსი მაგალითები თვითონ ალ-მალა'იქის მოჰყავს³⁸. ამგვარად, აშ-ში'რ ალ-ჰურრში აღარ გვაქვს კლასიკური დარბი ანუ ის ერთადერთი ტერფი, რომელიც მთელი ლექსის მანძილზე ინარჩუნებს გრძელ და მოკლე მარცვალთა განაწილების ერთსა და იმავე პრინციპს. როგორც ვხედავთ, უნიფიკაციის მოვლენა მახვილის სასარგებლოდ ამ შემთხვევაშიც დასტურდება.

საბოლოოდ შეგვიძლია დავასკვნათ:

აშ-ში'რ ალ-ჰურრი წარმოადგენს ტრადიციული არაბული ვერსიფიკაციის განვითარებას. მის ჩამოყალიბებაში მონაწილეობდა ფაქტორი, რომელმაც მოხსნა ძველი კვალიტატური სისტემის აღწერის ზოგიერთი სირთულე. ეს იქნება საშუალებას სისტემა აღწერილ იქნეს მარცვლის ცნების გამოყენებით: ყოველ ტერფში გვაქვს ერთი მახვილიანი მარცვალი, რომლის გვერდით განლაგებულია უმახვილო მარცვლები. სინტაგმატურ პლანში ეს გვაძლევს სტრიქონს, რომელშიც ერთმანეთისაგან გარკვეულ მანძილზე განლაგებულია მახვილიანი მარცვლები, ხოლო მათ შორის მოთავსებულია გარკვეული (ხშირად, არათანაბარი) რაოდენობა უმახვილო მარცვლებისა. ლექსის თვალსაზრისის ნეიტრალიზებულია მარცვალთა სიგრძე-სიშორის მხრივ დაპირისპირება, რადგანაც ლექსის ფარგლებში შესაძლებელია მათი ნებისმიერი კომბინაცია (ხშირია შემთხვევა, როდესაც ერთი ზომით დაწერილ ლექსში გვხვდება ტერფები, რომლებიც გარეგნულად, — გრძელი და მოკლე მარცვლების განაწილებით, — სხვა ზომის ტერფებს ემთხვევა). ერთადერთი, რაც მუდმივი იქნება ყველა სტრიქონისათვის, არის მახვილიანი მარცვლის ადგილი და ორ (ან მეტ) მახვილიან მარცვალს შორის მანძილი. სხვადასხვა ზომის ლექსებს შორის განსხვავებას სწორედ ეს ადგილები და მანძილები ქმნიან, რადგანაც ბევრ შემთხვევაში გრძელი და მოკლე მარცვლების განაწილება თანხვედნილია. რიტმის მომწვერიგებელ ფაქტორს წარმოადგენს არა ტერფი, არამედ სტრიქონი (ამაზე ხშირად პირდაპირ მიგვანიშნებს ისეთი გარეგნული მახასიათებელი, როგორიცაა რითმა, რომელიც ხლეჩს ტრადიციულად დადგენილ ტერფებს³⁹. გარდა ამისა, საინტერესოა, რომ ას-საჰაბბი თავისი ერთ-ერთი ლექსის *الن والمجرة* 27-ე სტრიქონს ჰყოფს 2 გრაფიკულ სტრიქონად ისე, რომ *mufa'altun* ტერფის ბოლო სეგმენტი *-tun* იწყებს მეორე სტრიქონს).

³⁸ ი. კ. ვ.

³⁹ მსგავსი მოვლენა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, დასტურდება კლასიკურ ლექსშიც. იგი გვხვდება აშ-ში'რ ალ-ჰურრ-მდელ ახალ არაბულ პოეზიაშიც. იხ. მაგ., ჯებრან ჯებრანის ლექსი

يا نفس.

საკაპო შანიძე

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

მამასახლისი XI საუკუნის საქართველოში¹

1

„მამასახლისი“ რთული სიტყვაა და ნიშნავს სახლის მამას. „სახლი“ ძველად, დაახლოებით ორი ათასი წლის წინათ, ნიშნავდა მთელი საგვარეულოს სამფლობელო მამულს. გვარში უფროსი იყო მამასახლისი, რომლის შესახებ საკმაოდ უწერია ივანე ჯავახიშვილს², რომელიც, სხვათა შორის, ამბობს: I საუკუნეში ჩვენი წელთაღრიცხვით „იბერიის ყველა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი დაწესებულებანი საგვარეულო წესწყობილებაზე ყოფილა დამყარებული. იმ დროს, როცა რომაელებმა ჩვენ სამშობლოს თავისი მძლავრი კლანჭები ჩაუჭირეს, მიწის კერძო საკუთრება არ არსებობდა თურმე და მთელი უძრავი ქონება მთელ საგვარეულოს ეკუთვნოდა. ამ ქონებას თითოეული გვარისშვილი ან სახლობა კი არ უვლიდა, არამედ მთელი უძრავი ქონების ერთად-ერთ გამგედ და მეურნედ გვარის უფროსი ითვლებოდა, რომელიც მამასახლისად იწოდებოდა. გვარი და საგვარეულო წყობილება მაშინდელი ცხოვრების დედა-ბოძი იყო... იბერიის უზენაესი მმართველობის უფლება ერთ საგვარეულოს ეკუთვნოდა. ამ საგვარეულოს უფროსი წევრი, მამასადამე, მამასახლისი, იმავე დროს ქვეყნის მეუფედ ითვლებოდა“³ და სხვა.

მცხეთა დედაქალაქი იყო მაშინდელი საქართველოსი („ქართლისა“), ამიტომ მცხეთის მამასახლისი საქართველოს უზენაესი გამგებელი იყო.

ეგსტათი მცხეთელის მარტივლობის წიგნში მოთხრობილია, რომ, როცა სპარსეთის ხელისუფლების წარმომადგენელი საქართველოში მარზაპანი არვანდ გუშნასპი სამეფო კარზე გაიწვიეს (ქალაქ კტეზიფონში, ტიგრისზე ანუ დიჯლაზე, ხოსრო I-ის ანუშარვანის დროს, 531—579). „ერთარ წარემართებოდა მარზაპანი იგი მეფისა მის, შეკრბეს ქართლისა მთავარნი, მარზაპანისა მის ჯმნად მოვიდეს. რაჟამს აღმგედრდებოდა მარზაპანი იგი, აღდგეს მთავარნი ქართლისანი, და სამოელ ქართლისა კათალიკოზი, და გრიგოლ ქართლისა მამასახლისი, და არშუშა ქართლისა პიტიახში და სხუანი სეფეწულნი“ და მარზაპანს სთხოვეს, გაეთავისუფლებინა საპყრობილიდან ეგსტათი და მისი ამხანაგები, რომლებმაც მოგობა უარყვეს და ქრისტიანობა მიიღეს. მარზაპანმა მათი თხოვნა დააკმაყოფილა⁴.

¹ წაიკითხვია მოხსენებად 19, 12, 1970 წ. თბილისის უნივერსიტეტის ფილოლოგიურ ფაკულტეტის XIV სამეცნიერო სესიაზე. რომელიც მიეძღვნა საქართველოს სსრ-ისა და საქართველოს კომუნისტური პარტიის დაარსების 50-ე წლისთავს.

² Государственный строй древней Грузии и древней Армении, т. I. СПб., 1906, (ТР, кн. VIII).

³ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, 1951, გვ. 167—168; „სახლის“ მნიშვნელობის შესახებ ნახეთ კიდევ მისივე „ქართული სამართლის ისტორია“, წ. II, ნაწ. II, 1929, გვ. 9—10.

⁴ მარტვლობა და მოთმინებაჲ წმიდისა ეგსტათი მცხეთელისაჲ: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, ილია აბულაძის რედაქციით, 1963, გვ. 33—34.

ამ ნაწყვეტში დასახელებულია ეკლესიის სათავეში მდგომი სამოელ ქართლისა კათალიკოზი, საერო ხელისუფლების სათავეში მდგომი გრიგოლ ქართლისა მამასახლისი, არშუშა ქართლისა პიტიახში და „სხუანი სეფეწულნი“. თუ აქ პირველად კათალიკოზია მოხსენიებული და მერმე მამასახლისი, ეს, ალბათ, იმის გამო, რომ მარტვილობის ავტორი სასულიერო პირი იყო.

ქ. კეკელიძის თანახმად, ევსტათი მცხეთელის მარტვილობა „დაწერილი უნდა იყოს VI საუკუნის მეორე ნახევარს, არა უგვიანეს ამ საუკუნის სამოცდაათიანი წლების დასაწყისისა“⁵. ამ დროისთვის „მამასახლისის“ მნიშვნელობის ზედმიწევნით დადგენა ევსტათი მცხეთელის მარტვილობიდან მოყვანილი მცირე ნაწყვეტის მიხედვით ერთობ ძნელია, მაგრამ ის კი უეჭველია, რომ აქ დასახელებული გრიგოლი იყო ქართლის ხელისუფლების სათავეში მდგომი პირი, უპირველესი მთავარი, რომელიც სპარსეთს ემორჩილებოდა მარზაპანის მეშვეობით. სპარსეთის მარზაპანს ჩაყენებული ჰყავდა ქალაქებში მეციხოვნე ჯარები, რომელთაც სათავეში ედგათ ციხისათავენი. კერძოდ, მცხეთის ციხისათვის იყო უსტამ, რომელმაც ევსტათი და სხვანი შეაპყრობინა ქრისტიანობის მიღების გამო და ტფილისს წარგზავნა მარზაპანთან.

„მამასახლისი“ ტერმინმა ამ დროიდან მოყოლებული ჩვენს დრომდე დიდი ცვლილება განიცადა და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სულ გადავარდა მისი ხსენება, როგორც გარკვეული თანამდებობის მქონე კაცის აღმნიშვნელი სიტყვისა.

ამ წერილის მიზანია, გაირკვეს, რამდენადაც შესაძლებელია, თუ რა მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ტერმინს XI საუკუნეში.

2

XI საუკუნეში „მამასახლისი“, პირველ ყოვლისა, ნიშნავდა მონასტრის გამგეს, რომელსაც აგრეთვე მამა და წინამძღუარი ეწოდებოდა⁶. ეს სიტყვა ამ მნიშვნელობით უფრო ადრეც გვხვდება. დავითოწმით გრ. ხანძთელის „ცხოვრება“. გრიგოლი ეუბნება ბასილის: „ბასილი, შენ მოკლედ ხანძთას მამასახლისად დასდგები“ (გვ. 36 ნ. მარის გამოცემით) ამ წინადადებაში „მამასახლისი“ ნიშნავს მონასტრის გამგეს, წინამძღვარს.

წინამძღვრის მნიშვნელობით „მამასახლისი“ გვხვდება აგრეთვე ათონის ქართველთა მონასტრის პირველი ხანების ისტორიაში, რომელიც გიორგი მთაწმიდლის კალამს ეკუთვნის. იქ ნათქვამია, რომ პირველი წინამძღვარი იოვანე რომ ავად გახდა და „ეგულებოდა აღსრულებად“. მომდევნო წინამძღვრად თავისი ძე ეეთვიმი დანიშნა, რომლის შემდგომ უნდა ყოფილიყო გიორგი, მათივე ნათესავი. ხოლო გიორგის უბრძანა, რომ მან თავის მხრით, „სხუა დაუტეოს წინამძღუარი, რომელი იბოოს სიტყვით და საქმით სხუათა უმჯობესი ძმათა შორის. და ესრეთ განაწესა, რაათა თვთოეული მამასახლისი, შემდგომად თვისია აღსრულებისა, სხუასა დაუტევებდეს წინამძღუარსა, ღირსსა და სათნოსა“⁷. აქ „მამასახლისი“ და „წინამძღუარი“ სინონიმებია.

⁵ ქ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1951, გვ. 485.

⁶ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვ. II, 1929, 33 და შემდგომი.

⁷ გ. მთაწმიდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეეთუმესი, გამოსაცემად დაამზადა ი. ჯავახიშვილმა: ძველი ქართული ენის ძეგლები, 3, 1946, მუხლი 39. ნახე აგრეთვე ი. ჯავახიშვილის ქართ. სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვ. II, 1929, გვ. 43.

„სინა-რაითის მამათა მოსრვის“ ამბავში, რომელიც 864 წლის მრავალსაბუთო მოთავსებულ, მოთხრობილია, რომ აბაშნი თავს დაესხნენ რაითის მონასტერს, შეიპყრეს ერთი მონაზონთაგანი, სახელით იერემია, და უბრძანეს: „გვჩუენ ჩუენ მამასახლისი“. იერემიამ უპასუხა: „არა გიჩუენო თქუენ მამასახლისი ჩუენი“. „ხოლო მამასახლისი უღვა გვერდით მისა“⁸.

წინამძღვის მნიშვნელობით იხმარება „მამასახლისი“ აგრეთვე პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონში, რომელიც შედგენილია 1083 წელს: „გერ-არს, რაათა იყოს რიცხვ ზოგად ცხორებულთა მათ მამათა ორმოცდაათამდინ, თუნიერ მამასახლისისა“ (6,7), „ვაფუცებ მამასახლისთა, რომელნი ყოფად არიან მონასტერსა ჩუენსა“ (36,6) და სხვ.⁹

3

„მამასახლის“ ტერმინს სხვა მნიშვნელობაც ჰქონდა XI საუკუნეში, როგორც ეს ჩანს, პირველ ყოვლისა, იმავე პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ერთი ადგილიდან, სადაც საუბარია გადასახადებზე. ამ მონასტრის დამაარსებელმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ, რომელიც საბერძნეთის დასავლეთის დიდი დემესტიკოსი¹⁰ (ე. ი. ამირსპასალარი, მთავარსარდალი) იყო, იწება, რომ მისი მონასტერი¹¹ „იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თვტელმწიფე, თვთმფლობელ და დაუმონებელ და რასავე ხარკსა ქუეშე შეუფერდომელ: სამეფოსა და საპატრიარქოსა, სამეტროპოლიტოსა და საეპისკოპოსოსა და სამამასახლისოსა ყოველსა“ (3,1). მაშასადამე, გრიგოლ ამირსპასალარს ქართველთათვის დაარსებული მონასტერი გაუთავისუფლებია ყოველგვარი გადასახადისაგან. აქ ჩამოთვლილ „ხარკთაგან“, ე. ი. გადასახადთაგან, რომელთაც საზოგადოდ საბერძნეთის მონასტრები უთუოდ იხდიდნენ, გასაგებია ოთხი: სამეფო (ე. ი. სამეფო), საპატრიარქო, სამიტროპოლიტო და საეპისკოპოსო. მაგრამ რაღაა, მეხუთე ხარკი, რომელიც „მამამასახლისოს“ სახელით არის მოხსენებული ტიპიკონში? იგი, რა თქმა უნდა, არ შეიძლებოდა ყოფილიყო გადასახადი თვით მონასტრის სათავეში მდგომი პირის სასარგებლოდ, ე. ი. წინამძღვისა, რომელსაც მამასახლისიც ეწოდებოდა და რომლისთვისაც იმავე ტიპიკონის მე-9 თავის მიხედვით განსაზღვრული იყო წლიური სარგო 40 დრაქნის რაოდენობით (9,2). ამ საგადასახადო ტერმინის მნიშვნელობის დასადგენად გვეულის ბერძნული ტექსტის სათანადო ადგილი, რომელიც, მართალია, სიტყვა-სიტყვით არ ემთხვევა ქართულს, მაგრამ აზრი იგივეა, რაც ქართულში. მოვიყვანოთ შესაძარებლად ეს ადგილი ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანის მიხედვით.

„ჩვენ აგრეთვე განვსაზღვრეთ, რომ... (მონასტერი) არის თვთმფლობელი, თავისთავად მქონებელი თავისთავზე ბატონობისა, რომელიც არ ექვემდებ-

⁸ სინური მრავალთავი 864 წლისა, 1959, გვ. 275.

⁹ ამ წეგლის ქართული ტექსტი პირველად გამოსცა მ. თარხნიშვილმა 1954 წელს (CSCO, t. 143) და იქედან გადაბეჭდა ი. დოლიძემ: ქართული სამართლის ძეგლები, III, 1970, გვ. 35—105. მხადდება ახალი გამოცემა. ტიპიკონი დამოწმებულია თავებისა და მუხლებების მიხედვით.

¹⁰ ბერძნულად „დომესტიკოსი“ ითქმოდა.

¹¹ ეს მონასტერი ახლაც არსებობს და ბაჩკოვის სახელით არის ცნობილი. იგი მდებარეობს ბულგარეთში, პლოდვივიდან (ძველი ფილიპოპოლიდან) 30-ოდე კმ-ის მანძილზე როდოპის მთებში. ბულგარეთი მაშინ საბერძნეთის ფარგლებში შედიოდა, ისე როგორც ტაო, საიდანაც გრიგოლ ბაკურიანის-ძე იყო.

ბარება არავითარი სახის გადასახადს: არც სამეფოს, არც საპატრიარქოს, რომელიმე ღვთისმოყვარე მიტროპოლიტისას ან ეპისკოპოსისას. ან სხვა რომელიმე საეკლესიო ან სამთავრო პირისას, ან რომელიმე ჩვენი შინაური ნათესავისას“. სამთავრო პირი (*ἄρχοντας πριουατος*) ხომ მთავარია (*ἄρχων*) რადგანაც აქ ხარკზე ანუ გადასახადზეა საუბარი, რომელიც ბერძნულად *εισπραξις* სიტყვით არის გადმოცემული, გამოდის, რომ მთავრის ხარკი არის *εισπραξις ἄρχοντων*, რომელიც უდრის ქართული ტექსტის „სამამასახლისო ხარკს“. მაშასადამე, ამ ადგილის მიხედვით მამასახლისი ყოფილა „არხონტი“.

მეორე მხრით, ქართული ტექსტის, „ერისთავთა მთავარი“ (10,2) არის ბერძნული ტექსტის *ἄρχων τῶν ἀρχόντων*, ისევე როგორც „ერისთავთა ერისთავი“ (21,10). თუ ამასთანავე გავითვალისწინებთ აგრეთვე, რომ სხვაგან იმავე წიგნში (24,1) ბერძნული „არხონტის“ ბაღლად სხვა ქართული სიტყვაც არის ნახმარი („რომელმან ჯელით წერილი იცოდის და მწიგნობრობასა იქმოდის და თავადსა თანა მიივლინებოდის *εἰδένα ὑπακουατα καὶ πρὸς τὰς κατὰ καίρους ἀρχοντας ἐπιστάλους*“), გამოდის, რომ გარკვეულ შემთხვევაში მთავარი, ერისთავი და თავადი სინონიმები ყოფილა და ბერძნული „არხონტის“ შესატყვისი, ისე როგორც მამასახლისი. მაშასადამე, „სამამასახლისო ხარკი“ ყოფილა გადასახადი მთავრის (ერისთავის, თავადის) სასარგებლოდ.

„არხონტის“ მნიშვნელობა ბიზანტიის სახელმწიფოში ცვალებადი იყო¹². ვასილი II-ისაგან დაპყრობილ ბულგარეთში არხონტი მხარის, ოლქის მმართველი იყო, ჩვეულებრივ ბერძენი. ბულგარელს შეიძლებოდა არხონტობა მიეღო მცირე საადმინისტრაციო ერთეულში¹³. ვინც უნდა ყოფილიყო არხონტი და რარიგი მხარის გამგეც უნდა ყოფილიყო იგი, ყოველ შემთხვევაში იგი საერო ხელისუფლების წარმომადგენელი, მხარის მმართველი იყო. ამიტომ პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონში დასახელებული გადასახადი, რომელიც ქართული ტექსტით არის „სამამასახლისო ხარკი“, ისე უნდა გავიგოთ, რომ იგი იყო გადასახადი ადგილობრივი ხელისუფლების სათავეში მდგომი პირის სასარგებლოდ, რომელსაც ამ მხარეში ბერძნულად „არხონტი“, ხოლო ქართულად „მამასახლისი“ ეწოდებოდა.

თუმცა ბერძნული „არხონტის“ ბაღლად იმავე პეტრიწონის ტიპიკონში სხვა ტერმინებიც არის ნახმარი (ერისთავი, მთავარი, თავადი), მაგრამ, თუ გადასახადს „სამამასახლისო“ უწოდეს (და არა საერისთაო, სამთავრო ან სათავადო), ეს იმითომ, რომ საამისოდ შეურჩევიათ საქართველოში ხმარებულ ჩვეულებრივი ტერმინი.

აქედან ის დასკვნა გამოდის, რომ მონასტრებს საბერძნეთში სდებია ხუთი სახის გადასახადი ანუ ხარკი, რომელთაგანაც ორი საეროა: სამეფო და საარხონტო (ანუ სამამასახლისო), სამი კი — სასულიერო: საპატრიარქო, სამიტროპოლიტო და საეპისკოპოსო. ბერძენთა პატრიარქს კონსტანტინოპოლში ეპყრა საყდარი; უახლოესი მიტროპოლიტი ფილიპოპოლში იჯდა¹⁴, ხოლო ეპისკოპოსი რომელიმე ახლო მდებარე ქალაქის არქიელი უნდა ყოფილიყო.

¹² Г. Г. Литаврин, Балгария и Византия в XI—XII вв., 1960, стр. 278—281.

¹³ იქვე, გვ. 255.

¹⁴ ფილიპოპოლის მიტროპოლიტი გრიგოლ ბაქურიანის-ძეს ისე სძულება, რომ მისი მოხსენებაც კი არ უნებებია თავის დაარსებულ მონასტერში.

„სამამასახლისო“, როგორც ვარკვეული ხარკის აღმნიშვნელი ტერმინი, გვხვდება აგრეთვე ერთს XI საუკუნისავე ძეგლში, რომელიც წარმოადგენს სიგელს ბაგრატ IV-ისას (1027—1072) და ცოტა უფრო აღრინდელია, ვიდრე ანტიფონის ტიპიკონი. ბაგრატის სიგელი 1060—65 წლებში უნდა იყოს დაწერილი. ეს ძეგლი რამდენჯერმე არის გამოცემული და რუსულადაც თარგმნილი.

ა) გამოცემანი:

Д. З. Бакрадзе, Статьи по истории и древностям Грузии, Приложение к IV-му тому Записок ИАН № 1, СПб., 1887, 20—22.

თ. ცოდანია, ისტორიული საბუთები შიო-შღვიძის მონასტრისა, 1896, გვ. 8—9.

ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, II, 1909, გვ. 1—5; ლითოგრაფიული გამოცემა: პალეოგრაფიული ალბომი, დამატება „საქ. სიძველენის“ II ტომისა, რე. I, ტფილისი, 1909.

ა. შანიძე, ძველი ქართლის ქრესტომათია, 1935, გვ. 93—94.

ი. დოლიძე, საქართველოს სამართლის ძეგლები, II, 1965, გვ. 8—9.

ბ) რუსული თარგმანი:

Д. П. Пурцеладзе, Грузинские церковные гуджари (грамоты), Тифлис, 1881, стр. 120—121.

Д. З. Бакрадзе, Статья по истории да сбеа (ნ. ზემოთ).

М. Г. Джанашивили, Царица Тамара, Тифлис, 1910, стр. 80—81.

გ) გამოკვლევანი:

Д. З. Бакрадзе, Статьи по истории да сбеа (ნ. ზემოთ).

ფ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაწ. II, 1929, გვ. 186.

ფ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, თბ., 1952.

მისივე, ნარკვევები საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიიდან, თბ., 1963, გვ. 7—30.

ამ სიგელის მიხედვით ბაგრატ მეფემ ქუთათისში თავის დარბაზის კარზე, გაარჩია ორი მონასტრის სარჩელი მამულების შესახებ. — ოპიზისა და მიჯნაძორისი, — დააკმაყოფილა მიჯნაძორელები და მიუსაჯა მათ, რა ადგილებსაც ჩემებდნენ. ხოლო ოპიზართა შესახებ¹⁵ ასეთი გადაწყვეტილება მიიღო: „და ამისდა ნაცვლად, რამთამცა ოპიზარნი გულსავსე გყვენ, სალოცველად სულისა ჩემისა თავსავე ჩემსა დავათმინე: ავიღე სამამასახლისოდასა სამსახურებისა ჩუენისაგან ბარეგანი სოფელი და მივეც ოპიზართა სატრაპეზოდ და გარდავსწყუდიე მათ შორის საზიდი და სარჩელი“.

დ. ფურცელაძემ ეს ადგილი ასე თარგმნა რუსულად: Взамен этого, чтобы успокоить опизцев, мы отдали им на содержание (სატრაპეზოდ — на стол) селение Баревани, доходами с которого пользовался наш мамасакхле (управляющий — старшина) Так мы решили спор и иск их (გვ. 121).

იგივეა გამოთრებული მ. ჯანაშვილის თარგმანშიც (გვ. 81), ოღონდ იქ გამოტოვებულია ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები (სატრაპეზოდ — на стол) და სიტყვა управляющий.

დ. ბაქრაძემ ეს ნაწყვეტი ასე თარგმნა: но чтобы и Опизарцев удовлетворить, в молении за душу мою, я отказался от своей доли (თავსა ჩემსა დავათმინე), ибо взяв за службу нам мамасакхлеа деревню Бареван, отдал ее Опизарцам в корм-

¹⁵ „ოპიზარი“ კოლხური (ე. ი. მეგრულ-ლახური) ფორმაა და ნიშნავს ოპიზელს, ასეთივე ოლთისარი, მტბევარი, ჭყონდარი და მისთ.

ление (სატრაპეზოდ) и таким образом поксичил спор и тяжбу (სახელმწიფოაღმშენებლობა). გუგუბარი, როგორ ესმოდა, ბატრატს за службу нам мамасახლისა, მე კი ეს დგოლი ასე ვითარგმნე: А взамен этого, для того, чтобы и опизцы были довольны мной, для мсления моей души я уступил из своего-же¹⁶: снял с нашего мамасახლისского служения село Бареван и дал опизцам на пропитание (სატრაპეზოდ) и тем я поксичил с предметом ссоры и жалобы между и м.¹⁷

ამ სივლის მიხედვით გამოდის, რომ ბარევანი სოფელი შედიოდა იმ სოფელთა რიცხვში, რომელთაც სამამასახლისო სამსახურებელი ემართათ, ეს სამსახურებელი მამასახლისისთვის იყო დანიშნული და განკუთვნილი, რადგანაც ამ კუთხეში მამასახლისად ბატრატ მეფე ითვლებოდა, როგორც ეს ი. ჯავახიძეილძაც აღნიშნა. სამეფო ხარკი მას უეჭველია საქართველოს სხვა კუთხეებიდანაც მოუდიოდა და ამავე ტაოდანაც, მაგრამ აქ, ტაოში, ის განსაკუთრებული უფლებით სარგებლობდა, რადგანაც აქ მას მამული ჰქონდა და სამამასახლისოც ერგებოდა.

ი. ჯავახიშვილის თანახმად, „სახლი სახელმწიფოა“, ანუ „სამეფო სახლი“ შედგებოდა მეფისა, დედოფლისა, მათი შვილებისაგან, რომელთაც „უფლისწულები“ ეწოდებოდათ, და სხვა ნათესავებისაგან. მათი ზოგადი სახელი იყო „სახლეულნი“. და ვითარცა სამეფო სახლის უფროსი მე-11 საუკუნეშიც „მამასახლისად“ ითვლებოდა, და როგორც მის შვილებს, „უფლისწულებს“ შეიძლებოდა თავიანთი სამფლობელო, „საუფლისწულო“ ჰქონოდათ, რომელსაც შემდეგში „ნაუფლისწულები“ (ვეფხისტყაოსანში) ეწოდებოდა, ისევე მეფე-მამასახლისს თავისი საკუთარი „სამამასახლისო სამსახურებელი“ ჰქონია, რომელიც უძრავის ქონებისაგან შედგებოდა. ბატრატ IV ოპიზის სიგელში ამბობს: „ავიღე სამამასახლისო მსა სამსახურებელისა ჩუენისაგან ბარევანი სოფელი და მივეც ოპიზართა“¹⁹.

ს. ჯანაშიას თანახმად, „ტაძრების მამულს გარდა, სათემო მიწებიდან გამოყოფილი არის ხოლმე აგრეთვე გვარის, თემის, საერო (როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო), სამოხელეო დაწესებულებათა საქიროებათათვისაც სათანადო მიწის ნაკვეთები. ბატრატ IV ოპიზის მონასტერის სწირავს სოფელს და ამბობს:... „თავსავე ჩემსა დავათმინე: ავიღე სამამასახლისო მსა სამსახურებელისა ჩუენისაგან სოფელი ბარევანი და მივეც ოპიზართა“, ე. ი. მე თვითონ მივეცი, ჩემი სამამასახლისო სამსახურებელიდან სოფელი შევსწირეო. რა თქმა უნდა, ეს მიწის მფლობელობა სულ სხვა, ახალ ნივთზე იყო წარმომობილი, მაგრამ თავისთავად ტერმინი ძველია და უდაოდ მიუთითებს იმაზე, რომ გვაროვნულ საზოგადოებაში არსებობდა გარკვეული მიწის ფონდი, რომელიც მამასახლისის სამსახურის ასანაზღაურებლად იყო თემის მიერ გამოყოფილი²⁰.

ამავე „სამამასახლისო სამსახურებელის“ შესახებ გ. მელიქიშვილი იმეორებს ს. ჯანაშიას აზრს და ამბობს: «В грамоте Баграта IV (XI в.) Опизскому монастырю говорится о пожертвовании царем монастырю деревни из

¹⁶ В оригинале თავსავე ჩემსა დავათმინე „I заставил себя-же уступить“. დავათმინე—форма медиатного контакта от immediataного дავთმე „я уступил“.

¹⁷ А. Шанидзе. Великий домести к Западу Григорий Вакурианис-дзе и грузинский монастырь, основанный им в Болгарии“. Тбилиси, 1970, стр. 36.

¹⁹ ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვ. II, 1929, გვ. 186.

²⁰ საქართველოს აღმრდელი ფეოდალიზაციის გზაზე: ი. ჯანაშია, შრომები, I, 1949.

своего „самамасახლისо самсахурებელი“ (т. е. из земельного фонда, именуемого „за службу (в качестве) мамасახლისи“. Не входя в рассмотрение, того, в какую именно эпоху должен был возникнуть этот термин — в перво-бытно-общинную или позже, можно думать, что в раннерабовладельческой Картли он (если только был в употреблении), по-видимому, обозначал земельный участок, выделяемый за службу представителю царской администрации (в эту эпоху таковым нам представляется, в частности, „мамасახლისი“), а также, может быть, главе сельской или семейной общины»²¹.

უნდა შევნიშნოთ, რომ „სამამასახლისო სამსახურებელი“ არის არა „მიწის ნაკვეთი“, არამედ ის, რაც მამასახლისის მამულზე მსხდომ გლეხებს ჰქონდათ დაკისრებული: მოსავლის მოყვანა, აღება, მიზიდვა და, ალბათ, ზოგი რამ სხვაც. კაცმა რომ თქვას, ამას გ. მელიქიშვილიც გულისხმობს: „термин, в то же время, мог обозначать и круг обязанностей (повинностей), выполняемых в пользу мамасახლისи“. აი სწორედ ეს არის „სამსახურებელი“ და არა „მიწის ნაკვეთი“ (участок земли), რაშიც ეჭვი შეპარვია პროფ. ი. სურგულაძესაც, რომელიც სპეციალურად იკვლევს საქართველოს სახელმწიფო სამართლის საკითხებს.

საქართველოს მეფეს რომ მამული ჰქონდა ტაოში, ამის შესახებ ცნობა მოიპოვება დავით დიდის ისტორიაში. ბაგრატ IV-ის მემკვიდრე იყო მისი ძე გიორგი, რომელიც საქართველოს სამეფო ტახტზე მამის სიკვდილის შემდეგ (1072) ავიდა. ამ მეფის შესახებ ისტორიკოსი ამბობს: „და წარვიდა მეფე გიორგი (იგულისხმება: სამშუილდით) მამულსა თჳსსა ტაოს და მოვიდა ბანას. მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორაყარი აღმოსავალისა გრიგოლ ბაქურიანის-ძე, რომელსა ჰქონდეს ოლთისნი და კარხუ-ქალაქი და კარი და დიდად განიხარეს და განისუენეს. და მოსცა გიორგი მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქუეყანაჲ და განიყარნეს. ხოლო მეფემან გიორგი დაუტევნა კარს ახნაურნი შავშნი და წარმოვიდა შინა“²². მაშასადამე, გიორგი მეფეს მამული ჰქონებია ტაოში, სახელდობრ მისი მამული ყოფილა ბანა და აქ მიუღია საბერძნეთის სპასალარი გრიგოლ ბაქურიანის-ძე, წარმოშობით ტაოელი, უთუოდ იგიც ბაგრატიონთა გვარისა, რომელსაც, თანახმად ერთი ოქრობეჭდისა, რომელიც მას კეისრისაგან ჰქონდა ბოძებული, ტაოშიც ჰქონდა მამული. რომ გაყრილან გიორგი მეფე და აღმოსავლეთის ზორაყარი (სპასალარი), მეფე შინ გაბრუნებულა, ე. ი. ქუთათისს.

აქედან ჩანს, რომ, რაკი გიორგი მეფეს მამული ჰქონებია ტაოში, იგი მიღებული უნდა ჰქონებოდა თავისი მამისაგან მემკვიდრეობით. მაშასადამე, ბაგრატ IV-საც მამული ჰქონებია ტაოში, სადაც ის ამ მამულის მფლობელობის გამო „მამასახლისი“ ყოფილა. ყველა სოფელი (მათ შორის ბარეჯანიც), რომლებსაც სამამასახლისო სამსახურებელი ჰქონდათ დაკისრებული, მეფე-მამასახლისის სამსახურში ითვლებოდა და გარკვეული მოვალეობანი უნდა შეესრულებინათ.

კონკრეტულად არ ჩანს, რა იყო ეს „სამსახურებელი“, მაგრამ რაკი სიგელში ნათქვამია, რომ ბაგრატ მეფემ ეს სოფელი სატრაპეზოდ გადასცა ოზიზ-

²¹ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии. Тб., 1959, стр. 413.

²² ქართლის ცხოვრება, ტ. I (ს. ყუხუჩიშვილის რედაქციით), 1955, გვ. 318.

ლებს, თითქო ეს იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ძირითადად აქ უნდა ვიგურობოდეთ მოთ სოფლის მეურნეობის პროდუქტები: პური, ღვინო, ბოსტნეული, რძის ნაწარმი, თაფლი, ხილი, ამ პროდუქტების მიზიდვა და სხვა. უთუოდ სხვა სახის სამსახურებელიც ჰქონდათ მათ დაკისრებული, მაგრამ ძირითადი „სამსახურებელი“ თითქო ეს უნდა ყოფილიყო. თანაც სოფელს, ალბათ, ფულადი გადასახადიც ედვა.

5

შემდეგ იმავე სიგელში იკითხება: „აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაჲ და სიგელი ესე ჩუენი შემდგომთა ჩუენთა მომავალთა მეფეთა, ერისთავთა ერისთავთა, ერისთავთა, ტაოსისა და კლარჯეთისა ტანუტერთა და ყოველთა კელისუფალთა და საქმის მოქმედთა, დაუმტკიცეთ და ნუეინ კელ-ჰყოფთ შლასა და შეცვალუბანა ამისა“.

რას ნიშნავს აქ ნახსენები „ტანუტერი“? სიტყვა სომხურია, ნიშნავს „მამასახლისს“ და გავრცელებული იყო ტაოსა და კლარჯეთში, სადაც „სამამასახლისო სამსახურებელს“ უნდა ჰქმეოდა აგრეთვე „სატანუტრო სამსახურებელი“. რომ ავრეა, ეს ჩანს იქედან, რომ ერისთავთ ერისთავს ბეშქენს გაუთავისუფლებია „სატანუტრო დრამის“ გადახდისგან კორიდელი ხუცები. კორიდეთი სოფელია ტანეთში, მურღულის ხეობაში, და იგი წინათ ბათუმის ოლქში შემოდიოდა, ამჟამად კი თურქეთის ფარგლებშია მოქცეული. აქ იყო ოდესსაც ღვთისმშობლის ეკლესია და მას ეკუთვნოდა ძველი ბერძნული სახარება (VIII—IX საუკუნისა), რომელზედაც მოიპოვება ბერძნული და ქართული მინაწერები. ამ სახარების 13 ქართული მინაწერი გამოსცა მ. ბროსემ²³, შემდეგ მ. ჯანაშვილმა აწერა ეს ხელნაწერი და გამოაქვეყნა 22 ქართული მინაწერი²⁴, მაგრამ ყველას სჯობს ნ. მარის გამოცემა, რომელსაც ახლავს ყველა ქართული მინაწერის ფოტოსურათი²⁵, რიცხვით 24.

ზემოთ ხსენებულ სატანუტრო დრამაზე საუბარია მინაწერში²⁶, რომელიც ასე იკითხება: „სახელითა ღმრთისაითა მე ბეშქენ ჩემისა სძლისა ხუაშაქისა ხოვიშნითა გაუშუი კორიდელთა ხუცესთა სატანუტროი დრამაი, რაზომცა გამოვიდოდეს; აღარავინ აუღოს და ჩემისა ძისწულისა ბეჩაისა სალოცავად და სულისა ჩემისა ხარებად შეიმოსებოდით, რაზომცა იყუნენ ღმრთის...“

²³ Note sur un manuscrit grec des quatre Evangiles, rapporté du Souaneth-Libre et appartenant au comte Panin: Mélanges Asiatiques, t. VI, 6/18, Octobre, 1870.

²⁴ Описание рукописей Церковного Музея Духовенства грузинской Епархии. кн. III, 1908. № 993, стр. 233—250.

²⁵ Грузианские приписки греческого Евангелия из Коридии: Известия ИАН, 1911, стр. 211—240.

კორიდეთის ბერძნული სახარების დაწერის დროდ VIII—IX საუკუნეს მიიჩნევენ. მისი ერთი ნაწილი (მარკოზის თავი, რომელიც უფრო საყურადღებოა ისტორიულ-ლიტერატურული თვალსაზრისით) ფოტოტიპურად გამოსცა მოსკოვის საარქეოლოგიო საზოგადოებამ (МАК, XI, 1907) და რამდენიმე ქართული მინაწერი ამ გამოცემის ფურცლებზე მოჰყვა (ტბ. 1—6, 49, 50).

გრაფინა უეაროვამ ამ გამოცემის სარედაქციო წერილში და მკვლევარმა ივანე ვესეევმა თავის წერილში ამ სახარების შესახებ (იქვე, გვ. 1—2) გვიამბეს მეტად საყურადღებო თავგადასავალი, რომელიც ამ ფრიად მნიშვნელოვან ხელნაწერს გადახდომიან მე-19 და მე-20 საუკუნეში. ზოგი რამ ამ თავგადასავლიდან ნ. მარმა გაიმეორა თავის გამოკვლევაში კორიდეთის სახარების ქართული წარწერების შესახებ (გვ. 211—212).

²⁶ № V, გვ. 226.

ეს ნიშნავს, რომ ბეშქენს უპატიებია კორიდელი ღვთისმშობლის ეკლესიის ხუცესთათვის სატანუტრო დრამის გადახდა. სამაგიეროდ ეს დრამა, რამდენიმე უნდა ყოფილიყო, მათ უნდა მოეხმარათ სამოსლის შესაძენად (აქ თითქო უფრო საეკლესიო მსახურების დროს სახმარებელი შესამოსელი უნდა იგულისხმებოდეს).

ეს ბეშქენი ამავე სახარების სხვა წარწერაში ერისთავთ ერისთავად არის მოხსენიებული. მას ღმრთის სწორობით მიმართავს ვინმე ივანე: „ჰ ერისთავთ ერისთავო (ერთ ერთ) ბეშქენ, ღმრთის სწორო, მიწამან შენმან ივანე დავიწერე“²⁷. ღმრთის სწორობით ჩვეულებრივ მეფეებს მიმართავდნენ.

მამასახლამე, კორიდეთის ხუცებს რომ სატანუტრო დრამის გადახდა აპატივა, ეს ყოფილა ერისთავთ ერისთავი ბეშქენ, რომელიც ამ მხარის ტანუტერი, ანუ მამასახლისი ყოფილა. სატანუტრო გადასახადი აქ ფულადი ხასიათისაა („დრამა“) და იგი უთუოდ ტანუტრის (მამასახლისის) „სამსახურებლის“ ერთი სახეა. კორიდეთის ხუცებს (უფრო ზედმიწევნით, კორიდეთის ღვთისმშობლის ეკლესიას, რომელსაც უთუოდ მამულები ჰქონდა) სატანუტრო გადასახადი, ალბათ, სხვაც ჰქონდათ შეწერილი. — „რაზომცა გამოვიდოდესო“, რომაა ნათქვამი, ეს გვაფიქრებინებს, რომ ფულადი გადასახადი არ უნდა ყოფილიყო ყოველთვის ერთი და იგივე. ალბათ, ის ამა თუ იმ წლის მოსავლიანობის მიხედვით, ცოლ ნაანგარიშევი.

ეგვევ ბეშქენ ერისთავთ ერისთავი სხვა წარწერაში²⁸ აღიარებს, რომ მან კორიდეთს უსამართლოდ დაადვა ბეგარი, და მერმე თვითონვე გააუქმა. აქ იკითხება: „ჰ. სახელითა ღმრთისაითა და მეოხებითა და შუამდგომელობითა კორიდეთისა ღმრთისმშობელისათა დაგიწერე ესე დაწერილი მე ბეშქენ თქვენ კორიდელთა ერთობ სოფელსა მას უამსა, ოდეს ახალი ბეგარი დაგდევ, წინაის რა მჭირებოდა. ვცან, რომე ბრალი მექნა, მევე გაგიშუი. ესე დამედვა: ცნვაი, მკაი, თიბაი, სალეწავი, გამწეობაი. არა გემართლებოდი და მით გაგიშუი: მწირველნი ხართ ჩემნი და მშობელთა ჩემთანი. სხუაი რაიცა გჭირებია, ეგრევე იყოს“²⁹.

ვინ არის ეს ბეშქენ ერისთავთ ერისთავი, რომელმაც ახალი ბეგარიც კი დაადვა სოფელს და მერმე, როცა მიხვდა, რომ უსამართლობა ჩაიდინა, თვითონვე გააუქმა? როდის ცხოვრობდა იგი და სად ჰქონდა რეზიდენცია? ამ კითხვების პირდაპირი პასუხი არ ჩანს. მისი ხელით გამოყვანილი წარწერები უთარილოა, მაგრამ პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით გარკვევით მე-13 საუკუნისაა, უფრო ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, მე-13 საუკუნის მეორე ნახევრისა. ამავე ხანისაა კორიდეთის სახარების ზოგი სხვა მინაწერიც, რომლებშიც „მაჩხიტისი ჩინია“ ნახმარი. ამ ჩინებს ჰარად კითხულობდნენ მ. ბროსეც, მ. ჯანაშვილიც, თვით ნიკო მარიც კი (ჰემი, ჰემისა, ჰემსა), მაგრამ მე ერთ ადრინდელ წერილში გავარკვევი, რომ აქ ჩ არის და არა ჰ (ჩემი, ჩემისა, ჩემსა). მსგავსად გამოყვა-

27 № IV, გვ. 225.

28 № XVI, გვ. 233.

29 ნ. მარს ამ მინაწერის „სალეწავი გამწეობაი“ ასე აქვს ნათარგმნი: ПОМОЩЬ В МОЛОТЪ-НЪ. თითქო მას „გამწეობაი“ შემწეობად ვაუგაო. ხომ არ აჯობებდა, რომ „გამწეობა“-ში გამწევი ძალის, ე. ი. სატრანსპორტო საშუალებათა გამოყვანა გვეგულისხმავ თუ აგრეა, მაშინ მის წინ მიიმე უნდა დაისვას: სალეწავი, გამწეობაი (ე. ი. სალეწავი და გამწეობა) და ბეგარი ხუთა სხისა გამოვა: ხენა, მკა, თიბვა, ლეწვა და გამწეობა.

ნილი ჩ (რომელიც მოხაზულობით დღევანდელ ხელნაწერ 3-ს მიიკვანძვება) სხვა იმდროინდელ ხელნაწერებშიც მოიპოვება³⁰.

მიუხედავად იმისა, რომ ბეშქენ ერისთავთ ერისთავი ორი საუკუნით არის დაშორებული ბაგრატ IV-ისაგან, მისი „სატანუტრო დრამა“ და „სატანუტრო ბეგარი“ არსებითად იგივე უნდა იყოს, რაც ბაგრატ IV-ის „სამამასახლისო სამსახურებელი“. ამიტოვან „სატანუტრო დრამა“ ფულადი გადასახადი ჩანს, „ბეგარი“ კი — გარკვეული სამუშაოების შესრულებას გულისხმობს.

ვიდრე დავასრულებდეთ, ერთი საკითხია კიდევ გასარკვევი. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნში, რომლის ნაწყვეტია შემონახული, მეორე მუხლში ნახსენებია „სოფლისა მამასახლისი“: „ვინცა მოძღუარი იყოს ანუ მეფეთა წინაშე ზრდილი და ნამყოფი კაცი იყოს, ანუ კარგი დიდვაჭარი, ანუ კარგი სოფლისა მამასახლისი, იგეთი კაცი დასუი ბჰედ: ჭკუიანი იქნების და კარგად ეცოდინების ბჰობაჲ და უსამართლოს არას იტყვს“³¹.

ამ ძეგლს ი. ჯავახიშვილი ბაგრატ III-ის დროსად მიიჩნევს³² და უნდა ვიფიქროთ, „სოფლის მამასახლისი“ ბაგრატ IV-ის დროსაც იყო ჩვენში, მაგრამ არ ჩანს, რა უფლება ჰქონდა მას და რა მოვალეობა ეკისრა. მოყვანილი მუხლის შინაარსიდან მხოლოდ ის არის ცხადი, რომ „კარგი სოფლის მამასახლისი“ შეიძლება დაეყენებინათ მოსამართლედ („ბჰედ“), გლეხთა სადაო საქმეების გასარჩევად³³. მაგრამ თუ „კარგი“ არ იყო? სხვა არა ვიცით რა სოფლის მამასახლისის შესახებ XI საუკუნეში.

ამ მიმოხილვიდან ჩანს, რომ „მამასახლისი“ სიტყვას XI საუკუნეში ორი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომელთაგანაც ერთი მამულის ქონებასთანაა დაკავშირებული: „სამამასახლისო სამსახურებელი“ (ბაგრატ IV-ის სიგლისა) და „სამამასახლისო ხარკი“ (პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონისა) აღნიშნავდა სამსახურებელს (resp. ხარკს), რომელსაც სოფელი ან მონასტერი იხდიდა ადგილობრივი მთავრის სასარგებლოდ. მთავარი საქართველოში შემკვიდრეობით მიღებულ მამულის ფლობდა და ამ მხარის მამასახლისად ითვლებოდა. ტაოში ასეთი მამულის მფლობელი თვით ბაგრატ IV იყო, რომელსაც ამ მხარეში „სამამასახლისო სამსახურებელიც“ ეკუთვნოდა.

ბოლგარეთში კი, სადაც ქართველთა მონასტერი იყო, სამამასახლისო ხარკი იკრიბებოდა არხოტის სასარგებლოდ, რომელიც ცენტრალური ხელისუფლებისაგან იყო დანიშნული.

ტაოსა და კლარჯეთში „მამასახლისი“ ტერმინის ბაღდად იხმარებოდა აგრეთვე მისი სომხური შესატყვისი „ტანუტერი“. ამიტომ სატანუტრო სამსახურებელი ამ მხარეში არსებითად იგივე უნდა ყოფილიყო, რაც „სამამასახლისო სამსახურებელი“.

მეორე მნიშვნელობა „მამასახლისი“ სიტყვისა არის მონასტრის წინამძღვარი. ეს მნიშვნელობა სიტყვას უნდა მიეღო ჩვენში სამონასტრო ცხოვრების დამკვიდრებისა და განვითარების პროცესში მე-6 საუკუნიდან³⁴.

30 ა. შანიძე, მახიტისძის ჩინი: „ჩვენი მეცნიერება“, 1924, № 11—12.

31 ი. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, I, 1963, გვ. 464.

32 ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვ. II, 1929, გვ. 93.

33 იქვე, გვ. 484.

34 მაღლობას მოვასხენებ პროფ. ივანე სურგულაძეს, რომელმაც ეს წერილი გადამიკითხა და შენიშვნები მომცა.

თინათინ აპიტინაძე

ზოგიერთი სიტყვის სემანტიკური განვითარების
ისტორიისათვის

ქართული ენის ლექსიკის ისტორიული შესწავლისათვის საგულისხმოა ცალკეულ სიტყვათა წარმოებისა და სემანტიკური განვითარების შესაძლო გზების გათვალისწინება. ამ მხრივ ჩვენი დაკვირვება ეხება შემდეგ სიტყვებს:

1. გძილი ძველ ქართულში იშვიათად ხმარებულ სიტყვათა წყებას განეკუთვნება¹. გვხვდება პეტრე მოციქულის წამებასა² და ეზეკიელის წინასწარმეტყველებაში. საბას ლექსიკონში იგი არ შესულა. სიტყვა საინტერესო ჩანს როგორც წარმოების, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით. გძილი ზურთმოდგარული ტერმინია, აღნიშნავს კარნიზს, ლავგარდანსა და ლატანს.

გძილი|გრძილის ხმარების სამი შემთხვევა დასტურდება ეზეკიელის წიგნის ოშკურსა (O) და იერუსალიმურ (I) ხელნაწერებში. ეზეკიელის წინასწარმეტყველების გელათური ვერსია (G) ამ სიტყვას არ იცნობს. მის ფარდად აქ ნახმარია გისოსი (40,43) და ძგიდუ (43, 13; 43; 17):

და ოთხნი ტაბლანი ყოვლად-დასაწვევლათანი ქვისანი... და ციდ ერთ იყო მათი გძილი ბაკოდ გამოთლილი (IO, 40,43). და გძილი გარემო ბაკოთა მისთა მტკაველ ერთ (IO, 43,13); და სალხინებელი იგი წყრთა აოთხმეტ სიერცე ოთხად მიმართ ადგიდ მისა და გრძილი მისი გარემოჲს-გარემო მრგულად ზოგი წყრთისაჲ (IO, 47,17).

უცხო ტექსტთაგან გძილს შეესატყვისება ბერძნული τρ γεισ(σ)ν (კარნიზი, შვერილი, ნაპირი), სომხური ճիւղ — ყბა (40,43; 43,17) და պսակ — კარნიზი (43,13).

ქართული ტექსტისა და გძილის უცხოური შესატყვისების საფუძველზე ზედმიწევნით დგინდება გძილ სიტყვის მნიშვნელობა. იგი აღნიშნავს დაბალ (დაახლოებით ერთი ციდა სიმაღლის) კედელს. უფრო სწორად, გძილი კედლის კიდე, კედლის დამაგვირგვინებელი ნაწილია, თანამედროვე სამშენებლო ტერმინოლოგიით კარნიზი, პარაპეტი ანუ იგივე გისონი³. შდრ. გძილის ბერძნული შესატყვისის τρ γεισ(σ)ν, ახალი ქართულის გისონი (სახურავის, აივნის, ხიდის და ა. შ. შემომზღულდავი დაბალი კედელი, რომელიც მტწილად

¹ სათანადო სიტყვების შესამოწმებლად ვიყენებდით ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის სალექსიკონო მასალას.

² პეტრე მოციქულის წამების ტექსტი დაუცავს ცნობილ 864 წლის სინურ მრავალთავსა და პარხლის მრავალთავს (A—95, X ს.).

³ თ. კვიციანი, მოკლე რუსულ-ქართული ზურთმოდგარული ლექსიკონი, თბ., 1961, გვ. 58, 94, 38; ტექნიკური ტერმინოლოგია, თბ., 1961, გვ. 162.

ყრუ გაუმჭოლ ზღუდეს წარმოადგენს⁴ და ჰეისონი (კლასიკურად აღქმული ორდერის კარნიზის გამოტანილი ფილა)⁵.

სინურ მრავალთავში გძილი ერთხელ გვხვდება (პეტრე მოციქულის წამებაში) და უნდა აღნიშნავდეს ხის ჯვრის განივ ძელს, ლატანს:

ხოლო სამსუქალი, რომლითა შეპყრობილ არს მართალსა ძელსა გძილი იგი საშუვალ, მოქცევაჲ არს და სინანული კაცისაჲ (248,18). შდრ. A—95: ხოლო სამსუქალი, რომელსა შეპყრობილ არს მართალსა ძელსა გრძილი იგი საშუვალ, მოქცევაჲ არს და სინანული კაცისაჲ (145,19a).

გძილის ამ მნიშვნელობებს შორის (კარნიზი, ლატანი) გარდუვალი ზღვარი არ არის, პირიქით, საერთო მეტი შეინიშნება.

სასურველია, თანამედროვე ხუროთმოძღვრულ ტერმინოლოგიაში, რომელიც არცთუ ისე მდიდარია ქართული ტერმინებით, კარნიზის, პარაპეტის ნაცვლად დამკვიდრდეს მათი ადეკვატური შინაარსის მქონე ქართული ტერმინი გძილი.

გძილის, როგორც ხუროთმოძღვრული ტერმინის, წარმომავლობა არ არის დადგენილი. ზოგიერთი არსებითი მონაცემის საფუძველზე, ვფიქრობთ, რომ გძილი არის ღრძილის აღმნიშვნელი ძველი ქართული ფორმა გრძილი. ეზეკიელის წიგნის იერუსალიმურ ხელნაწერში ერთ ადგილას დასტურდება სწორედ გრძილი და არა გძილი (43,17). ამ ადგილზე დაყრდნობით ეზეკიელის ტექსტის პარიზულ გამოცემაში დანარჩენ ორ შემთხვევაშიც გძილში „რ“ აღუდგენიათ — გ(რ)ძილი⁷. პეტრე მოციქულის წამების ერთი და იგივე მაგალითი სინურ მრავალთავში გძილ ფორმას უჩვენებს, პარხლის მრავალთავში კი გრძილს.

გძილის გრძილ (=ღრძილს) სიტყვიდან მომდინარეობის სასარგებლოდ მეტყველებს სამსხვერპლო მაგიდების შემოზღუდული კედლის კიდეების ფორმა. როგორც ლიტერატურაში მიუთითებენ, იგი დაკბილული ან შვერილებიანია⁸, რომელიც ალბათ მთარგმნელს მოაგონებდა ღრძილის ფორმას. ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა გძილის ლათინური და სომხური შესატყვისები. ორივეგან გძილის ფარდად ნახმარია ადამიანის სახის ნაკვეთა სახელები: ლათინ. ვულგატას labium (ბაგე) და სომხ. *ბჷიომ* (ყბა). ცხადია, საფუძველი ამ მოვლენისა სამსხვერპლო მაგიდის კედლის კიდეების თავისებური დაკბილული ფორმაა.

სახელდების პრინციპი აქ სავსებით ბუნებრივი და გასაგებია. საერთოდ, ქართულ თუ უცხოურ სამშენებლო ტერმინოლოგიაში ჩვეულებრივია ადამიანის სხეულის ნაწილების სახელთა გამოყენება სამშენებლო ტერმინებად⁹: კბილანა (დენტოკული), თაღი კბილანა, თაღი კბილოვანი, საფეხურის შუბლი, ქუსლი, გუმბათის ყელი...

მასალობრივ გძილსა და გრძილს რ ბგერა განასხვავებს. ესეც არ უქმნის სერიოზულ დაბრკოლებას ზემოგამოთქმულ ვარაუდს. რ-ს დაკარგვა

⁴ იქვე, გვ. 94.

⁵ იქვე, გვ. 38.

⁶ სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1967.

⁷ Patrologia orientalis, t XXIX, fasc. 5, თ. 40, 13; 43, 13; 43, 17, Paris, 1961.

⁸ Творения Б. Иеронима, т. 19, ч. 13, гл. 199.

⁹ თ. კვიციანი, მოკლე რუსულ-ქართული ხუროთმოძღვრული ლექსიკონი, თბ., 1961.

ქართულში ჩვეულებრივია ამგვარ ფუძეებში თანხმოდანთა თავმოყრის გამოყენება (შდრ. ვზა გველი — შაჰნავაზ., 654,1); გძნეული (რუს. 275,34). შესაძლებელია, მოცემულ შემთხვევაში რ-ს დაკარგვას ხელი შეუწყო გ რ ძ ი ლ ის ახალი შინაარსით (კარნიზი, ლავგარდანი) დატვირთვამაც, თუმცა, როგორც უკვე მივუთითებდით, ერთგან „რაეიანი“ ფორმაც შემორჩენილა (ეზეკ., 43, 17).

თავის მხრივ საინტერესო ჩანს გ რ ძ ი ლ და გ რ ძ ე ლ ფუძეთა ურთიერთობა. ამასთან დაკავშირებით, საყურადღებოა გ რ ძ ძირის ივ-სუფიქსიანი ფუძეები, რომლებიც წარმატებით გამოიყენება ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში¹⁰ (გრძივა, გრძივი, გრძივ-საბამი, გრძივ-ძელი). გრძელ-გრძივ ფუძეთა ელ-, ივ-სუფიქსები გ რ ძ ი ლ შ ი ი ლ-ის სუფიქსობის საკითხს სვამს.

ამგვარად, გრძილი||გძილი ძველ ქართულში გერჯერობით ორ ძეგლში გვხვდება პეტრე მოციქულის წამებასა (სინ. მრავ., პარხ. მრავ.) და ეზეკიელის წინასწარმეტყველებაში. იგი ხუროთმოძღვრული ტერმინია და ნიშნავს კარნიზს, ლავგარდანს, ლატანს. ტერმინი ნაწარმოებია ღრძილის აღმნიშვნელი იველი ქართული ფორმის გ რ ძ ი ლ ის გადატანითი მნიშვნელობით გამოყენების შედეგად.

2. მ აღ ნ ა რ ი გავრცელებული ლექსიკური ერთეულია როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში, თუმცა ძველში იგი უფრო ხშირად იხმარება; ისტორიულად არსებითი სემანტიკური ცვლილება არ განუცდია, აღნიშნავს ხშირსა და შამბიან დიდ ტყეს მთაში¹¹.

სათანადო მასალის შესწავლით ირკვევა, რომ მაღნარი უფრო ფართო შინაარსის სიტყვაა, ვიდრე აქამდე იყო ცნობილი. მიუთითებს ტყიან ადგილზე არა მარტო მთაში, არამედ საერთოდ:

რამჟე ეყოს ძელსა მას ვენაჰისასა, ყოველთაგან ძელთა რტოთა, რომელნი არიან ძელთა შორის მაღნარისათა (ეზეკ., 15,2) დემკვდრნენ უღაბნოთა და დაიძინონ მაღნართა შინა (ეზეკ., 34, 25).

კონტექსტის მიხედვით არც ერთ მაგალითში არა ჩანს, რომ მაღნარი — ტყე მთაშია; ბერძულ-სომხური წყაროებიც მაღნარის ფარდად ჩვეულებრივ ტყის აღმნიშვნელ სიტყვებს უჩვენებენ: ბერძნ. *βρυση* და სომხ. *անտա*, ამავე მნიშვნელობით გვხვდება ეს სიტყვა ძველი ქართულის ბევრ ძეგლში:

იყო ადგილი და ყოველდავე მაღნარ (ასურ. მოდ. 26,11) იყო იგი ურწყული. და იყო მაღნარი ტყე ურწყული და ვერხუნარი (დავ. ტირიქ., 188,2). და იხარებდნენ ყოველნი ძელნი მაღნარისანი (სინ. მრავ., 3,22). ვითარცა ლომი აღმოკლეს მაღნართაგან იორდანისათა (იერ., 50,44).

ცხადია, არსად არ იგულისხმება, რომ მაღნარი მთიან ადგილზეა; თუმც შეგვხვდა ასეთი მაგალითიც:

და მთანი დიდ-დიდნი და მაღნაროვანნი იხილნა მრგულად და წყლბულ (ექუს. დღ. 91,23).

¹⁰ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 1951; თ. კვიციანი, მოკლე რუსულ-ქართული ხუროთმოძღვრული ლექსიკონი, გვ. 13, 25; ტექნიკური ტერმინოლოგია, გვ. 88.

¹¹ სუ ლ ხ ა ნ-ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ლექსიკონი ქართული, I, თბ., 1967; ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, 6, თბ., 1961; ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. 6, თბ., 1950.

მასასადამე, მაღნარი ძველ ქართულში აღნიშნავს ტყეს როგორც მთაში, ისე ბარში.

მაღნარის აღნაგობას გაკვირვებებს არნ. ჩიქობავა, როცა მაღალ სიტყვის ძირად მიიჩნევს ალ- ზმნისწინს (მ-ალ-ალ); „მ-ალ-ალ-ის ასეთ დაშლას, — შენიშნავს ავტორი, — მხარს უჭერენ ნაწარმოები სახელები: უ-აღ-რტს-ი... მ-ალ-ნარ-ი“¹².

სხვა თვალსაზრისი საანალიზო სიტყვის თაობაზე სპეციალურ ლიტერატურაში არ მოიპოვება.

მაღნარის ისტორიისათვის საგულისხმო ჩვენებას იძლევა სვანური ენა. ამ სიტყვას ეტიმოლოგიური კავშირი უნდა ჰქონდეს სვანურ სიტყვასთან მალ, რომელიც იხმარება ზემოსვანურის ორივე დიალექტში და ამჟამად აღნიშნავს ზემდგარ წიწვიან ხმელ ხეს, ან ისეთ ხეს, რომელსაც წვეროდან ხმობა აქვს დაწყებული. სვანური მალ ქართულ მაღნარში გამოყოფს მალ ფუძესა და ნარ მორფემას: მალ-ნარ. ამგვარი სეგმენტაცია სიტყვას სემასიოლოგიურად და მორფოლოგიურად ქართულში გავრცელებულ მცენარეთა ერთგვაროვანი კრებულის აღმნიშვნელ სახელთა რიგში აყენებს (შდრ. მუხა — მუხ-ნარ-ი, კობიტი — კობიტ-ნარ-ი, მალ — მალ-ნარ-ი). ამ ტიპის სახელთა წარმოების შესახებ ა. შანიძე მიუთითებს: „ნარ დაერთვის მცენარის სახელის ფუძეს და აღნიშნავს ადგილს, სადაც ბლომად მოიპოვება ფუძით დასახელებული მცენარე: ნაძვ-ნარ-ი, ფიჭვ-ნარ-ი, წაბლ-ნარ-ი...“¹³. ანალოგიური სურათია ჩვენს შემთხვევაშიც: მცენარის სახელის ფუძეს მალ (=სოკს ან საერთოდ წიწვიან ხეს) დაერთვის ნარ-ი და აწარმოებს სახელს ადგილისას, სადაც გავრცელებულია სოკი ან ზოგადად წიწვიანი მცენარეები. განსხვავებას ქმნის მხოლოდ ის, რომ მაღნარში ძირეული მასალა სვანურია (resp. საერთო ქართველური). მისი ქართული შესატყვისი გამოდის სოქნარი, ნაძვნარი, აღრიხდელ საფებურზე — წიწვნარი¹⁴.

მაღნარის წარმოდგენილი ეტიმოლოგია გასაგებს ხდის იმ სემანტიკას, რომელიც მას ძველ ქართულში აქვს (ტყე). შესაძლებელია თავდაპირველად იგი

12 არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, სპ., 1942, გვ. 26.

13 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, § 173; ნარ სუფიქსზე საინტერესოდ მსჯელობს დ. ჩუბინაშვილი ტყერ სიტყვის განმარტებისას: „ერთგვართა ხეტა ბრავლად მდგართა ბოლოდ დაერთვის მარტულა „ნარი“, დასანიშნავად სიმრავლისა მათისა, ვითარ ფიჭვი — ფიჭუნარი, მუხა — მუხნარი, თხილი — თხილნარი...“ დ. ჩუბინაშვილი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1961.

14 მ. ქალდანის ცნობით, მალ ზემოსვანეთში ზემდგარი გამზარა სოკის სახელია. ცხუმ-ართლში, ლ. შამფრიანის მოწმობით, ხმელი ნაძვის აღმნიშვნელია. ფიგურალური გამოთქმაც კი არსებულა მალ ზუ(მ)ლი — ნაძვივით მალალია (სიტყვასიტყვით: ნაძვის ზომისაა, ნაძვის ტოლია). უ. ცინდელიანმა დავეიდასტურა, რომ ბალსქვემოურში იხმარება გამოთქმა მაღრაშ ზექ — ნაძვის შეშა, ხოლო სიტყვა მაღრა აღნიშნავს გამზარა სოკის ან ნაძვის შეშას. ამგვარი ფაქტები გვაპარულებინებს, რომ აღრიხდელ საფებურზე სვანურში მალ აღნიშნავდა წიწვიან ხეს საერთოდ.

წიწვიან ტყეზე მიუთითებდა. რადგან წიწვიანი მცენარეები ჩვეულებრივ მხოლოდ ადგილის ფლორაა, მაღნარი ალბათ ამიტომ იყო მიჩნეული მთიანი ადგილის ტყის აღმნიშვნელად. შემდეგში, როცა მაღნარ-ში თანდათანობით გაფერმკრთალდა მაღ ძირის სემანტიკა, ამ უკანასკნელმა განიზოგადა მნიშვნელობა და საერთოდ დიდი ტყის აღმნიშვნელი გახდა.

ამრიგად, ჩვენი ვარაუდით, მაღნარი ეტიმოლოგიურად უნდა უკავშირდებოდეს ზემოსვანურში გავრცელებულ წიწვიანი ხის აღმნიშვნელ სიტყვას მაღ და ნაწარმოები უნდა იყოს მაღ ფუძეზე ნარ მაწარმოებლის დართვით: მაღ-ნარ-ი.

3. წიწ ძირის შემცველი სიტყვები გვხვდება ძველ ქართულსა (იწიწვის, ეწიწვოდა, წიწნეული, უწიწველი, წიწნეულობა, მოეწიწვიან) და ხევსურულში (აწიწდეს, წიწი); შინაარსობრივად ყველგან შიშის, ძრწოლის მნიშვნელობა აქვს.

წიწ ძირი პირველად ა. შანიძემ გამოავლინა ხევსურულში: „როშკას აწიწდეს ციხენი“¹⁵. კონტექსტიდან ნათლად არა ჩანს სიტყვის სემანტიკა, — ალბათ ამის გამო, ლექსიკონში ავტორი ამ სიტყვას ურთავს ერთ-ერთი ხევსურის განმარტებას: „აწიწდეს დაშინდესო, აუქსნია ჩემთვის ბესარიონის ბეზობელს გაგა თეთრიაულს“¹⁶

ალ. ჭინჭარაულის მიერ მოწოდებული ცნობით, ხევსურულში გავრცელებული გამოთქმაა შიშ-წიწი, რომელშიაც წიწი სხვა არაფერია, თუ არა შიში, ე. ი. შიშ-წიწი სინონიმურ წყვილთაგან შემდგარი კომპოზიტი გამოდის ისე, როგორც სვე-ბედი, შიშველ-ტიტველი.

საგულისხმოა ამ ფუძის არსებობა ხევსურულში, რომელსაც შემოუნახავს ძველი ქართულის ბევრი საყურადღებო მონაცემი.

ძველ ქართულში შეგვხვდა წიწ ძირისაგან ნაწარმოები რამდენიმე სიტყვა. ძველ ძეგლებში წიწ ი- და ე- პრეფიქსებით დავადასტურეთ. ი-წიწ-ვის, ე-წიწ-ვ-ოდ-ა (შდრ. ხევს. ა-წიწ-დ-ე-ს). ი-თავსართიანი სულ ხუთიოდე მაგალითი დაიძებნა, ენიანი — ერთი:

1. ნუ იწიწვი, ისრაჲლ! (იერ. G, 30, 10); რუს. Не страшись, Израил! სომხ. *მქ' ვარნიცხეგხი ბქ'.*
2. ნუ პირისა ჩემისაგან არა იწიწვოდი თუ? (იერ. G, 5, 22) რუს. Предо мною не трепещете? სომხ. *կամ յերեսայ իմոց ոչ սարսիցხ'ք-ბერძნ. ή ἀπὸ πρῶταπῶτα μου οὐχ ἐსάφρηθησθε.*
3. არღარა ეშინოდის მერმე, არცა იწიწვოდი ნ, არცა ორქმაობდენდა, — იტყვს უფალი (იერ., G, 23,4). შდრ. IO: და არღარა ეშინოდის მერმე, არცა შეძრწუნდენ, იტყვს უფალი. რუს. И они уже не будут бояться и пугаться и не будут теряться, говорит Господь. სომხ. *և ո՛չ ևս երկիვნեն, և ոչ ևս վարნიცხეგին և ո՛չ լինեն անոხս ասէ տ'ր.* ბერძ. *καὶ οὐα φοβηθήσονται: ἐκ: οὐαδὲ πτοηθήσονται.* ნუცა იწიწვი (ეზეკ. G, 3,9), შდრ. IO: ნუცა შესძრწუნდებ; რუს. Не страшась. სომხ. *მქ' ვანცხოცხეს.* ბერძნ. *μηδὲ πτοηθήσ*

¹⁵ ა. შანიძე, ქვესურული მასალები, წელიწდეული, თბ., 1922—24, № 1—2, გვ. 153.
¹⁶ იქვე.

ქართული

5. პირდაპირ ღრუბლისა ფიცხლისა იწიწვის ყოველი შფრინველი (A. A. L. 13, 117r, 29). ყოველივე შიშით და ძრწოლით ერჩიდეს და ჰმსახურებდეს მას; და მათ თანა თვთ ეპისკოპოსიცა ეშიშვოდა და ეწიწვოდა მას (თეოფ. ექ. ცხ., 267,25).

საილუსტრაციო მასალიდან და იწიწვის უცხოური შესატყვისებიდან ცხადად ჩანს, რომ წიწ ძირთან დაკავშირებულია შიშის, ძრწოლის მნიშვნელობა. ასე ესმის ეს სიტყვა საბასაც: იწიწვი — მოწიწებით ხარ, — განმარტავს იგი და იმოწმებს ეზეციელის ზემომოყვანილ ადვილს. მოწიწება კი საბასეული გაგებით დიდი მოშიშებაა¹⁷.

წიწ ძირი ი/ე პრეფიქსებით გვხვდება მოგვიანო ხანის (XVIII ს.) ძეგლებშიც:

არ ძალმიც ვიშიშვ, ვიწიწვი (არჩ., I, 265,4). დია რამ თუ ეიწიწვოდეთ (არჩ., I, 20,4). იწიწვოდა იესუსგან (საბა, III, 204,17). სულნი შენგან იწიწვიან (საბა, II, 172,3).

საბას ნაწარმოებებში შეგვხვდა ენიანი ვნებითის ზმნისწინიანი ფორმები:

გლახანი მოგეწიწვიან (საბა, III, 98,8). მერმე მას შეაპირებენ, ვინც შიშით მოეწიწვიან (საბა, II, 107,28).

იწიწვის, ძველი ქართულის თვალსაზრისით, იშის ტიპის ზმნათა რიგში დგება. შეიძლება ფუძე აღვადგინოთ: *წიწ-ავ, *იწიწ-ავ-ის — იწიწვის.

ძველ ქართულსვე შემოუნახავს წიწ-იდან ნაწარმოები ატრიბუტივი წიწნეული, ამ უკანასკნელისაგან მომდინარე ზმნური სახელი — წიწნეულობა და მისი პირიანი ფორმები:

სიმრავლითა გულისწყრომისაჲთა წიწნეულ იქმნეს (ესაია, 31,4). წიწნეულ იქმნენ მბრძოლნი შენნი თემანით გამონი (აბღია, 1,9). საარებამან მკეტამან წიწნეულ გყოს (ამბაკუმ, 2,17). არა წიწნეულად შჳამდე პურსა შენსა (2 შჯ., 8,9). ხოლო განვიდოდა ბარბაროსიცა იგი... ჩუეულეებითისა თაგვედობისაგან არცა თვთ მის სულსა ზღუევისაოვს წიწნეული (ორენტ., 314,17). არა ზესაგარდარეულობისა ძლით... არცა შიშისა და წიწნეულობისათჳს შეუძინებეს დასასრულსა კინონისასა განჩინებაჲ (კან. მეათცხ., 107,8). უჯუეთუ სწიწნეულობდეთ, არა სონავს სულსა ჩემსა... (ამბაკუმ, 2,4). დაიძინებუა და ცრემლოდა მწუხარე და წიწნეულობდა (დიოს. 179,25). საშინელსა კამლთასა ვანხსნად წიწნეულობდა (დას. საქ. საველ. საბ., I, 132,25).

მე-10 საუკუნის ერთ-ერთ ხელნაწერში შეგვხვდა უწიწველ ფორმა:

და ამხილებდა მას მხილებითა უწიწველითა თუალ-უხუავად (P, 15,15a—1b).

მაშასადამე, თუ გავითვალისწინებთ ძველი ქართულისა და ხევისურულის მონაცემებს, წიწ ძირი ფორმაცვალების თვალსაზრისით საკმაოდ მოქნილი ჩანს; გვაქვს ი/ე თავსართიანი და დონით ნაწარმოები ვნებითის ფორმები — იწიწვის, ეწიწვოდა, აწიწდეს, ზმნისწინიანი — მოეწიწვიან, სახელეები — წიწი, წიწნეული, წიწნეულობა, უწიწველი.

¹⁷ სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1966.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულს წიწ ძირიდან ნაწარმოებები წმინდრი ფორმები არ შემორჩენია. ჩვენი აზრით, ეს ძირი მცირეოდენი სემანტიკური მოდიფიკაციით გარჩენილია გავრცელებულ აბსტრაქტულ სახელში მოწიწება¹⁸ (მორიდება, მოკრძალება)¹⁹. შიში რიდის, კრძალვის ერთ-ერთი წამყვანი კომპონენტია. ამდენად საესებით ბუნებრივია, მოწიწების აღმნიშვნელი სახელი მოკრძალების, მორიდების შინაარსით აღჭურვილიყო. კონკრეტულად საქმე გვაქვს სიტყვის მნიშვნელობის დაეწრობასთან, რომლის ხარჯზეც სიტყვის სემანტიკურ ველში შემოსულია ახალი შინაარსი. საბასთან მოწიწება ძველი შინაარსის მომცველია (დიდი მოწიწება). ამ გავებით გვხვდება იგი ბევრ ძველ ძეგლში, თუმცა ზოგჯერ ახალი შინაარსიც არ არის უცხო ძველი ტექსტებისათვის.

შემოკლებათა და ლათინულ ნიშანთა განმარტება

- ა ბ ღ ი ა — წინაწარმეტყუელება აბლიაჲსი: ბიბლა, მოსკოვი, 1743.
- ა მ ბ ა კ უ მ — წინაწარმეტყუელება ამბაკუმისა, ბიბლა, მოსკოვი, 1743.
- ა ს უ რ. მ ო ლ. — ასურელ მოლაჲწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ტექსტები გაშოკლევიტა და ლექსიკონით გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1955.
- ა რ ჩ. I — არჩილიანი, ტ. 1, თბ., 1936.
- და ვ. ტ ი რ ი ჯ. — წმიდათა ყრმათა ორთა ძმათა დავითისი და ტირიქანისი საკითხავი: ძველი ქართული ავთოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი 1 (V—X სს.), თბ., 1963.
- და ს. ს ა ქ. ს ა ე ე ჯ ს ა ბ. 1 — სარგის კაცბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წ. 1, ტფ., 1921.
- დი ო ს — ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა მამისა ჩუენისა დიოსისი: კ. კეკელიძე, კტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VI, თბ., 1960.
- ე ზ ე ე. — წინაწარმეტყუელება ეზეკიელისი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა თ. ციტიშვილმა: სადისერტაციო შრომა (ხელნაწ.), წ. 2, თბ., 1970.
- ეს ა ი ა — წინაწარმეტყუელება ესაიასი: ბიბლია, მოსკოვი, 1743.
- გ ქ უ ს. დ ღ. — უძველესი რედაქციები ბასილი კესარიელის ექუსთა დღეთაჲსა და გრიგოლ ზოსელის თარგმანებისა „კაცისა აგებულებისათჳს“, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1964.
- თ ე ო ფ. ე კ ო ნ. ც ბ. — თეოფილე ეკონომის ცხოვრება აღწერა: ილია ევტიქიანოსის მიერ: კ. კეკელიძე, ეტიუდები..., VI, 1960.
- ი ე რ. — წინაწარმეტყუელება იერემიასისი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა კ. დანელიამ: სადისერტაციო შრომა (ხელნაწ.), წ. 2, თბ., 1965.
- კ ა ნ. მ ე ა თ ც ბ. — კანონი მეთცხრამეტე დანგრას შეკუბულთა წმიდათა მამათაჲ: კ. კეკელიძე, ეტიუდები..., IX, თბ., 1963.
- ორ ე ნ ტ. — ორენტიოსისა და ძმათა მისთა მარტკლობა: კ. კეკელიძე, ეტიუდები..., IV, თბ., 1957.
- პ ა რ ხ. მ რ ა ვ. — პარხლის მრავალთავი (X ს.), ხელნ. A—25.
- რ უ ს. — რუსლდანიანი, ილია აბულაძისა და ივანე გიგინეიშვილის რედაქციით, თბ., 1948.
- ს ა ბ ა II₂ — სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. II₂, აღ. ბარამიძისა და ელ. შეტრეველის რედაქციით, თბ., 1962.
- ს ა ბ ა III — სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. III, ივ. ლოლაშვილის რედაქციით, თბ., 1963.

¹⁸ შდრ.: „მოწიწებით 34,2 [—*მოძიწებით; შდრ. მწოლა, ძ(რ)წოლა]“. ა. შანიძე, ლექსიკონი, რომელიც დართული აქვს გამოცემას: გიორგი მთაწმიდელი, ცხოვრება იოვანესი და ეფთჳმესი, გამოსაცემად დამზადა ივ. ჭავჭავიძემ, თბ., 1946, გვ. 118.

¹⁹ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, V, თბ., 1958.

ს ი ნ. შ რ ა ვ. — სინური მრავალთავი 864 წლისა, ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობისა და გამოკვლევით, თბ., 1959.

შ ა პ ნ ა ე ზ. — ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, გიორგი ლეონიძისა და სოლ. იორდანიშვილის რედაქციით, თბ., 1935.

2 შ ჯ. — წიგნი მეხუთე მეორე შჯულისა: ბიბლია, მოსკოვი, 1743.

A—95 — პარზლის მრავალთავის ხელნაწერი (X ს.).

A—1115 — ეფრემ ასურის ასკეტიკონის ეფრემ მცირისეული თარგმანის ხელნაწერი (XII ს.).

G — გელათური ბიბლიის ხელნაწერი A—1108 (XII—XIII სს.).

I — წინასწარმეტყველთა წიგნების იერუსალიმური ხელნაწერი Ier—7,11 (XI ს.).

O — ოშკური ბიბლიის ხელნაწერი 978 წლისა.

F — იოანე-ზოსიმეს ჰიმნების ნუსხა (X ს.), დაცულია პრინსტონის უნივერსიტეტში (აშშ):

Hymns in Georgian Garrett. mss. № 24. ვსარგებლობდით ხელნაწერის ფოტოპირით, რომელიც ინახება ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში.

ბიბლიური ტექსტების რუსული და უცხო საალუსტრაციო მასალა მოგვეყავს შემდეგი გამოცემებიდან:

რუსული — Толковая Библия проф. А. П. Лопухина т. 6, СПб., 1914.

ბერძნული — Vetus Testamentum graecum juxta septuaginta interpretes, Parisi, 1882.

სომხური — სომხური ბიბლიის ზოპრაბის გამოცემა, ვენეცია, 1805.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენმა კომისიამ)

ფიქრია მაკალათია

უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის მქონე ტოპონიმები

არაგვის ხეობის ფშავის ტოპონიმიში გეოგრაფიულ სახელთა ორი უცნავე გამოიყოფა: 1. ქართულ ნიადაგზე ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელები, რომელნიც, თავის მხრივ, სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: ა. ტოპონიმები, რომელთა სემანტიკა და სტრუქტურა ნათელია; ბ. ქართული სტრუქტურის მქონე ტოპონიმები — მსაზღვრელ-საზღვრულიანი კომპოზიტები — რომელთა მსაზღვრელის სემანტიკა სადღეისოდ უცნობია; გ. ერთი შეხედვით უცნობი სტრუქტურის ან სემანტიკის მქონე ტოპონიმები, რომელთა ეტიმოლოგიზება, ფორმის ან მნიშვნელობის ახსნა ისევ ქართული ენის მონაცემებით ხერხდება; 2. უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის მქონე ტოპონიმები, რომელთა ნაწილი, მართალია, გარკვეულ სტრუქტურულ ტიპოლოგიას ქმნის, მაგრამ ჯერ-ჯერობით ჭირს მათი რომელიმე კონკრეტული ენის მონაცემებით ახსნა.

წინამდებარე სტატიაში შევეხებით ტოპონიმთა უკანასკნელ ჯგუფს. ეს ტოპონიმებია: ათხალი, აკამათი, ამილი, არახიჯა, არბახხანი¹, ასთაჯო, ასიახი, ატბო//ატბუ, ატნიგა, აფრადო, აფშო, აფხუშო, აყადო, აწიგა, აქკარა, ბაგორა, ბასი, ბაჩალი, ბაჭყატელო, ბაჭყატემა, ბახია, ბედე, ბეცე, ბიწონი, ბოწახი, ბუსთარა, ბუქალო, ბუცხი//ბუცხო², ბუჭყინტა, ბლოშა, გარდიქალე, გარქელო, გმირადო, გომეწარი, გოქცი, გუდარახი, გუდრუხი, გუშლოვა, დამასტე, დაღალე³, დობჩხა, დოწია, ეგნაყე, ვარაქალი, ვარე, ვეტა, ზიქაო, თაქვალი, თურიკე, იდოგი, ინო, კადარალი, კანატია, კარატე, კარახტინი, კიტოხი, ლაფოგა, ლაქქე, ლახატო, ლემოში, ლიწკრო, ლოვანგა, მათხარა, მამაო, მარიანგა//მარიანგი, მასთალა, შადაჩი, მაშარა, მაშალო, მაწადიკა, მაქარადი, მიჩხი, მიწრადო, მუქო//მუქუ, ნაცარბეტა⁴, ნეძიხი, ნინამათა, ნინაჭნი, ნისტყუ, ნიყა, ნიჯონი, ოშანა, პანახი, სიდლო, ტალიშა⁵, ტარხუტი, ტილავეტა, ტიტყა, ტორი, ფახალი, ფიცარუგა, ფშარაო//ფშარაუ, ქავარა, ქალილო⁶, ქამაქა, ქინო, ქმოლი,

¹ ხალხური ეტიმოლოგიით, არბახხანი — აბეჩხარი, ფშ. აბეჩხარი — უნაყოფო, ხმელი მიწა.

² პარალელურ ფორმათაგან ბუცხო ჩანს პირველადი, რაც დასტურდება მეორადი ტოპონიმის მიხედვით: ბუცხოქალი.

³ ხალხური ეტიმოლოგიით, „დაღალე მეედან ადგილია, დიდ საქანურ ადგილ იყო, იმადა ჰქვიან დაღალე“. ამ გაგებით, „დაღალე“ მეორე პირის ბრძანებითის ფორმა უნდა იყოს, მაგრამ საერთოდ ფშურ ტოპონიმიში არ დასტურდება ზმნური ფორმების გამოყენება გეოგრაფიულ სახელებად.

⁴ შდრ. ტოპონიმები: ტილავეტა და ვეტა.

⁵ შდრ. ჯავახეთის ტოპონიმები: ტალაშო//ტლაოში, წარმოების მხრივ: დადაშო. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 56.

⁶ ამ ტოპონიმის ორგვარი ხალხური ეტიმოლოგია ასრებობს: 1. ქალილო — ქალიელი (ფშ. ქალიელი — ქალის საკუთარი სახელი); 2. ქალილო — ქვალილა, შდრ. ლილა — შლამი, წერილი სილა (ქ. ნოდარედი, აქარული კილოს თავისებურებანი, საკანდ. დისერტაცია, მანქანაზე ნაბეჭდი).

 საქართველოს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

ქუთხი, ქუჩაბახა//ქუჩაბახი, ღივდაშე, ღიმშალა, ღონიშო, ღოშა, ღუდალა, შატუ, შიშარა, ჩიკორკა, ცონა, წაწადა//წაწადო, წერათო, წიკო, ჭანიშო, ჭაფნაგა, ჭეშე, ჭიდალი, ჭიჩო, ჭოკოხი. ხარმახალი, ხარტიშო, ხასტოში, გაქო//ხაქუ⁷, ხაქუშლო, ხაცანი, ხიშმუ⁸, ხურაგო//ხურაყო, ჭათა, ჭელამათა, ჭოდა, ჭოდგა, ჭოშარა, ჭოშბო//ჭოშბო, ჯღორალი.

ზოგ შემთხვევაში თითქოს შეუძლებელი არ ჩანს მათი ქართულ ნიადაგზე გააზრება⁹, ეს ტოპონიმებია (ტოპონიმთა სავარაუდო ეტიმოლოგიისაგან სათანადო მასალის სიმცირის გამო თავს ვიკავებთ): არიმნი, აქრეშონი, აყუდა, ახუნი, აგადი, ბარბარე, ბეტიჩილი//მეტიჩილი, ბოთანა, გველამართლე, ელია, თაყანთი, თრიალეთი, კვირია, მშილა, მშირალა, მისელური, ნაყილი, ოდობანი, ოთხა, სამცირაო¹⁰, სანება, ქადა, წერაქუა¹¹, წერახუა, ხაფხადუკა.

უცნობი ტოპონიმები (სულ 157 ტოპონიმი) საერთო რაოდენობის (3400) 4,4%-ს შეადგენს (იხ. დანართი I). აღსანიშნავია, რომ უცნობი ტოპონიმების

დანართი 1

ქართულ ნიადაგზე ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელების უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის ტოპონიმებთან რაოდენობრივი შეფარდების სქემა:

№№	ტოპონიმთა წარმომავლობა	ტოპონიმთა რაოდენობა:	%
1.	ქართულ ნიადაგზე ნაწარმოები ტოპონიმები	3243	95,37
2.	უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის ტოპონიმები	157	4,4
	სულ	3400	100%

შედარებითი სიჭარბე შეინიშნება არაგვის ხეობის აყოლებით ჩრდილოეთისაკენ; მაღაროსკარისა და ეჩნვალის სასოფლო საბჭოში ძირითადად უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკისა მკროტოპონიმია (სოფლისა და სოფლებში შემავალ მცირე სოფელთა, ანუ უბანთა სახელები), მიკროტოპონიმია თითქმის სულ მთლიანად ქართულ ნიადაგზეა ნაწარმოები (იხ. დანართი II), სემანტიკურად და სტრუქტურულადაც (ან ყოველ შემთხვევაში, სტრუქტურულად მაინც) გამკვირვალა.

მთის კილოთა ტოპონიმის, მათ შორის ფშაურის, ნახურ ენათა მონაცემების მიხედვით ახსნა სცადა თ. უთურგაიძემ: „მთის კილოების ნახურთან შერევის გამოვლენისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მივიანიჭოთ გეოგრაფიულ სახელებს ქართული ენის მთის კილოთა გავრცელების არეალში.“

7 ტოპონიმი ხაქო//ხაქუ უნდა მოდიოდეს ხაქოლ ფორმისაგან, რასაც ნეორადი ტოპონიმი ხაქონგორი (— ხაქოლგორი) გვაუქვრებინებს. ამ აზრს მხარს უჭერს ტოპონიმ ხაქო//ხაქუ-ს ხალხური ეტიმოლოგია: აქ ბევრი ხაქოლია (ხაქოლი — ერთგვარი მცენარეა, ა. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, 1961), სახელიც იმიტომ დაერქვა ადგილსო.

8 შდრ. თუშურში „გაქვეს არაქართულ ნაცვალსახელდართული სახელები: ხიშმუ (ხი — წყალი, მუ — ესე)“; 3. ხუბუტია, თუშური კილო, 1969, გვ. 48.

9 დასტურდება ორი არაქართული ტოპონიმური სახელწოდება (შირაქი და ყიზლარი), რომელნიც, როგორც აღნიშნავენ, მამულუბისთვის დაერქმევიან პატრონს შირაქთან და ყიზლართან მსგავსების მიხედვით.

10 ეს გეოგრაფიული სახელი გვხვდება ტოპონიმ საცრეოს სინონიმურ სახელად.

მთის კილოთა გავრცელების ტერიტორიაზე ძირითადად ქართული წარმოშობის გეოგრაფიული სახელები გვხვდება, მაგრამ საკმაო რაოდენობით ვხვდებით ისეთ ტოპონიმებსაც, რომელთა წარმომავლობისა და ეტიმოლოგიის გარკვევა ხერხდება მხოლოდ ნახური ენების მონაცემთა გათვალისწინებით. ინტენსიური ურთიერთობის დროს გამორიცხული არ არის ენობრივი კალკები ტოპონიმშიც...

კალკეული ეტიმოლოგიების გვერდით შესაძლებელი ხდება გეოგრაფიულ სახელთა ნახური მაწარმოებლების მთელი სისტემის გამოვლენა¹¹.

ამგვარ მაწარმოებლებად თ. უთურგაიძე მიიჩნევს: -ლო, -გო¹², -ჩო დაბოლოებებს, რომელნიც ნახურში სახელებს უჩნდებათ ადგილობით ბრუნვებში, ე. წ. ლოკატივებში. ამ სუფიქსებს უნდა ჰქონოდათ ლოკატივის ჰა ნიშანი; მათე, ტე, ეხ დაბოლოებებს, რომელნიც დღესაც დამოუკიდებელ სიტყვებად გვევლინებიან ნახურ ენებში; შო სუფიქსს, რომელიც პირველი პირის ნაცვალსახელ სო-ს ვარიანტი ჩანს და „... ზმნებთან სააქაო ორიენტაციაზე მიუთითებს, ხოლო როგორც ზმნიხედა უდრის აქეთ, გამოდმა ქართულ ზმნიხედებს. ლოკატივის ჰა-თავდაპირველად აქაც ივარაუდება“¹³.

ჩვენ მიერ ზემოთ დასახელებულ უცნობ ტოპონიმებში მართლაც შეიძლება ყველა ამ დაბოლოების გამოყოფა, თუ ამის შესაძლებლობას ფუძე მოგვეცემს, ე. ი. თუ ნაწილ ტოპონიმთან მაინც მოხერხდება ფონეტიკური ტრანსფორმაციის გამორიცხვა და ფუძის სემანტიკის გარკვევა.

ნახურ წარმოშობისად მიაჩნიათ ხევსურულ ტოპონიმიაში გამოვლენილი -ლა სუფიქსი დ. იმნაიშვილსა და თ. უთურგაიძეს¹⁴. იგი ქისტურში მიმართულების აღმნიშვნელი თანდებული უნდა იყოს წარმოშობით. თუ ფშაურ ტოპონიმიაში ნახურ ორიენტაციას გავიზიარებდით, შეიძლებოდა -ლა სუფიქსის ვარიანტად მიგვეჩინა ფშავის ტოპონიმებში -ლო დაბოლოება: აფრლო, გმირლო, მამლო (შდრ. მამარა), მიწრლო, სიღლო.

როგორც ზემომოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ფშაურ ტოპონიმებში ხ (სხვადასხვა ხმოვნის თანხლებით ხ თანხმოვნისანი დაბოლოებანი) გამოდის ბოლოკიდურ პოზიციაში, რომელიც თ. უთურგაიძეს მიაჩნია ჰა ე ხ („ნახურ ენებში ჰა ე ხ ნიშნავს გამოქვაბულს“¹⁵) სიტყვისაგან მომდინარედ.

სანამ თითოეული ტოპონიმის ეტიმოლოგია არ გაირკვევა, ასეთივე უფლებით შეიძლება გვემტკიცებინა, რომ ტოპონიმებში (კიტოხი, კინწუხი, ბუცხი, ნეძიხი, გუდრუხი...) უნდა გამოვეყოთ -ხ(ი), რომელიც შეიძლება მიგვეჩინა წყლის, მდინარის სახელად, შდრ. „... ლიახუ შეიძლება დავშალოთ ასე: ლია—ლუო (ლოა—თოელი) და ხუ—ხი (წყალი), რასაც ექნება მნიშვნელობა თოვლის-წყალი (მდინარე) ან თოვლ-წყალი. ჩაჩურ (ნახურ) ენებში მსგავსი კონსტრუქციის მდინარის სახელები ხშირია: ბალხი (თეთრი-წყალი),

11 თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მთის კილოთა ზოგი თავისებურება, 1966, გვ. 88—89.

12 ჩვენ ფშავის ტოპონიმიაში ტოპონიმ ხურაგო//ხურაკოს გარდა სხვაგან ვერ დავადასტურეთ -გო ტოპოდაბოლოების ხმარების შემთხვევა, ჩვეულებრივია -გა დაბოლოება. შდრ. მარიანვა//მარიანგო, თ. უთურგაიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 94.

13 თ. უთურგაიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 103.

14 იბ. დ. იმნაიშვილი, ქართული ენიდან სიტყვათა სესხების კანონზომიერებისათვის პანკისის ქისტურში; ივე, XI, 1959, გვ. 245 (იხ. შენიშვნა სქოლიოში); თ. უთურგაიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 99—100.

15 თ. უთურგაიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 96.

არჩხი (შავი-წყალი), გირხი, არმხი და სხვა. იგი ჩვეულებრივია სიურ ენებშიც: ქართულში, დაღესტნურში, ოსურში და სხვა ენებში¹⁶.

ეგვ. ჭეირანაშვილმა მიუთითა - ა ხ, - ე ხ, - უ ხ, - ი ხ ფორმანტიან გეოგრაფიულ სახელებზე, რომელნიც თითქმის მთელი კავკასიის ტერიტორიაზე გვხვდებიან¹⁷ და, როგორც ავტორს მიაჩნია, რომელთა „... თავდაპირველი მნიშვნელობის ახსნა უნდა დაეყრდნოს იბერიულ-კავკასიურ ენათა... მონაცემებს“¹⁸.

სანამ ყველა ენაში არ გამოვლინდება ამ (ან სხვა რომელიმე) ტოპოდბოლოებათა გავრცელების არეალები და ტოპონიმიური პარალელები, ყოველივე ეტიმოლოგია რომელიმე კონკრეტული ენის მონაცემებით ნაადრევი ჩანს.

უცნობი ტოპონიმის ახსნისათვის მოსამზადებელ სამუშაოდ მიგვაჩნია როგორც ტოპოდბოლოებათა, ისევე ცალკეულ ტოპონიმთა გავრცელების არეალების დადგენა საქართველოს (და შემდეგ მოსაზღვრე) ტერიტორიაზე. ის, რაც ერთი შეხედვით შეიძლება მთის კილოთა ტოპონიმის თავისებურებად მივიჩნიოთ (ამჟერად მხედველობაში გვაქვს მთის დიალექტებში გამოყოფილი ე. წ. ნახური ტოპოფორმანტები), დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმაშიც დასტურდება (ყოველ შემთხვევაში, დღემდე გამოქვეყნებული ტოპონიმიური მასალის მიხედვით). ამ მხრივ საყურადღებოა აქარისა და სამცხის¹⁹ ტოპონიმი, სადაც თითქმის ფშაური ტოპონიმისათვის ნიშანდობლივი სტრუქტურული ჯგუფების გამოყოფა ხერხდება ტოპოდბოლოებათა მიხედვით (რათქმა უნდა, ძნელია დაბეჯითებით იმის მტკიცება, როგორც ზემოთაც აღვნიშნავდით, სწორედ მივიჩნევთ თუ არა ტოპონიმის ჩვეულებრივ დაშლას, სანამ გარკვეული ჯგუფის ტოპონიმების ეტიმოლოგიაზე წარმოდგენა არ გვექნება): ზაზალო, კველო, ჩანჩხალო, ჭოლო, მახვალო, ჩიჩიალო, ჩხერელო, დოშელო, ქელო, დანდალო, ლილო; ჩირუხი, ჭოროხი, ჭოჭოხა, გუდარეხი, ზოდეხი, ქარჩეხი, კარახი, წრიოხი, ძურძუხი, მამრუხი, წინარეხი; ჭანაგოგა, ხორგა, ბრაგა, ჭანგა, დუნგა, გენაგა, ხორგი და სხვა.

თუ გავითვალისწინებთ საუკუნეთა განმავლობაში აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის თანამეზობლობასა და ინტენსიურ ურთიერთობას ნახური მოდგმის ტომებთან, თეორიულად დასაშვებია ტოპონიმაში ნახურ ენათა კვალის ძიება. მაგრამ რითი აიხსნება დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მსგავსი დაბოლოებანი ტოპონიმაში? (შდრ. „ქართლის ცხოვრების“ ცნობა: ქართლის მეფე საურმაგმა „...წამოიყვანა ...ყოველთა კავკასიის ნათესავთა ნახევარნი... დასხნა მთიულეთს, დიდოეთიდგან ვიდრე ეგრისამდე“)²⁰.

¹⁶ ვ. გამრეკელი, დვალეთის ტოპონიმების ანალიზისათვის, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IV, ნაკვ. I, 1958, გვ. 55—56.

¹⁷ როგორც ივ. ჯავახიშვილი მიუთითებდა, ხ სუფიქსი განსხვავებული ხმოვნისანი ვარიანტებით დასტურდება კავკასიურ და ძველ ურარტულ ტოპონიმულში, აგრეთვე ეთნონიმაში. ი. ჯავახიშვილი, Основные историко-этнологические проблемы истории Грузии. Кавказа и Ближнего Востока древнейшей эпохи, Вестник древней истории, 1939, № 4 (9), გვ. 47.

¹⁸ ეგვ. ჭეირანაშვილი, ქერამუხის თავდაპირველი მნიშვნელობის საკითხი, ივე, XI, 1962, გვ. 358.

¹⁹ მაგალითები ამოღებულია ნაშრომებიდან: ი. სიხარულიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტოპონიმიკა, I, ბათუმი, 1958; მისივე, მასალები სამცხის ისტორიული გეოგრაფიისათვის (ტოპონიმიკა), საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, 1964.

²⁰ ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, I, თბ., 1955, გვ. 27.

სამამულო ტოპონიმოკურ ლიტერატურაში ფართო გასაქანი აქვს ტოპონიმთა კვლევას მათში კანონზომიერად გამეორებადი მსგავსი ელემენტების მიხედვით²¹.

საზოგადოდ, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია მსგავსი მეთოდით ვიკვლიოთ გეოგრაფიული სახელები საერთოდ და კერძო შემთხვევაში — ფშავის ტოპონიმია, რომლის უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის მქონე გეოგრაფიული სახელების ნაწილი სისტემას ქმნის გარკვეულ გამეორებად ელემენტებს გამოგვაცოფინებს ურთიერთშეპირისპირების წყალობით, ამ ელემენტებს პირობითად შეიძლება ტოპოდაბოლოებანი ვუწოდოთ, ასეთი ტოპოდაბოლოებებია:

- გა: ატნიგა, აწიგა, გუშლოგა, ლაფოგა, მარიანგა||მარიანგი.
- ლო: ბაჰყატელო, ბუქალო, გარძელო, ქალილო, ხაქუშლო.
- რა: აქარა, ბაგოჩარა, ბუსთარა, მათხარა, მაშარა²².
- ლო: აფრალი, გმირალი, მაშალი, მიწრალი, სიდლო.
- შა: ბაჰყატეშა²³, ბლოშა, ტალიშა.
- შო: აფშო, აფხუშო, ღონიშო, ქანიშო, ხარტიშო.

-ხ(ი): ასიახი, ბოწახი, ბუცხი, გუდარახი, გუდარუხი, კიტოხი, ნეძიხი, ნიჯოხი, პანახი, ქუთხი, ქუჩაბახი||ქუჩაბახი, ჭოჭოხი.

შეიძლება სხვა დაბოლოებანიც გამოგვეყო, მაგ., -ტე (დამასტე, კარატე...) და სხვა.

თუ დავუკვირდებით ამ ტოპოდაბოლოებათა ტერიტორიულ განაწილებას (იხ. დანართი III), საინტერესო სურათს ვნახავთ: ჩვენ მიერ გამოყოფილი შეიდივე ტოპოდაბოლოება მხოლოდ უკანაფშავის სასოფლო საბჭოში დასტურდება; -ხ(ი) და -შო დაბოლოებათა არეალი მთელ ფშავს მოიცავს (მხოლოდ ეს ორი ტოპოდაბოლოებაა ყველაზე სამხრეთ ნაწილში — ჟინვალის სასოფლო საბჭოში; მადაროსკარის სასოფლო საბჭოში დამატებით გვხვდება -ლო). თვით უკანაფშავის სასოფლო საბჭოს სოფლებში ამ ტოპოდაბოლოებათა ტერიტორიულ განაწილებასთან გვაქვს საქმე, კერძოდ, -გა და -ლა გვხვდება მხოლოდ გარკვეულ, ჩრდილოეთით მდებარე სოფლებში, რომელნიც არაგვის მარჯვენა ნაპირის მთებზე არიან შეფენილი (თავისთავად ის ფაქტი, რომ უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის გეოგრაფიული სახელები ძირითადად მაკროტოპონიმიაში გვხვდება (იხ. დანართი II), ექვს ბაღებს, ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ არაგვის ხეობის ფშავის ტერიტორია ძველად, დროის გარკვეულ მონაკვეთში, რომელიმე არაქართული, შესაძლოა, ნახური ტომით იყო დასახლებული).

უცხო ტოპონიმთა კვლევამ ამ და სხვა მრავალი კუთხით მოსალოდნელია, ბევრი საინტერესო საკითხი გამოავლინოს²⁴, ოღონდ გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოებანი:

²¹ იხ. Б. А. Серебrennikov. О методах изучения топонимических названий. Вопросы языкознания, 1959. № 6. გვ. 36—50; А. К. Матвеев, Методы изучения топонимики субстратного происхождения. Всесоюзная конференция по топонимике СССР, 28 января—2 Февраля 1965 г. Тезисы докладов и сообщений. Л., 1965, стр. 12; В. А. Никонов, Язык не известен. Топонимика Востока, М., 1969, стр. 18—35 и др.

²² შდრ. მაშალი.

²³ შდრ. ბაჰყატელო.

²⁴ საინტერესოა ნ. ბერძენიშვილის შენიშვნა ტერმან „წუნდა“-სთან დაკავშირებით: ტერმან „წუნდა“-ს პარალელები ჭავჭავთის სწორედ ამ ადგილებში (სულდა, ჭოლა, გულსუნდა,

1. წერილობით წყაროებში ფშავის ტოპონიმთა შესახებ ცნობები ტოპონიმ-ლობის გამო მოკლებული ვართ შესაძლებლობას თვალი ვადევნოთ ტოპონიმთა ფორმაცვლას დიაქრონიულ კრილში. ტოპონიმთა სანდო კვლევა კი მხოლოდ ფაქტობრივი მასალის ფართო ისტორიულ ასპექტში განხილვისას არის შესაძლებელი.

2. არ უნდა გამოირიცხოს იმის შესაძლებლობა, რომ ერთი შეხედვით უცნობი სტრუქტურისა და სემანტიკის ტოპონიმები ქართული წარმოშობისაა, ოღონდ დროთა განმავლობაში ისე არიან ფონეტიკურად ტრანსფორმირებული, რომ მოჩვენებით ურთიერთმსგავსებას გვიჩვენებენ, სინამდვილეში კი სულ სხვადასხვა სისტემის სახელებია ან შეიძლება ლექსიკური ერთეული, რომელიც ტოპონიმშია დატული, ენას აღარ შემორჩა, დაიკარგა.

3. ამ რიგის ზოგ ტოპონიმს შესაძლებელია ახსნა დაექნოს ქართველურ ენათა (ქართულის, მეგრულ-ქანურის ან სევანურის) მონაცემებით.

4. ზოგი სუფიქსი, ადვილი მოსალოდნელია, ძველი, ქართველური სუფიქსია, რომლის კვალი მხოლოდ ტოპონიმიაში ჩანს, ან შესაძლებელია მომდინარეობს საზღვრულად გამოყენებული რომელიმე სიტყვისაგან.

ამდენად მიგვაჩნია, რომ უცნობ ტოპონიმთა ანალიზი სადღეისოდ მეტწილად ნაადრევი და პრობლემატურია. მსგავს ტოპონიმთა ახსნა მომავლის საქმეა.

ქართულ ნიადაგზე სიტყვათშეერთებით ნაწარმოები რიგი ტოპონიმის შემადგენლობაშიც ვხვდებით აგრეთვე უცნობი სემანტიკის მქონე მსაზღვრელს ან საზღვრულს.

ყურადღებას იქცევს ერთი საინტერესო გარემოება: უცნობი სემანტიკის მსაზღვრელი, რომელიც ტოპონიმის შემადგენლობაში გამოიყოფა, შეიძლება იყოს ან დამოუკიდებლად არსებული ტოპონიმი, მაგ.: აკაპათისთავი, ამილისხეობა, არახიჯისანიავო, აფრალისწყარო... (შდრ. დამოუკიდებელი ტოპონიმები: აკაპათი, ამილი, არახიჯა, აფრალი...), ან სხვა, სადღეისოდ უცნობი სიტყვა, მაგ.: ბასხაჯურთმთა, ოთროტგორი, ბედაკევა, ქაფოკევა... (ბასხაჯური, ოთროტი, ბედა, ქაფო — ამ სიტყვების მნიშვნელობა უცნობია); ხოლო საზღვრულის სემანტიკა მხოლოდ და მხოლოდ მაშინ არის უცნობი, როცა საზღვრულად დამოუკიდებლად არსებული ტოპონიმი გამოიყენება, მაგ. ბატარაბოჩაქალი, დიდფშარაო, ზენალაბუტი, უკანაფშავი... (შდრ. ტოპონიმები: ბოჩაქალი, ფშარაო, ლაბუტი, ფშავი...).

თუ აღნიშნული ფაქტი შემთხვევითი არ არის, ის საინტერესოა ინდიკატორთა სემანტიკისა და, კერძოდ, ტოპონიმებში სემანტიკური მახვილის თვალსაზრისით.

კუმურდო, დასუნდა, ქილდა) უნდა მოწმობდეს უძველესი მოსახლეობის გარკვეულ ფენაზე: ხოლო ამისივე პარალელები საქართველოს სხვა კუთხეებში ამ ფენის კვალს და შეიძლება მის მოძრაობაზეც მიგვითითებდეს". ნ. ბერძენიშვილი, ჯავახეთის 1933 წლის ექსპედიციის დღიური (საანგარიშო მოხსენება), საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, 1954, გვ. 127. შდრ. ფშავის ტოპონიმები: ქადა, ქოდა...

ივანე ჯავახიშვილი

ალფბითი მეოფალი და ნამეოს ერთი სახეობა
ძველ ქართულში

1. ზოგიერთი გრამატიკული კატეგორიის საწარმოებლად ალფბითის ფორმებს ძველი ქართული ზმნის სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. რიგ შემთხვევაში იგი უძველესი სისტემის გადმონაშთია (მოსლვად არს...), ხოლო ცალკეული ფორმები (ნათელ-სცა...) უდავოდ ძველი ქართულის ინოვაციებს წარმოადგენს¹.

როგორც ცნობილია, მეოფალი ანუ მომავალი დრო ძველ ქართულში სხვაგვარად იწარმოებოდა, ვიდრე ახალ ქართულში: მეოფაღს გადმოსცემდა, ერთი იხრივ, I ან II კავშირებითის ფორმა: „სადაცა სიწმიდემან შენმან ინებოს, მონასტრად აღვაშენო ადგილი იგი“ (ხანძთ. კ 38) — სადაც შენი სიწმიდე ინებებს, ავაშენებ მონასტრად იმ ადგილს.

IX—X სს ძეგლებში შეიმჩნევა მეოფალის ახალი ქართულისებური (ზმნისწინდართული აწმყოს ფუძე) გამოხატვის ერთეული შემთხვევები (შდრ. „ნუ დამივიწყებ ჩუენ, ადგილისა შენისა წმიდისა მკვდრთა და ნერგთა ნადლისა შენისათა“. და მან ჰრქუა მათ: „ქელთა ღმრთისათა შეეკვედრებ სულსა ჩემსა და ქელთა თქუენტა ჯორცთა ჩემთა. ხოლო ნებთა ღმრთისათა ერთად იყოს სიხარული ჩუენი საუკუნოდ“ (TP, VII, ხანძთ. მ, 10), თუმცა ახალი სისტემა თანდათან ვრცელდება XI—XII სს-ში და საყოველთაოდ მკვიდრდება XVI საუკუნიდან².

მეორე მხრივ, მეოფალის გადმოსაცემად ძველ ქართულში ერთ-ერთი საკმაოდ გავრცელებული საშუალება იყო ზმნური მნიშვნელობის მქონე ალფბითი ფორმები: სახელზმნის (მასდარის) მიმართულებითი ბრუნვის გაყინულ ფორმას, რომელიც ინფინიტივის დანიშნულებით იხმარება ძველ ქართულში, მოსდევს რომელიმე დამხმარე ზმნა (უფრო ხშირად: ვარ, ხარ, არს) სათანადო პირობა: გამოცხადებად არს — გამოცხადდება; გამოაცხადებს; მოსლვად არს — მოვა.

1 ი. ჯავახიშვილი, დეფექტური ზმნები ძველ ქართულში, საკანდიდატო დისერტაციის თეზისები, 1945, გვ. 2—5; მისივე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბ., 1954, გვ. 18—19.

2 ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, § 335, გვ. 276; М. В. Мирзашвили, Язык „Жития Григория Хандзтийского“ (грамматический обзор и словарь), автореферат, Тб., 1966, გვ. 31; ზ. ჭუმბურიძე, მეოფალის წარმოქმნის ისტორიისათვის ქართულში: ძველი ქართული ენის კათედრის შრ., 11, 1968, გვ. 55—76; მისივე, Будущее время в картвельских языках, автореферат, Тб., 1968.

9. „მაცნე“, იენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 1

ამგვარად, ქართულში ისტორიულად უნდა ვიგულისხმოდეთ ასეთი მნიშვნელობა: დაბადებად არს — დაიბადება, ისე როგორც შემდეგ ტექსტშია: არღარა დაეზადა ღმერთსა სწორი ამისი, არცაღა მგონიეს თუ დაბადებად არს (ისტორიანი და აზმანი, 81,9); შდრ.: სხუა არ დაბადებულა და არცაღა დაიბადების (ვისრამიანი, 74,6).

ამ საკითხს ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ მარი ბროსემ, რომელსაც ყოფად არს, გამოჩინებად არს შედგენილ მყოფად და მიჩნდა³.

პირველი ქართველი გრამატიკოსი კი, რომელმაც სწორად შენიშნა აღწერილობით ფორმათა საშუალებით მყოფადის გადმოცემის თავისებური მოდალური შინაარსი, იყო თედო ჟორდანიანი. იგი წერდა: „ძველს მწერლობაში ზმნის-ზედითად დაბრუნებულნი სახელ-ზმნანი აღნიშნავენ აგრეთვე უუახლოვეს მომავალს დროსა, რომელიც დაუყოვნებლივ უნდა შესრულდეს, მაგ. „სადა უკვე შობად არს ქრისტე“ (აღნიშნავს ახლო დროის შობასა, მოახლოვებულს შემთხვევას); „ხოლო იესო განსლვად იყო სამარიად“ (ე. ი. შხად იყო წასასვლელად); ესე ყოფად არს“ (ე. ი. ეხლავე ანუ მალე უნდა მოხდეს); „ძეკაცისა მიცემად არს სიკედილსა და დაფლვად და მესამესა დღესა აღდგომად“ (ე. ი. ყოველივე ესე დაუყოვნებლივ მოხდება)⁴.

მართლაც, ძველი ქართული ტექსტის სხვადასხვა რედაქციისა და უცხო ენათა მონაცემების შედარება ნათელს ხდის, რომ მოსლვად არს ტიპის აღწერილობითს ფორმებს შეესატყვისება მომავლის გამომხატველი კავშირებითი ან ჩვეულებრივი მყოფადი (ბერძნულისა, სომხურისა და რუსულისა), ოღონდ ამ აღწერითს გამოთქმებს ჰქონდა კატეგორიული, უახლოეს მომავალში აუცილებლად შესასრულებელი, სავალდებულო მოქმედების შინაარსი, ეს იყო ე. წ. ტერმინატიული მყოფადი: მოსლვად არს — აუცილებლად მოვა, მოსასვლელია, უნდა მოვიდეს:

მარქუ ჩუენ: ოდეს ყოფად არს ესე (C, მთ. 24,3);

შდრ. მოთხარ ჩუენ: ოდეს იყო ესე (DE, იქვე).

Είπες ἴμιν, πότε ταῦτα ἔσται.

Ваше ли: когда это будет?

Скажи нам, когда это будет?

ყოველნი დაბრკოლებად ხართ ჩემდა მომართ (DE, მთ. 25,31);

შდრ. ყოველნივე დაბრკოლდეთ ჩემდა მომართ (C, იქვე).

Πάντες ὑμῖν ἐναντιάζομαι ἐν ἐμοὶ

ამხნხებ ჩიერ ვაყრავყვიც ირ ჩინც

Все вы соблазняетесь о мне.

ელთა მოსლვად არს და ადგილ-აგოს ყოველი (C, მთ. 17,11);

შდრ. ელთა მოვიდეს და კუალად აგოს ყოველი (DE, იქვე).

Илия́ же́ долженъ прийти́.

Илия́ долженъ придти́.

უკუეთუმცა უწყოდა სახლისა უფალმან, რომელსა ეამსა მმარავი მოსლვად არს, იღვებდამცა და არა უტევა დათხრად გუერდი სახლისა თვისისა (DE, მთ. 24,43);

შდრ. უწყოდა თუმცა მამსახლიქმან, რომელსა ეამსა მმარავი მივიდოდა, არამცა უფლო დათხრად სახლისა თვისისა (C, იქვე). ვიძალეს სასუმელისა შესუმად, რომელ ჩემდა შესუმად არს... (C, მარტ. 10,39); შდრ. ძალ-გოცა სასუმელი შესუმად, რომელი მე შეესლუა (DE, იქვე). ჯერ-უჩინდა სულსა და ჩუენცა არა

³ M. Brosset, *L'art Libéral ou Grammaire Géorgienne*, Paris, 1834, გვ. 53.

⁴ თ. ჟორდანიანი, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1889, გვ. 126, შდრ. გვ. 96.

უმეტესი რაიმე ტვრთი დადებამ თქვენ ზედა (მოციქ., ა 15,28); შდრ. ჯერ-
უნდა სულსა წმიდასა და ჩუენცა, რაათა არაჲა უმეტესი ტვრთი და დევათ
თქვენ ზედა (იქვე, ბ).

ზოგიერთ შემთხვევაში ასეთი კატეგორიულობის გასაძლიერებლად და გა-
სახაზავად მასდარის მიმართულებითის ფორმას უძღვის ჯერ-არს და მისთა-
ნა (შე ჰგავს, შუენის, ჰგამს...) გამოთქმები: ჯერ-არს მოსლვად.
ანალოგიური შინაარსის მქონე სიტყვები, ჩვეულებრივ, ძველ ბერძნულსა და
სომხურ ტექსტებშიც დასტურდება:

მიცემამ არს ძე კაცისაჲ ჭელთა კაცთასა (C, მთ. 17,22);
შდრ. ჯერ-არს ძმ კაცისაჲ მიცემამ ჭელთა კაცთასა (DE, იქვე).

μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων
შათნციე ღირქ მარგიე 'ხ ძქთა მარყხან
Сын человеческий предан будет в руки человеческие.

ძე კაცისაჲ ვნებამ არს შათან (C, მთ. 17,12);
შდრ. ჯერ-არს, ძისა კაცისაჲ ვნებამ შათან (DE, იქვე).

ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν.

ირქ მარგიე ვარჯარციე ღ 'ხ ნიგანს
Сын человеческий пострадает от них.

ელთა-და მოსულამ არს პირველამ? (C, მარჯ. 9,11);
შდრ. ელიათსა ჯერ-არს პირველამ მოსლვამ? (DE, იქვე).

'Ηλιον δεῖ εἰσθῆναι πρῶτον;

ხიქა ნაქი სქითა ვარჯარხსეც ვამნაქი
Или надлежит придти прежде?

ჯერ-არს ჩემდა აღსრულებამ ყოველი სიმართლე (DE, მთ. 3,15);
შდრ. ესრე შუენის ჩუენდა აღსრულებამ ყოველისა სიმართლისა (C, იქვე).

Πρέπον ἐστίν ἡμῖν πληρῶσαι πάντα δικαιοσύνην.

ქაქი ღ მხე ცნოც ვამნაქი ვარჯარხისქს

Так надлежит нам исполнить всякую правду.

ჯერ-არს მისა გებამ ვერბთა (კიმ. II, 113,15). სათნობანი მათნი... ჯერ-არსიან
მითხრობამ (ლიმ. 1,18). ჯერ-არს მოჰსენებამ ჩუენდა (ლიმ. 55,1).

ამგვარად, მიმართულებითბრუნვიანი მასდარისა (ინფინიტივისა) და დამ-
ხმარე ზმნით გამოხატული შესიტყვების მომავლის გარკვეული მოდალური ში-
ნაარსით გაგება უდავოა. ძველი ქართულის ნათარგმნსა და ორიგინალურ ტექს-
ტებში ამგვარი მაგალითები მრავლადაა. სხვადასხვა ლექსიკურ-გრამატიკული
მნიშვნელობის გადმოცემის თვალსაზრისით საინტერესოა ზოგი მათგანის პი-
რის ფორმები. ყველაზე ხშირია დამხმარე ზმნა არს:

1 პ. მეცა წარსლვად ვარ შემდგომად ათისა დღისა (კიმ. II, 193,5). ესუათ
და ვჰამოთ, რამეთუ ზვალე სიკუდილდ ვართ (სრნ. 112,23). ვითარ უჟუე ყო-
ფად ვართ... მის დღესა შინა საშინელსა (სწავლ. 14,12).

II პ. სულმან წმიდამან აღგებქდნეს თქვენ... და აღწერად ხართ ერის კაცად
დიდისა მეუფისა (სინ. 84,11). ჰხედვიდე შენ პირებსა მის საზარელთა... რომელთა თანა
დამკვდრებამ ხარ ზვალე (სწავლ. 187,3). ზვალე მიცვალვებამ ხარ ეზოდ
განსაცდელსა (იქვე, 184,25). არა უწყით, თუ ზვალემ(დე) ცოცხალ ყოფად ხარ (იქვე,
3,16). კეისრისა წარდგომამ ხარ შენ (მოციქ. 27,24). ღუაწლსა დიდსა შესლ-
ვად ხარ, დეოფალო (შუშანიე. 8,11). ზვალე შენცა დასნეულვებამ ხარ
(ს.-ს. ორბელიანი, თხზ. III, 126,6).

III პ. სადა უჟუე ყოფად არს სამკვდრებელი... შენი? (სწავლ. 185,31). ეგეთ-
ნივე სატანჯველნი ყოფად არიან ცოდვილთანი (იქვე, 129,31). ეჟალდ განა-

ზღეზად არს [მონასტერი]... ჯელითა საბანისითა (ხანძთ. იდ. 3). სახელსა ჯელითა დილსა კლდისასა დაღებად არს (სინ. 164,27). სამ დღე-ღა და ნინევი დაქცევადა არს (სწავლ. 42,30). შემდგომად სამისა დღისა ნინევე დაქცევადა არს (სინ. 107,33). [ცეცხლი] მოწვევინად არს ჩემ ზედა (სწავლ. 185,21). ჩუენ ზედაცა მოწვევინად არს დღე იგი სამინელი და ჩუენდაცა შეესუმადა არს სასუმელი იგი სიმწარისაჲ (იქვე, 222,19). არა ხოლო თუ ყრმაჲ მომაქუს, არამედ რომელი-იგი შობად არს (სინ. 26,31).

დამხმარე ზმნის როლს ამ კონტექსტში ასრულებს აგრეთვე უძს → || უც, უვის, დგას, რომელთა ტერმინატიული მნიშვნელობა მყოფადის წარმოებაში ექვს არ იწვევს:

სიტყუაჲ მიცემადა გიც ყოველთა საქმეთა შენათჳს (სწავლ. 133,23). საყოფლად საუქუნოდ დამკვდრებადა გიც ზეღე (სწავლ. 186,24). დამკვდრებადა გიც თქუენ სასუფეველი ცათაჲ (იქვე, 232,34). შემოქმედი ყოველთაჲ ტვრთვად გიც (სინ. 9,5). მკეთთავე შექმად უვი (ლომ. 136,29). აჲ ესერა ესე დგას დაცემადა მრავალთა და აღდგინებადა ისრაელსა შორის (სინ. 92,14). ვითარცა იცნა იგი, სივლტოლად დგა სირცხვისა მისგან (სწავლ. 292,34).

ცხადია, რომ შექმად უვის ნიშნავს შექამს, შესაქმელი ჰყავს; დაცემადა დგას — დაეცემა, თავს დაესხმის, დასაცემადაა გამზადებული (შდრ. გაქცევაზეა, წაქცევაზეა...); დამკვდრებადა გიც. — უნდა დაამკვიდრო, შენი დასამკვიდრებელია...

ყურადღებას იქცევს ინფინიტივისა და დამხმარე ზმნის ხმარების ადგილი, მათი თანამიმდევრობა: არს და ზოგი მისი მსგავსი ზმნა ძალიან ხშირად მოსდევს (გამონაკლისია: ესე არს დაცემადა და აღდგომად და სასწულად მრავალთა: სინ. 96,33). ხოლო ჯერ-არს, ჯერ-უჩნს ტიპისა უფრო ხშირად უძღვის მასდარს.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამგვარი შესიტყვება ყოველთვის ზმნური დროის გაგებას როდი იძლევა, ზოგჯერ მიმართულებითი ბრუნვის ფორმა მნიშვნელობით ემთხვევა სახელობითს. ეს განსაკუთრებით ეხება ჯერ-არს გამოთქმის შემცველ შესიტყვებას: ჯერ-არს ყოფად და მისთანა ყოველთვის არაა მომავალი დროის გაგების მქონე. ალბათ ამითაც აიხსნება სახელობითის ფორმის ხმარება ამ შემთხვევაში: უკუთუ ჯერ-არს კაცისა განტევებაჲ ცოლისა თვისისაჲ (მთ. 19,3). სახელობითბრუნვიანი შესიტყვება დროის გაგებას ვერ იძლევა და არც იხმარება.

მიმართულებითბრუნვიანი მასდარის სახელობითის ფორმასთან მონაცვლეობა ისტორიული განვითარების ფაქტია, რომლის ჩანასახი ძველსავე ქართულშია: კეისრისა წარდგომად ხარ შენ (მოციქ. ა, 27,24), შდრ. კეისრისა ჯერ არს შენდა წარდგომაჲ (იქვე, 2); ვითარცა ეგულებოდა მათ განსლვად (იქვე, ა, 13,42), შდრ. ვითარცა ეგულებოდა მათ განსლვაჲ (გ). ასეთი ფაქტები უფრო და უფრო ძლიერდება და მკვიდრდება საშუალ ქართულში და დაკავშირებულია დენინფინიტივიზაციის პროცესთან.

ერთგვარი სტილისტიკურ-მოდალური მნიშვნელობა აქვს არს ზმნის ადგილსაც: შეწვევინად ხარ თუ სათანადო კონტექსტში ნიშნავს: შეეწვევი, დაეხმარები, — შებრუნებული რიგით თითქოს სხვა მნიშვნელობა უჩანს: შენ

* Д. З. Чхубианишвили, Инфинитив в древнегрузинском языке, автореферат, 1966, стр. 18—19.

ქართული
წილობა

თანა ვარ შეწევნად შენდა (ხანძთ. TP, ოგ, 21), ჩუენ თანა ხა
წევნად ჩუენდა (იქვე, ოგ, 3) — ეს უფრო მყოფადის დანიშნულების მიმ-
ლეობას ეტოლება (შესაწევად, შეწვევისათვის, შემწედ, დამხმარედ) და დროის
გაგებას მოკლებულია.

2. მომავალი დროის გარკვეული მოდალური მნიშვნელობის გარდა, ინფი-
ნიტივის ფორმასთან ნამყო დროის დამხმარე ზმნის ხმარება კონტექსტის შესა-
ფერისად იძლევა წარსულის სათანადო ნაკვთის, კერძოდ, მეორე თურმეობი-
თის ან კიდევ პირობითის (მყოფადისეული ნამყოს, ე. წ. „პირველი ხოლმეობი-
თის“) დიფუზურ გაგებას. აქაც მასდარ-მეშველზმნიანი გამოთქმა ხასიათდება
ნეტი კატეგორიულობით, აუცილებლობით: მოსლვად იყო — უნდა მო-
სულიყო; შემთხუევად იყო — შეემთხვევოდა, უნდა შეემთხვევოდა; ყო-
ფად იყო — უნდა მომხდარიყო, უნდა ყოფილიყო, მოხდებოდა, იქნებოდა;
მოსიკუდილ იყო — მოკვდებოდა, უნდა მომკვდარიყო...

ფრიალ ვნებად იყო მდღელთმძღუართაგან (C, მთ. 16,21).

πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν περιεσφίρων

ჩაიდა ჯარჯარანს ჯარჯარჩქ 'ჩ რანანაიათიხენ

იწყო მათა სიტყუად, რაჲ-იგი შემთხუევად იყო მერმე მისა (მრკ. 10,32).

ἤρξατο ἀποτιζέσθαι ἐν μέλλουσι ἀντὶ σωμαίνου

სკათო ასი სივა ფინჯ ანგე ანგანსიე ხენ რნე ნო

განსლვად იყო იგი სამარიათ (DE, ო. 4,4).

Ἔδει δὲ ἀντὶν διέρχασθαι διὰ τῆς Σαμαρείας

ჩრ ნა ანგანსი რნე შამარჩა

რომელი მოღებად იყო მორწმუნეთა მათ მისა მიმართ (DE, ო. 7,39).

οὐκ ἐμελλεν λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς ἀπύρ

ჭირ რნდინსიე ლინ ორ ნაათათან 'ჩ ნა

Которого имели принять верующие

მოსიკუდილ იყო იესუ ზედა ნათესაგსა მას (C ო. 11,51).

შდრ. ეგულებოდა იესუს მოსიკუდილ ნათესავისაჲს (DE, იქვე).

Ἐμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀπομνησκειν ἑπὶ τὸν ἔμψου

შნანსიე ლე მჩათი 'ჩ ქირაყ ააფჩინ

შოსაწავებდა, რომლითა სიკუდილითა მოსიკუდილ იყო (DE, ო. 12,33);

შდრ. აუწყებდა, რომლითა სიკუდილითა ეგულებოდა სიკუდილი (DE, 12,33).

σημαίνων ποῖον θάνατον ἤμελλεν ἀπομνησκειν

ზუანსიხაჲ რქ ორიქ მანილ მხანსიე ხენ.

„თურმეობით-პირობითის“ შინაარსი გადმოცემულია აგრეთვე შემდეგ მა-
გალითებშიც, რომლებიდანაც ნათლად ჩანს, რომ ახალი ქართულის ზმნური
ნაკვთები აღმოეცენებინა ან მოენიჭებოდა ძველ ტექსტებში
აღწერილობით გადმოცემოდა. ძველ ქართულში საერთოდ ჭერ კიდევ არაა
ქშირი ეს ნაკვთები (მეორე თურმეობითი მეორე სერიის ფუძეს ეყრდნობოდა:
აღმოეცენა; პირობით-ხოლმეობითი ან, უფრო ზედმიწევნით, მყოფადისე-
ული ნამყო საბოლოოდ საშუალ ქართულში ფორმდება). აღწერითს ფორმებს
აქაც კატეგორიულობა გამოყოფს:

შისგან აღმოცენებად იყო კუერთხი (სინ. 6,31). აღდა, რომელი-იგი აღ-
დგომად იყო (სინ. 161,30). პაულე... განსლვად იყო ზეალისაგან (მოცქ-
20,7). უწყოდა მან წინააღწართა ცნობითა თჳსითა ყოველი ესე, რლი შემთხუე-
ვად იყო მონათა მისთა (კომ. II, 9,39). ღამშ ეგევითარი გამოირჩია, რომელსა ნეფხ-
ვაჲ იგი ბორთი ყოფად იყო (სინ. 118,38; იგივე ზმნა: 129,30; 163,14). პატივა
ზეგარდამო ღმრთისა მიერ მონიჭებად იყო მათდა (ხანძთ. ე, 31).

შესიტყვების წევრთა თანამიმდევრობას აქაც გარკვეული მნიშვნელობა აქვს: წინ გადმოსმული ზმნა დამოუკიდებელი გაგების მქონეა და ინფინიტივთან დროს არ გამოხატავს. შდრ. ძალი ღმრთისაჲ იყო განკურნებად მათა (ლკ. 5,17).

იყო ზმნის გამოყენება ზემოთ განხილულ მაგალითებში შემთხვევითი არაა და თურმეობითის ჩამოყალიბების ისტორიისათვის მას გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება. იყო დღემდე შემორჩა ქართული ენის რამდენიმე დიალექტს ამ ტიპის ზმნებში: მოსვლიყო, შეჰხვედრიყო, დამალვიყო... წარმოების პრინციპი აქ თითქმის ერთნაირია: დამალვად იყო, დამალვიყო: იყო დამხმარე ზმნის პირის ფორმებს უძღვის მასდარი, ერთ შემთხვევაში მიმართულებით გაფორმებული, მეორე შემთხვევაში კი ეკვეცება სუფიქსი და ფუძით არის გამოყენებული გარდაუვალ ორპირიან ზმნათა თურმეობითის გამოსახატავად: დამალვ-ა: დამალვიყო.

მართალია, ძველი სალიტერატურო ენის ძეგლებში ეს ფორმები არაა ფიქსირებული, მაგრამ ეს მის არქაულად მიჩნევას ხელს არ უშლის; ყოველ შემთხვევაში იგი ჩანს დამახასიათებელი საშუალო ქართულისა და ერთი ჯგუფის თანამედროვე დიალექტებისათვის:

ქმა მისვლიყო ერანელთა (როსტომიანი, 1980). ორი ქალი დარჩომიყო (ხელნაწ. Ad — 1191, 1802 წ.).

შდრ. ვანგებლის სიუჟედილს არ დახუედრიყოს და არას ერიოს (გიორგი ბრწყინ, სამართალი, XIV—XVIII სს., ი. დოლიძის გამოცემა, გვ. 106).

როგორც ცნობილია, ქართული დიალექტების უნიტესობაში და სალიტერატურო ენაში, მიუხედავად სწორი გრამატიკული წარმოებისა, ეს ფორმები უარყოფილია და მათი ადგილი -ოდ სუფიქსიან ფორმებს უჭირავს: დარჩომოდა, resp. დარჩენოდა. დადგომად იყო და დადგომიყო გამოთქმათა გენეზისურ კავშირს აქაც დიალექტების მონაცემები ადასტურებს: თუშურის შესხად იყო⁶ შემთხვევითი არაა, იგი ძველია და თუშურშივე დამკვიდრებიყო ზმნის აღნაგობას ეხმიანება, თუმცა შინაარსობლივ (როგორც ზმნური ნაკვეთები) ესენი სხვადასხვა ოდენობებია.

აღწერითი ფორმები ძველ ქართულში საერთოდ ზმნის დროის კატეგორიის ისტორიისათვის გარკვეულ ჩვენებას იძლევა... დამახასიათებელია ამ მხრივ აგრეთვე მესამე სერიის ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნათა ორგანული ფორმების საკომპენსაციოდ გამოყენებული გამოთქმები მიცემულ არს, მიცემულ იყო მისდა⁷, რაც ავსებს მიეცემის, მიეცა ტიპის ზმნათა პარადიგმის სისტემას (შდრ. ახალი მისცემია, მისცემოდა).

ჩვენ ამჟერად შევჩერდით აღწერილობით ფორმათა ორ ძირითად მოდელზე: მიცემად არს და მიცემად იყო, რომლებიც სხვადასხვა სინტაქსურ შეხამებაში იძლევა სხვადასხვა ქცევისა და გვარის გაგებას⁸ მყოფადსა და „თურ-

⁶ დ. ჩხუბიანიშვილი, მასდარიანი შესიტყვების თავისებურებანი ძველ ქართულში: საქ. მეცნ. აკად. საზ. მეცნ. განყოფ. მოამბე, 3, 1965, გვ. 226—227.

⁷ ც. ქუტუცოქიძე, ორპირიანი ვნებითი გვარის ზმნების III სერიის მწკრივთა წარმოებისათვის ძველ ქართულში: სმამ, ტ. 30, № 2, 1963, გვ. 244.

⁸ ქცევისა და გვარის გრამატიკულ კატეგორიათა მორფოლოგიურა საწარმოებლის უქონლობა აღწერითი ფორმების დიდი სიძველის, მათი ნეიტრალურობის მაჩვენებელია. მაგრამ ძველი ქართულის ტექსტებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ სათანადო სემანტიკის მასდარი

მეობით-პირობითში* (მეორე თურმეობითში და მყოფადისეულ ნამყოფი) ამავე ემატება აგრეთვე მიმღეობიანი შესიტყვებები მიცემულ არს და მიცემულ იყო, რომლებშიც ნამყოს და ენებითურ შინაარსს (მისცემია, მისცემოდა) საობიექტო მიმღეობის ფორმა განსაზღვრავს. მიცემულ იყო მის და ნიშნავს: მას მისცემოდა, ხოლო მიცემად იყო მის და კატეგორიულ, სავალდებულო მოქმედებას გადმოსცემდა: უნდა მისცემოდა, მიეცემოდა.

3. ამ ტიპის აღწერილობითი ფორმების შემდგომი განვითარების თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს მიმართულებითბრუნვიანი მასდარის ნაცვლად მიმღეობათა გამოყენება. ესეც ძველ ქართულში ისახება და ვრცელდება საშუალ ქართულში:

ვამ სოფელსა საცთურთა მათგან, რამეთუ... მომავალ არს საცთური (DE, მთ. 18,7);

შდრ. ვამ ამის სოფლისა საცთურთაგან, რამეთუ მოსლევად არს საცთური (C, იქვე).

... ἀνάγει γὰρ ἑαυτὸν ἐπὶ σκάνδαλα

... ჩარქ ღ ყაქ გაყრასიყოიხრანს

надобио придиѣ снблзнам.

ვევრებოდა მას, რა აუწყოს ყლი იგი საიდუმლო, რლ მომავლ არს (გმ. 1, 263,3). ამავესა წარ [მა]ვალ ვარ მე შორსა გზასა (ლიმ. 63,25). საოცარი ესე [გუელი] ნიხათა ზურგით მომავალ არს (აბუსერისე ტბელი, 58,59). ჩვენ არ ვიცით, რას ქუეყანას მიმავალნი ვართ, ან რა ხანი დაგუეგეიანება (რუსულ. 517,21). მოვახსენე: ურანისა ხელშეფისა მე ვარ წამსვლელ (იოსებ ტფილი, 144,1). თვარე მეც შენთან მოვკვდები, რასაც იქმ, მეც ვარ მქნელია, დასდგები — აქა ვახლავარ, წახვალ — ვარ წამომსვლელია (იქვე, 142,1—3). მეფემ თქვა, რადგან წამსვლე ვართ, რად ვიქთ წასვლისა ზარესა (ს. თანიაშე, ამრდარჯ. 1188,2). გაბრწყინებობისთვის სანთელი ერთს ფეხზედა დგას, ტირისა, ციცილს წვით არის მიმღები საწადლის განაპირასა (ვახტანგ VI, 28,35,1). ჩვენც ღღე და ღამე თქვენი მლოცავი ვართ⁹ (სულხან-საბა ორბელიანის წერილი პანშანტრანს: მ. თამარაშვილი, 326). ჩვენი ბრძანება არის; ვინც განჯას წამსვლელი მეურმენი ხართ, ასე იცოდეთ (ხელნაწ. Hd—3133, უოგ).

(შდრ. მოსლევად, წარდგომად, სიკუდილდ...) და გარკვეული სინტაქსური შეხამება ესეთ გარჩევას შესაძლებელს ხდის: შედგენილ შემასმენელთან პირმიუმართავი დამატება მიმართულებითში (ან -თვს თანდებულთან ნათესაობითში) იძლევა გარდაუვალი ზმნის გაგებას, ხოლო იგივე წევრი მიერ, მისგან თანდებულებით — გარდამავალი შინაარსისა: გამოცხადებად არს ჩუენდა — ჩვენ გამოგვეცხადება; განახლებად არს მის მიერ — იგი განახლებს.

მართალია, მასდარის მიმართულებითი ბრუნვა გარდამავლობა-გარდაუვლობას ვერ გამოხატავს, მაგრამ კონტრასტზე დაკვირვება ამ შინაარსის გამოცნობას შესაძლებელს ხდის:

1. რამ-მე უკუე ყოფად არს ჩუენდა (DE, მთ. 19,27);

შდრ. რამე იყოს აწ ჩუენთვს (C, იქვე). უკუეთუ მოყუასი შეაწუხო, უწყოდე, ვითარმედ შენცა შეწუხებდად ხარ (სწავლ., 157,28). ზვალე სიკუდილდ ვართ (სინ., 112,23). გრიგოლს... ეუწყა, ვითარმედ კუალად განახლებად არს [იშხანისა ეკლესიაჲ] პირველებრ კელითა საბანისითა (ხანძთ., იდ. 3).

2. რომელი არა ამას სოფელსა ასრ და ქუეყანასა ამას დატევედად არს (სინ. 248,27). ვერ ღირს არიან ვენგანი ესე ამის ჟამისანი მერმისა მის თანა დიდებისა, რომელ გამოცხადებად არს ჩუენდა მაცხოვრისა ჩუენისა მიერ იესო ქრისტშსა (კიმ., 11, 57,19). პატივი ზეგარდამოღმართისა მიერ მონიჭებად იყო მათდა (ხანძთ. ე, 30).

⁹ უნდა დავძინოთ ისიც, რომ აწმყო-მყოფადის ფორმასთან შედარებით, მიმღეობისა და მეშველზმნიან გამოთქმებში უფრო მეტად იგრძნობა დიურატიული მოქმედების შინაარსი: შდრ. გლოცავ და: შენი მლოცავი ვარ...

ამგვარად, შთაბეჭდილება ისეთია, რომ მომავალ არს ტიპის რილობითმა გამოთქმებმა თანდათან შეცვალა მოსლვად არს ტიპის ზმნური მნიშვნელობის ფორმები. შესაბამისი მოდალური შინაარსი — კატეგორიულობა, სავალდებულო და აუცილებელი მოქმედების გამოხატვა — აქაც თვალსაჩინო და სარწმუნოა (ძველ ქართულში მათი ცალკეული მონაცვლეობის ფაქტებიც ამის საბუთია). დამახასიათებელია ცნობილი სცენა „ვეფხისტყაოსნიდან“. აეთანდითან დროსტარების გამო ფატმანს უსენმა ასეთი მუქარით მიმართა:

მაგრა ხვალე სცნობ პასუხსა მავა საქმისა მზღვეველად:

ვარ შენთა შეილთა შენითა კბილთა დამაჰმევეველად (1101,1—2).

დამაჰმევეველად ვარ (resp. დამაჰმევეელი ვარ) ნიშნავს: აუცილებლად დაგაჰმევენებ (შდრ. ჰამად უვის...), მზად ვარ დაგაჰმევეინო. ახალ ქართულში აუცილებლად შესასრულებელი ამგვარი მოქმედების გამომხატველი გამოთქმები იშვიათი როდია, ოღონდ გამოიყენება უკუთქმითსა და კითხვითს (გაკვირვებითს) წინადადებებში და აქ იძენს თავისებურ სტილისტიკურ-მოდალურ ნიუანსს:

„თუ გარბუშვას არ გამატანთ, მე ქალაქში წამსვლელი არა ვარ“ (ი. ქავთარაძე, გლახის ნაამბობი, თხზ. I, 41. (შდრ. აგრეთვე საუბარში: მე ქალაქში წამსვლელი ვარ?!..).

მეორე მხრივ, ტერმინატიული მოქმედების ის შინაარსი, რომელსაც ძველ ქართულში მიმართულებიტბრუნვიანი მასდარისა და ჯერ-არს სიტყვათა შემცველი გამოთქმები ასრულებდა (ჯერ-არს მიცემად), საშუალ ქართულში გამოიხატა იმავე დამხმარე ზმნისა და მყოფადის მიმღეობის მიცემიტბრუნვიანი შესიტყვებით: მისაცემს არის — უნდა მისცეს, მიცემა ჰპართებს, ევალება.

ოთხი თუმანი თეთრი ახალციხეს გავუგზავნე და ოცდაექვს თუმანს კიდეც მისაცემსა ვარ (ხელნაწ. Hd—2853. 17774 წ.). შდრ. „ხვალ დილით ადრე ხარ ასადგომი“ (დ. შენგელაია, I, 1959, გვ. 36).

დროთა კორელაცია აქაც შესაფერისად გადმოიცემოდა, ნამყო დროის სათანადო ნაკეთისათვის ამ კონსტრუქციაში გამოიყენებოდა ისევ იყო: მისაცემს იყო — უნდა მიეცა, ჰპართებდა, ევალებოდა მიცემა:

ჩემი რაც მოგეც, მავასაც მოსაცემს იყავ და გაძლოვე ოქრო (ხელნაწ. Hd—109, 1757 წ.). ჩემგან მოსაკლავი იყო, მაგრა... და[უთმე] (ნ. ბერძენიშვილი, მასალები, I, გვ. 49, XV ს).

გარკვეული დიალექტური ჯგუფის მეტყველებისათვის ნიშანდობლივი მყოფადის ეს სახეობა (მისაცემს არის), საშუალო ქართულის ლიტერა-

ტურულ ძეგლებში ფიქსირებული, დღემდე შემორჩა ინგილოურ კილოსნად ნავი ფონეტიკური სახეცვლილებით¹⁰.

მიმართულებითი ბრუნვით ვადმოცემული მასდარის ხმარება და მისი სემანტიკური განვითარება ქართულში გვიჩვენებს, რომ იგი ახლოს იდგა სახელადს ფუძეებთან და ითავებდა მიმღობისა და სახელზმის შინაარსს იმგვარადვე, როგორც ეს შემორჩენილია ქართველური ენების დიალექტებში (შდრ. ქანური დოლოქუნი — 1. ჩაცმა; 2. ჩასაცმელი¹¹). ძველ ქართულში ეს მეტადრე შესამჩნევია მაშინ, როცა მასდარი მიზნის გარემობას გამოხატავს¹². ამ შემთხვევაში ძველი ტექსტების რედაქციებში მათი პარალელური ხმარებაც დასტურდება:

შჯად სოფლისა ამის მოსრულ ვარ მე (DE, ი. 9,39); შდრ სასჯელად მოვედ სოფლისა ამის (C, იქვე). რაათა ღირს ვიქმნე გლახაკი შენი სრულიად აღშშნებად ამისა სახელსა ზედა (ხანძთ., ი. 23). შდრ. გაბრიელ... მოსცნა კირით-ხურონი და ნივით ყოველი ქვით-კირბსა ეკლესიისა საშშნებელად (იქვე, ი. 1).

მაშასადამე, მყოფადი დროის ვადმოსაცემად აღწერთს ფორმებში მასდარის მიმღობით შენაცვლება, რაც ზემოთ იყო აღნიშნული, სრულებით გასაგებია და კანონზომიერი ისტორიული ფაქტია.

4. სარწმუნოა, რომ მასდარის მიმართულებითი ბრუნვის ფორმა თავისი შინაარსით სათანადო კონტექსტში მყოფადის მიმღობას გამოხატავდა და შემდეგ კიდევ შეიცვალა ამით (აღშშნებად — ასაშენებლად). ცალკეული პარალელური გამოყენების შემთხვევები ძველ ქართულშიც შეინიშნება: ღმერთთან დასხნა სარბიელად აერნი არა დაძუელებადნი, არცა დასაჯარწნელნი (სინ. 133,15).

მაგრამ მიმღობათა ამგვარმა წარმოებამ ვერ გამოდევნა მიმართულებითი ბრუნვის გამოყენება, რაც, სხვათა შორის, ყველაზე დამახასიათებელია ქართულში სიტყვაწარმოებითი დანიშნულებით (შდრ. კმა-ეყო მას წუთადი სწავლა; სინ. 215,3). საგულისხმოა, რომ ქართველი გრამატიკოსების ერთმა თაობამ არ გაიზიარა პლ. იოსელიანის შეხედულება წერადი ტიპის სახელთა განუსაზღვრელი კილოსაგან ნაწარმოებ („ქმნადისა დროისა“) მიმ-

¹⁰ ი. ქავთარაძე, მყოფადის ერთი სახეობის ისტორიისათვის ქართულში; ივე, XII, 1960, გვ. 207.

¹¹ არნ. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936, გვ. 177; მისივე, მასდარისა და მიმღობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში; ივე, V, 1953, გვ. 42—45.

¹² ა. მარტიროსოვი, მასდარული კონსტრუქციას გენეზისისათვის ძველ ქართულში; ივე, VII, 1955, გვ. 49—50, 56; ნ. კოტინოვი, ვითარებითში დასმული მასდარის ფუნქციები ძველ ქართულში; ი. გოგებაშვილის საზ. თელავის პედინსტიტუტის შრომები, V, 1965, გვ. 97—99.

ღობად მიჩნევის შესახებ¹³ და უფრო შესაფერისად ჩათვალეს ეროვნობისა და მისთვის სუბინუმი ან გერუნდოვი¹⁴.

მის შემონახვას, ზმნური მნიშვნელობის აღწერილობითს ფორმებში გამოყენების გარდა, ხელი შეუწყო თავისებურმა მოდალურმა შინაარსმა: იგი გამოხატავდა ისეთ ტერმინატიულ მოქმედებას, რომელიც აუცილებლად შესრულდება, ეს-ეს არის უნდა შესრულდეს, მზადაა შესასრულებლად: დაკლვა-დი — ის, რაც აუცილებლად დაიკვლის, დაკვლისათვის გამზადებული, დასაკლავი:

შეშმოსა უფალმან ადამს სამოსელი იგი კრწნილებისა და განრყუნადი (სწავლ. 217,27). შენ განხრწნადსა საქმარსა აღირჩევ (ცხოვ. იოვ. და ეფთ. 79,11). ღმერთი არს არა დასაბამიერი, არცა განსრულებადი (ასურელ მოღვ. 8,20). რამათჳცა ერი დაბადებადი აქებდა უფალსა (ხანძთ. ბ, 10). დაიდვა საფლავსა შინა, ვითარ მკუდარი დავიწყებადი (სასულ. ივ, 1). სიზმარი არს დავიწყებადი და ნუ გრწმნ მისი (სწავლ. 258,35). მყუდროა და მღუმარე, ვითარცა კრავი და კლვადი (სწავლ. 180,10). ეგოს იგი წინამძღურობასა მას შინა, ვიდრე დღემღე აღსასრულისა მისისა, ხოლო შემდგომად მისსა დაყენებადი იგი წესისაებრ ეამისა წინამძღუარს... მეორედ წინამძღურად ყოფად იგი (ტიბიკ. 22,16). იგი უვარ-ჰყოფს მას და იქადის მამასა ქუეყანისასა დაღევადსა (სწავლ. 106,18). უკუეთუ ვერ დაუდგამ აწ ცეცხლსა შენსავე აღნთებულსა და კულად დაშრეტადსა (ბალავარ. 124,34). ფასი მომეც აქა და შდომადი და დიდებაჲ ყუავილებრ და ცვენებადი (სინ. 118,6). მოიძულე დიდებაჲ ესე კაცთაჲ და ცუდებადი (სწავლ. 169,12). შენ მიერ აღემართნეს დაცემულნი და განემტყინეს დაცემადნი (სასულ. ეა, 26). რომელთა დაგიტევებეს ზრუნვია ამის სოფლისა წარმავალისაჲ და საქმეთა მისთა დაცუდებადთაჲ (სწავლ. 91,18). მსგავსად ყუავილთა ველისათა ადვლად დაჰნობადისა (ეკლესიასტე, 7,31). ყუავილი არს მწუხრი დაჰნობადი (სწავლ. 258,30). უწყით მოწყენადი იგი? (სწავლ. 224,5). მიდრკეს გონებაჲ მისი... მწუხარებათა მათ მიწყენადთა ცოდვილთა ზედა (სწავლ. 80,25).

მოყვანილი და ბევრი სხვა ამგვარი მაგალითი ყურადღებას იქცევს ზმნისწინის გამოყენების სიხშირით, რაც საგულისხმო უნდა იყოს მყოფადის თანამედროვე სახის ჩამოყალიბების ისტორიისათვის. თუმცა აქა-იქ უზმნისწინო მასდარიც იხმარება, მაგრამ ეს აიხსნება არა ზმნისწინის ხმარების ფაქულტატიურობით, არამედ სათანადო ფუძეთა სემანტიკით:

წინამწარ აუწყა მონასა თვისა ყოფადი (კიმ. 1, 253,21). თქუენგან შობადი ყრმაჲ ეგე გამოირჩია (ასურ. მოღვ. 210). ვანკლო... ხილულსა ამას და გრძნობადსა სოფელსა შინა (იქვე, 67,38). რომელნი არიან მოძრავნი და უძრავნი და თვძრვადნი (ტიბიკ. 3,29).

ძველ ქართულში გავრცელებულ დავიწყებადი ტიპის განხილულ ფორმებს ფართოდ იყენებდა ახალი დანიშნულებით (ბერძნული ვნებითის მიმღობის გადმოსაცემად და ცალკეული ტერმინების შესაქმნელად) იოვანე პეტ-

¹³ პ. იოსელიანი, ბირჳშლ-დაწყებითნი კანონნი ქართულისა ღრამბატიკისანი, 1840, გვ. 74.

¹⁴ დ. ყიფიანი, ახალი ქართული გრამატიკა, სპბ, 1882, გვ. 71; G. Deeters, Das kharthwelische Verbum, Leipzig, 1931, § 419, გვ. 221—222.

რიწი¹⁵, ახალ ქართულში კი მისი გამოყენება ძალიან შეიზღუდა და შემოკვრივდა მხოლოდ რამდენიმე ტერმინში¹⁶.

5. რა ადგილი უჭირავს აღწერილობითს მყოფადს ძველი ქართული ზმნის სისტემაში?

ზემოთ გზადაგზა აღინიშნა, რომ ზმნური მნიშვნელობის მქონე აღწერითი წარმოება ძველ ქართულში კარგად ცნობილი ფაქტია და მყოფადის განხილული ფორმებიც ამ სისტემაში სავსებით ბუნებრივად გამოიყურება. ამასთან, ცხადია, მოულოდნელი არაა მყოფადის გამოხატვა ისტორიულად დიალექტური ვარიანტებით ყოფილიყო წარმოდგენილი, თუმცა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მკაცრად შეზღუდულმა და ნორმირებულმა ხასიათმა უდავოდ მრავალ საინტერესო დიალექტურ ფორმას დაუხშო კარი...

მყოფადის გამოხატვაში განვითარების თითქმის ერთგვარი გზა შეიმჩნევა სულ სხვადასხვა სისტემის ენებში — ინდოევროპულში, სემიტურში, თურქულსა და იბერიულ-კავკასიურში¹⁷. თვალსაჩინოა მყოფადის გამოსახატავ ფორმათა სხვადასხვა საშუალებით განახლების ტენდენციაც; მაგალითად, ძველი ბერძნულის ორგანული წარმოების წიაღში ჩაისახა და ახალ ბერძნულში განვითარდა აღწერითი ფორმები: მყოფადის მიმლეობითა და დამხმარე ზმნით (ატიკურ დიალექტში), რასაც მზადყოფნის, გადაწყვეტილების, კატეგორიულობის შინაარსი აქვს¹⁸.

ანალოგიურად გადმოცემული აუცილებლობითი მყოფადის ფორმები იშვიათი არაა ძველ სომხურში¹⁹ (*ყხციց է* დაწერად არს) და არაბულში, სადაც აღწერით გადმოცემული ფორმა პერფექტული მნიშვნელობის არის და სურვილის, იმედის, კატეგორიულობის შინაარსაც შეიცავს²⁰.

მყოფადის აღწერილობითი ფორმები ჩვეულებრივია დღესაც მთის იბერიულ-კავკასიურ ენებში: ზუნძურში მყოფადი ინფინიტივის შინაარსთან არის დაკავშირებული: ყო ტ ი ზ ე ბ-უ გო გაქრად არის, ე. ი. ნამდვილად გაქრის²¹.

ქართული სახელის მიმართულებით ბრუნვაში დასმის თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე აფხაზურ-ადიღეური ენები. ადიღეურში ინფინიტივს

¹⁵ ნ. კეკელიძე, იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის: თსუ შრ., ტ. 51, 1953, გვ. 246—7; Д. Н. Меликишвили, Язык и стиль философских трудов Иоанна Петрици, автореферат, Тб., 1967, стр. 14.

¹⁶ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ. 147, § 175; ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, 1957, გვ. 182, 751—755; ნ. ნათაძე, შესაძლებლობის მიმლეობათა წარმოებისათვის თანამედროვე ქართულში: იკე, XIII, 1962, გვ. 126—131.

¹⁷ ნ. ნათაძე, მყოფადისათვის ქართველურ ენებში: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961, გვ. 29—50.

¹⁸ П. Шанрен, Историческая морфология греческого языка, თარგმანი ფრანგულიდან, М., 1953, გვ. 217, § 301.

¹⁹ ი. ილიაძე, ზმნის მწკრივები ახალ სომხურ ენაში: თსუ შრ., ტ. 91, 1960, გვ. 216—7, 235.

²⁰ А. А. Ковалев, К вопросу об аналитических формах арабского глагола: Краткие сообщения Института народов Азии, № 72, М., 1963, гв. 30.

²¹ არს. ნიჭიბაძე, ილ. ცერცვაძე, ზუნძური ენა, 1962, გვ. 333.

ერთვის ვითარების გამოხატველი — ა აფიქსი: ს კ ო ა ნ — ა — მე ^{წარმოქმნილი} _{წარმოქმნილი} ე. ი. წავალ. აფხაზურში მყოფადის ინფინიტურ (იმავე პირობითი კილოს) ფუძეზე მეშველი ზმნის დართვით მიიღება კატეგორიული შინაარსის მყოფადის ფორმა (დ ც არ ა უ ჰ — წასვლად არს), ხოლო მეშველი ზმნის ნამყოს ფორმით — წარსული (დ ც არ ა კ ი ზ ა — წასვლად იყო)²².

მამასადამე, აფხაზურ-ადილურსა და დალესტურ ენებში დღესაც მოქმედია მყოფადის გამოხატვის ის სისტემა, რაც ნიშანდობლივი იყო ქართული ენისათვის V—X საუკუნეებში და სავარაუდოა უფრო ადრეც. ამგვარად, აქ რაიმე გავლენებზე და შინაგანი ფორმების შეთვისებაზე მსჯელობა ალბათ საეგებო იქნებოდა. სარწმუნოა, რომ ერთგვაროვანი მოვლენები, ჩვეულებრივ, ვითარდება დამოუკიდებლად სხვადასხვა ან ტიპოლოგიურად მსგავს ენაში ერთდროულად ან მათი განვითარების სხვადასხვა პერიოდში²³.

შმათავრისი შიმოკლეზანი

ა ბ უ ს ე რ ი ს ძ ე ტ ბ ე ლ ი, ბოლოკ-ბასილის მშენებლობა შუარტყალში და აბუსერისეთა საგვარეულო მატინე 1233 წ., ტექსტი გამოსცა ლ. მუსხელიშვილმა, თბ., 1941.

ა ს უ რ. მ ო ლ ვ. — ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ტექსტები გამოკვლევიან და ლექსიკონით გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1955.

ბ ა ლ ა ე ა რ. — ბალავარიანის ქართული რედაქციები, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1957.

ე კ ლ ე ს ი ა ს ტ ე — თარგმანებამ ეკლესიასტისამ მიტროფანე ზმერნელ მიტროპოლიტისამ, კ. კეკელიძის გამოც., ტფილისი, 1920.

თ ა ნ ი ა შ ვ. ს. — სულხან თანიაშვილი, გალექსილი ამირანდარეჯანიანი, გ. ჯაკობიას რედაქციით, ტფილისი, 1934.

ი. — იხ. ქართ. ოთხთავის...

ლი მ. — ლიმონარი, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1960.

ლ კ. — იხ. ქართული ოთხთავის...

მ ა რ კ. იხ. ქართული ოთხთავის...

მ თ. იხ. ქართული ოთხთავის...

მ ო ც ი ქ. — საქმე მოციქულთა, ძველი ხელნაწერების მიხედვით გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1950.

რ უ ს უ დ. — რუსულდანიანი, ილ. აბულაძისა და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით, თბ., 1957.

ს ა ს უ ლ. — ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, პ. ინგოროყვას გამოცემა, ტფილისი, 1913.

ს ი ნ. — სინური მრავალთავი 864 წლისა, ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1959.

ს წ ა ე ლ. — მამათა სწავლანი X და XI საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1955.

²² ქ. ლომთათიძე, ე. წ. „მიზან-პირობითი კილოს“ წარმოებისათვის აფხაზურ ლიტერატურაში: იყე, II, 1948, გვ. 25—26; მისივე, აფხაზური ზმნის ძირითად დრო-კილოთა სისტემა: იყე, VII, 19, გვ. 225; მისივე, სტატეკური და დინამიკური ზმნები აფხაზურში: იყე, VI, გვ. 268.

²³ ნაშრომის ძირითადი დებულებები მოხსენდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს ლია სხდომის 1953 წლის 8 დეკემბერს. იბეჭდება შემდეგ გამოსული ლიტერატურის გათვალისწინებით.

ტიბიკოჩი — გრიგოლ ბაკურიანისა, გამოცემული მიხ. თარხნიშვილიმ, ლუვენა, 1954.

ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1944.

TR—Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, Б. Марис გამოც., სპეტერბურგი, 1911.

И. И. КВАТРАДЗЕ

ОПИСАТЕЛЬНЫЕ (АНАЛИТИЧЕСКИЕ) ФОРМЫ БУДУЩЕГО ВРЕМЕНИ И ОДНА РАЗНОВИДНОСТЬ ПРОШЕДШЕГО В ДРЕВНЕГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Древнегрузинский литературный язык для передачи будущего времени не имел собственной органической формы. Будущее время выражалось двояко: или сослагательным (I-го и преимущественно II-го) наклонением (სადაცა სიწმიდემან შენმან ინებოს, მონასტრად აღვაშენო აღვილო ეგი *sadaca siçmideman ŧenman ineboz, monaŧrad aŧvaŧeno adgili igi* „где пожелает твоя святость, на том месте построим монастырь“: TR, VII, 4-38, ср. стр. 101), или же описательно: вспомогательный глагол (часто ვარ *var* „есмы“ и др.) следует за трансформативной (модальной или направительно-целевой) формой имени действия (масдара), которая в древнегрузинском языке выступает в роли инфинитива: წარსლვად ვარ *çarslvad var* „пойду“, დადგრომად ხარ *dadgromad xar* „ты остановишься“, ყოფად არს *qopad ars* „будет“.

Такие описательные формы будущего времени выражали категорическое, обязательное, терминативное значение и обозначали совершенное действие. В древнегрузинском языке замечаются зачатки замены инфинитива причастием настоящего времени (მომავალ არს *tomaval ars* „придет, он готов прийти“), однако в среднегрузинском языке (XII—XVIII вв.) распространилось применение причастия будущего времени: მისაცემს არს *misacems ars* „он ему должен дать, он даст ему“. Этими формами для передачи будущего времени пользуются в ингилойском диалекте грузинского языка и теперь.

Случаи параллельного употребления, а в дальнейшем и полная замена инфинитива причастием (დაწერად *daçerad* || → დასაწერად *dasaçerad* „написать“) указывают на семантическую близость этих двух частей речи в древнегрузинском языке.

Описательные формы будущего времени не различали переходности, не образовывали других грамматических категорий (залог, версия), хотя в контексте эти значения нетрудно различать: ср. განმდიდრებად ვართ *ganmdidrebad vart* „мы обогатимся“ и განმდიდრებად არს *ganmdidrebad ars* „он обогатит его“.

В литературном грузинском языке современный способ выражения будущего времени (основа настоящего плюс глагольная приставка: წერს *çers*, დაწერს *da-çers* „напишет“) оформляется с XII по XVI вв.

В древнегрузинском же языке упомянутая форма инфинитива и прошедшее время вспомогательного глагола передавали значение то II-го результативного, то условного, образованного от будущего: მიღებდა *miçebad iqo* „он имел принять, он должен был принять“, განსლვად *ganslvad iqo* „надлежало ему проходить“.

Аналогично с древнегрузинским, описательным способом будущее время выражается также в аттическом диалекте древнегреческого языка, в древнеармянском, арабском, в тюркских и в горских иберийско-кавказских языках. Разумеется, в этих языках такое будущее время возникло и развилось самостоятельно. Интересно лишь отметить, что в горских иберийско-кавказских языках до сих пор пока действителен тот способ выражения будущего времени, который был характерен для грузинского языка в V—X вв. и, пожалуй, раньше.

Древнегрузинские аналитические глагольные формы в большинстве случаев заменились синтетическими в новогрузинском языке.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა)

გურამ კარტოზია

თანწყობითი სახელური ჯგუფი მეგრულ-ლაზურში

თანწყობითი სახელური ჯგუფი ან, როგორც ზოგიერთი მკვლევარი უწოდებს, თანწყობილი შესიტყვება შედგება ორი ან მეტი სახელისაგან, რომლებიც კავშირით ან უკავშიროდ არიან გაერთიანებული. როგორც სახელწოდებიდან ჩანს, ამ სახელური ჯგუფის წევრები ერთმანეთთან თანწყობის წესით არიან დაკავშირებული და სინტაქსურად წინადადების ერთგვაროვან წევრებს წარმოადგენენ. მათი ერთგვაროვნობა, კერძოდ, იმაშიც იჩენს თავს, რომ ფორმითაც იდენტურნი არიან ერთმანეთისა, სახელდობრ, ერთი და იმავე ბრუნვის ფორმით არიან წარმოდგენილი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგა ხანია შენიშნულია თავისებურება, რაც თანწყობითს სახელურ ჯგუფს ახასიათებს მეგრულ-ლაზურში. კერძოდ, აღნიშნულია, რომ და კავშირით შეერთებული ორი სახელის ბრუნებისას პირველმა სახელმა შეიძლება არ დაირთოს ბრუნვის ნიშანი და სახელობითის ფორმით (ან, რაც იგივეა, — ფუძის სახით) იყოს წარმოდგენილი¹. მოვიყვანთ ამის საილუსტრაციო რამდენიმე მაგალითს.

მეგრულადან: დიდა დო მუშაქ ივარეს ბრელი (ხუბ. 94,3) — დედამ და მამამ (დედა და მამამ) იტირეს ბეერი. ჩქიმი ბედი ჭუღეშა მომიღანს ირფელი ჭგირი დო სქეამსია (ხუბ. 25,17) — ჩემი ბედი შინ მომიტანს ყველაფერს კარგსა და ლამაზსო (კარგი და ლამაზსო). ასე რე ღურელი დო თელიშ ედგინავე (ხუბ. 73,10) — ახლა მკვდრისა და ცოცხლის (მკვდარი და ცოცხლის) ადგამაო. დოხარგესგ ხენწფეში საქონელი დო ორქოთგ (ი. ყიფ. 66,30) — დატვირთეს ხელმწიფის საქონლითა და ოქროთი (საქონელი და ოქროთი). გინირთეს კინი ენენქ ძღაბი დო ბოშო (ხუბ. 62,7) — იქნენ კვლავ ესენი ქალად და ვაჟად (ქალი და ვაჟად).

ლაზურადან: კაპევე (კავე) უჩა რენ, ამა აღა დო ბეგიქ შუფან (ყიფ. 12,33) — ყავა შავია, მაგრამ აღა და ბეგი სეამს (აღა და ბეგმა სეამენ). მუქ ბიჭევეკალა ხორონი დო ობირუს ქოგაოქკუ (ელ. 8,14) — თვითონ ბიჭებთან ცეკვა და თამაში (ცეკვა და თამაში) დაიწყო. რუსი დო თურქიში მუარებე რტუ (ჩიქ. 11, 23,2) — რუსებისა და თურქების (რუსი და თურქის) ომი იყო. მუთხანი რენ, არა ორლანი დო არტადანი თე რიზინიშა ქომეხტეს (ყიფ. 2,34) — როგორც იქნა, ერთი საბნითა და ერთი ტაფით (ერთი საბანი და ერთი ტაფით) რიზეში მივიდნენ. დინი დო ხოჯადეშე მილეოში ოშქურინუ (ელ. 26,17) — რჯულისა და ხოჯებისაგან (რჯული და ხოჯებისაგან) ხალხის დაშინება.

¹ Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка, СПб, 1910, гл. 76, § 121, в; И. Кипшидзе, Грамматика мningрельского (иверского) языка, СПб, 1914, гл. 0140, § 148; არნ. ჩიქობავა, ქანურის გრამატიკული ანალიზი, თბ., 1936, გვ. 71; ოთ. ურიდია, მეგრულის სინტაქსური თავისებურებანი ქართულთან მიმართებით, თსუ შრომები, ტ. 93, 1960, გვ. 173.

და კავშირით შეიძლება ორზე მეტი სახელი იყოს გაერთიანებული. კავშირი, ჩვეულებრივ, ბოლო სახელის წინ დაისმის, სხვა სახელები კი უკავშიროდ უერთდებიან ერთმანეთს. ამ შემთხვევაში ბრუნვის ნიშანი ბოლო (და კავშირის მომდევნო) სახელს დაერთვის, სხვები კი სახელობითის (resp. ფუძის) სახით არის წარმოდგენილი. მაგ.,

მეგრ.: სენი, ბოთლი, ჭირქა დო ჩხოუშ ხორციში ეფმა ქორე (ხუბ. 40,30) — თეფშით, ბოთლით, ჭიქით და ძროხის ხორციით (თეფში, ბოთლი, ჭიქა და ძროხის ხორცის) საესე არის.

ლაზ.: ბერეში ბაბა, დიდი ბაბა, დიდი ნანა დო ჯუშადეფე მუშოქ ოხორჯას ბითთუმ უყურტეს (ჩიქ. I, 77,25) — ბავშვის მამა, პაპა, ბებია და ბიძები (მამა, პაპა, ბებია და მისმა ბიძებმა) ქალს მუდამ უყვიროდნენ.

ზოგჯერ ასეთ მრავალწევრიან სახელურ ჯგუფში ორი ან მეტი და კავშირია გამოყენებული. მაშინაც მხოლოდ ბოლო სახელი დაირთავს ბრუნვის ნიშანს:

მეგრ.: ქინოსქედგ ათე საფულუს ხენწგფე დო მუში ჩილი დო სქუა დო ვეზირენქ (ხუბ. 206,11) — ჩარჩენ ამ საფლავეში ხელმწიფე და მისი ცოლ-შვილი და ვეზირები (ხელმწიფე და მისი ცოლი და შვილი და ვეზირებმა).

ლაზ.: ჰამ მუჭტი დო კადი დო მუთესერიფის ვარ უჩქინან (ყიფ. 33,32) — ამ მუჭტომ, ყაღმა და მუთესერიფმა არ იცინა.

როგორც ვხედავთ, თანწყობითი სახელური ჯგუფის შემადგენელი წევრები ერთგვაროვანნი არ არიან ფორმის თვალსაზრისით. ბუნებრივია, ეჭვი შევიტანოთ თვით ამ სინტაქსური ოდენობის კვალიფიკაციაში: იქნებ სახელთა ჯგუფთან არც გვაქვს საქმე და მეგრულ-ლაზურის ზემოთ მოყვანილ ფრაზებში დო (და) კავშირით გაერთიანებული სიტყვები დამოუკიდებელი სინტაქსური ერთეულები კი არ არიან, არამედ ერთი რთული სიტყვის — კომპოზიტის შემადგენელ ნაწილებად უნდა მივიჩნიოთ? ალა დო ბეგიქ, დიდა დო მუშაქ და მსგავსი გამოთქმანი იქნებ კომპოზიტად ჩაგვეთვალა და არა სიტყვათა ჯგუფად?

საკითხის ამგვარად დასმას ისიც უწყობს ხელს, რომ რიგ შემთხვევაში დო (და) კავშირით შეერთებულ სინთონიმურ, ანტონიმურ და მნიშვნელობით ახლო მდგომ სახელებს მეგრულ-ლაზურისას ქართულში და კავშირჩაყარდნილი კომპოზიტები შეესაბამება: ჩილი დო ქომონჯი = ცოლ-ქმარი, დიდა დო მუშა = დედ-მამა, და დო ჯიმა = და-ძმა, შქვინდი დო კობული = მშვილდ-ისარი...²

მაგრამ საქმე ისაა, რომ თვით ამ უკანასკნელთა (ჩილი დო ქომონჯი, და დო ჯიმა...) კომპოზიტობა ეჭვის ქვეშ დაყენებული. ვ. თოფურიამ მართებულად მიუთითა, რომ ამგვარი სიტყვათნაერთები ჩვეულებრივ (შემტკიცებულ) კომპოზიტებად ვერ ჩაითვლება, რადგან არსებობს „შესაძლებლობა კომპონენტთა ცალ-ცალკე ბრუნებისა და მრავლ. რიცხვში ხმარებისა (მოთხრ. ჩილქ დო ქომოჩქ, მრ. დალუფი დო ჯიმალუფი)“³.

² ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, VI, კომპოზიტი: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, 1959, გვ. 298.

³ იქვე.

დო კავშირით შეერთებული სახელები მრავლობითში დასამისას თავ-დათქმის ნიშნის დაირთავენ მრავლობითობის სუფიქსს. რაც შეეხება ბრუნვის ნიშნის დართვა-დაურთველობას, მრავლობითშიც იგივე ვითარებაა, რაც მხოლოდობითში: პირველი წევრი შეიძლება სახელობითის ფორმით (resp. ფუძის სახით) დარჩეს. მაგ.,

მეგრ.: ოკუმალო აწვეკთუ ნგერეფი დო მელა-ტურემს (ი. ყიფ. 168,29) — შესაქმელად ვეგვიდართ მგლებსა და მელა-ტურებს (მგლები და მელა-ტურებს). ჩქი უკეთენთ დობორემს ნგერეფი დო ჟოლორემს (ი. ყიფ. 168,13) — ჩვენ ვუკეთებთ სსახლებს მგლებსა და ძაღლებს (მგლები და ძაღლებს). თე ოსურეფი დო ძღაბეფიშ ხოლოს დოთადობოდგ (ხუბ. 175,5) — ამ ქალებისა და გოგოების (ქალები და გოგოების) ახლოს არ ჯდება...

ლაზ.: მართეფე მოხთე-ში მთელი მორდერი ბოზოფე დო ბიჭეფეჟ ხასანის დიდო გაბგარეს (ელ. 10,4) — მეზობლები რომ მოვიდნენ, ყველა მოხრდილმა გოგომ და ბიჭმა (გოგოები და ბიჭებმა) ხასანს ძალიან დაატირა. წოხლე ფაღამბერეფე დო ხოჯაფეჟ მიღეთი ქარმატესთერი ოქთამტეს (ელ. 26,17) — წინათ წინასწარმეტყველები და ხოჯები (წინასწარმეტყველები და ხოჯებმა) ხალხს წისქვილივით აბრუნებდნენ. არ თოკი გამიღუ დო ჰუჰუღეფე დო მონკვას ჭონუკირუ (ჩიქ. 1, 40,5) — ერთი თოკი გამოიტანა და წიწილებსა და კრუსს (წიწილები და კრუსს) მიბაძა. ოფუტემ კოჩეფ დო ოხორჯაღეფ ირ ხოლ ხეფეს ქშეფეფ დო კუ-კუმაფეთ, წკარბ მოხთიმუ ჩუმერტეს (დიუმუზ. 93,5) — სოფლის კაცები და ქალები, ყველანი ხელში ქვეერებითა და თუნგებით (ქვეერები და თუნგებით) წყლის მოსვლას უცდიდნენ...⁴

დო კავშირით შეერთებულ სახელებში პირველი წევრის უბრუნველობა არ შეიძლება გამოდგეს იმის საბუთად, რომ ვამტკიცოთ ამ სიტყვათნაერთის ეომპოზიტობა. საქმე იმაშია, რომ დო კავშირით გაერთიანებულ სახელებს ზშირად ახლავს თავ-თავისი მსახდრველი სიტყვა (ან სიტყვები), ბრუნვის ნიშანი კი ამ შემთხვევაშიც მხოლოდ ბოლო სახელს ერთვის. მაგ.,

მეგრ.: სუმი ცხენამი კოჩი დო ართი ცირაჟ მენილ (ხუბ. 40,10) — სამი ცხენოსანი კაცი და ერთი ქალიშვილი შემოვიდა. თე ამშვი კოჩი დო მამაჟეითა ჰაბუკუს ვიოსქედ ჰაღაჟიჟ (ხუბ. 241,32) — ამ ექვს კაცსა და მეშვიდე ჰაბუკს (ეს ექვსი კაცი და მეშვიდე ჰაბუკს) დარჩა ქალაქი. ეირი დაღეფი დო ართი ჟიმამი არიკი (ხუბ. 135, სათაური) — ორი დისა და ერთი ძმის (ორი დები და ერთი ძმის) ზღაბარი. უეული გამშეგონეს შეფაშა აჯია დო თიქ იღუ ხაცეიქ. ინენქ ჩილ დო ქომონჯიქ, აჯია დო მუში ბაღანობაში ნაჯოროფუ ახალგაზრდა მუში ქომონჯიქ (ხუბ. 220,13) — შემდეგ შემოიყვანეს სუფრაზე აჯია და ის ვახდა ბატარძალი, ისინი — ცოლ-ქმარი, აჯია და მისი ბავშვობის შეყვარებული ახალგაზრდა მისი ქმარი.

ლაზ.: ოთხო ბიჭი ბერე დო არ ბოზოთე ბიდი (ჩიქ. II, 24,11) — ოთხი ვაჟიშვილითა და ერთი ქალიშვილით (ოთხი ვაჟიშვილი და ერთი ქალიშვილით) წავედი. ნოსტონერი მუნთხანეფე დო დაღალეფეში მომალუს ქოგოქუ (ელ. 24,26) — გამბრიელი რამეებისა და ყვაილების (გამბრიელი რამეები და ყვაილების) მოტანა დაიწყო.

⁴ ოთ. ურიდიას ზემოთ დამოწმებულ წერილში (გვ. 174) აღნიშნული აქვს, თითქოს მეგრულში დო კავშირის წინ მდგომი წევრი აუცილებლად ბრუნვის ნიშნით უნდა იყოს ფორმებულად, თუკი მრავლობით რიცხვში იქნა დასმული. როგორც ვხედავთ, ტექსტები ამ ვარაუდს არ ამართლებენ. რაც შეეხება ლაზურს, „ქანურის გრამატიკულ ანალიზში“ (გვ. 71) აწორადა მითითებული მრავლობითშიც ბრუნვის ნიშნის დაურთველობის შესაძლებლობა: ჯუმალეფე დო დაღეფეჟ, ჰუმალეფე დო დაღეფეში...

რასაკვირველია, არავის მოუვა აზრად, კომპოზიტად ჩათვალოს: სუში ცხენამი კოჩი დო ართი ცირა, უირი დაღეფი დო ართი ჯიმა, აჯია დღეშე მადე ნობაში ნაყოროფუ ახალგაზრდა მუში ქომონჯი, ოთხო ბიჭი ბერე დო არ ბოზო და მისთანანი. უკანასკნელ მეგრულ მაგალითში ზუთი მსახურელი უძღვის სახელური ჯგუფის მეორე (ბოლო) წევრს; მიუხედავად ამისა, პირველი წევრი (ა ჯ ი ა) უბრუნველია.

საინტერესოა, რომ დო კავშირის წინ მდგომი სახელი შეიძლება მაშინაც არ ირთავდეს ბრუნვის ნიშანს, როცა მომდევნო წევრი ბრუნვაუცვლელი სიტყვაა, სახელდობრ, პირის ნაცვალსახელი. მაგ.,

ლაზ.: ა მ ე დ ი დ ო მ ა ნ - თ ი არ-არ ქვა ქობირათ (ჩიქ. I, 55,19) — აჰმედი და მეც (აჰმედი და მეც) თითო ქვა ვნახოთ. ალი დ ო მ ა ნ არ დღას ნანაქ მიწვეს-ქი... (ჩიქ. I, 99,17) — ალის და მე (ალი და მე) ერთ დღეს დედამ გვითხრა, რომ... ალი დ ო მ ა ნ დიდო მაშქურინეს (ჩიქ. I, 99,19) — ალის და მე (ალი და მე) ძალიან შეგვეშინდა.

მეგრ.: ი ნ ა დ ო მ ა ლეკური ეშამძღესია შქაშა (ხუბ. 300,3) — მას და მე (იგი და მე) ხმალი გვედოო შუაში.

სახელური ჯგუფის შემადგენელ წევრთა დამაკავშირებლად მაჯგუფებელი დო კავშირის გარდა სხვა (მაპირისპირებელი) კავშირებიც გამოიყენება. ამ შემთხვევაშიაც პირველი წევრის უბრუნველობა მეგრულ-ლაზურში ბუნებრივი ჩანს. მაგ.,

ლაზ.: ო ხ ო რ ჯ ა ვ ა რ დ ა ნ ა ნ ა მ უ შ ი ქ ვამულუნ ოფტეშა დო გინძე სერსითე ყურაფს (ჩიქ. I, 162,18) — ცოლი ან დედამისი (ცოლი ან დედამისმა) გამოვა ეზოში და გრძელი ხმით ყვირის. ჩილი ვ ა რ დ ა ნ ა ნ ა მ უ შ ი ქ ვაოქაფს (ჩიქ. I, 162,21) — ცოლი ან დედამისი (ცოლი ან დედამისმა) დაიწყებს.

მეგრულ ტექსტებში მაპირისპირებელი კავშირის შემცველ სახელურ ჯგუფში წინა წევრის უბრუნველობის მაგალითები ჩვენ არ შეგვხვედრია; მაგრამ თეორიულად სავსებით დასაშვებია. მაგალითად, გვაქვს: ვ ა რ ა ჯ ა დ ო ვ ა რ ა დ ი შ ქ ა ს სოლე მილა (ი. ყიფ. 161,13) — ან ჩალას და ან შეშას (ან ჩალა და ან შეშას) საიდან მოიტან. სავსებით შესაძლებელია გამოვტოვოთ დო კავშირი და მხოლოდ ვ ა რ ა (ან) მაცალკეებელი კავშირი დავტოვოთ: ვ ა რ ა ჯ ა, ვ ა რ ა დ ი შ ქ ა ს სოლე მილა.

აქამდე თქმული ენებოდა კავშირით შეერთებულ სახელთა ჯგუფს. რა ვითარებაა სახელთა უკავშირო შეერთებისას? ლიტერატურაში მეგრულის შესახებ აღნიშნულია, რომ უკავშირო შეერთების დროს ყველა ერთგვარი წევრი აუცილებლად დაირთავს ბრუნვის ნიშანს⁵.

მართლაც, უკავშირო შეერთების დროს სახელური ჯგუფის ყველა წევრი, ჩვეულებრივ, იბრუნვის როგორც მეგრულში, ისე ლაზურშიც. მაგრამ არც თუ იშვიათი უნდა იყოს ბოლოსწინა წევრთა უბრუნველობის შემთხვევებიც. მხედველობაში გვაქვს ამგვარი მაგალითები:

მეგრ.: გ ო რ ჩ ი ნ დ ე ტყას გ ე რ ი, ტ უ რ ა, თ უ ნ თ ი ქ (ხუბ. 181,10) — განდა ტყეში მგელი, ტურა, დათვი (მგელი, ტურა, დათვი). ი შ ო რ ო ფ ა, ც ქ უ მ ა ლ ა ს კ ათენერო რავადანსგ (ი. ყიფ. 175,19) — მას სიყვარულს, ქებას (სიყვარული, ქებას) აწინიად ლაპარაკობს. ი ა, ვ ა რ დ ი, მ ა გ ლ ო ნ ი ა ს დღეფ გუქეჩინდეს (ხუბ. 337,25) — იას, ვარდს, შავნოლიას (ია, ვარდი, შავნოლიას) ზუქუქა თავი ქონდათ. არა...

⁵ ოთ. უ რ ი დ ი ა, მეგრულის სინტაქსური თვისებებზე... გვ. 173.

იმ დროს მე და შალვა ერთ ბინაზე ვცხოვრობდით. შემოგვესაუბრნენ. 10 შაშხანიანი და ხიშტიანი კაცი დაგვეცა თავს. აგვიფორიაქეს ბინა, წაიღეს წიგნები და ჩემი ძმაც თან წაიყვანეს, მერე ციხეში ჩასვეს. მე ციხეში დადი-ოდი ერთ ხანად მის სანახავად. ბოლოს, გავიგე რომ ის ციხიდან გაქცეული-ყო. მეც, რასაკვირველია, ყველა ამის შემდეგ კარგი არა მომელოდა რა. ჩემს კვალს, უშეველია, ადრე თუ გვიან, მიაგნებდნენ... მდგომარეობა იქამ-ლის დაიძაბა, რომ მე იძულებული გავხდი მოსკოვიდან «გაექცეულიყავა»...¹⁵

როგორც ვხედავთ, „შ. გორცევი“ შალვა ნათაძის ფსევდონიმი ყოფილა. შალვა ნათაძე დაიბადა 1883 წლის ოქტომბერში. მისი მამა იასონ ივა-ნეს ძე ნათაძე (1848—1911) იყო ცნობილი პედაგოგი და ხალხოსნური იდე-ების მქადაგებელი. იგი თანამშრომლობდა ქართულ პერიოდულ გამოცემებ-ში. ზოგჯერ ფსევდონიმებითაც („ალეველი“, „გარდმოხვეწილი“, „ქია-ქია-ში“) აქვეყნებდა წერილებს. შალვას გარდა, იასონს ჰყავდა სხვა შვილებიც, რომლებიც თავიანთი საზოგადოებრივი მოღვაწეობით აგრეთვე ცნობილი არიან. უფროსი ვაჟი — გრიგოლ (გიგო) იასონის ძე ნათაძე (1878—1951), ზემომოყვანილი მოგონების ავტორი, იყო ისტორიკოსი, თბილისის სახელმ-წიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, რომელიც ადრე თანამშრომლობდა გა-ზეთ „ცნობის ფურცელში“ „გიგოსა“ და „გან-ნარიძის“ ფსევდონიმებით; შუათანა ვაჟი — ლევან (ლეო) იასონის ძე ნათაძე (1880—1922) პროფესიით პედაგოგი იყო, ეწეოდა ლიტერატურულ-პუბლიცისტურ მოღვაწეობას „ლეოს“ ფსევდონიმით. რაც შეეხება უმცროს შვილს — შალვას, მან წარმა-ტებით დაამთავრა მოსკოვის უნივერსიტეტი ისტორიის სპეციალობით. ჯერ კიდევ ახალგაზრდა „შალვას“ ფსევდონიმით წერილებს აქვეყნებდა ქართულ პრესაში, შემდეგ მოღვაწეობდა რუსულ პერიოდულ გამოცემებში „გორცე-ვის“, „შ. გორცევისა“ და „შ. ლეონიდოვის“ ფსევდონიმებით. მისი სტატა-ები დაბეჭდილია 1900—1912 წლების გამოცემებში: „Киевская мысль“, „Речь“, „Современник“, „Утро России“, კრებ. „Коллективист“ (М., 1907) და სხვ. 1906 წელს მან გამოაქვეყნა ბროშურა — „ეროვნული საკითხი“. რევოლუ-ციური მოღვაწეობის გამო იგი დააპატიმრეს, მაგრამ ციხიდან გაიქცა და ემიგრაციაში წავიდა. 1912 წლის 24 დეკემბერს გარდაიცვალა სისხლის მოწამვლით ქ. კონსტანტინოპოლში (სტამბოლში).

შალვა ნათაძის გარდაცვალებას ფართოდ გამოეხმაურა მაშინდელი პრე-სა. ერთ-ერთი გაზეთი წერდა: „განსვენებული ეკუთვნოდა ადამიანთა იმ ჯგუფს, რომელიც ცხოვრების მიზანს მშრომელი ხალხის ინტერესების სამ-სახურში ხედავს. ვისაც ის უნახავს და მისი სიტყვები მოუსმენია მღელვა-რე დროს, მისთვის აშკარაა, თუ რა დიდი დანაკლისია იგი ჩვენთვის. განს-ვენებული პირველად ეკუთვნოდა ნაროდნიკების ჯგუფს, მაგრამ შემდეგ ცხოვ-რების დაკვირვებამ და საზოგადოებრივი მეცნიერების სერიოზულმა შესწავ-ლამ იგი მარქსისტების ბანაკში მიიყვანა. უკუღმართმა ცხოვრებამ ის იძუ-ლებული გახდა სამშობლოს მხრიდან გახიზნულიყო და მოშორებოდა თავის საყვარელ საქმეს. უკანასკნელ დროს ის ათავსებდა ოსმალეთიდან წერილებს რუსულ გაზეთში. რამოდენიმე წერილი მან მოათავსა აგრეთვე გასულ წელს გაზეთ «მნათობში». კარგი მოლაპარაკე, სერიოზული ცოდნით აღჭურვილი,

გონებამახვილი და მებრძოლი ტემპერამენტის პატრონი, — აი ვინ უნდა იყოს მალაქა ნათაძე! უღმობელმა სიკვდილმა უდროვოდ მოსწყვიტა ის ცხოვრებას...¹⁶

მოყვანილი ცნობები დაგვეხმარება ქართველი რევოლუციონერის ცხოვრებისა და პუბლიცისტური მოღვაწეობის შემდგომი შესწავლის საქმეში.

თევდორე კიკვაძე

მწერალი და საზოგადო მოღვაწე თევდორე (თედო) გაბრიელის ძე კიკვაძე დაიბადა სოფ. მაკვანეთში (გურია) 1868 წლის აპრილში¹⁷. 1878 წ. შეჰყავთ ოზურგეთის ოთხკლასიან სასულიერო სასწავლებელში, რომელსაც ამთავრებს 1884 წ. შემდეგ სწავლას აგრძელებს თბილისის სასულიერო სემინარიაში. სემინარიაში მისი რედაქტორობით 1887 წ. გამოვიდა ხელნაწერი ჟურნალი „ლამპარი“, რომელშიც იგი წერილებს ათავსებს ხლ ა ფ ო რ თ ა ძ ი ს ფსევდონიმით. სხვათა შორის, აღნიშნულ ჟურნალში თანამშრომლობდნენ აგრეთვე ფილიპე მახარაძე (ფსევდონიმით „ფ. ჰვარელი“) და ნოე ჟორდანი (ფსევდონიმით „წითელფერაძე“).

თ. კიკვაძემ სემინარია დაამთავრა 1890 წელს და მუშაობა დაიწყო ჰიათურაში მარგანეცის ცნობილ მრეწველ ნიკოლოზ ლოდობერიძესთან. ჰიათურიდან ის წერილებს აქვეყნებდა „ივერიასა“ და „კვალში“. ამ წერილებში თ. კიკვაძე უმეტესად აშუქებდა ადგილობრივი მუშების ყოფა-ცხოვრებას. მისი ზოგიერთი სტატია ჰაღარას ფსევდონიმითაც არის გამოქვეყნებული.

ნიკო ლოდობერიძემ ჰიათურის მარგანეცის წარმოება სხვას გადასცა, რის გამოც თ. კიკვაძე თავს ანებებს სამუშაოს და 1897—1898 წლებში მუშაობს აკაკი წერეთლის „კრებულის“ რედაქციის გამგედ. პარალელურად თანამშრომლობდა გაზ. „კვალში“, სადაც ლექსებს აქვეყნებდა ფ ა ნ დ ი ს ფსევდონიმით, ხოლო განყოფილებაში „კვირიდან კვირამდე“ წერილებს ბექდავდა ხელმოუწერლად (1898 წ.)¹⁸.

1905 წ. თ. კიკვაძე კორექტორად მუშაობდა ახლადდაარსებულ რუსულ გაზეთ „Возрождение“-ში, ხოლო 1906 წლიდან მდივნად იყო გაზეთ „სხივში“. დასახელებული გაზეთის დახურვის შემდეგ თანამშრომლობდა გაზეთებში „განთიადსა“ და „ელვაში“, სადაც მისი წერილები გამოქვეყნებულია პ.-ს ხელმოწერით. არის ცნობა, რომ გაზ. „ელვაში“ თ. კიკვაძე სტატიებს აქვეყნებდა თ. ბ ე კ ა თ ე ლ ი ს ფსევდონიმითაც¹⁹. 1906 წ. ჟანდარმერიამ გაზ. „ელვის“ რედაქცია დაარბია და თანამშრომლები დააპატიმრა. მათ შორის იყო თ. კიკვაძეც.

1907 წლის შემოდგომიდან ის ხელმძღვანელობდა იუმორისტულ ჟურნალ „კვალს“, რომლის ოფიციალური რედაქტორი ასოთამწყობი პლატონ

¹⁶ ჩვენნი დროება, 1913, 6 იანვარი, № 9. იხ. აგრ. Речь, 1913, № 7; Утро России, 1913, № 5 და სხვ.

¹⁷ თვითონ მწერლის ცნობით, მეტრიკულ მოწმობაში შეცდომით სწერია 1869 წლის აპრილი (საქართველოს სახელმწ. ლიტერატურული მუზეუმის ხელნაწერი, № 25279).

¹⁸ ამავე სათაურით ხელმოუწერელ წერილებს აქვეყნებდა ნ. ჟორდანიაც, რომელიც მაშინ „კვალს“ ხელმძღვანელობდა.

¹⁹ А. Абрамишвили, Грузинская периодика. 1968, გვ. 220.

მთა და ბარი: სიკუდილამდი სამსხურსა ჩუენ დავიწყებთ მთა და ბარსა (იქვე, 1116,4). მაშინლა ნახონ 1084,4). მათ სახელი მოიხუეებს, მოეფინა მთა და ბარსა (იქვე, 1116,4). მაშინლა ნახონ ქართულნი, არლუვედენ მთა და ბარებსა (იქვე, 292,4). აწ გესალმები ყველასა, სოფელსა, მთა და ბარასა (ბესიცი, 156,47,4). ისეთ გვალვას დაგაყენებ, სულ გაღვიწვავ მთა და ბარსა (ხალხ. პოეზია, 205,29). ელვა-სეტყვას გამოუშვებ, სულ დავიტიან მთა და ბარსა (იქვე, 206,10). წადი ეხლა და იარე გაბედვით მთა და ბარზედა (იქვე, 120,19). არ ეფიქრება კლდე-ღრისსა... აღზენის მთა და ბარისა (რ. ერისთ. 356,21). და მთა და ბარის დასატკობელად ააყენოსოსო და აატიროს (აკაკი, 456,15).

მთა და ველი: გაემართენ მხიარულნი, მიგრანგინდენ მთა და ველთა (ვახტ. VI, 16,50,4). როცა მწყემსი ვიპყრობს ხელში და ვაჰკივის მთა და ველში (აკაკი, 237,5). კვლავ დამანახოს ქვეყანა, შემკული მთა და ველითა (მ. მღვიმ. 17,12).

ცა და ქვეყანა: თითქო ცა და ქვეყანამ ამოისუნთქო (ე. ნინ. I, 135,19). ცა და ქვეყნის ბაისი (ხალხ. პოეზია, 205). ცა და ქვეყნის შეამავლად მიახნია მას აფხაზი (აკაკი, 213,5).

ცა და მიწა: ის გარბის მინდვრად ცა და მიწას შუა (აკაკი, ჩემი თავგ.).

გზა და კვალი: ქრისტე-ღმერთსა შეგაპირებ, სულ დაგიბნეე გზა და კვალსა (ხალხ. პოეზია, 206,18). რაც შემოძლია, ვუბნეე გზა და კვალს! (აკაკი, 451,1). იმის გზა და კვალს ვინ მოსძებნის (მ. ბრეველშვილი, ზვავი: მნაობი, 1956, № 9, გვ. 12, 51). ჩუ-მად, მწყემსო, ჩემს გზა და კვალს შენ არავინ არ გეკითხება (იქვე, 23,15).

გზა და ხიდი: ჩვენ ვეყოფით გზა და ქიდად. ნუ ვინ დარჩეს უარესად (ფეშანგი, 403,4). შუა ჩადგენ და მძებ შუა შური ვასდევს გზა და ხიდად (აკაკი, 237,5).

ძმა და და: ძანა ძმა და დასავით გვემყრობა გოგო-ბიჭებს (ეგნ. ნინ. I, 15,7).

ძმა და შვილი: ქალი მისცა, დაისიძა, თუ ინდომა ძმა და შვილად (ფეშანგი, 287,1). შენი მაძეს საფარველი, შენ გეგლეუფი ძმა და შვილად (იქვე, 930,1). მოდი, გუნახე, შეგიძნითო, მიგიჩნით ძმა და შვილად (იქვე, 76,1. გამოცემაში დაბეჭდილია: ძმადა, შვილად). მიმაჩანთო ძმა და შვილად, სიამოვნე თქუენთან მინა (იქვე, 339,4. დაბეჭდილია: ძმადა შვილად).

ყ(რ)მა და ბერი: მას ვაშშია უშოვნელად არ დაარჩენს ყმა და ბერსა (იქვე, 323,2). თქუეს: „შევაკლათ თავი ჩუენი, რას ტელსა გუყრო ყმა და ბერსა“ (იქვე, 377,4). ბაგრაძ მისი შემკულიდრეა, თქუენცა ჰკითხე ყმა და ბერსა (იქვე, 917,3). იქით და აქათ თავდაღთა ჟრა არის, ყმა და ბერისა (238,2). მოიმაღლეს სამაჟურითა, ვინცა იყო ყმა და ბერად (716,2). შორის მოსრულნი მნახველნი ჟარად ღგეს ყრმა და ბერისა (ნ. ციცი-შვილი, 35,2).

ყმა და მამული: ყმა და მამულსა სხვა მედავება (გ. ერისთ. 207,10). კენინა წაბრძანდა შვილის ყმა და მამულში (ლ. არღაზ. 333,13). იმოღენა ყმა და მამულს ნახვეარი იმას უნდა დარჩენოდა (ანტ. ფურც. 51,23). ნახვეარი ყმა და მამულის მოცილე გაუჩნდებოდა (იქვე, 51,33). მათის წილის ყმა და მამულით მხოლოდ თვითონა სარკვებლობდა (იქვე, 53,36).

ხენა და თესვა: ხენა და თესვის თავი ამათ არა ჰქონდათ (ანტ. ფურც. 57,13).

ხენა და ფარცხვა: უკუღმართად ქენა და ფარცხვამ ეს ნაყოფი გამოიღო (დ. გურამიშვილი, 52,183,1).

წვა და დაგვა: დავითმა როგორც იყო ვაითა და ვაგლახით და რის წვა და დაგვითა შესარულა სასწავლებელი (ანტ. ფურც. 54,11). მცხოვრებნი ამ სოფლებსა წვა და დაგვით ათრევენენ თავიანთ სიცოცხლის მწარე ღღეებსა (ნ. ლომ. 253,33).

ჭრა და კერვა: ის ქალი გვასწავლიდა წერა-კითხვას, ჭრა და კერვას (დიალექტ. I, 310,27).

ჭრა და კოდვა: ვერა გონეე, თუ ტახტს არ დასცლოთ, მიხვდებით ჭრა და კოდვას (დ. გურამ. 66,286,4).

ცდა და ხერხი: ბედს ვეწივით, ღმერთმან მოგვცა, არა ჩვენმა ცდა და ხერხმა (საბა, II, 269,7).

სრა და სამყოფი: სრა და სამყოფთა სიკეთე, ტახტი უთქს ოქროს სუეტითა (ფეშანგი, 146,4).

სრა და ოთალი: სრა და ოთალთა სიკეთე კაცმა ვით ვანიგულსა (იქვე, 183,2).

ღღე და ღამე: სმანდიარ გზასა მიმართე, სამს ღღე და ღამეს იარე (შაჰ-ნამე, 5536,2; ლენინგრ. საჯ. წიგნთსაცაის № 15 ხელნაწერი, ცარააღან გორგჯანისძის რედ.

გადაწერილი 1671 წ.). მეფის ერთგულება და დღე და ღამის სამსახურის ცდა ვნაობებს (საბა, I, 80,21). ესლა ჩემი საწყალი კაცი დღე და ღამის ასწორებს ჩემს შენახვისათვის (ილია, II, 450,18). დღე-და-ღამის გაყრისას დედა დაუეგბდა ლოგინზე მის სიგრძე ნაბღის ჭეჩას (გ. წერ. 54,16). შორს არის, მაგრამ იქა ვარ ოცნებით დღე და ღამითა (შ. მღვიმ., გვ. 48).

მზე და მთვარე: მარიამ ზის ტახტსა ზედან, იგი სჯობდა მზე და მთვარეს (ფეშანგი, 142,3). შეიყარნეს და ლაღობდენ, ვამგზავსე მზე და მთვარესა (იქვე, 715,4). ამაღლით, გრძნობავ, გონებავ... ასცილით მზე და მთვარეა (აკაკი, 237,5). ერთხელ თურმე მზე და მთვარეს მოუვიდათ ჩხუბი დიდი (იქვე, 238,3). მზე და მთვარეს გველუშაპები დაიჭურენ-ყეო და დააბნელებენ-ყეო (ნ. მელანია, ბნელი, თბ., 1951, 105,4).

ტყე და მინდორი: მოაგრანის ტყე და მინდორსა, მით ვერ დაუღამე ქუა დია (ფეშანგი, 382,3). სიკო და ის იკლდებდენ ტყე და მინდორს თამაშობით (ე. ნინ. II, 247,24).

ტყე და ველი: თუარა ამ ცულთ და თოხით გავიტან ტყე და ველსა (აკაკი, 135,18). რა სიმღერით მინანავებია იმის ზურგზე აღმა-დაღმა ტყე და ველში (პ. კაკაბაძე, 86,12).

ხე და ქვა: ნეკით გასტყვარცნის, აფშინა ხე და ქვით შეეცხებაო (ვაჟა, 128,12).

კლდე და კაპანი: გაივლის კლდე და კაპანსა, მის უფრო არ ვეგბისა (ფეშანგი, 722,2), გაივლის კლდე და კაპანსა, არც ყოლ მიჩანს სალია (იქვე, 869,3).

რძე და ღვინო: რძე-და-ღვინის ფერი იმისი პირისაჲს კანა დაეფერნაკულებია (ე. ნინ. 72,21).

სვე და ბდე: აროდეს უმტყუენია ჩვენთვის სვე და ბედსაო (აკაკი, 589,24).

დრო და ქამი: ზომ მხედაეთ, ბატონებო, რა დრო და ქამის აწყოლი და მორჩილი კაცი ვარ (ილია, II, 277,10). დრო და ქამის შესაფერად — ზამთარ თბილი, ზაფხულ გრილი (აკაკი, 211,11).

ცრუ და მართალი: მსაჭულად ყოფა ცუდია, ვინ ვერ სცნობს ცრუ და მართალსა (არჩილი, 76,49,1).

ია და ვარდი: ადგა ბიჭმა, ახსენა ღმერთი და იქ უნდა წაიღეს, საცა ია და ვარდის ქალაქია (დიდიქტ. I, 324,27). შენ ია და ვარდის ქალაქში უნდა გადმაცუანო (იქვე, 325,8). უნდა რომ მოჯამაგირეთ დადგეს ამ ია და ვარდის (იქვე, 325,30).

მიწა და წყალი: ნულარც სხვის მიწა-და-წყალმა, ნულარც სხვის არე-მარემა (შ. მღვიმელი, 4,21).

შრომა და ჭაფა: ყმაწვილი ქალია; შრომა და ჭაფის ატანა შეუძლიან (ს. მგალობ-400,27).

ჭკუა და უნარი: აბა რა ჭკუა და უნარის გამოჩენა შეიძლება ამ ერთი ციციქნა მერტობაში? (თ. დონაშვილი, ალაზნის პირას: მნათობი, 1955, № 11, 103,21).

ტურთა და სრული: წვერგამო ყმასა ვამსგავსე მასა, მშვენიერებით ტურთა და სრულსა (საბა, II, 122).

ღამე და დღე: მას ჰქონდა მორძმა, დიდება ლხინი ღამე და ღღისანი (ფეშანგი, 258,3).

ოქრო და ვერცხლი: ოქრო და ვერცხლსა წმიდასა ვერას უბოებ წიდასა (საბა, II, 123,8). ოქრო და ვერცხლთა მიწით ჩაბნევა ბრძენმა ეგოდენ ვერა გიძრახონ (იქვე, 180,32), ოქრო და ვერცხლზე ჩამდარი, მარტო შემოდის მთავარი (აკაკი, 263,18). ოქრო და ვერცხლით შექედეთ მუნა, მრავალშროვანი და უდიდესი (აკაკი, 570,22).

აწმყო და მომავალი: აწმყო და მომავლასათვის დღეს რალა არის ქართველი (აკაკი, 336,28).

ბურთობა და ასპარეზი: ბურთობა და ასპარეზა აქებდიან ჩემგან ქმნილსა (ვეფხისტყაოსანი, 325,4: XVIII საუკ. ხელნაწერები — H 461 და W 18¹⁰).

ილია და ოდიხვა: ეს ფრიად საგულისხმო მომენტია, ეს მომენტი ახასიათებს „ილიას“ და „ოდიხვას“ (ე. კორტეტიშვილი, შესავალი წერილი, ხალხ. პოეზია, 9,23).

სახულიერო და ხაერი: პეტრიწის ადვილისა და საქმის გასარკვევად ცოტა უფრო ღრმა ფილოსოფიური კვლევა საჭირო და უპირველეს ავალისა განასახევებლად ქარ-

¹⁰ ზოგ ხელნაწერში (H 1839, S 4527...) ამ სახელური ჯგუფის წინა წევრი ნაბრუნებია: ბურთობას და ასპარეზსა. სხვა ხელნაწერებში (და პოემის ყველა გამოცემაში) სტრიქონის პირველი ნახევარი სხვაგვარად იკითხება: სროლასა და ასპარეზსა.

თული აზროვნების ორი კომპლექსისა, სახელურთ და საერთო (მ. ნუტუბიძე, მეგრული ხიშვილი, შესავალი წერილი: იოანე პეტრიწის შრომები, ტ. II, თბილისი, 1937, გვ. XI, 11).

სახელური ჯგუფის წინა წევრის უბრუნველობა შესაძლებელია მაშინაც, როცა მაკავშირებლად სხვა კავშირია (თუ, ან, ანუ) გამოყენებული. მაგ.,

ორ მოლი თუ ნათხარის პატრონს... (ვახტ. სამართ., 546,15). ჩიბუხი გოგისა, მუშაობა თუ სიარულის დროს, მუდამ პირში ეჭირა. (ე. ნინ. I, 234,30). ვითამც ვიყო ამხანაგი შემოდგომა ანუ სთელისა (თეიმ. I, 63,13,2). წაართვემდე, ნახო ვინმე საიმერლო ან საქართლოს (არჩილი, 34,121,2).

როგორც ვხედავთ, თანწყობითს სახელურ ჯგუფში წინა წევრის უბრუნველობის ტენდენცია მეგრულ-ლაზურთან ერთად ქართულსაც (ძველსაც და ახალსაც) ახასიათებს. მაგრამ თუ კი მეგრულ-ლაზურში ეს ტენდენცია ყოველგვარ სახელთან (საკუთართან და საზოგადოსთან, ხმოვანფუძიანთან და თანხმოვანფუძიანთანაც) იჩენს თავს, ქართულში მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევებში, სახელთა გარკვეულ ჯგუფებში (ძველში — საკუთარ სახელებში¹², ახალში — ხმოვანფუძიანებში) გვაქვს მხოლოდ. რა არის ამის მიზეზი?

იგი, იმნაიშვილის აზრით, ახალ ქართულში და კავშირით შეერთებულ სახელთა ბრუნებისას პირველი წევრის უბრუნველობას უმთავრესად მაშინ აქვს ადგილი, „როცა პირველი სიტყვა ერთმარცვლიანია და ადვილად ხერხდება მისი შინაარსობლივად და ფორმალურად შერწყმა მომდევნო სიტყვასთან (მთა და ბარი, ცა დამიწა), მაგრამ მსგავსი მოვლენა ზოგჯერ: ორმარცვლიან სახელებშიც გვხვდება“¹³.

მართლაც, ორმარცვლიან სიტყვებში არცთუ იშვიათად დასტურდება ეს მოვლენა, არც ორზე მეტმარცვლიან სიტყვებს ეუცხოება ასეთი რამ (იხ. ზემოთ: ბურთობა და ასპარეზსა, ილიადა და ოდიესასაც, სასულიერო და საეროსი, მუშაობა თუ სიარულის...).

სახელთა მარცვლიანობას, ვფიქრობთ, არ უნდა ჰქონდეს გადამწყვეტი მნიშვნელობა, ისევე როგორც არ ჰქონდა მას მნიშვნელობა ძველი ქართულის საკუთარ სახელებში და არა აქვს მეგრულ-ლაზურში. მთავარი, ვფიქრობთ, ისაა, რომ ყველა ეს სიტყვა (იგულისხმება ახალი ქართულის შესიტყვებებში) ხმოვანფუძიანი სახელია¹⁴.

11 გამოცემაში ტექსტი გასწორებულია, ნათესაობითის ნიშანი კავებშია მიწერილი: ორმო[ს] თუ ნათხარის პატრონს.

12 ძველი ქართულისებური ვითარება ზოგჯერ ახალ ქართულშიც დასტურდება. მაგ.: დურმიშხანი იყო ძე ადამ და ევასი (დ. ჭონქ., 431,14); თუნდა რომ ვაჟისა და ქალის შუა ადამ და ევას ჩამომავლობის მეტი ნათესაობა არა ყოფილიყო რა (ეკ. გაბ., 528,15); ეძიე შენ ადამ და ევას კვალ (პ. კაკაბაძე, ქარიშხალი: მნათობი, 1958, № 12, 36,13).

13 ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვითა ფუნქციები..., გვ. 384—385.

14 ქართულში და კავშირიან სახელურ ჯგუფში წინა წევრის უბრუნველობა სხვა რამეშიც იჩენს თავს: როცა პირველი წევრი კუთვნილებითი ნაცვალსახელია, იგი ხშირად შესაბამისი პირის ნაცვალსახელითაა შეცვლილი. მაგ.: სანამდის მე და დევთა ვარჯიშს ნახვიდეო (რუსუდ., 281,32); მე და შენ შუა არის ერთი ყვითელი კლდე (იქვე, 258,12); შდრ. ჩემსა და შენს შუა (იქვე, 283,2); მე და შენს მეტი ხომ არავინ არისო (იქვე, 177,4. ხელნაწერები BC); თქვენ უნდა ჰქმნათ მე და ამისა სამართალი (თეიმ. II, 183,26); თორემ მე და შენი ცოლქმრობა აღარ იქნება (იქვე, 177,9); თუ რამ სასამართლო საქმე მე და თქვენს შუა იქნება (იმერ.-გურ., 134,31); ის საქმე მე და ლეთის მეტმა არავინ იცოდა (დ. ჭონქ., 461,30); გულზე

რა აქვს საერთო ძველი ქართულის საკუთარსა და ახალი ქართულს ვანფუძიან სახელებს მეგრულ-ლაზურის სახელებთან? საერთოა ის, რომ მათ ყველას სახელობითის ფორმა და ფუძე ერთნაირი აქვთ.

თანწყობით სახელურ ჯგუფში პირველი წევრის უბრუნველობას საფუძვლად ის უნდა ედოს, რომ სახელობითში, ე. ი. ისეთ ფორმაში, რომელიც საგნის სახელწოდებას გამოხატავს¹⁵, სახელობითის ფორმა ფუძედ იქნა გააზრინებული და ირიბ ბრუნვებშიც სწორედ ეს გაუფორმებელი ფუძე იქნა გადატანილი.

ნ. მარმა ლაზურში და კავშირიან თანწყობით შესიტყვებაში პირველი წევრის უბრუნველობა იმავე რიგის მოვლენად მიიჩნია, როგორისაც არის მსაზღვრელის უბრუნველობა საზღვრულის წინ. იგი წერდა: „სიტყვები წინადადებაში მთელის განუყოფელ ნაწილებად აღიქმება... დო (და) კავშირით შეერთებული არსებითები ერთ მთლიანობად აღიქმება და ამიტომ იბრუნვის ბოლო მათგანი, წინამავალი კი გაუფორმებელი საბითაც იმავე ბრუნვაში დასმულად აღიქმება, რა ბრუნვაშიცაა ბოლო სახელი: დოჟული დო ზურნათე „დოლითა და ზურნით“. ამაზეა დაფუძნებული ისიც, რომ მსაზღვრელად გამოყენებული ზედსართავები და ნაცვალსახელები, როცა უძღვიან სასაზღვრ სიტყვას, არ იცვლებიან: იბრუნვის მხოლოდ ბოლო სიტყვა“¹⁶.

ნ. მარის მოსაზრება სამართლიანია. მართლაც, მსაზღვრელ-საზღვრულში (თუ საზღვრულ-მსაზღვრელში) პირველი წევრის უბრუნველობა ქართულშიც (ძველშიც, ახალშიც) სწორედ იმ რიგის სახელებში დასტურდება, რა რიგის სახელებიც არ იცვლებიან ბრუნვაში თანწყობითი შესიტყვების ბრუნებისას. ახალ ქართულში სწორედ ხმოვანფუძიანი მსაზღვრელები არ იბრუნვიან საზღვრულის წინ (ფართო ველმა, ფართო ველს...), ძველ ქართულში (და ახალშიც) საზღვრულ-მსაზღვრელის პირველი წევრი არ იცვლება, თუ კი საკუთარი სახელია (პეროდე მეფესა, პეროდე მეფისა, ბუროდე მეფითა... თამარ მეფემ, თამარ მეფეს, თამარ მეფის...).

თანწყობითი სახელური ჯგუფისა და მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთგვაროვანი ცვლილება თანხმოვანფუძიან სახელებშიც შეინიშნება ქართულში. როგორც ვიცით, ახალ ქართულში მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობის დროს თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელი სახელი მხოლოდ სამ ბრუნვაშია (სახელობითში, მოთხრობითში, წოდებითში) სრულად შეთანხმებული საზღვრულთან. სხვა ბრუნვებში სრული შეთანხმება არა გვაქვს; სახელდობრ, მიცემითსა და ვითარებითში ბრუნვის ნიშანი მთლიანად მოკვეცილია და მსაზღვრელი ფუძის სახითაა წარმოდგენილი (დიდ სახლს, დიდ სახლად), ნათესაობითსა და მოქმედებითში კი ბრუნვის ნიშნის თანხმოვანი ელემენტი (ს, თ) იკვეცება და ი ხმოვანილაა შემორჩენილი (დიდ-ი სახლის, დიდ-ი სახლით). სპორადულად ანალოგიური ცვლილება დასტურდება თანწყობითის სახელურ ჯგუფშიც. მაგ.,

„მხნევა ნიშანი მე-დ იმის ბრძოლის წამისა (ვაჟა, 149,20); მე და შენზე უფრო იმთ ესმით (გ. წერ., 271,33); თუ მე და მაროს გაყარე შეიძლება (ეკ. გაბ. 531,34); დღეს შენ და სამსონის წყალობით სამართალი ვეღარ ჭრის სამართალს (გ. წერ. 271,31).

15 „სახელობით ბრუნვას ბრუნვათა შორის პირველი ადგილი უკავია, როგორც საგნის სახელწოდების გამოხატველ ფორმას“ — ა. კიხრია, სახელობითისა და მოთხრობითის ფუნქციები ძველ ქართულში: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, 1, თბ., 1956, გვ. 362.

¹⁶ Н. Марр, Грамматика чанского (лазского) языка, гл. 76, § 121.

პირველ წევრს ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილი აქვს და ფუძის სახითაა დაკავშირებული მიცემითში დასმულ მეორე წევრთან:

შენ, კარისა ჩვენისა მწირველს წერეთელს მღვდელს სვიმონს და შენს შვილ¹⁷ და მომავალს (იმერ.-გურ., 98,13). როდესაც დიანბეგ და ნაჩალინის უსულოდ შექმლოთ (ა. ყაზბ., 157,8). ხუთ უღელ ხარ და კამენში გამოგარჩიე, ლომოო (ხალხ. პოეზია, 187,25).

თანწყობითი შესიტყვების პირველ წევრს ბრუნვის ნიშნის თანხმობითი ელემენტი მოკვეცილი აქვს და მხოლოდ ი ხმოვანი აქვს შერჩენილი:

მას გაახსენდა თავისი მული და დედამთლის სიტყვები (ე. ნინ. II, 95,5). ნ ხ ა ვ ი ლ ი¹⁸ და კნავილით მასპინძელთა გული შეეჭირვებინათ (საბა, II, 92,11).

ანალოგია ამით როდი ამოიწურება. ცნობილია, რომ ახალ ქართულში მოქმედებითში დასმულ საზღვრულს ზოგჯერ ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელი შეეწყობა (დიდის სახლით), ვითარებითში დასმულს კი — მიცემითში დასმული მსაზღვრელი (დიდს სახლად). საინტერესოა, რომ იგივე მოვლენა შეიძლება დავადასტუროთ თანწყობითს სახელურ ჯგუფშიაც.

ოქროსა და ვერცხლითა იყო აგებული (შპა-ნამე, 394,11). მე დონ კიხოტის თავდასავალს ვთავაზობ მთლიანად, ჩემა გმირის გარდაცვალებასა და დაკრძალვამდე (სერვანტესი, დონ კიხოტი, ტ. II, თბ., 1953, 9,12).

პირველ წინადადებაში ნათესაობითის ფორმა (ოქროსა) შეწყობილია მოქმედებითთან (ვერცხლითა), მეორეში კი ვითარებითთან (დაკრძალვამდე) მიცემითია (გარდაცვალებასა) დაკავშირებული.

დავასკენით: თანწყობითი სახელური ჯგუფი და მსაზღვრელ-საზღვრული (საზღვრულ-მსაზღვრელი) ერთი რიგის შესიტყვებებს წარმოადგენენ. ერთი რიგისას იმ თვალსაზრისით, რომ მათ ცვლილების ერთნაირი ტენდენცია ახასიათებთ — ტენდენცია გამარტივებისა, პირველი წევრის გაცვეთისა, უბრუნველობისა. და ეს ტენდენცია საერთოა მეგრულ-ლაზურისა და ქართული-სათვის.

შემოკლებები

აკაი — აკაი წერეთელი, თხზულებათა კრებული შვიდ ტომად. ტ. III, პოემები, თბ., 1940.

ლ. არღაზ. — ლავრენტი არღაზიანი, სოლომონ ისაკიან მეჭლანუაშვილი: ჩვენი საუნჯე, ქართული მწერლობა ოც ტომად, ტ. 6, თბ., 1960.

არჩილი — არჩილი, თხზულებათა სრული კრებული ორ ტომად ალ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1936.

ბესიკი — ბესიკი, თხზულებანი, ტექსტი, შენიშვნები, ლექსიკონი. ალ. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას რედაქციით, თბ., 1962.

ეკ. გაბ. — ეკატერინე გაბაშვილი, მოთხრობები: ჩვენი საუნჯე, ტ. 10, თბ., 1960.

დ. გურამ. — დავით გურამიშვილი, დავითიანი, თბ., 1955.

დიალექტ. I — ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, ქართული ენის კილოთა მოკლე განხილვა, ტექსტები, ლექსიკონი, თბ., 1961.

¹⁷ გამოცემაში მიცემითის ნიშანი აღდგენილია: შეილ[ს] და მომავალს.

¹⁸ გამოცემაში მოქმედებითისეული თ აღდგენილია: ჩხავილი<თ> და კნავილით.

- დიუმეზ. — G. Dumézil, Contes Lazes, Paris, 1937.
- გ. ერისთ. — გ. ერისთავი, კომედიები: ჩვენი საუნჯე, ტ. 6, თბ., 1960.
- რ. ერისთ. — რაფიელ ერისთავი, ლექსები: ჩვენი საუნჯე, ტ. 9, თბ., 1960.
- ვაჟა — ვაჟა-ფშაველა, რჩეული: ჩვენი საუნჯე, ტ. 12, თბ., 1960.
- ვახტ. VI — ვახტანგ VI, თხზულებათა კრებული, ლექსები და პოემები, ალ. ბარამიძის რედაქციით და შენიშვნებით, თბ., 1947.
- ვახტ. სამართ. — სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა: ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული, ტექსტები გამოცდა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1963.
- თეიმ. I — თეიმურაზ პირველი, თხზულებათა სრული კრებული, ტექსტი, გამოკვლევა, ლექსიკონი ალ. ბარამიძის და გ. ჯაკობიას რედაქციით, თბ., 1934.
- თეიმ. II — თეიმურაზ მეორე, თხზულებათა სრული კრებული, გიორგი ჯაკობიას წინასიტყვაობით, რედაქციით, ლექსიკონით და შენიშვნებით, თბ., 1939.
- ილია — ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. II, თბ., 1941.
- იმერ.-გურ. — ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466—1770 წწ.). წიგნი I, ტექსტი გამოცდა, წინასიტყვაობა და საძიებლები დაურთო შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1958.
- პ. კაკაბ. — პოლიკარპე კაკაბაძე, რჩეული თხზულებანი, თბ., 1954.
- ნ. ლომ. — ნიკო ლომოური, მოთხრობები: ჩვენი საუნჯე, ტ. 10, თბ., 1960.
- ს. მგალობ. — სოფრომ მგალობლშვილი, მოთხრობები; ჩვენი საუნჯე, ტ. 10, თბ., 1960.
- შ. მღვიმ. — შიო მღვიმელი, სიმღერები, თბ., 1938.
- ე. ნინ. — ევნატე ნინოშვილი, თხზულებათა სრული კრებული მეოთხე გამოცემა, სიმონ ზუნდაძის რედაქციით და შენიშვნებით, ტ. I, II, თბ., 1932.
- ელ. — ელენტი, ჭანური ტექსტები, არქაული კილოკავი, თბ., 1938.
- რუსულ. — რუსულდანიანი. ილია აბულაძისა და ივანე გვიგინიშვილის რედაქციით, თბ., 1957.
- საბა, I — სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. I. გამოსაცემად შ.ა. მზაძეს ს. ყუბანეიშვილმა და რ. ბარამიძემ, თბ., 1959.
- საბა, II₂ — სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. II₂. ალ. ბარამიძისა და ელ. მეტრეველის რედაქციით, თბ., 1962.
- ფეშანგი — ფეშანგი, შაჰნავაზიანი, გიორგი ლეონიძის და სოლ. იორდანიშვილის რედაქციით, თბ., 1935.
- ა. ფურც. — ანტონ ფურცელაძე, მოთხრობები: ჩვენი საუნჯე, ტ. 10, თბ., 1960.
- ა. ყაზბ. — ალექსანდრე ყაზბეგი, რჩეული: ჩვენი საუნჯე, ტ. 11, თბ., 1960.
- ი. ყიფ. — მეგრული ტექსტები, დაბეჭდილი წიგნში: И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, СПб, 1914.
- ყიფ. — ი. ყიფშიძე, ჭანური ტექსტები, თბ., 1939.
- შაპ-ნამე — აბულ-ყასიმ ფირდოუსი, შაპ-ნამე, ქართული ვერსიები. ტ. II, პროფ. იუსტ. აბულაძის, დოც. ალ. ბარამიძის, პ. ინგოროყვას, პროფ. კ. კეკელიძის და პროფ. ავ. შანიძის რედაქციით, კომენტარებით და ლექსიკონით, თბ., 1934.
- ჩიქ. I — არნ. ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, ნაკვეთი პირველი, ხოფური კილოკავი, თბ., 1929.
- ჩიქ. II — არნ. ჩიქობავა, ჭანური ტექსტები, II. წიგნში: ქანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ, თბ., 1936.
- ნ. ციცი. — ნოდარ ციციშვილი, შვიდი მთიები, ბარამ-გური, პროფ. კ. კეკელიძის რედაქციით, გამოკვლევით და ლექსიკონით, თბ., 1930.
- გ. წერ. — გიორგი წერეთელი, მოთხრობები: ჩვენი საუნჯე, ტ. 9, თბ., 1960.
- დ. ჭონჭ. — დანიელ ჭონჭაძე, სურამის ციხე: ჩვენი საუნჯე, ტ. 6, თბ., 1960.
- ხალხ. პოეზია — ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, მე-2 გამოც., თბ., 1961.
- ხუბ. — მ. ხუბუა, მეგრული ტექსტები, თბ., 1937.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჭიქიამ)

კონსტანტინე ლერნერი

გლოტოქრონოლოგიის მეთოდი და ლექსიკო-სტატისტიკის ამოცანები

I

1. ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების მეთოდთა რიგში გლოტოქრონოლოგიას განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს იმის გამო, რომ აქ იყო დასმული პრინციპულად ახალი ამოცანა — მონათესავე ენათა დივერგენციის აბსოლუტური დათარიღება. ამ მეთოდის ჩამოყალიბება ორი ძირითადი ფაქტორით იყო გაპირობებული:

ა) გლოტოქრონოლოგიის, ანუ ლექსიკო-სტატისტიკური დათარიღების, მეთოდი შესაძლებელი გახდა ამერიკის ისტორიულ ენათმეცნიერებაში არსებულ სტატისტიკურ, კერძოდ, ლექსიკო-სტატისტიკურ გამოკვლევათა ტრადიციის საფუძველზე, რომელიც, დ. ჰაიბზის შენიშვნით, ჯერ კიდევ დ. უიტნის შრომებიდან მოდის¹. ამ ტრადიციის ერთ-ერთ წყაროს, როგორც ცნობილია, შეადგენს ამერიკის აბორიგენთა ენების გრამატიკული წყობის თავისებურებანი და, რაც მთავარია, დამწერლობის უქონლობა, რაც ხელს უშლიდა ამ ენათა ისტორიულ შესწავლას კლასიკური შედარებითი მეთოდით.

ბ) ენათა დივერგენციის აბსოლუტური დათარიღების ცდას გარედან მისცა ბიძგი რადიოაქტიური ნახშირბადის დათარიღების მეთოდმა, რომელიც უ. ლიბის მიერ იყო ჩამოყალიბებული და დღესაც გამოიყენება არქეოლოგიაში ორგანული ნივთიერების დათარიღების მიზნით. გლოტოქრონოლოგიის ავტორი მ. სვოდეში თვითონ აღნიშნავს, რომ ძირითადი ლექსიკონის ცვალებადობის კონსტანტა (შემდეგ „ინდექსი“) ლიბის მეთოდის გავლენით და მასთან ანალოგიით შეიქმნა.

2. გლოტოქრონოლოგიის ამოსავალი დებულებები და პროცედურები ნოკლედ შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ.

ა) არსებობს ლექსიკონის ნაწილი, რომელიც უნივერსალურ ცნებებს გავსახავს. იგი ყველა ენაში არის წარმოდგენილი და მასში თითქმის გამოირჩეულია სესხება.

ბ) ეს ლექსიკონი (რომელიც მ. სვოდეშის მიერ ჯერ 215-, შემდეგ კი 100-ელემენტარანი სიით იყო წარმოდგენილი) ყველა ენაში დაახლოებით ერთნაირი და მუდმივი სიჩქარით იცვლება.

გ) ამ სტანდარტულ სიჩქარეს მ. სვოდეში „ემპირიულად“ ადგენდა მრავალსაუკუნოვანი დამწერლობის მქონე ენების მასალაზე. მაგალითად, შედარე-

¹ D. Hymes, Lexico-statistics so far, „Current Anthropology“, Vol. I, 1967, № 1, pp. 4.

ბული იყო ძველი და თანამედროვე ინგლისური ენის ძეგლები (1000-1500 წლები პერიოდი), რის შედეგადაც აღმოჩნდა, რომ დღემდე სიის 85% შენარჩუნებულია. ამავე გზით შესწავლილი იქნა რამდენიმე ენა და ამის საფუძველზე დადგინდა ცვალებადობის (უფრო სწორად, შენარჩუნების) საშუალო სიჩქარე (r) $\approx 85\%$ ყოველ ათას წელიწადში.

დ) საკვლევ მონათესავე ენებში, რომელთა ისტორია დათარიღებული არ არის, სიის მიხედვით ვადგენთ საერთო ელემენტთა რაოდენობას (c).

ეს მონაცემები (r და c) შეგვაქვს სათანადო ფორმულაში $t = \frac{\log C}{2 \log r}$ და

ვადგენთ იმ დროს, როდესაც ორი ენის იდენტური იყო ამოსავალი სიის თვალსაზრისით, ანუ, მ. სვოდეშის მიხედვით, დივერგენციის დროს.

3. აბსოლუტური დათარიღების შესაძლებლობა ბევრ პრინციპულ დაბრკოლებასთანაა დაკავშირებული. ეს პრობლემები დაწვრილებით ცალკე გვაქვს შესწავლილი. წინამდებარე წერილში ჩვენ მხოლოდ ზოგადად მოვხაზავთ იმ ძირითად საკითხებს, რომელთა დადებითად გადაწყვეტის გარეშე აბსოლუტური დათარიღება შეუძლებელია.

ა) უპირველეს ყოვლისა, ესაა ჰიპოთეზა ლექსიკონის გარკვეული ნაწილის მუდმივი და ერთნაირი ცვალებადობის შესახებ, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, რადიოაქტიურ ელემენტთა თანაბარი დაშლის პროცესთან ანალოგიით წარმოიშვა. ამ ჰიპოთეზის დასამტკიცებლად მ. სვოდეშმა 7 ენა შეისწავლა, რ. ლიზმა — 13², რომელთა უმრავლესობა ინდოევროპულ ენათა ჯგუფს ეკუთვნის. აღსანიშნავია, რომ შესწავლილი ენები ცვალებადობის სხვადასხვა სიჩქარეს გვიჩვენებენ (შენარჩუნების 56%-დან 94%-მდე, რ. ლიზის მონაცემებით). გლოტოქრონოლოგია ამ სირთულის დაძლევის სტატისტიკური ხერხებით ცდილობს. მიღებულია ცვალებადობის საშუალო სიჩქარე, რომელსაც უნივერსალური მნიშვნელობა ენიჭება.

თუ გავითვალისწინებთ საკონტროლო ენათა მცირე რაოდენობას და იმ გარემოებას, რომ შესწავლილი ენები მეტწილად ერთი ჯგუფის წარმომადგენლები არიან, მიღებული შედეგის ამგვარი განზოგადება ენათმეცნიერული თვალსაზრისით სადავო იქნება, თუმცა რ. ლიზი ცდილობს სტატისტიკურად გაამართლოს ეს ფაქტი. თვით მეთოდის ავტორმა უკვე 1953² წელს შენიშნა, რომ სასურველი იქნებოდა ამ თვალსაზრისით შესწავლილიყო 100 ენა მაინც. მაგრამ ეს შეუძლებელი აღმოჩნდა და ძალაში დარჩა ცვალებადობის არსებული მაჩვენებელი. ყოველ შემთხვევაში, გლოტოქრონოლოგიას ჯერ არ გააჩნია ცვალებადობის ტემპის ერთნაირობის არც პრაქტიკული, არც სტატისტიკურად დამაჯერებელი დამტკიცება.

აქ აღსანიშნავია, რომ ცვალებადობის ინდექსი ერთსა და იმავე დათარიღებულ საკონტროლო ენაშიც კი საგრძნობლად იცვლება. სახელდობრ, მ. სვოდეშის მონაცემებით, 215-ელემენტაანი სიის საფუძველზე შეედურმა ენამ 85%-იანი შენარჩუნება გვიჩვენა, ინგლისურმა — 78%, რუმინულმა — 56%, საშუალო კი — 80%. 100-ელემენტაანმა სიამ კი შესაბამისად მოგვცა 94%, 86%, 71% და საშუალო — 85%.

² R. Lees The basis of glottochronology, „Language“, vol. 29, 1953, № 2.

³ М. Сводеш, К вопросу о повышении точности в лексико-статистическом датировании. Н.Л. 1, 1960. М. Swadesh Towards greater accuracy in lexico-statistic dating, JAL, vol. XXI, 1955.

ბ) გასაგებია, რომ, თუ ცვალებადობის ტემპი მართლაც მუდმივი ვერსალური იქნებოდა, ცვალებადობის პროპორციულობა, როგორც ამას გამოყენებული ფორმულა და ბუნებრივ პროცესთან ანალოგია მოითხოვს, არ შეიცვლებოდა. პირველი რიგის მაჩვენებლების მცდარობა ახსნილი იყო 215-ელემენტის სიის უზუსტობით. ესე იგი ივარაუდებოდა, რომ ახალი, 100-ელემენტის სია უფრო ზუსტი და ნამდვილად უნივერსალური იქნებოდა. ამ სიის შედგენის საკითხებს ჩვენ ქვემოთ დავუბრუნდებით, აქ კი ვნახოთ, როგორ ამტკიცებს სვოდეში სიის უნივერსალურობას და, ამდენად, ცვალებადობის ტემპის ერთგვაროვნობას. სვოდეშის თვალსაზრისით, 100-ელემენტის სიის ღირებულებაზე მეტყველებს ის, რომ კონკრეტულ მაჩვენებლებსა და უნივერსალური (საშუალო) ინდექსს შორის სტანდარტული განსხვავება 3,44%-დან 2,09%-მდე და გარკვეული შეზღუდვის შემდეგ, 0,44%-მდე შემცირდა, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ამ ფაქტს არ შეიძლება ჰქონდეს გადამწყვეტი მნიშვნელობა, რადგანაც სიის დაზუსტება და ცვალებადობის სიჩქარის უნივერსალურობის „დამტკიცება“ მიღწეულია საკონტროლო ენათა რაოდენობის შემცირების გზით: გამოანგარიშებიდან გამორიცხულია რამდენიმე ენა (მაგ., შვედური, კობტური) და დატოვებულია მხოლოდ ის ენები, რომლებიც ერთმანეთთან ახლოს მდგომ შედეგებს გვაძლევენ.

ბირთვული ლექსიკის ცვალებადობის ტემპის უნივერსალურობის ჰიპოთეზა პირველად გლოტოქრონოლოგიაში წარმოიშვა, მაგრამ ამ დებულების დამტკიცება დამაჯერებელი არ არის. ეს დებულება ეწინააღმდეგება აგრეთვე ისტორიული ენათმეცნიერების მთელ გამოცდილებას, სხვადასხვა ენის ლექსიკის განვითარების ისტორიას. ზოგადენათმეცნიერული თვალსაზრისით ამ დებულებას უფრო მეტი და უფრო საფუძვლიანი დასაბუთება სჭირდება. თვით გლოტოქრონოლოგიაშივე იგულისხმებოდა, რომ მომავალში უფრო მეტი ენის შესწავლის შედეგად ამ დებულებას მეტი საბუთი მოეძებნებოდა, მაგრამ პრაქტიკულად ეს ვერ განხორციელდა.

უფრო მნიშვნელოვან კრიტიკას იწვევს გლოტოქრონოლოგიისათვის აუცილებელი დებულება, რომ ყველა ენა დაახლოებით ერთნაირად იცვლება ისტორიის ყოველ 1000 წელიწადში. საკონტროლო ენებში დათარიღებული (დოკუმენტირებული) პერიოდი არ აღემატებოდა 1000, ზოგ შემთხვევაში 2000 წელიწადს, გლოტოქრონოლოგია კი გაცილებით შორეული პერიოდების დათარიღებას ისახავს მიზნად ამ დებულებას არ გააჩნია თუნდაც სუსტი სტატისტიკური დამტკიცებაც კი, იგი აქსიომად არის მიღებული.

4. აბსოლუტური დათარიღების შესახებ მსჯელობისას პირველ რიგში დგება და საკმაოდ კარგადაა ცნობილი სპეციალურ ლიტერატურაში მუდმივი ცვალებადობის საკითხი. აბსოლუტური დათარიღების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია აგრეთვე გლოტოქრონოლოგიისა და რადიოაქტიური ნახშირბადის დათარიღებას შორის ანალოგიის დარღვევის მომენტები. ეს საკითხი გაცილებით ნაკლებადაა დამუშავებული და რუსულ ენაზე არსებულ ლიტერატურაში არ არის გაშუქებული საერთოდ.

ა) გლოტოქრონოლოგიაში გამოყენებული ექსპონენტური დაშლის ფორმულა $M_t = M_0 e^{-\lambda t}$ აღწერს რადიოაქტიური იზოტოპების დაშლის პროცესს, რომელიც მუდმივი სიჩქარით მიმდინარეობს. აქ $M =$ შენარჩუნებულ ელემენტთა რაოდენობას, $M_0 =$ რადიოაქტიურ ელემენტთა ამოსავალ რაოდენობას ორგანიზმის სიკვდილის მომენტისათვის, როდესაც ირღვევა რადიოაქტიურ

და არარადიოაქტიურ იზოტოპთა წონასწორობა, $\lambda =$ დაშლის პროპორციულობის კოეფიციენტი, რომელიც გარკვეული რადიოაქტიური ელემენტის (სადაც მეთოდში C^{14}) ნახევარი დაშლის მიმართ გამოიანგარიშება.

გლოტოქრონოლოგიაში ამ ფორმულას შემდეგი სახე მიეცა:
$$\frac{N = No \cdot e^{-\lambda t}}{e^{-\lambda \frac{N}{No}} = k}$$

სადაც $No =$ სიის ელემენტთა რაოდენობას, $N =$ ანალიზის დროს დადასტურებულ ელემენტთა რაოდენობას, $K =$ ცვალებადობის ინდექსს (მ. სვოდეშის შრომებში იგი r -ით არის აღნიშნული), რომელიც ცაცილებით უფრო მარტივად არის დადგენილი, ვიდრე λ , და შინაარსობრივად არ უდრის მას. ყოველ შემთხვევაში, „ორივე მეთოდის ფორმულა და თეორიული პრინციპი ერთია“. გლოტოქრონოლოგიის ავტორების ეს განცხადება მოითხოვს მეთოდოლოგიურ მსგავსებასაც, რაც რეალურად არ დასტურდება.

ბ) ყოველი რადიოაქტიური იზოტოპი დაშლის ერთნაირი ალბათობით ხასიათდება. გლოტოქრონოლოგიის სია კი ამ თვალსაზრისით ერთგვაროვანი არ არის. ისეთი სიის შედგენა, რომლის ელემენტებსაც ცვალებადობის ერთნაირი სიჩქარე ექნებათ, შეუძლებელია. მ. სვოდეშის 1955 წლის წერილში წარმოდგენილი სიის დაზუსტების ერთ-ერთ მიზანს წარმოადგენდა ელემენტების დაახლოება ცვალებადობის ინდივიდუალური სიჩქარის თვალსაზრისით, მაგრამ ეს მიზანი მიღწეული ვერ იქნა. ამგვარად, ერთ ენაშიც კი სიის ცვალებადობის მაჩვენებელი რეალურად საშუალო ოდენობას წარმოადგენს. ესე იგი, გლოტოქრონოლოგიაში გამოყენებული ცვალებადობის უნივერსალური მაჩვენებელი საშუალო ოდენობათა საშუალოს წარმოადგენს, რადგანაც საცდელ ენებში სხვადასხვა მაჩვენებელი იყო მიღებული. ექსპონენტური დაშლის ფორმულაში კი საშუალო მაჩვენებლების გამოყენება დაუშვებელია⁴.

დ) ექსპონენტური დაშლის ფორმულა აღწერს ბუნებრივ პროცესს, რომელიც ერთ ქრონოლოგიურ ლერძზეა განლაგებული, ე. ი. აქ რადიოაქტიური ელემენტების ერთი სიმრავლის დაშლასთან გვაქვს საქმე.

გლოტოქრონოლოგია ცვალებადობის კონსტანტის დადგენის დროს გარეგნულად მაინც ინარჩუნებს ანალოგიას, რადგანაც ამ მიზნით გამოყენებულია ერთი ენის მასალა მისი განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, (ფორმულა

$t = \frac{\log C}{\log r}$) გლოტოქრონოლოგიის პრაქტიკული გამოყენება კი ეხება ორი

ენის პარალელურ განვითარებას. ამ წინააღმდეგობის დაძლევის გლოტოქრონოლოგიაში ცდილობენ სტატისტიკური დამოუკიდებლობის ცნების საშუალებით (ფორმულაში შემოტანილია კოეფიციენტი $2-t = \frac{\log C}{2 \log r}$), რომელიც გან-

სხვადდება ენათმეცნიერებაში მიღებული ენათა განვითარების დამოუკიდებლობის გაგებისაგან.

5. გლოტოქრონოლოგიის ძირითადი დებულებები ცვალებადობის მუდმივი და უნივერსალური ტემპის, სესხების თავიდან აცილებისა და განვითარების დამოუკიდებლობის შესახებ გამოთქმულია არა მთელი ენის მიმართ, არამედ

⁴ ამის შესახებ იხ. C. D. Chretien. The mathematical model of glottochronology, „Language“, vol. 42, 1966. ამავე ავტორის კომენტარები წერილში: N. Vander Merwe, new mathematics for glottochronology, „CA“, vol. 7, 1966, № 4.

საბოლოო ჯამში უნივერსალური ლექსიკონის (სიის) მიმართ. ამდენად, გლოტოქრონოლოგიამ, ავტორების ვარაუდით, შეიძლება გვერდი აუაროს იმ კრიტიკას, რომელსაც იწვევს ეს დებულებები, თუ მათ მთელ ენაზე გავავრცელებთ. დავეუშვათ დროებით, რომ ეს უნივერსალური ლექსიკონი რეალურად არსებობს და მასში ყველა დასახელებული დებულება მართლდება. რის დათარიღებას მოგვცემს გლოტოქრონოლოგია ამ შემთხვევაში?

ნათელია, რომ ბირთვული ლექსიკონის ცვალებადობის სიჩქარე არ უდრის მთელი ენის ცვალებადობის, განვითარების სიჩქარეს, რომ ენის სხვა სისტემები, სხვა დონეები სხვა ტემპით იცვლება. ამ გარემოებაზე მიუთითა, მაგალითად, ჰაიმზმა, რომელმაც აღნიშნა, რომ არ შეიძლება გავიგვივით ბირთვული ლექსიკონის ცვალებადობა და მთელი ენის განვითარება. ამგვარად, გლოტოქრონოლოგიის მიერ დაშვებული ყველა პირობის შესრულების შემთხვევაშიც კი ჩვენ ვერ მივიღებთ ენათა სრული დივერგენციის დათარიღებას.

6. მით უფრო სადავო იქნება აბსოლუტური დათარიღების შესაძლებლობა, თუ გავითვალისწინებთ იმ პრინციპულ სირთულეებს, რომლებთანაც დაკავშირებულია ნამდვილად უნივერსალური სიის შედგენა და ამ სიის ცვალებადობის მუდმივი და უნივერსალური ტემპის დამტკიცება.

როგორც აღვნიშნეთ, პირველი უნივერსალური სია, რომელიც უშუალოდ აბსოლუტური დათარიღების ამოცანას ემსახურებოდა, 215 ელემენტისაგან შედგებოდა. ეს სია მეტ-ნაკლებად აპრიორულად იყო შედგენილი, ძირითადად ინდოევროპულ ენათა მასალას ეყრდნობოდა და ინგლისური ენის ეკვივალენტებით იყო გამოხატული.

უკვე 1955 წელს სვოდენში იძულებული გახდა გადაესინჯა და დაეზუსტებინა სია, აგრეთვე ელემენტთა შერჩევის პრინციპები. ამ დაზუსტების შედეგად სიის მოცულობა 100 ელემენტამდე შემცირდა (92 ელემენტი ძველი სიიდან + 8 ახალი), მაშინ როდესაც თავდაპირველად იგულისხმებოდა, რომ უფრო დიდი სიის შედგენაც კი იქნებოდა მიზანშეწონილი. სიის შედგენის დაზუსტებული პრინციპები შემდეგში მდგომარეობს: სიის ელემენტს კონკრეტულ ენაში ზუსტი ეკვივალენტი უნდა მოეძებნოს, ეკვივალენტი უნდა იყოს მარტივი, დაუშვებელია აღწერითი ფორმები, ეკვივალენტი არ უნდა იყოს დაკავშირებული კულტურასთან ან გეოგრაფიულ თავისებურებებთან, სიაში არ უნდა შევიტანოთ ღუბლებები, ხმა-ბაძვითი სიტყვები და ა. შ. ეს პრინციპები მაინც არ იძლევიან შესაძლებლობას კონკრეტულ ენაში, კონკრეტულ შემთხვევაში ავტომატურად მივანიჭოთ უპირატესობა ამა თუ იმ ლექსიკონურ ელემენტს.

ნამდვილად უნივერსალური სიის შედგენა საბოლოო ჯამში შეუძლებელი აღმოჩნდა. მაგალითად, დ. ჰაიმზმა აღნიშნა, რომ ჩვენ არ ვიცით, რა ელემენტები უნდა შევიტანოთ ამ ლექსიკონში კონკრეტულ შემთხვევაში, კონკრეტულ ენაში და რომ სისწორეთა ლექსიკონებისა და ბავშვთა მეტყველების ლექსიკონების გამოყენებამ, რომლის ცდაც აღინიშნება ლიტერატურაში შეიძლება სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა შედეგი მოგვცეს. უნივერსალური სიის პრაქტიკულ გამოყენებას სკეპტიკურად ეკიდება ჩ. ჰოკეტიც, რომლის აზრითაც იმ მნიშვნელობათა რაოდენობა, რომლებიც ყველა ენაში აუცილებლად უნდა იყოს წარმოდგენილი, საოცრად მცირეა.

ის სიძნელეები და წინააღმდეგობანი, რომლებთანაც დაკავშირებულია სიის შევსება კონკრეტულ ენებში, ემპირიულად ნაჩვენებია, მაგალითად, ჯ. ჰორის წერილში ნავაჰო ენის მასალაზე. ჰოიერი სამართლიანად მიდის იმ დას-

კენამდე, რომ გლოტოქრონოლოგიის თეორია არ გვაძლევს შესაძლებლობას საბოლოოდ დავადგინოთ უნივერსალური სია, რომელიც შეუფერხებლად შეიძლება გადაითარგმნოს ნებისმიერ ენაზე.

სიის შედგენის ზოგადი პრინციპების ნაკლოვანება გაანალიზებულია აგრეთვე ე. ზვეგინცევის მიერ გლოტოქრონოლოგიის მიმოხილვაში. ზვეგინცევი განხილავს მ. სვოდემის პრინციპულ შეცდომას. მ. სვოდემის სია რეალურად შედგენილია ცნებათა დონეზე. გასაგებია, რომ ცნების ენობრივი რეალიზაცია სხვადასხვა იქნება. აქედან გამომდინარეობს მეთოდის ერთ-ერთი ძირითადი წინააღმდეგობა როგორც სიის შევსების, ისე შენარჩუნების აღრიცხვის თვალსაზრისით.

7. გლოტოქრონოლოგიაში შესატყვისობად ითვლება მხოლოდ ისეთი წყვილი, რომლებიც კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობასთან ერთად ამჟღავნებს მნიშვნელობის სრულ იდენტობას. ესე იგი, სპეციფიკური გლოტოქრონოლოგიური შესატყვისობა განსხვავებულია შესატყვისობის ტრადიციული გაგებისაგან⁵. ეს თავისებურება გამოწვეული იყო ნახშირბადის დათარიღების მეთოდთან ანალოგიით. ექსპონენტური დაშლის ფორმულა აღწერს რადიოაქტიური ელემენტების დაშლის, ესე იგი, დაკარგვის პროცესს. უნივერსალური სიის ელემენტები კი სწორედ პოსტულირებული უნივერსალურობის გამო არ შეიძლება დაიკარგოს. ამდენად, გლოტოქრონოლოგია იძულებულია მიმართოს ერთი ფორმის მნიშვნელობის იდენტურობას, რაც, ზემოთ აღნიშნულის გათვალისწინებით, დიდ და, ზოგ შემთხვევაში, გადაულახავ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული. შეცდომის დამატებით წყაროს წარმოადგენს ის გარემოებაც, რომ სიის ელემენტები, მიუხედავად ნავარაუდევი უნივერსალურობისა, ინგლისური ლექსიკური ერთეულებით არის გამოხატული და მთარგმნელი იძულებულია მიჰყვეს ინგლისური ენის სემანტიკურ სტრუქტურას. მაგალითად, სიაში წარმოდგენილია ელემენტი Skin, რომელსაც რუსულში ორი სიტყვა უდრის: кожа, шкура — რომელი ავირჩიოთ? მეორე მხრივ, ინგლისურში და ამდენად სიაში (თუ პირიქით?) გარჩეულია skin და bark (ხის ქერქი), ძველ ქართულში კი შესაბამისი ელემენტების შერჩევა არცთუ ისე მარტივია, რადგანაც სამივე მნიშვნელობა (რუსული ეკვივალენტებით кожа, шкура, коры) ძირითადად ერთი ფორმით (ტყავი — ტყები) არის გამოხატული და „კანის“ მნიშვნელობა გაცილებით უფრო შეზღუდულია (იხ. მაგალითად, ს.—ს. ორბელიანის „სიტყვის კონა“).

ფაქტობრივი მდგომარეობის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ მ. სვოდემის სია ლინგვისტურად უნივერსალური არ არის და მის მიერ მოცემული წესების საშუალებით ასეთი სიის შედგენა შეუძლებელია. რაც უფრო მეტ ენაზე ითარგმნება სია, მით უფრო მეტი ელემენტი ხდება სადავო და წინააღმდეგობრივი. სიის შევსება, მაგალითად, ქართული (ძველი და თანამედროვე) და საერთოდ ქართველური ენების ერთეულებით გვაიძულებს დავარღვიოთ მ. სვოდემის თითქმის ყველა წესი; საბოლოო ჯამში, ირღვევა ძირითადი მოთხოვნილება — მნიშვნელობის იდენტურობა.

⁵ ეს ლ. ელმსლევს, მაგალითად, მეთოდის სერიოზულ ნაკლად მიაჩნია. იხ. L. Hjelmstedt, Essay d'une critique de la méthode dite glottochronologique. 32-d International Congress of Americanists, Copenhagen, 1956. გვ. 634.

ქართულში აღმოჩნდა, მაგალითად, ისეთი დუბლეტები, რომლებზეც *man: person* რუსულში მას შეესაბამება *мужчина: человек*, ქართულში — „კაცი“: „ადამიანი“ წყვილით შეიძლება ვთარგმნოთ, მაგრამ „ადამიანი“-ს გამოყენება გლოტოქრონოლოგიის პრინციპებს ეწინააღმდეგება⁶ (ნასესხებია, ე. ი. კულტურასთანაა დაკავშირებული), ამიტომ „ადამიანი“-ს ნაცვლად ისევ „კაცი“ უნდა ავიღოთ და გვექნება ერთი სიტყვა სიის ორი ელემენტისთვის „კაცი: კაცი“ (ან ზანური „კოჩი: კოჩი“). სიის ამ ერთეულთან ქართულში სხვა დაბრკოლებაცაა დაკავშირებული. „კაცი“ (*мужчина*) შედის სხვა წყვილშიც: „კაცი: ქალი“ (სიაში: *man: woman*), მაგრამ ამასთან ერთად გვაქვს აღწერითი ფორმები (მამაკაცი: დედაკაცი) და ძველ ქართულში კიდევ სხვა ერთეულები; ასე რომ, ერთზე მეტი ვარიანტია შესაძლებელი და არჩევანი მთელ რიგ ფაქტორზეა დამოკიდებული (მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ მნიშვნელობის იდენტურობის აუცილებლობას), რაც გლოტოქრონოლოგიის თეორიით გათვალისწინებული არ არის. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება აღვნიშნოთ, რომ გლოტოქრონოლოგიაში შეიმჩნევა ქვეცნობიერი ტენდენცია — არჩეულ იქნეს ისეთი ვარიანტები, რომლებიც შენარჩუნების უფრო მაღალ დონეს გვაძლევენ, მაგრამ ენის ისტორიის თვალსაზრისით მათი შერჩევა ყოველთვის გამართლებული არ არის.

ახალ ქართულში, ძველ ქართულში, ჰანურში არ მოეძებნება ზუსტი ეკვივალენტი, მაგალითად, *feather (перо)* ელემენტს, რომელიც ხან „ბუმბული“ (ა. ტოვარი), ხან „ფრთა“ (ჰ. ფოგტი) სიტყვითაა თარგმნილი. ფოგტს თავისი ვარიანტი უფრო ზუსტად მიაჩნია, მაგრამ არც ის უდრის ლექსიკონის ერთეულს. ყველაზე ახლოს შეიძლება ძველ ქართული „ნაკრტენი“ იყოს, მაგრამ ისიც „გრძელ ბუმბულს“ ნიშნავს (იხ. ს.—ს. ორბელიანის ლექსიკონი). მსგავსი მდგომარეობა დასტურდება, მაგალითად, *claw (коготь)* ელემენტის შემთხვევაში. ძველ ქართულში არ არის მკაცრი ოპოზიცია „ადამიანის: ცხოველის ფრჩხილი“, „სიტყვის კონაში“ ეს მნიშვნელობა (ცნება) უფრო დიფერენცირებულია.

სიის შედგენის თვალსაზრისით საყურადღებოა *foot* ელემენტის ისტორია. გ. კლიმოვის სიაში იგი თარგმნილია როგორც *нога* და მოცემულია მისი ზანურ-სვანური ეკვივალენტები (ქართული შესატყვისი არ აღმოჩნდა). *foot* კი ნიშნავს *ступня*, რომლის შესატყვისობა თითქმის არ მოიძებნება. აღსანიშნავია, რომ პირველ სიაში იყო წარმოდგენილი ელემენტი *foot (ступня)* და ელემენტი *leg (нога)*, რომელიც ახალ სიაში არ შევიდა.

თანაბარი ეკვივალენტების მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ *dry*, რომელიც ნიშნავს „ხმელ“-ს და „მშრალ“-ს, ზმნა *to cut*, რომელიც -ჭრ- და „კვეთ- ძირებით შეიძლება გადმოვცეთ (ჰ. ფოგტი) და ბევრი სხვა. ფორმის მნიშვნელობის სხვადასხვა ღირებულების საილუსტრაციოდ გამოდგება ელემენტი *liver* („ღვიძლი“): მეგრულში, მაგალითად, როგორც ჩანს, არ იყო გარჩეული „ღვიძლი“ და „ფილტვი“. ამ თვალსაზრისით სანიმუშოა მნიშვნელობის ის განსხვავება, რომელიც ენის სტრუქტურით არის გაპირობებული. ფოგტმა აღნიშნა, რომ სიაში არ უნდა შედიოდეს ისეთი ელემენტები, როგო-

⁶ ამ შედომას უშვებს მაგალითად ა. ტოვარი, რაზედაც მიუთითებს ჰ. ფოგტი. იხ. H. Vogt, Some remarks on glottochronologic word-list, „Tidskrift for Sprogvidenskap“ XX, 1965, გვ. 27.

11. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 1

რიცა ინგლისური წინდებულები at და with, რადგანაც მათი თარგმანების სტრუქტურაზეა დამოკიდებული. მართლაც, 100-ელემენტიან სიამონის ელემენტები არ არის, მაგრამ დარჩა ჩვენებითი ნაცვალსახელები that (TOT) და this (OTOT), მაშინ როდესაც ქართულში სამწევროვანი სისტემა გვაქვს.

აღსანიშნავია აგრეთვე to sit ელემენტი, რომელიც ა. ტოვარმა -ზი- — ძირით თარგმნა. როგორც ჰ. ფოგტმა სამართლიანად აღნიშნა, ამ შემთხვევაში საჭირო იყო -ჯედ- ძირის გამოყენება. როგორც ვხედავთ, ზოგჯერ ეკვივალენტის შერჩევა მორფოლოგიის გათვალისწინებასაც მოითხოვს.

8. აბსოლუტურ დათარიღებას და სიის უნივერსალურობას ეწინააღმდეგება, აგრეთვე მეთოდის პრაქტიკული გამოყენების შედეგებიც. ცნობილია ისეთი ფაქტები, როდესაც ერთი და იმავე მეთოდიკისა და ერთი და იმავე დაზუსტებული სიის გამოყენებით სხვადასხვა ავტორმა ერთი და იმავე ენისათვის სხვადასხვა აბსოლუტური შედეგი მიიღო⁷.

როგორც მეთოდის ცალკეული კომპონენტების ანალიზის, ისე გლოტოქრონოლოგიის პრაქტიკული გამოყენების საფუძველზე შეიძლება დაეასკვნათ, რომ აბსოლუტური დათარიღების მიზანი მიუღწეველი დარჩა. სწორედ ეს დასკვნა გვხვდება მთელ რიგ ავტორთან. გლოტოქრონოლოგიის თეორიული ანალიზისა და გამოყენების გამოცდილება შეჯამებულია, მაგალითად, რ. ჰოლის გამოთქმაში, რომელმაც აღნიშნა: „ლინგვისტთა უმრავლესობამ გლოტოქრონოლოგიას უარყოფითი შეფასება მისცა, როგორც უსამართლო თეორიას“⁸.

II. გლოტოქრონოლოგიის ძირითად პრობლემად სამართლიანად არის აღიარებული აბსოლუტური დათარიღების საკითხი. ამავე დროს არსებობს მკიდრო ორგანული კავშირი გლოტოქრონოლოგიასა და ლექსიკო-სტატისტიკის ჩვეულებრივ ამოცანებს შორის, რაც გაცილებით ხაკლებად გაშუქებული დარჩა.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ გლოტოქრონოლოგიის მეთოდი განპირობებული იყო ლექსიკო-სტატისტიკის მდიდარი ტრადიციით. აქ შეიძლება დავუმატოთ, რომ აბსოლუტური დათარიღების მეთოდი ჩვეულებრივი ლექსიკო-სტატისტიკური კვლევის სფეროში წარმოიშვა და ამ კვლევის გავრცელებისა და განვითარების ერთ-ერთ შედეგს წარმოადგენს.

მ. სვოდელის მეთოდს თავიდან „ლექსიკო-სტატისტიკური დათარიღების მეთოდი“ ეწოდებოდა. ტერმინი „გლოტოქრონოლოგია“ უფრო გვიან წარმოიშვა პრინციპულად ახალი ამოცანის გახაზვის მიზნით.

დ. ჰაიმზის განსაზღვრით, ლექსიკო-სტატისტიკაში შედის პრობლემათა სამი ერთმანეთთან დაკავშირებული ჯგუფი: 1. ნათესაობის დადგენა, 2. ენათა გენეზისური კლასიფიკაცია; 3. ლექსიკის ცვალებადობის სიჩქარის განსაზღვრა ანუ გლოტოქრონოლოგია. მესამე ამოცანა ლექსიკო-სტატისტიკაში ახალია და ცალკე პრობლემად გამოყოფილი აღმოჩნდა მეთოდის ჩამოყალიბების შემდეგ. თვით გლოტოქრონოლოგიის მეთოდის განვითარებისა და ლექსიკო-

⁷ საყურადღებოა, მაგალითად, ქართველური ენების დივერგენციის დათარიღების შედეგები. ჰ. ფოგტის მიხედვით, მეგრულ-ქართლის დივერგენცია 1300 წლის წინათ დაიწყო. გ. კლიმოვი ამ დივერგენციას (ქართულ-ზანური) ჩვენ წელთაღრიცხვამდე მე-8 საუკუნით ათარიღებს. თ. გამყრელიძეს და გ. მაქავარიანის შედეგი კი — I ს.

⁸ N. Wan der Merwe. New mathematics for glottochronology, „CA“, vol. 7, 1966, № 4, კომენტარები, გვ. 489.

სტატისტიკის ძველ ამოცანებთან მისი ურთიერთობის თვალსაზრისით რადღებოა, რომ ს. გუდჩინსკიამ სამივე პრობლემა გლოტოქრონოლოგიის საგნად ჩათვალა.

ამგვარად აბსოლუტური დათარიღებისათვის აუცილებელი პროცედურებისა და მათ შედეგად მოსალოდნელი ინფორმაციის გათვალისწინებით გლოტოქრონოლოგია მთელ ლექსიკო-სტატისტიკასთანაა გატოლებული.

1. აბსოლუტური დათარიღების მეთოდის ჩამოყალიბებამდე მ. სვოდეშის კვლევა არ სცილდება პირველ ორ ამოცანას, რომელიც ამერიკის ისტორიულ-გენეზისურ ენათმეცნიერებაში ჯერ კიდევ 30-იან წლებში იყო დასმული მათემატიკური, კერძოდ სტატისტიკური, მეთოდების წინაშე.

ამერიკის ინდიელთა ენების გრამატიკული მასალა მკვლევრებისათვის მეტწილად მიუწვდომელი იყო და დასმული ამოცანების (ნათესაობის დადგენა, კლასიფიკაცია) გადაჭრა ძირითადად ლექსიკურ მასალას ეყრდნობოდა. შემდგომში ამ თვალსაზრისით გლოტოქრონოლოგიაც იქნა შეფასებული, როგორც „ლექსიკური ცვალებადობის სტატისტიკური მოდელირების ზოგადი თეორიის გამოხმაურება“ (ჰაიმსი).

აბსოლუტური დათარიღებისა და ლექსიკო-სტატისტიკის ტრადიციული ამოცანების ურთიერთდამოკიდებულება ნათლად ჩანს მ. სვოდეშის იმ წერილების მოკლე ანალიზიდანაც კი, რომლებშიც, მიღებული შეხედულების მიხედვით, ჩანსაბა ეს მეთოდი ან მეთოდის ცალკეული საკითხებია დამუშავებული.

ჯერ კიდევ 1948 წელს სვოდეშმა წაიკითხა მოხსენება⁹, სადაც აღნიშნულ იყო ლექსიკის ცვალებადობის იმ მაქსიმალური სიჩქარის განსაზღვრის შესაძლებლობა, რომელიც ენის საკომუნიკაციო ფუნქციით არის განპირობებული. ამ წერილს თვითონ სვოდეში აღნიშნავს როგორც აბსოლუტური დათარიღების მეთოდზე მუშაობის დასაწყისს, მაგრამ ცვალებადობის ტემპის მუდმივობა და უნივერსალურობა ჯერ არც ივარაუდებოდა.

1950 წელს გამოსულ წერილში მოცემულაა ამერიკის ინდიელთა 30 ენის კლასიფიკაციის ცდა 165 ლექსიკური ერთეულის საფუძველზე. აქ უკვე წარმოდგენილია გლოტოქრონოლოგიის ძირითადი ელემენტები (ამოსავალი სია, ცვალებადობის ფორმულა), მაგრამ შედეგებს ჰქონდა არა აბსოლუტური რიცხვების სახე, არამედ დივერგენციის დრო პირობითი მონაკვეთებით იყო განსაზღვრული და ეს შედეგები ენათა კლასიფიკაციის თვალსაზრისით განიხილებოდა. სვოდეში წერდა: „შედარებითი ლინგვისტიკისათვის და რეკონსტრუქციისათვის არ არის საკმარისი ის ფაქტი, რომ ენები მონათესავენი არიან, საპირობა ვიცოდეთ ნათესაობის ხარისხი“¹⁰. აქვე სვოდეში ხაზგასმით აღნიშნავდა ლექსიკური მასალის უპირატესობას ნათესაობის დამტკიცების თვალსაზრისით, რადგანაც საერთო ლექსიკა რიცხვითი შეფარდების სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ. გლოტოქრონოლოგიის სიის შემუშავების თვალსაზრისით საყურადღებოა შემდეგი ფაქტი: საერთოდ ითვლება, რომ პირველი სია 215 ელემენტისაგან შედგებოდა, უნივერსალურობის პრეტენზია ჰქონდა და ინგლისური ეკვივალენტებით იყო გამოხატული. ამ წერილში კი გვაქვს სელიშის ჯგუფის ენების 165-ელემენტიანი სია, რომელიც ნათესაობის დადგენას და კლასი-

⁹ M. Swadesh, The time-depth value of linguistic diversity, seyd at the viking Found Supper Conference for Anthropology, March, 1948.
¹⁰ M. Swadesh, Salish Internal Relationship, IJAL, Vol. 16, 1950, № 4, გვ. 158.

ფიკაციას ემსახურება. სიის შედგენის პრინციპებზე არაფერია ნათქვამი, რადგანაც სიის უნივერსალურობა არ ივარაუდებოდა, კვლევის საგანს ემსახურებოდა, ჯგუფი წარმოდგენდა და ამ ეტაპზე მასალის შერჩევის პრობლემა დიდ სირთულეს არ გულისხმობდა.

ამერიკულ ლიტერატურაში გავრცელებულია მოსაზრება, რომ გლოტოპრონოლოგიის ძირითადი იდეა მომდინარეობს ე. სეპირის ცნობილი დებულებიდან იმის შესახებ, რომ მონათესავე ენათა შორის განსხვავების ხარისხი დამოკიდებულია დივერგენტული განვითარების ხანგრძლივობაზე¹¹.

ამ დებულებას ლექსიკის თვალსაზრისით მიეცა მარტივი სტატისტიკური გამოსახულება $R = r^P$.

1951 წლის სპეციალურ წერილში მ. სვოდეში განიხილავდა გლოტოპრონოლოგიისა და მთლიანად ლექსიკო-სტატისტიკის ერთ-ერთ ძირითად პრობლემას — საერთო ლექსიკის დივერგენციაციის საკითხს¹². ისტორიულ-გენეზიურმა თვალსაზრისმა მოითხოვა სტატისტიკურ გამოკვლევაში სესხების გამოორიციება. მ. სვოდეში გვთავაზობს პრობლემის უნივერსალურ გადაწყვეტას ბირთვული ლექსიკონის სახით, სადაც სესხება მინიმუმამდე უნდა იყოს დაყვანილი.

ძირითადი ლექსიკონის ცვალებადობის თვალსაზრისით შესწავლილ იქნა რამდენიმე ენა, სვოდეში აღნიშნავდა, რომ „ცვალებადობის სიჩქარე უსასრულოდ მრავალფეროვანი არ უნდა იყოს“.

შემდგომში ცვალებადობის კონსტანტის არსებობის შესაძლებლობა სპეციალურად იქნა შესწავლილი. 1952 წელს სვოდეშმა აღნიშნა: „ის ფაქტი, რომ ლექსიკონის ძირითადი ნაწილი მუდმივი სიჩქარით იცვლება, შემთხვევით იყო დადგენილი“. შემთხვევით იმიტომ, რომ თავდაპირველად მხოლოდ ცვალებადობის შესაძლებელი მაქსიმუმის დადგენა ივარაუდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ცვალებადობის კონსტანტის მიღების შემდეგ წინ წამოიწია აბსოლუტური დათარიღების პრობლემამ, ლექსიკო-სტატისტიკის ტრადიციული საკითხები სვოდეშის ყურადღების სფეროში დარჩა. 1953 წელს გამოდის მისი წერილი, სადაც დასმულია ამოცანა — დამტკიცდეს ინდიელთა სამი ენის ნათესაობა ლექსიკურ მასალაზე¹³.

ნათესაობის დადგენისა და კლასიფიკაციის საკითხებს სვოდეში განიხილავს აგრეთვე საპროგრამო სტატიაში, რომელიც ეძღვნება ამერიკის ისტორიულ-შედარებითი ენათმეცნიერების პრობლემებს. ავტორი აღნიშნავს ამერიკის ინდიელთა ენების ისტორიული შესწავლის სირთულეებს და გასაზრებს ლექსიკური გამოკვლევის მნიშვნელობას. გამართულია მსჯელობა ლექსიკური მსგავსების საკმარისი რაოდენობის შესახებ ნათესაობის დადგენის თვალსაზრისით და მოცემულია დასკვნა, რომ გამოსავალი უნდა ვეძებოთ ნათესაობის დამტკიცების მათემატიკური საფუძვლების გამომუშავებაში¹⁴. ენათა კლასიფი-

¹¹ რადგანაც ვახსენებ ე. სეპირის სახელა, ზედმეტა არ იქნება დაუბრუნდეთ ენისა და ლექსიკონის ურთიერთობის საკითხს და აღნიშნოთ, რომ გლოტოპრონოლოგია ფაქტობრივად ეწინააღმდეგება ე. სეპირის მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც არ შეიძლება გავავივიოთ ენა და მისი ლექსიკონი. იხ. Э. Сэпир, Язык, М., 1934 გვ. 172.

¹² M. Swadesh, Diffusional cumulation and archaic residu as historic explanation, SWJA, vol. 7, 1951 № 1.

¹³ M. Swadesh, Moscan I, A problem in remoute commoin origin, JjAL, vol. 19, 1953.

¹⁴ M. Swadesh, Perspective and problems of american comparative linguistics, „Word“, vol. 10, 1954, გვ. 313.

კაციის პრობლემას მ. სვოდეში უბრუნდება 1958 წელს¹⁵. ყველა აღნიშნულ წერილში აბსოლუტური დათარიღების პრობლემასთან ერთად მუშავდება ლექსიკის საკითხები, რომლებიც ერთდროულად მნიშვნელოვანია როგორც აბსოლუტური დათარიღებისთვის, ისე ნათესაობისა და კლასიფიკაციის თვალსაზრისით.

2. ახალ მეთოდზე დიდ იმედებს ამყარებდნენ და სწრაფ შედეგებს მოელოდნენ, მაგრამ უკვე 1955 წელს მ. სვოდეშმა აღნიშნა, რომ მეთოდმა ჯერ ვერ მოგვცა მოსალოდნელი შედეგები. აბსოლუტური დათარიღების მეთოდის ღირებულება ვერც მომდევნო კონკრეტულ გამოკვლევებში დამტკიცდა, და როგორც აღვნიშნეთ, ეს შესაძლებლობა უარყოფითად იქნა შეფასებული. ს. გუდჩინსკაიას დასკვნით, „აბსოლუტური დათარიღების იმედი სამუდამოდ დაკარგულია, რადგანაც აბსოლუტური მაჩვენებლების მცდარობაზე მეტი ალბათობით შეგვიძლია ვილაპარაკოთ, ვიდრე მათ რეალობაზე“¹⁶.

გლოტოქრონოლოგიის რეალურ შედეგს ენათა კლასიფიკაცია და, ამდენად, მიმართებითი ქრონოლოგია შეადგენს.

ეს შეხედულება გავრცელებულია სპეციალურ ლიტერატურაშიც. მაგალითად, კრიობერის თვალსაზრისით, „გლოტოქრონოლოგიის მონაცემებს აბსოლუტური დათარიღების გარეშეც დიდი მნიშვნელობა აქვს ენათა კლასიფიკაციის საქმეში“¹⁷. დ. ჰაიმზის შენიშვნის მიხედვით, აბსოლუტური დათარიღების სხვაობა, რომელიც სხვადასხვა ავტორთან გვაქვს, მაინც არ არღვევს ენათა ტრადიციულ კლასიფიკაციას.

გლოტოქრონოლოგია გვაძლევს მონათესავე ენათა სინქრონიულ კლასიფიკაციას 100 (ან 200) ელემენტის საფუძველზე. იმის მტკიცება, რომ ეს კლასიფიკაცია ასახავს ნათესაობის ხარისხს, დაკავშირებულია ისევ სიის ღირებულების საკითხთან. ესე იგი, გლოტოქრონოლოგიის პროცედურების შედეგად მიღებული კლასიფიკაციის წინაშე დგება იგივე პრობლემა, რაც სხვა რაოდენობრივი კლასიფიკაციებში გვექონდა, — მასალის შერჩევის საკითხი, რომელიც გლოტოქრონოლოგიის ერთ-ერთ სუსტ მხარეს წარმოადგენს.

ლექსიკო-სტატისტიკის ზოგადი დებულების თვალსაზრისით გამართლებული ჩანს ს. გუდჩინსკაიას შენიშვნა: „ღივირგენციის დათარიღება გლოტოქრონოლოგიის გამოყენების მხოლოდ ერთი ნაწილია, მეორე კი არის იმავე მასალის გამოყენება ნათესაობის დადგენის მიზნით“. გლოტოქრონოლოგიის მსგავსი დახასიათება დ. ჰაიმზთანაც ვგვხვდება: „გლოტოქრონოლოგია გვევლინება როგორც სავარაუდო ნათესაობის წინასწარი განსაზღვრის საშუალება“.

საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ ნათესაობის დადგენის ლექსიკო-სტატისტიკური ბუნება ამერიკის ენათმეცნიერებაშივე არსებითი ხასიათის კრიტიკას იწვევს. დამახასიათებელია, მაგალითად, დ. ჰაიმზის მოსაზრება, რომ თუ კლასიფიკაცია და აბსოლუტური დათარიღებაც კი პრაქტიკაში შეიძლება დაეყრდნოს ლექსიკო-სტატისტიკურ გამოკვლევას, ნათესაობის დადგენა ლექსიკო-სტატისტიკური ხერხებით შეუძლებელია. დ. ჰაიმზი იმოწმებს ა. მეიეს სიტყვებს: „ჯერ

¹⁵ M. S. Swadesh, The mesh principle in comparative linguistics, „AL“, vol. IV, 1958.
¹⁶ S. Gudchinsky, 1955 წლის წერილი, გვ. 149.
¹⁷ A. L. Kroeber, Romanic Histori and glotto-chronology, „Language“, vol. 34, № 3, 1958, გვ. 455—457.

ვერავინ ვერ მოახერხა ნათესაობის დადგენა ლექსიკური მსგავსებისა და განსხვავების საფუძველზე¹⁹, იმავე რიგისაა ა. კრიობერის შენიშვნაც: „მე მჯერა, რომ სგლოზის ჯგუფის ენები მონათესავენი არიან, მაგრამ სტრუქტურული მსგავსების საფუძველზე და არა ლექსიკო-სტატისტიკური მსგავსების მიხედვით“²⁰.

გლოტოქრონოლოგიის ანალიზი გვაძლევს შესაძლებლობას გავაკეთოთ ზოგიერთი შენიშვნა ამ მეთოდისა და ამდენად მთელი ისტორიული ლექსიკო-სტატისტიკის მიმართების შესახებ ისტორიულ-შედარებით კვლევასთან.

გლოტოქრონოლოგიის ერთ-ერთ დადებით მხარედ აღიარებულია ის, რომ მეთოდი გამოიყენება იმ ენათა მიმართ, რომელთა ისტორია მეტნაკლებად ცნობილია და ნათესაობა საკმაოდ კარგადაა დადგენილი²¹. აქ ძირითადად იგულისხმება ბგერათშესატყვისობათა სისტემების ცოდნა.

მაგრამ ისტორიულ-შედარებით შესწავლასთან კავშირი არღვევს გლოტოქრონოლოგიის ძირითად დებულებებს. ჩვენ ვნახეთ, რომ რეალურად უნივერსალური ლექსიკონი ვერ ჩამოყალიბდა და სიის შედგენის პრინციპები მაინც აოველ კონკრეტულ შემთხვევაში გაშლილ ისტორიულ-შედარებით შესწავლას მოითხოვს და ენათა სხვადასხვა ჯგუფებში განსხვავებულ შედეგებს ნოვკცემს, რაც ფაქტობრივად შეუძლებელს ხდის აბსოლუტურ დათარიღებას.

ლექსიკო-სტატისტიკის მეორე და ძირითადი ამოცანის — ნათესაობის დადგენის უსაფუძვლობა გამომდინარეობს, ერთი მხრივ, იმ მდგომარეობიდან, რომ სათანადო ლექსიკური მასალის დადგენა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის დონეზეა დამოკიდებული.

მეორე მხრივ, ლექსიკო-სტატისტიკა, თავისი ამოსავალი პრინციპის თანხმად, ცდილობს ნათესაობა ლექსიკურ მსგავსებამდე დაიყვანოს, რაც ეწინააღმდეგება ისტორიულ-გენეზისური ენათმეცნიერების ძირითად მოთხოვნილებას. ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ლ. იელმსლევის შენიშვნა, რომლისათვის „გაუგებარი და საოცარია, რატომ უარყოფს ლექსიკო-სტატისტიკა აფიქსების აღრიცხვას“²².

ლექსიკო-სტატისტიკის მესამე ამოცანა — ენათა გენეზისური კლასიფიკაცია ლექსიკური მასალის საფუძველზე — წარმოადგენს ლინგვისტური კვლევის ამ მიმართულების რეალურ შედეგს. აღსანიშნავია, რომ ლექსიკო-სტატისტიკა ამ თვალსაზრისითაც მთლიანად ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის დონეზეა დამოკიდებული, მაშინ როდესაც ამ მიმართულების ძირითადი ამოცანა იყო ისტორიულ-შედარებითი ინფორმაციის მოპოვება ტრადიციული ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის გარეშე.

¹⁹ A. Meillet. Linguistic historique et linguistique general. „Collection linguistique“, № 8, 23. 46.

²⁰ A. L. Kroeber. Linguistic time-depth results so far and their meanings IJAL, vol. 21, 1955, 23. 154.

²¹ იხ. მაგ. L. Hjelmslev, დასახ. ნაშრომი, 23. 611.

²² L. Hjelmslev, დასახ. ნაშრომი, 23. 614.

მანანა ღვალი

ლიმონარის x საუკუნის ერთი უცნობი ფრაგმენტი

ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში დაცულია მე-13 საუკუნის ხელნაწერი H—1349. ტექსტი წარმოადგენს საეკლესიო ტიპიკონს; ნაწერია ეტრატი-ზე, ნუსხურით. საცავ ფურცლად მას აქვს მეტად დაზიანებული, ასომთავრული ტექსტის შემცველი ფურცელი (145 ფ), რომელიც ხელის მიხედვით X საუკუნეს მიეკუთვნება.

როგორც გაირკვა, ეს ფურცელი შეიცავს ლიმონარის თხრობებს. ჩვენ ეს ტექსტი შევუდარეთ ლიმონარის გამოცემულ ტექსტს¹. შედარების შედეგად აღმოჩნდა, რომ აღნიშნული ტექსტის 145r-ზე მოთავსებული ყოფილა ლიმონარის I თხრობის ნაწილი და II თხრობა თავიდან ბოლომდე, ხოლო v-ზე — III თხრობა თავიდან ბოლომდე და II დამატების II თხრობის ნაწილი².

დღემდე ცნობილი იყო ლიმონარის ქართული ტექსტის შემცველი 3 ხელნაწერი: ათონის № 9 (977 წლისა), სინას № 36 (925 წლისა) და სინას № 68 (XIII საუკუნისა).

ამ სამ ნუსხას მათი ურთიერთ მიმართებისა და ტექსტობრივი შედგენილობის თვალსაზრისით ი. აბულაძე შემდეგნაირად ახსიათებს: „ამ ნუსხების ერთმანეთთან შედარებამ გვიჩვენა, რომ ისინი საერთო ერთ ნაწილთან ერთად განსხვავებულსაც საკმარისად გვიჩვენებენ. საერთოა ყველასათვის თხრობანი ანუ თავები, რომლებიც რაოდენობით 91/92-ია. სინა 36-ს დანართად არაფერი აქვს, ხოლო ათონის ნუსხას № 9-ს დანართი მოეპოვება და ისიც მეტად საინტერესო წარწერით: „ესე თავები იბოვა კვბრეს, ადგილსა, რომელსა ჰრქვან თეომორფო, მიმსგავსებული სამოთხესა“. დამატება მოეპოვება სინურ მეორე ნუსხასაც, № 68-ს. მისი დანართი განსხვავებულია ათონურისაგან. იგი, წინააღმდეგ ათონურისა, გამოყოფილად კი არაა დართული, არამედ უშუალოდ მისდევს ყველა ნუსხისათვის საერთო ნაწილს — ი. მოსხის 91/92 თავისაგან შემდგარ ნაწარმოებს, „სამოთხეს“. მოცულობით ის ათონურ დანართზე ნაკლებია. სინური მეორე ნუსხა, რომელიც XIII საუკუნისად ითვლება, იმ ნაწილში, რაც მას საერთო აქვს სხვა ნუსხებთან, ტექსტობრივ ზედმიწევნით არ მოდის მათთან. ეტყობა, გადამწერთა ხელში შეღახულა. სინა № 36 და ათონი № 9 ზედმიწევნით ხვდებაინ ურთიერთს, განსხვავება უმნიშვნელოა. ტექსტი უკეთაა დაცული ათონურ ნუსხაში“³.

¹ იოანე მოსხი, ლიმონარი, ტექსტი გამოკვლევათა და ლექსიკონით გამოსცა ი. აბულაძემ, თბ., 1960.

² თხრობათა თანამიმდევრობის განსაზღვრისას ვეყრდნობით ლიმონარის ი. აბულაძისეულ გამოცემას.

³ იოანე მოსხი, ლიმონარი, გვ. 09.

σπυλαια⁷; „ხელი მოვიდგ ჩემს ჯოხს და წავედი მისი ქვაბისაჲცნა“ (არაბ.) დაზიანებული ადგილი ამგვარად გაიმართება: „მოვიღე კუე[რ]თხი ჩემი და გამოვედ ქუ[აბისა ამისაგან და შეუ]დგე კუალსა მის დედაკაცისასა“. ამ შემთხვევაშიც ფრაგმენტის ტექსტი ბერძნულ-არაბულთან უფრო ახლო დგას, ვინაჲმ ქართულთან.

სხვა მხრივ ფრაგმენტის ტექსტი თითქმის სიტყვასიტყვით მიჰყვება ლიმონარის ქართული თარგმანის ტექსტს და არაბულ და ბერძნულ წყაროებთანაც ერთნაირ მსგავსება-ვანსხვავებას გვიჩვენებს. ასე მაგ.: „რაჲთა დამეკვდრო ქუაბსა ამას შინა და მე განგკურნო შენ უძლურებისაგან შენისა“ (გვ. 145r) — ერთნაირადაა ჩვენს ფრაგმენტსა და ლიმონარის სრულ ტექსტში. აღნიშნული ფრაზა არ მოეპოვება არც არაბულ, არც ბერძნულ წყაროებს. ასევე არ არის ბერძნულ და არაბულ წყაროებში ჩვენს ფრაგმენტსა და ლიმონარის ი. აბულაძის გამოცემაში დაცული ზოგიერთი საერთო წავითხვები, როგორცაა: „წმიდითა ფერ[კ]ითა მისითა [მ]ოკითხვად და ნუგუშინის-ცემად ჩემდა“ (გვ. 145r). „ნუ წარხუალ (ვიდრე ხუალ. — ილ. აბ.) ამის ქუაბისაგან“ (145r).

შეიძლება თუ არა რაიმე დასკვნის გამოტანა ამ მცირეოდენი მასალის საფუძველზე? ბერძნული „ლიმონარის“ შედგენილობის საკითხი დღემდე შეუსწავლელია, ვინაიდან ამ ძეგლს მრავალი ცვლილება განუცდია და ამავე დროს არ არსებობს ბერძნული „ლიმონარის“ კრიტიკული გამოცემა, სადაც გათვალისწინებული იქნებოდა „ლიმონარის“ ყველა ხელნაწერის მონაცემები⁸. ბერძნული ლიმონარის შესწავლის თვალსაზრისით ქართული ლიმონარი უთუოდ დიდი ღირებულების მქონეა ნუსხათა სიძველისა და შედგენილობის თვალსაზრისით⁹. როგორც ზემოთაც ითქვა, ქართული ლიმონარის უძველეს სამ ნუსხაში გამოიყო 91/92 თხრობა, რომელიც სამივე ხელნაწერში ძირითად ფენას ქმნის. გარდა ამ ძირითადი ფენისა, ათონის № 9 ხელნაწერს აქვს დანართი წარწერით: „მიმსვავსებული სამოთხესა“; Sin 68-საც აქვს II დანართი, განსხვავებული ათონური ნუსხის დანართისაგან. დანართების გარეშეა უძველესი სინური ნუსხა Sin 36. კ. კეკელიძე ვარაუდობს, რომ Sin 36 ხელნაწერმა, სადაც 91 თხრობაა დანართების გარეშე, შემოგვინახა ლიმონარის უძველესი რედაქცია, რომლის ბერძნული დედანი დაკარგულია. ათონის ხელნაწერის დანართის თხრობები კი, რომელთაც ბერძნული დედნები არ ეძებნებათ, არ უნდა წარმოადგენდნენ ლიმონარის კუთვნილებას. რაც შეეხება Sin 68 ხელნაწერის II დანართს, რომლის თხრობები ბერძნულშიც არის, კ. კეკელიძე მასაც მოსხესეულად მიიჩნევს¹⁰.

ჩვენ ფრაგმენტში გაერთიანებულია 3 თხრობა ქართული ლიმონარის ძირითადი ნაწილიდან და ერთი II დამატებიდან. ამრიგად, ოთხივე თხრობა მოსხესეული უნდა იყოს. პირველი სამი თხრობა თითქმის ზუსტად მისდევს გამოქვეყნებულ ტექსტს, ხოლო მეოთხე კი კითხვა-სხვაობებით უაჩლოვდება ლიმონარის ბერძნულ-არაბულ რედაქციებს. ამის საფუძველზე შეიძლება დაეუშვათ

⁷ Migne, Patrologiae graecae, t. LXXXVII, pp. 2866.

⁸ აღ-ბუსთანი, გვ. 84.

⁹ აღ-ბუსთანი, გვ. 26.

¹⁰ იოანე მოსხი, ლიმონარი, გვ. 10.

¹¹ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. ტ. VIII.

ქართული
ენის
მეცნიერება

ორი ვარაუდი ჩვენი ფრაგმენტის რაობის შესახებ: 1. ფრაგმენტი ეკუთვნოდეს ისეთ პატრისტიკულ კრებულს, სადაც სხვა მასალასთან ერთად შეტანილი იქნებოდა გამოკრებით თხრობები ლიმონარიდან, რითაც შეიძლება აიხსნას თხრობათა არატრადიციული თანამიმდევრობა ჩვენს ფრაგმენტში. 2. შესაძლებელია ჩვენი ფრაგმენტი მომდინარეობს ტრადიციული ქართული ლიმონარისაგან განსხვავებული დღემდე უცნობი ქართული რედაქციიდან, სადაც ძირითადი და დამატებითი თხრობები გამიჯნული არ იყო. იგი შედგენილობით სხვაობდა ცნობილი ქართული რედაქციისაგან, განსხვავებულ თარგმანს არ წარმოადგენდა და ამავე დროს უახლოვდებოდა ბერძნულ-არაბულ ლიმონარს.

მასალის სიმცირის გამო რაიმე უფრო გარკვეულის თქმა ძნელია.

თავი ა (1)

(145r)... მან მან დიდებულმან: ისმი-
ნე ჩემი, კეთილო ბერო, და ნუ წარხუ-
ალ სინად.

ხოლო [მან] არა შეიწყნარა სიტყუაჲ
მისი, არამედ რქუა მას: ვერ შესაძ-
ლებელ არს ჩემდა, თუმცა არა წარვედ
სინად. ხოლო მას², ვითარცა ესმა ესე
ბერისაგან³, დაუტევა და წარვიდა.
და ვითარცა განთენა⁴, ფრიად გან-
ძუნდა⁵ საღმობაჲ იგი ბერისაჲ უფ-
როს პირველისა⁶ ვიდრემდის სულმოკ-
ლე [იქმნა იგი]. და⁷ კუალად მეორესა
ღამესა ეჩუენა მას კაცი იგი დიდებუ-
ლი, რომელი პირველ ეხილვა, და რქუა
მას:

— ზ კეთილო ბერო, [რამათს]⁸ შრო-
მასა შეიმთხუევ თავსა შენსა⁹
წარსლვად შენდა¹⁰ სინად, არა-
მედ¹¹ დამემორჩილე და ნუ წარ-
ხუალ¹² ამის ქუაბისაგან.

მაშინ მიუგო და რქუა მას
ბერმან: მაუწყე მე, ვინ² ხარ შენ?
ხოლო მან რქუა³: მე ვარ იოვანე
ნათლის-მცემელი და ამისათჳს გეტყჳ
შენ, რამათა არა წარხვდე სხუასა ად-
გილსა, რამეთუ ესე ქუაბი, რომელსა

1. (159) მიუგო და ჰრქუა მას კაც-
მან მან დიდებულმან: ისმინე ჩემი,
კეთილო ბერო, და ნუ წარხუალ სი-
ნად.

ხოლო მან არა შეიწყნარა სიტყუაჲ
მისი, არამედ ჰრქუა მას: ვერ შე-
საძლებელ არს ჩემდა, თუმცა არა
წარვედ სინად. მაშინ, ვითარცა ეს-
მა ესე მისგან, დაუტევა და წარ-
ვიდა. და ვითარცა განთენა, კუა-
ლად უფრო მსად განძუნდა სა-
ღმობაჲ იგი ბერისაჲ უფროს პირვე-
ლისა, ვიდრემდის სულმოკლე იქმნა
იგი. და კუალად მეორესა ღამესა
ეჩუენა მას კაცი იგი დიდებულო, რო-
მელი პირველ ეხილვა; და ჰრქუა
მას:

— ზ კეთილო ბერო, რამათსა შრო-
მასა შეიმთხუევ შენ წარსლვად
სინად, დამემორჩილე და ნუ ვიდ-
რე ხუალ ამის ქუაბისაგან.

მაშინ მიუგო ბერმან და
ჰრქუა მას: მაუწყე მე, ვინ
უკუე ხარ შენ? მიუგო მას,
რომელი იგი ეჩუენა მას
და ჰრქუა: მე ვარ იოვანე ნათ-
ლის-მცემელი და ამისათჳს გეტყჳ შენ,

1 ჰრქუა C. 2 ხოლო მას] მაშინ C. 3 ბერისაგან] მისგან C. 4 განთენდა C. 5 ფრიად გან-
ძუნდა] კუალად უფრო მსად განძუნდებოდა C. 6 უფროს პირველისა — C. 7 და] არამედ C.
8 რამათს C. 9 თავსა შენსა] შენ C. 10 შენდა — C. 11 არამედ — C. 12 წარხუალ] ვიდრე ხუალ C.

1 ~ ბერმან და ჰრქუა მას C. 2 + უე C. 3 ხოლო მან რქუა] მიუგო მას, რომელი იგი

შინა შენ ხარი⁴ უფროას არს მთა-
სა სინასა, [რამეთუ] ამას შინა უფალი
ჩუენი იესუ ქრისტჳ მრავალგზის შემო-
სრულ არს წმიდითა ფერკითა მისითა]
[მოკითხვად და ნუგეშინის-ცემად ჩემ-
და. აწ უკუე აღმითქუ მე, რაათა დაემ-
კვდრო ქუაბსა ამას შინა და მე გან-
გკურნო შენ⁵ უძლურებისაგან შენისა⁶.

და ვითარცა ესმა ესე ბერსა, დაჯერე-
ბულ იქმნა გონებაჲ მისი და აღუთქუა
მას, რაათა არღარა განეშოროს მის
ქუაბისაგან⁷ და მუნთქუესევე განი-
კურნა და დაემკვდრა ქუაბსა⁸ მას
შინა, ვიდრე დღემდე⁹ განსლვისა
მისისა ამიერ სოფლით, [რამეთუ ყო]
ქუაბი იგი ეკლესია ქრისტჳსა და შეკ-
რიბნა¹⁰ მას შინა ძმანი მრავალნი და ად-
გილსა მას უწოდების საფსაფა.

2. [სხუაჲ] ბერი იყო ადგილსავე მას¹¹
საფსაფას და ესე[ვითართა] სათნოებე-
თა¹² მიიწია, ვიდრემდის ლომნი [მო]ვი-
ლოდეს მისა¹³ და შეიწყნარებდა] და კე-
ლითა თჳსითა სცემდა¹⁴ საზრდელსა.

3. [145v] გვთხრობდა ჩუენ ამბა¹⁵
ლეონტი, რომელი იყო მონასტრი-
საჲ¹⁶ წმიდისა¹⁷ თე[ვ]დოსისი¹⁸,
რამეთუ შემდგომად განსხმისა მწვა-
ლებელთაჲსა¹⁹ წა[რვედ] მე
ახლისაგან ლაერისა²⁰ და და-
ევმკვდრე მის თანა²¹, რომე-
ლი იგი... ომთა²².

და დღესა კვრიაკესა მოვედ ეკლესიად
ზიარებ[ად] წმიდასა [საიდუ]მლოსა და
ვიხილუ ანგელოზი უფლისაჲ, მდგომა-

რაათა არა წარხვდე სხუასა ადგილ-
სა, რამეთუ ესე ქუაბი, რომელსა ში-
ნა ხარი შენ, უფროას არს მთა-
სა სინასა, რამეთუ ამას შინა უფალი
ჩუენი იესუ ქრისტჳ მრავალგზის შე-
მოსრულ არს წმიდითა ფერკითა მი-
სითა მოკითხვად და ნუგეშინის-ცე-
მად ჩემდა. აწ უკუე აღმითქუ მე,
რაათა დაემკვდრო ქუაბსა ამას შინა,
და მე განგკურნო უძლურებისაგან
შენისა.

და ვითარცა ესმა ესე ბერსა, და-
ჯერებულ იქმნა გონებაჲ მისი და
აღუთქუა მას, რაათა არღარა განე-
შოროს მიერ ჟამითგან მის
ადგილისაგან და მუნთქუესევე
განიკურნა და დაემკვდრა.

მუნ შინა, ვიდრე დღედ გან-
სლვისა მისისა ამიერ სოფლით, რა-
მეთუ ყო ქუაბი იგი ეკლესია ქრის-
ტჳსა, და შეკრიბნა მას შინა ძმანი
მრავალნი და ადგილსა მას ეწოდების
საფსაფას.

2. სხუაჲ ბერი იყო ადგილსავე მას,
რომელსა ეწოდების საფსა-
ფას. და ესე ვითართა სათნოებეთა მი-
იწია, ვიდრემდის ლომნი მოვილოდეს
მისა, და შეიწყნარებდა და კელითა
თჳსითა სცემდა მათ საზრდელსა.

3. გვთხრობდა ამბა ლეონტი, რო-
მელი იყო მონასტრისაგან წმი-
დისა თევედოსისა, რამეთუ შემ-
დგომად განსხმისა მწვალებელ-
თა მათ ახლისაგან ლაერი-
სა, წარვედ და დაევმკვდრე
მას შინა.

და დღესა კვრიაკესა მოვედ ეკლე-
სიად ზიარებად წმიდისა საიდუ[160]მ-
ლოსა და ვიხილუ ანგელოზი უფლი-

ჩუენა და ჰრქუა C. 4 ~ ხარ შენ C. 5 შენ — C. 6 შენისა — C. 7 მის ქუაბისაგან] მიერ C.
8 ქუაბსა — C. 9 დღედ C. 10 ჭეირობნა C. 11 + რომელსა ეწოდების C. 12 სათნოებთა C.
13 მისსა C. 14 + მათ C. 15 ჩუენ ამბა] მამა C. 16 მონასტრისა C. 17 წა[რ] C. 18 თევედოსი-
სა C. 19 მწვალებელთა მათ C. 20 ~ ახლისა მისგან ლაერისა წარვედ C. 21 მის თანა] მას შინა
22 რომელი იგი... ომთა — C.

ქართული ენის ენციკლოპედია

რედ მარჯუენით] კერ[ძო] საკურთხე-
ველსა¹. და შემიპყრა მე [შიშმან] და
ძწოლამან [მიუთ]ხრობელმან. და რა-
ჯამს წარვედ სენაკად ჩემდა², [მოიწია]
ჩემ ზედა კმაჲ ანგელოზისა
მისგან და³ ვინაჲთგან [იკურთხა სა-
კურ]თხეველი ესე, დავიდგინე მე უფ-
ლისა⁴ მიერ მცველად მაქს ზედა].

საჲ, მდგომარჲ მარჯუენით კერძო სა-
კურთხეველსა და შემიპყრა მე შიშ-
მან და ძრწოლამან მიუთხრო-
ბელმან. და რაჯამს წარვედ სენაკად
ჩემდა, მოიწია ჩემდა კმაჲ, ვი-
თარმედ: ვინაჲთგან იკურთხა სა-
კურთხეველი ესე, დავიდგინე მე
ღმრთისა მიერ მცველად მას
ზედა.

4. გვხრობდა ჩუენ აბა ელია და
თქუა: ვჯედ ოდეს მ... [ქუა]ბ-
სა ერთსა მახლობელად სა-
კურთხის მონასტრის ... ერთსა.
მეცხრესა ოდენ ჟამსა დაპრეკა კარ-
სა... და ვითარ ... დედაკაცი იყო და
ვარქუ მას: რასა ეძიებ [აქი]... მე-
ცა ამით განგებითა ვცხონ-
[დები]... ..სა მახლობელად
შენსა ვითარ უტე[ვან] [ერთ]... მისი და
თქუა: ვიქცეოდე და ...

11 დამ. 2. მითხრობდა ჩუენ
მამაჲ ელია კალიმონისა
მონასტრისაჲ, ვითარმედ
ვჯედ დაყუდეებით მახლო-
ბელად მონასტრისა ქუაბ-
სა შინა. და მეცხრესა ჟამსა დაპ-
რეკა ვინმე კარსა, და ვითარ გა-
მოვედ, ვპოვე დედაკაცი, და ვარქუ
მას: რასა ეძიებ აქა? და მრქუა მე:
შემინდვე, მამო, რამეთუ მეცა ამი-
თვე გონებითა ვცხონდები და
ვიყოფვი მცირესა ქუაბსა, მახ-
ლობელად შენსა, ვითარ უტევან
ერთ. და მიჩუენა ქუაბი მისი და
თქუა: ვიქცეოდე რაჲ უდაბნოსა ამას,
მომეწყურა მე ფრიად სიცხისა მის-
გან, არამედ ყავ სიყუარული და მა-
სუ მე მცირედ წყალი.

ფრიად სიცხისა ამისგან და მო-
ვედ აქა ... მე
მცირედ წყალი.

ხოლო მე მოვართუ მას წყალი და...
წარვიდა და... შევედ მე ქუაბ-
სა... ..
რობაჲ... აღ... ძრა... მით დედაკაცისა...
მართ... დაღ... თავ... და ვითარ...
ვერ უძლე წინა [აღდგომ]ად გულის-
თქუმასა მას, მოგ...რთხი ჩემი და
გამოვედ ქუ... ამის... დეგ კუალსა მის
დედაკაცისასა და სიმძაფრითა სიცხი-
საჲთა დაიწუებოდა...
... ტყუერებოდეს ...
ვიდოდე წრაფით.

ხოლო მე მოვართუ წყალი და ვა-
სუ მას. და ვითარ შევედ ქუაბად
ჩემდა, ბრძოლა-მიყო მე ეშმაკ-
მან სულითა სიძვისაჲთა ძლიერად და
აღმძრვიდა გულის-თქუმითა დედაკა-
ცისა მის მიმართ. და ვითარ ვიძლიე
და ვერ უძლე წინააღდგომად გულის-
თქუმასა მას, გამოვედ და შეუდეგ
კუალსა მის დედაკაცისასა. და სიმ-
ძაფრითა სიცხისაჲთა დაიწუებოდა
ქუეყანაჲ, ვიდრემდის ქვანიცა ტყუ-
რებოდეს, რამეთუ იყო თუჲ იგი აგ-
ვსტოსი. და ვითარ ვიდოდე სწრა-
ფით...

¹ საკურთხეველსა C. ² სენაკა ჩემსა C. ³ ანგელოზისა მისგან და⁴ ვითარმედ C.
⁴ ორისა] დრისა C.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ქ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა)

Е. Э. ГРАНСТРЕМ

НЕИЗВЕСТНЫЙ ГРЕЧЕСКИЙ СБОРНИК БЕСЕД ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО

Описываемый ниже сборник бесед Василия Великого хранится в настоящее время в фондах Института рукописей им. К. С. Кекелидзе АН Грузинской ССР, под шифром Gr. 48. Рукопись была передана в Институт в 1960 г. из библиотеки Г. Ф. Церетели, хранящейся в Институте истории, археологии и этнографии им. И. А. Джавахишвили АН ГССР. Имеющиеся на рукописи экслибрисы и пометы (см. ниже) не дают никаких четких указаний на ее происхождение; лишь на л. 22 внизу находится помета Порфирия Успенского, относящаяся к 1860 г. и дающая возможность разъяснить судьбу рукописи на протяжении последних ста лет.

В 1883 г. императорской Публичной библиотекой в Петербурге была приобретена коллекция рукописей епископа Чигиринского Порфирия Успенского (1804—1885); для описания этой коллекции были приглашены виднейшие ученые тех лет: славяно-русские рукописи описал хранитель отдела рукописей библиотеки И. А. Бычков, греческие — профессор Петербургского университета эллинист В. К. Ериштедт, арабские — В. Д. Смирнов, сирийские и эфиопские — П. К. Кокочцов¹.

Описание всех рукописей Порфирия было напечатано в Отчете Публичной библиотеки за 1883 г., но сборник Василия Великого в этом описании не указан. Не удалось найти упоминания об этом кодексе и в каких-либо сочинениях самого Порфирия. Между тем, помета на л. 22 несомненно сделана рукой Порфирия, почерк которого хорошо известен по сделанным им заметкам на других рукописях из его коллекции.

Как же могла эта рукопись попасть в руки Г. Ф. Церетели? Наиболее вероятным мне представляется следующий путь.

Во время работы по описанию греческих рукописей Порфирия Успенского В. К. Ериштедт взял интересующий нас кодекс к себе домой для углубленного его изучения; напомним, что в то время многие брали рукописи на дом и это не рассматривалось как вопиющее нарушение правил пользования книжными или рукописными богатствами государственного хранилища. Рукопись оставалась у В. К. Ериштедта до его

¹ Подробнее о греческих рукописях собрания Порфирия Успенского см.: Е. Э. Гранстрем. Греческие рукописи Гос. публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. В кн.: Труды Гос. публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина, т. II (V), Л., 1957, стр. 211—237; описание всего собрания см. Отчет Имп. Публичной библиотеки за 1883 год. СПб., 1885, стр. 9—189 и приложения. О В. К. Ериштедте см.: Victoris Jerstedt Opuscula. СПб., 1907, где на стр. IX—X помещен «Хронологический список трудов».

смерти в 1902 г., после чего, вместе с другими книгами из покойного, перешла к его ближайшему ученику известному эллинисту и палеологу Г. Ф. Церетели (1870—1938). Как в средние века, так и в наше время, книги учителя нередко переходят к его ученикам.

После смерти Г. Ф. Церетели (1938 год) его книги и бумаги хранились опечатанными и неразобранными до начала 1960-ых годов.

* * *

Рукопись Gr. 48 датируется серединой X века и относится к числу греческих рукописей итальянского происхождения². Письмо чистый минускул, напоминающий письмо некоторых других рукописей, написанных в греческих монастырях Италии³. Кодекс состоит из 342 листов пергамента, причем листы 1—21 добавлены позднее, в начале XIII в., поэтому эти листы не входят в первоначальную нумерацию тетрадей, которая начинается с листа 22 тетрадью третьей. Всего в рукописи 42 тетради, из которых тетради 3—18 (тетради 1—2, как уже сказано, не сохранились), 20—28, 30—39 и 41—42 представляют собой кватернионы; тетрадь 29 состоит из 6 листов, а тетради 19 и 40 из 7 листов каждая. Лл. 340—341 являются обрывком последней тетради всего кодекса, а л. 342 оторван от переплета; где именно следует поместить этот лист — установить не удалось, ввиду того, что при описании рукописи в Тбилиси я не имела под рукой греческого текста творений Василия Великого.

Номера тетрадей проставлены в правом верхнем углу первого листа каждой тетради и заключены в небольшую рамку; подобную нумерацию можно видеть в двух рукописях — 927 г. и 970 г.⁴

На каждом листе — 37 строк; размер листов 21,3×15,0 см⁵. Тип разлиновки: преобладает I_{1c} , но встречаются также типы I_{1c} и I_{2a} . В начале бесед имеются заставки и инициалы, рисованные красками (красная, синяя, желтая), золото не встречается; в конце большей части бесед в небольшой рамке также помещены их заглавия⁷.

Номера бесед рукой писца не были проставлены; имеющаяся в рукописи нумерация бесед помечена позднее, скорее всего, в XIII в., когда были добавлены начальные листы. Некоторые беседы получили двойную нумерацию.

² Происхождение рукописи определено господином А. Жакобом (Jacob A., Бельгия).

³ См. напр., рукопись, хранящуюся в Научной Библиотеке им. А. М. Горького Московского Гос. Университета и описанную в статье Э. Г. Самодуровой. Хроника Петра Александрийского. Византийский Временник, XVIII, Москва, 1961, стр. 150—197. О греческих рукописях, написанных в Италии см. R. Devreesse, *Les manuscrits grecs de l'Italie méridionale*, Citta del Vaticano, Bibliotheca Apost. Vaticana, 1955 (Studi e testi, 183).

⁴ См. K. and S. Lake, *Dated Greek Minuscule manuscripts to the year 1200*, вып. 1, Boston, Mass., 1934, табл. 3 и вып. X, Boston, Mass., 1939, табл. 711.

⁵ Листы сильно покороблены, поэтому размер их указан не вполне точно; по этой же причине не был измерен текст.

⁶ По указанному в предыдущей сноске изданию Lake.

⁷ Подобные концовки см., напр., в рукописи творений Григория Богослова X в. по изданию: *Collezione Fiorentina di facsimili paleografici greci e latini illustrati da G. Vitelli e G. Paoli*; Firenze, 1884—1897, fasc. III tav. XXV (Laur. Conv. Soppr., 177c, 167); см. также: Lake, *Dated Greek MSS*, вып. 1, табл. 30.

На многих листах кодекса встречаются пометы к тексту (σχημαίωσαι, краткие комментарии и т. п.).

Переплет рукописи—доски в тисненой коже, возможно, относящийся к XIII в. На корешке имеется наклейка XIX в. с номером 122 и надпись Vas(ilius). На обороте верхней крышки переплета три наклейки, все относящиеся к XIX в.: 1) Коб. № 1/3, № 32; 2) небольшой экслибрис, на котором изображен колос, а внизу помещен девиз: «Ut arundo»; 3) экслибрис с изображением шлема и лат, в середине—рука, согнутая в локте и держащая пальмовую ветвь; этот экслибрис—красный, с золотым рисунком⁸.

Содержание рукописи следующее:

Лл. 1—3 об. Πίναξ τάδε πέφυκε τῇ δὲ τῇ δέλτω. Πίναξ этот повторен дважды, теми же двумя писцами, которые добавили лл. 1—21 взамен утраченных листов.

Л. 4 чистый, лишь несколько мелких неразборчивых помет.

Лл. 4 об.—5. Миниатюра XIII—XIV вв.⁹ (в разворот двух листов) с надписью: Διδαχὴ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν | Βασιλείου τοῦ Μεγάλου. На миниатюре изображен сидящий Василий Великий, который пишет, держа на коленях открытый кодекс. Позади него—храм, перед ним—столлик. У ног святителя берет начало источник (очевидно, источник знания), откуда черпают воду кувшинчиками коленопреклоненные люди, расположенные двумя группами. За этими коленопреклоненными фигурами помещены другие две группы, из которых в первой, ближайшей к Василию Великому, помещено шесть женских и мужских фигур (не есть ли это изображения владельцев рукописи?), а во второй—толпа мужчин, одинаково одетых, в остроконечных шапках. Фон—синий, золота нет. Краски на миниатюре пострадали¹⁰.

Л. 5 об. чистый.

Лл. 6—12 об. Без номера беседы. Τοῦ ἐν ἁγίοις π(α)τρ(ό)ς ἡμῶν Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου | Καισαρείας Καππαδοκίας ὁμιλία εἰς τὸν α' ψαλμ(όν). Текст см. J.-P. Migne. Patrologia Graeca¹¹, t 29, Paris, 1857, col. 209_A—228_B.

Лл. 12 об.—21 об. Без номера беседы. Τοῦ ἐν ἁγίοις π(α)τρ(ό)ς ἡμῶν Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Καίσαρει(ας) Καππαδοκί(ας) ὁμιλία εἰς τ(όν) Ζ' ψαλμ(όν). Текст см. там же, t. 29, col. 228_C; конец беседы, соответствует концу беседы на псалом 28-ой, см. там же, t. 29, col. 305_B.

⁸ Колос встречается в гербах следующих фамилий: Calvet, Fénerot de Chalanforge, Gevraine, Sailer (Bav.) Второй экслибрис мог принадлежать следующим фамилиям: Friedrich (Nürnberg), Pauli (Bav.), Villardi de Quinson de Montlauz (Dauphiné, prov. Languedoc). Я весьма признательна библиотекарю Гос. Эрмитажа Г. А. Ивановой, которая по моей просьбе любезно разыскала эти сведения. В справочнике М. Ришара (M. Richard. Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs, 2-me éd. Paris. 1958) ни одна из перечисленных фамилий не указана.

⁹ Миниатюра датирована сотрудником Института рукописей АН ГССР Е. М. Мачавариани.

¹⁰ Любопытно отметить, что прием размещения одной миниатюры на развороте двух листов встречается в армянских рукописях из Васпуракана. См. Л. Д. Закарян. О двух группах рукописей с лицевыми миниатюрами из скрипториев Васпуракана. Автореферат, М., 1969, стр. 8.

¹¹ Далее: PG.

- Лл. 171—178. КГ'. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τοὺς | τεσσαράκοντα μάρτυρας. Текст см. там же, т. 31, col. 508_B—525_A.
- Лл. 178 об.—189 об. КД'. Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς πλουτοῦντας. Текст см. там же, т. 31, col. 277_C—304_C.
- Лл. 189 об.—198. КЕ'. Τοῦ αὐτοῦ κατὰ μεθ'ούοντων. Текст см. там же, т. 31, col. 444_C—464_A.
- Лл. 198—205 об. Кз'. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ κα|θειῶ μου τὰς ἀπο|θήκας. Текст см. там же, т. 31, col. 261_A—277_C.
- Лл. 205 об.—210. КЗ'. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν | τοῦ κατὰ Ἰωάννην | εὐαγγε-
λίου. Текст см. там же, т. 31, col. 472_B—481_C.
- Лл. 210—226. Λόγος ΚΗ'. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν | παροιμιῶν. Текст см. там же, т. 31, col. 385_C—424_A.
- Лл. 226—229 об. КΘ'. Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς συκοφранτοῦντας ἡμᾶς ὅτι | τρεῖς
θεοὺς λέγομεν. Текст см. там же, т. 31, col. 1488_C—1496_C.
- Лл. 229 об.—239. Номера Λ' и ΙΖ'. Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τοὺς | νέους ὅπως
ἂν ἐξ ἑλλη|νικῶν ὠφελοῦντο λό|γων. Текст см. там же, т. 31, col. 564_C—589_A.
- Лл. 239—247 об. Λόγος ΛΑ'. Τοῦ αὐτοῦ ὁμιλία ῥη|θεισα ἐν Λακίζοις.
Текст см. там же, т. 31, col. 1437_C—1457_B.
- Лл. 248—258 об. Номера ΛВ' и ΙΘ' (?). Τοῦ αὐτοῦ ἐν λιμῶ ῥη|θεισα καὶ
αὐχμῶ. Текст см. там же, т. 31, col. 304_D—328_C.
- Лл. 258 об.—266. ΛΓ'. Τοῦ αὐτοῦ κατὰ Σαβελ|λιανῶν καὶ Ἀρειοῦ καὶ | τῶν
ἀνομοίων. Текст см. там же, т. 31, col. 600_B—617_B.
- Лл. 266—277 об. Λόγος ΛΔ'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ τοῦ μὴ προσ|ηλωσθαι τοῖς
βιωτικοῖς καὶ | περὶ τοῦ γενομένου | ἐμπυρισμοῦ ἐξωθεν | τῆς ἐκκλησίας. Текст см.
там же, т. 31, col. 540_B—564_B.
- Лл. 277 об.—284 об. ΛΕ'. Τοῦ ἁγίου βασιλεῖου ἐπι|σκόπου) Καισαρείας
Καπ|παδοκίας λόγος περὶ | ταπεινοφροσύνης. Текст см. там же, т. 31, col.
525_A—540_B.
- Лл. 284 об.—294. ΚΓ' (номер стерт, неясен). Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ πρὸς|βε
σαυτῶ. Текст см. там же, т. 31, col. 197_C—217_B.
- Лл. 294—305. Λόγος) ΛΖ' и ΚΔ'. Τοῦ αὐτοῦ ὅτι οὐκ ἐστὶν | αἴτιος τῶν
κακῶν | ὁ θεός. Текст см. там же, т. 31, col. 329_A—353_A.
- Лл. 305 об.—314 об. ΛΗ'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ | νηστείας. Текст см. там же,
т. 31, col. 164_A—184_C.
- Лл. 314 об.—321 об. ΛΘ'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ | νηστείας. Текст см. там же,
т. 31, col. 185_A—197_C.
- Лл. 321 об.—329 об. Λόγος) Μ' и ΚΖ'. Τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς | τὴν Χ(ριστοῦ)
γένναν. Текст см. там же, т. 31, col. 1457_C—1476_A.
- Лл. 330—336. Λόγος) ΜΑ'. Τοῦ αὐτοῦ πρὸς παρ|θένον ἐκπεσοῦσιν. Текст
см. там же, т. 32, col. 369_A—381_B.
- Лл. 336—339 об. Λόγος) ΜΒ'. Τοῦ αὐτοῦ πρὸς μο|νάξοντα ἐκπε|σόντα.
Текст см. там же, т. 32, col. 365_A; на этих листах содержится только
начало указанной беседы, затем несколько листов утрачено. На л. 339 об.
находится конец беседы, определить когору ю не удалось: „Καὶ μετὰ πολ-
ῆς τῆς παρρησί|ας τῶν ὀ(σα)νῶν ἐπιβήση | ἀπολαύσει τῆς βασι|λείας ἧς γένοιτο

πάν|τας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν | χάριτι καὶ φιλαν|θρωπία τοῦ χ(υ)ρί(σ)του ἢ | μᾶλλον (456)5
 X(ριστο)ῦ... ἀμήν^α.

Лл. 340—341 об. Богослужбные тексты, плохо сохранившиеся и потому почти не поддающиеся прочтению. В начале помета μαρτίφ ΚΕΥ на основании которой можно предполагать, что на этих листах помещена служба на Благовещение.

Лл. 342—342 об. Inc. „ἦσαν· ἀλλ' ὁμως ἐπειδὴ προθυμίαν | ἐπεδείξαντο“, des. „φιλάν(θρωπ)ος γὰρ ἐστὶν ὁ θεσπότης· καὶ | τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τὸ δῶρον ἐστί. Определить этот фрагмент мне не удалось.

(Представил Институт рукописей
 им. К. С. Кекелидзе АН ГССР)

ს ტ ო ტ ა ს ი ვ ბ ი

ახალი წიგნები

გამომცემლობა „მცენიერება“

მ რ ა ვ ა ლ თ ა ვ ი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, I

ს არ ე დ ა ქ ც ი ო კ ო ლ ე გ ი ა: ც. აბულაძე, ალ. გამყრელიძე, ც. კახაბრიშვილი (მდივანი), ე. მეტრეველი (მთავარი რედაქტორი), ც. ქურციკიძე, მ. შანიძე, ნ. შოშიაშვილი.

ტ ო მ ი ს რ ე დ ა ქ ტ ო რ ი ალ. გამყრელიძე.

მრავალთაგი წარმოდგენს კრებულს, რომელიც გამოსაცემად მოამზადეს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლებმა. კრებული ეძღვნება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის პროფესორ ილია აბულაძის ხსოვნას. მასში იბეჭდება ილ. აბულაძის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სტატია და მისი გამოქვეყნებული შრომების სია.

მრავალთაგის ამ ტომში აგრეთვე ქვეყნდება გამოკვლევები, რომლებიც ეხება ძველი აღთქმის წიგნთა ძველქართული რედაქციების ფილოლოგიური კვლევის შედეგებს, ქართულ-ბიზანტიურ და ქართულ-სომხურ ლიტერატურულ ურთიერთობებს ქართული მრავალთაგების მიხედვით. ჯეროვანი ყურადღება ეთმობა პოეტურ მემკვიდრეობასაც — იბეჭდება სტატია, რომელიც ეხება ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში დაკულ საიათნოვას ქართულ ლექსებს. დანტერესებული მკითხველი კრებულში ნახავს ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწის გ. სათაგლიშვილის საარქივო ფონდის მიმოხილვას და სხვ.

„მრავალთაგის“ წინამდებარე I ტომი წარმოდგენს ვაგრძელუმას ხელნაწერთა ინსტიტუტის მიერ ადრე გამოქვეყნებული კრებულებისა — „ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე“ (ტტ. I—V, 1959—1963), „ფილოლოგიური ძიებანი“ (ტ. I, 1964) და „პალეოგრაფიული ძიებანი“ (ტტ.

I—II, 1965—1969). (498 გვ., ტირაჟი 1000, ფასი 3 მან. 85 კაპ.).

უ ც ხ ო უ რ ი წ ყ ა რ ო ე ბ ი ს ა ქ ა რ - თ ვ ე ლ ო ს შ ე ს ა ხ ე ბ, წ ი გ ნ ი XXXIII, ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“ (თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ), ნაკ. I, ქართული თარგმანი.

მთავარი რედაქცია: ი. აბულაძე, ვლ. ფუთურიძე, ს. ყაუხჩიშვილი, გ. წერეთელი (მთ. რედაქტორი), ს. ჯიქია. თურქული წყაროების სერიის რედაქტორი სერგი ჯიქია.

წიგნში წარმოდგენილია XVII საუკუნის ცნობილი მოგზაურის ევლია ჩელების ავტომიანი თხზულების II ტომის ქართული თარგმანი.

„მოგზაურობის წიგნის“ ამ ნაწილში მოცემულია ამერკავკასიის და, კერძოდ, საქართველოში შესახებ გეოგრაფიული, ეთნოგრაფიული და პოლიტიკური ხასიათის უამრავი ცნობა, რაც ძვირფასი წყაროა ჩვენს ქვეყნის წარსულის შესასწავლად.

თხზულება იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ, მოგზაურის მიერ ნაწილი ქვეყნების აღწერის გარდა, ისტორიული მოვლენების შესახებ საინტერესო მსჯელობასა და დღემდე უცნობ ფაქტებს შეიცავს (448 გვ., ტირაჟი 1300, ფასი 2 მან. 59 კაპ.).

ძველი ქართული აგოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი III მეტაფრასული რედაქციები (XI—XIII სს.)

დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ე. გაბიძაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაჭიძემ, გ. კიკნაძემ და ც. ქურციკიძემ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით.

კრებული „ძველი ქართული ავიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“ გამოდის 4 წიგნად. I წიგნში, რომელიც 1964 წელს გამოიცა, შევიდა უძველესი პერიოდის (V—X სს.) ორიგინალური ქართული ძეგლები, II წიგნში კი, რომელიც 1967 წელს გამოქვეყნდა, მოხვდა მომდევნო (XI—XIV) საუკუნეთა ძეგლები. III წიგნი შეიცავს მეტაფრასულ რედაქციებს, ხოლო IV (გამოვიდა III-ზე ადრე, 1968 წ.) დათმობ სეინაქსარულ რედაქციებს. ტექსტები მეცნიერულ-კრიტიკულად არის დადგენილი ყველა ხელმისაწვდომი ნუსხის მიხედვით.

წინამდებარე III წიგნში შესული მასალა წარმოადგენს ძვირფას წყაროს ქართული ენისა და ლიტერატურის განვითარების შესასწავლად (312 გვ., ტირაჟი 1000, ფასი 1 მან. 94 კაპ.).

ს. ც ა ი შ ვ ი ლ ი, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, ტომი II (ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები)

სარგის ცაიშვილის ნაშრომის I ტომი, რომელიც გამოქვეყნდა 1970 წელს, თეორიული ხასიათისაა და ეხებოდა ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორიის ძირითად საკითხებს, ვეფხისტყაოსნის რედაქციებს. განხილული იყო რედაქციების ჩამოყალიბების თავისებურებანი და პოემის ტექსტის აღდგენის პრობლემები. წინამდებარე ტომში, პოემის რედაქციების კვლევის საფუძველზე მიღებული შედეგების მიხედვით დალაგებული და მეცნიერულად აღწერილია ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები და ცალკეული ფრაგმენტები, რომელზედაც ავტორის ხელი მიუწვდებოდა (სულ 162 ხელნაწერი და 32 ფრაგმენტი); ამდენად აღნიშნულ ტომს, რომელშიც პირველად ერთად არის თავმოყრილი და აღწერილი პოემის ხელნაწერები, ერთგვარად საცნობარო ხასიათი ექნება და გარკვეულ სამსახურს გაუწევს ვეფხისტყაოსნის შესწავლით და ინტერესებულ პირებს.

ამავე ტომში იბეჭდება აგრეთვე უძველესი კითხვებთან დაკავშირებული რამდენიმე კვლევა და მოკლე საძიებლები (208 გვ., ტირაჟი 1000, ფასი 1 მან. 44 კაპ.).

ი. ლ ო ლ ა შ ვ ი ლ ი, დავით სოსლანის აკლდამის საიდუმლოება

ეს წიგნი წარმოადგენს ისტორიულ-ფილოლოგიური და ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორული ხასიათის ნარკვევს. მასში განხილულია თამარ მეფის ქმრის დავით სოსლანის (1207) ბიოგრაფიული საკითხები (ეინ იყო ჩამომავლობით, რა ვითარებაში გარდაიცვალა, სად არის დაკრძალული) და მის აკლდამად ნაუარაუდევი ეკლდარის (ანუ ნუხალის ეკლესიის) ისტორია.

1946 წელს არქეოლოგმა ე. ჰეილინამ სიღნუხალში (არღონის ხეობა) აღმოაჩინა ქვის აკლდამა, რომელშიც ესგენა ახალგაზრდა, ვეჟაკური აღნაგობის მამაკაცის ჩონჩხი, და გამოთქვა მოსაზრება, რომ ეს ჩონჩხი ეკუთვნის დავით სოსლანს. 1969 წელს ანთროპოლოგმა თ. შამუკაევმა გამოაქვეყნა წიგნი „სიღნუხალის ეკლდარის საიდუმლო“, რომელშიც მოცემულია ცდა დავით სოსლანის პორტრეტის აღდგენისა და განვითარებულია ე. ჰეილინას ჰიპოთეზა.

ავტორმა იმოგზაურა არღონის ხეობაში, შესწავლა სიღნუხალის ეკლესიის მხატვრობა, წარწერები, ხეობის ისტორიული ძეგლები და აღვილები, სამეცნიერო ლიტერატურა და ამის შედეგად დაწერა წინამდებარე ნარკვევი.

წიგნი განკუთვნილია ფართო მკითხველი საზოგადოებისათვის (118 გვ., ტირაჟი 2000, ფასი 60 კაპ.).

ო. ბ ა ქ ა ნ ი ძ ე, ლესია უკრაინკა

წიგნში მოცემულია უკრაინული ლიტერატურის კლასიკოსის ლესია უკრაინკა ცხოვრების გზა, განსაკუთრებით გამახვილებულია ყურადღება საქართველოში მის ყოფნასა და შემოქმედებით მოღვაწეობაზე (103 გვ., ტირაჟი 1500, ფასი 56 კაპ.).

გვ. 1 მ. 5.

0 111
Индекс 76 198

